

ECOM

© 2000 ECOM

ชื่อเรื่อง : การศึกษาวิวัฒนาการหุ่นกระบอกไทย
สื่อพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก

ชื่อผู้แต่ง : ดร.ศักดา บัณฑิตเพ็ชร

สำนักพิมพ์ : ศิริวัฒนา 76/75-80 ซอยดอนกุศล (ซอยวัดปรก 2)
ยานนาวา กทม. โทร : 212-3234
โทรสาร : (662) 212-1105, 212-6444

จำนวน 400 หน้า

ISBN 974-89224-6-4

ราคา 2,000 บาท

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

SI 15864430

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิวัฒนาการหุ่นกระบอกไทย
สื่อพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก

The Study on Thai Puppet Development
as Folk Media in Western Region

ดร.ศักดิ์ดา บันเทิงเพชร

SAKDA PANNENGPETCH, Ph. D

๗๑๑.๕๓

2535

๕๓๑๑

ก.๒

B

บทคัดย่อ

ศิลปะการเชิดหุ่นเพื่อเล่นแสดงเป็นการมหรสพอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นมรดกของชาติต่างๆ ที่เจริญยิ่งแล้วด้วยวัฒนธรรมในทั่วภูมิภาคของโลกมาช้านานนับพันปี จากหลักฐานที่ปรากฏชนชาติไทยมีการเล่นหุ่นเป็นเครื่องบันเทิงมาแต่สมัยที่พระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานี หุ่นที่นิยมเล่นกันในยุคนั้นคือ หุ่นหลวง ซึ่งได้รับความนิยมควบคู่มา กับสิ่งบันเทิงอื่นๆ ที่สำคัญอันได้แก่ โขนและละคร ความนิยมเช่นว่านี้ สืบเนื่องเจริญพัฒนามาจนแม้กระทั่งสิ้นยุคอยุธยา เข้าสู่กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ครั้นเวลาล่วงมาถึงแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงสมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้เกิดมีความนิยมหุ่นกระบอกขึ้น ภายในระยะเวลาอันรวดเร็วหุ่นกระบอกซึ่งได้แผ่อิทธิพลมาจากทางเมืองเหนือของไทยก็ได้กลายเป็นเครื่องเล่นมหรสพอันเป็นที่รู้จักดีเฟื่องฟูอยู่ทั้งในกรุงเทพมหานครและมณฑลหัวเมืองสำคัญทั่วไป ในเวลานั้นได้เกิดมีคณะหุ่นกระบอกที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักดีขึ้นมากมายหลายคณะ ยุคนี้คือยุคทองของศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกโดยแท้ เช่นเดียวกับกับศิลปะการแสดงแขนงอื่นๆ ในยุคนั้นที่เริ่มเกิดมีขึ้นภายใต้ความอุปถัมภ์ของเจ้านาย โดยเกิดขึ้นในวัง

ของเจ้านายเป็นส่วนมาก ดังนั้นเจ้าของคณะหุ่นกระบอกในยุคแรก
เริ่มจึงเป็นพระราชวงศ์หรือผู้มียศตำแหน่งอันสูงในทางราชการ
แล้วจึงค่อยแผ่กระจายมาอยู่ภายในความดูแลของผู้คนในฐานะ
สามัญ ในที่สุดหุ่นกระบอกได้กลายเป็นเครื่องบันเทิงนาการบันเทิง
ประกอบอยู่ทั้งในงานพระราชพิธี และงานมหรสพทั่วไป อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม เมื่อมีความบันเทิงอย่างใหม่ ที่ได้เกิดขึ้นพร้อมกับความ
เจริญทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่หลั่งไหลสู่ประเทศไทยจากประเทศ
ต่างๆ ทางตะวันตกความนิยมหุ่นกระบอกที่เคยมีก็จืดจางลงดัง
เช่นเห็นในปัจจุบัน

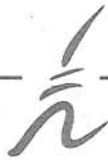
ส่วนวิวัฒนาการของหุ่นกระบอกในฐานะสื่อพื้นบ้านของไทย
ในภูมิภาคตะวันตกเท่าที่มีหลักฐานให้สืบเสาะศึกษาได้จะเห็นว่า
เป็นอิทธิพลของคณะหุ่นกระบอกที่ได้เกิดขึ้นภายหลังที่หม่อม
ราชวงศ์เกาะ ได้นำศิลปะการแสดงชนิดนี้มาเผยแพร่ในกรุงเทพ-
มหานคร ต่อจากนั้นก็เกิดมีเจ้านายหลายพระองค์รวมทั้งพระองค์
เจ้าสุทนต์นิกัษร ได้ทรงดำริสร้างคณะหุ่นกระบอกขึ้นเพื่อแสดง
ความบันเทิงภายในวัง และต่อมาก็นำออกรับงานแสดงทั่วไป คณะ
หุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิกัษรได้เข้ามาเล่นแสดงเป็น
เครื่องมหรสพในจังหวัดต่างๆ หลายจังหวัดบริเวณภาคกลางของ
ประเทศไทย รวมทั้ง ณ จังหวัดสมุทรสงคราม

D

ด้วยความมุงดงามวิจิตรตระการของตัวหุ่นกระบอก และลีลา
อ่อนหวานแซมซ้อยทางกระบวนกรเซิด จึงก่อให้เกิดแรงประทับใจ
แล้วบันดาลใจให้ชาวบ้านคนหนึ่งเินเขตท้องถิ่นแม่กลองนี้ คือ
นายพลอย ช่วยสมบุญรณัและภรรยาซื่อสาหร่าย มีความปรารถนา
ใคร่จะมีคณะหุ่นกระบอกของตนเอง ประกอบกับขณะนั้นเป็น
โอกาสอันดีของสองสามีภรรยา เนื่องจากแม่ครูเคลือบ นักเซิดหุ่น
กระบอกฝีมือเอก ซึ่งเดิมสังกัดอยู่ในคณะหุ่นกระบอกของหม่อม
ราชวงศ์เถาะ ได้มาพบกับคุณตาพลอยและคุณยายสาหร่าย ช่วง
ระยะเวลานี้อาจนับได้ว่าเป็นจุดแรกเริ่มของคณะหุ่นกระบอกต่างๆ
ในภูมิภาคตะวันตก ต่อมาคุณยายสาหร่ายและแม่ครูเคลือบได้ถ่ายทอด
วิชาการเซิดหุ่นกระบอกให้แก่ศิษย์อีกท่านหนึ่งคือนายวงศ์
ร่วมสุข ผู้เป็นเจ้าของคณะหุ่นกระบอกชูเซิดทำนาฏศิลป์ แห่ง
อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ปัจจุบันคณะหุ่นกระบอก
แม่สาหร่ายคงไม่มีโอกาสได้นำเล่มแสดงแก่มหาชนได้ชมอีกต่อไป
จะเหลือก็แต่เพียงหุ่นกระบอกคณะชูเซิด ทำนาฏศิลป์เท่านั้นที่ยัง
คงสามารถออกรับงานได้เพื่อความบันเทิงของสังคม

E

Abstract

The performing art of puppets as a medium of entertainment has been inherited by the nations which have been developed to a level of culture throughout the world for more than a thousand years. There is evidence that the Thai have enjoyed puppet performances since the Ayudhaya period. At that time the popular performing puppet was called "Hun luang" which means "puppet that belongs to the royal court". It was as popular as other kinds of entertainment in those days: Khon (mask play) and Lakhon (stage play). This type of puppet had developed steadily throughout the Ayudhaya, Thonburi, up to the Rattanakosin period. During the reign of King Chulalongkorn, Rama V of the Chakri dynasty, there was a new kind of puppet, the rod puppet, which was introduced and started to attract the interest of the people. Within a very short period of time, the rod puppet, originating from the northern part of, had become one of

the most popular forms of entertainment in Thailand, both inside Bangkok, the capital, and other big cities. As a result of its popularity, there were quite a number of well known puppet troupes. This was the truly golden age of rod puppets. Like other kinds of arts and performing arts in Thailand at that time, rod puppets originated inside a court of royal patronage or a house of high ranking persons in the administration. Then, gradually, they become common property. Performances of Thai rod puppets had been given in both royal ceremonies and for folk entertainment for more than half a century. However, when the new kinds of entertainment which were born with modern technology flowed into Thailand from the West at the turn of this century, the popularity of Thai rod puppets both as entertainment and as a folk medium diminished.

In consideration of the development of the Thai rod puppet within the Western region of Thailand, there is evident indication that all the rod puppet troupes in this

area have been inspired and influenced by the attraction of the rod puppet troupes from Bangkok during the reign of King Chulalongkorn. Shortly after the first rod puppet troupe was created by Khum Tor, a courtier of Prince Damrong, there was proliferation in the number of rod puppet troupes in Bangkok, including the very well-known one which belonged to Prince Suthat. At the beginning, Prince Suthat created rod puppets in order to fulfil only his own satisfaction. However, after some time, the fame of the beauty and attractiveness of his puppets spread a far and wide. Eventually, it was organised along professional lines and yielded the owner an income. Prince Suthat's rod puppet troupe was not known only in Bangkok, but also in other big cities, particularly the provinces in the middle region around the capital. At one time, they visited the city of Samusongkhram Province, where the beauty of rod puppets and the skillful performances of puppeteers became a strong inspiration for a young man called Ploy and his wife Sarai to create their own

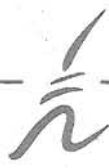

H

rod puppet troupe. Just by chance, at more or less the same time, they met Mae Kru Kluab, the famous puppets who taught and transferred her skill in rod puppet development in the Western region of Thailand. Sarai and her teacher Kluab had another very able student, called Wong. After some times, he stated his rod puppet troupe, the Ched Chu Chamnan Silp, which is based in Umpawa, Samutsongkhram.

Nowadays, we can no longer have an opportunity to see rod puppets performed by Mea Sarai. In the Western region of Thailand, the only rod puppet troupe, which still exists, is the Ched Chu Chamnan Silp of Umpawa, Samutsongkhram, belonging to uncle Wong Ruamsuk. This is the only rod puppet troupe of the Western region of Thailand which is still available for public entertainment and at the same time which makes a great contribution to the preservation of this kind of performing art before it completely vanished.

คำนำ

ศิลปวัฒนธรรมเป็นสื่อที่แสดงให้เห็นสารแห่งความเจริญของมนุษยชาติ ทั้งนี้เนื่องจากความปรารถนา ดงงาม ละเอียดอ่อนทางจิตใจของมนุษย์ได้รับการขัดเกลาแล้วจึงแสดงออกมาให้ปรากฏในรูปลักษณะของผลงานทางศิลปะทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นในทางจิตรกรรม วรรณคดี สถาปัตยกรรม นาฏศิลป์ คีตศิลป์ รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมแขนงอื่นๆ อีกมากมายหลายสาขา ความเจริญทางจิตใจและความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกให้ปรากฏทางผลงานศิลปะมีความสำคัญอย่างยิ่ง กล่าวคือ ความเจริญยิ่งทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นวิวัฒนาการในการดำรงชีพของมนุษย์ คุณสมบัตินี้เป็นประการสำคัญที่จำแนกมนุษย์ให้เป็นสัตว์ประเสริฐ มีความแตกต่างออกไปจากสัตว์โลกชนิดอื่นๆ ทั้งปวง ซึ่งมีได้แสดงให้เห็นวิวัฒนาการในทางด้าน การดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางการสื่อสารความรู้สึกนึกคิดอย่างเด่นชัดเมื่อเปรียบเทียบกับมนุษย์

ศิลปวัฒนธรรม นอกจากจะแสดงให้เห็นความเจริญทางจิตใจของมนุษย์แล้ว ยังเป็นเครื่องมือที่สื่อให้บุคคลอื่นได้ทราบและ

ตระหนักถึงประสบการณ์แห่งชีวิต ตลอดจนถึงความรู้สึกนึกคิด และสภาวะอารมณ์ของผู้ที่ผลิตผลงานศิลปะเหล่านั้นอีกด้วย ใน บางครั้งศิลปะเป็นสิ่งสะท้อนสภาพการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นหรือ แวดล้อมตัวบุคคลผู้ผลิตผลงานทางศิลปะอยู่ในเวลานั้นด้วย การ สื่อสารความรู้สึกภายในของศิลปินออกมาให้ผู้อื่นได้รับทราบย่อม ถือได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญเพราะมนุษย์ในฐานะเอกัตบุคคล มีความ ต้องการที่จะอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นเป็นสังคม มนุษย์ต้องการเรียนรู้ จากกันและกัน ต้องการรับทราบประสบการณ์ ความรู้สึกนึกคิด สภาวะอารมณ์ของผู้อื่น และต้องการสื่อสารกับผู้อื่น ในบางครั้ง ประสบการณ์บางอย่างบุคคลบางคนไม่อาจสามารถหามาได้โดย ตนเองโดยตรง จึงต้องใช้วิธีการทางอ้อม เพื่อให้ได้ทราบ ตระหนัก เข้าใจ และหยั่งรู้ เช่น โดยการอ่าน วรรณคดี ขมละคร การละเล่นสิ่งบันเทิงต่างๆหรือแม้แต่ ดุภาพเขียนอันวิจิตร ผลงาน ทางศิลปะเหล่านี้ล้วนแต่จำลองประสบการณ์หรือสถานการณ์บาง อย่างของชีวิต แล้วนำมาเสนอในรูปแบบของนันทนาการและความ สำเร็จอารมณ์ ในขณะที่ผู้ชมเพลิดเพลินกับผลงานทางศิลปะ ก็จึง เกิดการสื่อสารประสบการณ์ของชีวิต อันจักเป็นประโยชน์แก่การที่ จะดำรงชีพอยู่ในโลกนี้ต่อไปอย่างรู้เท่าทันโลกและตามทันโลก

K

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าศิลปวัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการสื่อสาร ทั้งเนื่องจากผลงานทางศิลปะทุกแขนงจะเกิดมีคุณค่าขึ้นไม่ได้ หากมีแต่ผู้ผลิตผลงานนั้นแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่มีผู้ใดได้รับสารหรือได้ชื่นชมและตระหนักถึงคุณค่าของผลงานทางศิลปะที่ได้รับการผลิตขึ้น ในบางกรณีเมื่อแม้แต่ผู้ได้พบเห็นผลงานทางศิลปะแล้วไม่เกิดสภาวะการสื่อสารคือหมายถึงไม่เข้าใจ ไม่เห็นว่ามันน่าชื่นชม หรือไม่สามารถเข้าใจสารที่ปรากฏในเนื้อหาของผลงานทางศิลปะ การสื่อสารก็ไม่เกิดขึ้นเช่นกัน ผลงานทางศิลปวัฒนธรรมในลักษณะดังกล่าวเหล่านี้ก็คงจะต้องเสื่อมสลายร่วงโรยสูญหายไปเป็นการพิสูจน์คุณค่าในตัวของมันเอง ทว่าในทางตรงกันข้าม ถ้าผลงานนั้นสามารถสื่อความหมายได้ชัดเจน ไม่ว่าจะโดยทางใดทางหนึ่ง หรือวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตาม ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความประทับใจ ความชื่นชม และย่อมพิสูจน์ให้เห็นคุณค่าเชิงสุนทรียภาพ ผู้รับสารซาบซึ้งจนเกิดความตระหนักในคุณค่าและสามารถรับสารได้ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็ตาม เมื่อการณเป็นดังนี้ ผลงานทางศิลปวัฒนธรรมในลักษณะดังกล่าวก็จึงสามารถดำรงคงอยู่ และเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นไปตามกาลเวลาดังเช่นที่จะเห็นได้จากผลงานอมตะทางจิตรกรรม วรรณคดี คีตศิลป์ ฯลฯ เป็นอันมากซึ่งเป็นที่รู้จักดีก้องโลก

เมื่อพิจารณาศิลปวัฒนธรรมในส่วนที่เกี่ยวกับสังคม ในระดับสังคมของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็นชาติหรือเป็นประเทศ ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องเชิดชูเอกลักษณ์ของชาติ ทำให้บุคคลในชาติเกิดความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับสืบทอดต่อมา หากจะพิจารณาในอีกระดับหนึ่ง ก็จะได้เห็นว่า ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างชนชาติต่างๆ

ในโอกาสที่จะมีการจัดพิมพ์ “การศึกษาวិวัฒนาการหุ่นกระบอกของไทยสืบพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก” ซึ่งเป็นผลงานการศึกษาเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของไทยที่มีมานานับเนื่องกว่าร้อยปี ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มีส่วนร่วมในการสนับสนุนเพื่อเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมแขนงนี้ ดังเช่นเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การสื่อสารและศิลปวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่มีความผูกพันและสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดแยกออกจากกันไม่ได้ การที่มีหนทางการศึกษาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทางวัฒนธรรมผ่านการสื่อสารชนิดต่างๆ จึงย่อมก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างนานาชาติที่ดีขึ้น ยิ่งผลให้เกิดสัมพันธภาพและมิตรภาพที่พึงปรารถนา ทำให้ประชากรโลกอยู่ร่วมกันด้วยสันติ และมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน

ข้าพเจ้าในนามของบริษัทยูไนเต็ด คอมมูนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด (มหาชน)(UCOM GROUP) ขอแสดงความหวังว่า หนังสือ

M

เล่มนี้จะมีส่วนแสดงให้เห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมและการ
สื่อสารที่มีต่อมวลมนุษยชาติทั้งปวง และหวังเป็นอย่างยิ่งว่า
ท่านผู้อ่านคงได้รับสาระอันเป็นอรรถประโยชน์ และตระหนักถึงคุณ
ค่าแห่งการรักษาศิลปวัฒนธรรมของไทยให้ยืนยงสืบไป

บุญชัย เบญจรงค์กุล

ประธานกรรมการบริหาร และกรรมการผู้อำนวยการใหญ่
บริษัท ยูไนเต็ด คอมมูนิเคชั่น อินดัสตรี จำกัด (มหาชน)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

N

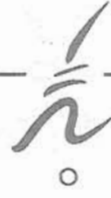
ประวัติผู้เขียน

ศักดา บั้นเหน่งเพชร เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ 9 เมษายน
พุทธศักราช 2492 ที่อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง

สำเร็จการศึกษาปริญญาบัณฑิต เกียรตินิยม จากคณะครุ-
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีพุทธศักราช 2513 เริ่มทำ
งานในตำแหน่งอาจารย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษร-
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์
จังหวัดนครปฐม ในปีพุทธศักราช 2514 ครั้นพุทธศักราช 2516
ได้รับปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ต่อมาในปี พุทธศักราช 2520 ได้เดินทางไปศึกษาต่อ และ
ได้รับปริญญาดุขะฎีบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยแห่งเมืองเดอร์รัม
อังกฤษ ประเทศสหราชอาณาจักร ในปีพุทธศักราช 2528

หลังจากนั้นได้กลับมาทำงานในตำแหน่งเดิม จนถึงปีพุทธ-
ศักราช 2535 จึงได้ย้ายมาปฏิบัติราชการ ณ ภาควิชาวาทวิทยา
และสื่อสารการแสดง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 ความเป็นมาของการเล่นหุ่นในประเทศไทย.....	1
ระยะเวลาแรกเริ่มที่มีการเล่นหุ่นเป็นมหรสพใน ประเทศไทย.....	1
การเล่นหุ่นหลวง.....	3
สมัยอยุธยาตอนกลาง.....	6
สมัยอยุธยาตอนปลาย.....	12
สมัยกรุงธนบุรี.....	17
สมัยรัตนโกสินทร์.....	27
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก...27	
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย...32	
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....38	
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....45	
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.55	
หุ่นของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ.....77	
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว....85	
ละครเล็ก.....85	
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.....88	

P

	หน้า
บทที่ 2 หุ่นกระบอกของไทย.....	117
กำเนิดของหุ่นกระบอกในประเทศไทย.....	117
หุ่นครูเท่ง.....	127
หุ่นครูเถาะ.....	136
บทที่ 3 หุ่นกระบอกของไทยในภูมิภาคตะวันตก.....	190
ความเป็นมาของการเล่นหุ่นกระบอกในภูมิภาค ตะวันตก.....	190
หุ่นพระองค์สุทัศน์.....	192
หุ่นแม่สาหร่าย.....	235
หุ่นกระบอกคณะบูรเขิดชำนาญศิลป์.....	242
บทที่ 4 สรุปและข้อเสนอแนะ.....	264

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

หมวดภาพ	หน้า
หุ่นไทยสร้างขึ้นในสมัย กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ 5 หุ่นไทยเหล่านี้ใช้เพื่อแสดงเรื่อง รามเกียรติ์ มีกลไกคล้ายหุ่นหลวงแต่ย่อขนาดลงให้สูงประมาณ 1 ฟุต	
นนทจิตร.....	310
หนูมาน.....	310
กาลอัคคินาคราช.....	311
ประเลง.....	311
พระราม.....	312
ทศกัณฐ์.....	312

ภาพหุ่นกระบอกของ “คณะแม่สาหร่าย”

(คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ)

อุศเรน.....	314
หัวหุ่นบรรดาที่ขำรุคของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ ในพิพิธภัณฑสถานอุทยานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ณ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม.....	314

R

เครื่องประดับทำด้วยเงินแท้ และเพชรกันดั้ด.....	315
ขุนช้าง.....	315
เปרטวันทอง.....	316
หุ่นออกภาษา (ลักษณะเป็นชาวต่างประเทศ).....	316
พระไวย.....	317
กำนัล.....	317
ปิ่นปักผมลักษณะต่างๆ.....	318
กระจกส่องหน้าใช้ประกอบการแสดง.....	318
มวยผมใช้สวมลงบนศีรษะหุ่นตัวพระบางตัวที่ในบทไม่สวม มงกุฏ.....	319
ตัวพระที่เป็นเจ้าสวมมงกุฏ.....	319
ละเวงวัลฟ้า.....	320
หุ่นที่มีรูปร่างเต็มตัวสำหรับบทเหาะ.....	320
นาง.....	321
เจ้าสมุทรปรากฏ.....	321
พระ.....	322
สหัสเดชะ.....	322
หุ่นจีน.....	323
ตัวพระที่ในบทไม่สวมมงกุฏ.....	323

s

ตัวพระมีมวณม.....	324
พระและนางหน้าฉากรูปปราสาทราชวัง.....	324
น้ำเต้า.....	325
อินทรรณูและคอเสื้อสำหรับหุ่นตัวพระ.....	325
หัวแก้วหน้าม้า ไข้สวมบนหัวหุ่นอีกชั้นหนึ่ง.....	326
หุ่นตัวละครที่เป็นลาว.....	326
สินสมุทร.....	327
ชนะนี้.....	327
หัวตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ และศรนรินทร์-สินนรา.....	328
ย่องตอด.....	328
พราหมณ์มณีเกสร.....	329
เครื่องประดับฉาก และโรงหุ่นกระบอก.....	329
ลิง.....	330
ดวงใจศกกรรฐ์.....	330
สุดสาครขี่ม้ามังกร.....	331
ตัวพระที่ไม่ใช่เจ้า.....	331
ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์.....	332
สะอั้งทอง.....	332
เสือ.....	333

T

หัวด้านหลังของตัวลิง.....	333
หัวด้านหลังของตัวพระที่ไม่ใช่เจ้า.....	334
โกศพราหมณ์เกสร.....	334
พิมพ์หินสบูสำหรับประดิษฐ์เครื่องประดับ.....	335
เครื่องประดับศิระชะตัวนาง.....	335
พ่อเงือกในเรื่องพระอภัยมณี.....	336
ศรนาคบาทก์.....	336
หัวกระบือ.....	337
ฉากหิมพานต์.....	337
หมวกทหารแบบตะวันตก.....	338
ฉากพิมาน.....	338
โคมแก้วชนิดต่างๆ จากยุโรปใช้ตกแต่งโรงหุ่นกระบอก.....	339
ตัวตลก.....	339
ปลาอำปากได้.....	340
หมวกแบบจีนสำหรับหุ่นสวมแสดงตามท้องเรื่อง.....	340
พระขรรค์ขนาดต่างๆ และหอก.....	341
สมุดข่อยเขียนด้วยหมึกดำเป็นเนื้อเรื่องวรรณคดี ที่ใช้แสดงหุ่นกระบอก.....	341
สมุดดำเขียนด้วยหรรดลบรรยายเนื้อเรื่องวรรณคดี	

ที่ใช้แสดงหุ่นกระบอก.....	342
เครื่องใช้และอาวุธประกอบการแสดง.....	342
ฉากชนบท.....	343
ผ้าห่มนางและเครื่องใช้ตลอดจนอาวุธบางชนิด	
ที่ใช้ประกอบการแสดง.....	343
บรรดาหุ่นกระบอกของคุณยายสาทร้าย ช่วยสมบุญ.....	344

ภาพหุ่นกระบอกของ “คณะชูเชิดทำนาญศิลป์”

ของคุณลุงวงศ์ รวมสุข

นางผีเสื้อ.....	346
ตัวพระออกภาษา (เมื่อตัวพระในบทเป็นมอญหรือพม่า).....	346
พระฤๅษี.....	347
หุ่นจีน.....	347
พระ.....	348
พระราม.....	348
ทศกัณฐ์.....	349
พระลักษณ์.....	349
ตัวตลก.....	350
นาง.....	351

นางพันธุรัต.....	351
สุดสาคร.....	351
พราหมณ์มณีเกสร.....	352
ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ และศรณรินทร์-สินนรา.....	352
คุณครูวงศ์ รามสุข และหุ่นกระบอกของท่าน.....	353
บรรดาหุ่นกระบอก “คณะชูเขิดขำนาฏศิลป์”.....	353
ก้านัล.....	354
สินสมุทร.....	354

คณะดรุณีสีพี่น้อง

พระที่ยังวัยเยาว์.....	356
ตัวตลก.....	356
นาง.....	357
พระ-นาง.....	357
พระ.....	358
สินสมุทรเมื่อยังไม่ได้สวมห้ายักษ์.....	358
สินสมุทรเมื่อสวมห้ายักษ์.....	359
ผู้เขียนและเจ้าของคณะหุ่นกระบอก “คณะดรุณีสีพี่น้อง”.....	359
ก้านัล.....	360

ม้า.....360

หัวหน้าประเภทประดิษฐ์ด้วยกระดาษสำหรับใช้สวม

ลงบนหัวหน้ากระบองอีก.....361

บรรดาหัวหน้ากระบองของ “คณะดุริยางค์ฟิโนง”.....361

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๑

ความเป็นมาของการเล่นหุ่นในประเทศไทย

การเล่นหุ่นในสังคมชาวไทยมีมาช้านาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ และโบราณคดีหลายประการแสดงให้เห็นว่า ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทย เมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๒๑๗๑ ถึง ๒๒๔๖ ได้มีการเล่นหุ่น เป็นเครื่องหมายทรสพบนัเท็งในประเทศไทยแล้ว อย่างไรก็ตามก่อนหน้ายุคนี้ ถ้าศึกษาสืบสาวค้นคว้าให้นานขึ้นไปกว่าสมัยอยุธยาคือไปจนถึงอาณาจักรสุโขทัยซึ่งเป็นราชธานีอยู่ระหว่างประมาณปีพุทธศักราช ๑๔๐๐ ถึง ๑๙๒๑ จะเห็นว่ายังไม่มี การค้นพบหลักฐานแน่ชัดใดๆ อันจะเป็นเครื่องแสดงว่าในยุคนั้นมีการเล่นหุ่นเป็นมหรสพในประเทศไทย

จากการศึกษาระยะเวลาแรกเริ่มที่มีการเล่นหุ่นในประเทศไทย ที่ปรากฏผลสอดคล้องต้องกันของผู้ที่สนใจเรื่องประวัติความเป็นมาของการเล่นหุ่นในประเทศไทย อาทิเช่น มนตรี ตราโมท และ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ" สงวน อั่นคง" จักรพันธ์ุ ไปรษยกฤต" และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเกี่ยวกับ "ประวัติหุ่น" โดยละเอียด

ของอรรถัย ผลดี^๕ พบว่าระยะเวลาแรกเริ่มที่มีการเล่นหุ่นใน ประเทศไทยคือสมัยอยุธยาตอนกลาง ส่วนในสมัยอยุธยาตอนต้น เครื่องมหรสพที่ได้รับความนิยมคือ หนังและระบำ ทั้งนี้เนื่องจาก ปรากรภูมิหลักฐานในหนังสือของทางราชการคือ กฎมณเฑียรบาล ประกาศใช้ จุฬศักราช ๗๒๐ คือพุทธศักราช ๑๙๐๑ ในรัชสมัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง) มหรสพที่เล่น แสดงมีเพียงหนัง และระบำ^๖ นอกจากนี้ยังมีละครตามหลักฐานที่ ปรากรภูมิในกฎหมายศักดินาพลเรือนครั้งกรุงเก่า ประกาศใช้เมื่อ มหาศักราช ๑๒๙๘ หรือ พ.ศ. ๑๙๑๙ คือในรัชกาลสมเด็จพระ- บรมราชาธิราชที่ ๑ (พญ้าว) กล่าวถึงพนักงานละครว่า

นายโรง	นา	๒๐๐
--------	----	-----

ยี่นเครื่องรอง	นาคล	๑๐๐
----------------	------	-----

นางเอก

ยี่นเครื่องเลว	นาคล	๘๐
----------------	------	----

นางเลว

จำอวด	นา	๕๐
-------	----	----

ฉะนั้นจากหลักฐานข้างต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยอยุธยา ตอนต้น คือ ประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๙ น่าจะมีการละเล่นเครื่อง

มหรสพเพียงแค่ว่า ๓ อย่างเท่านั้น อันได้แก่ หนัง ระบำ และละคร แต่การเล่นหุ่น น่าจะต้องเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาประมาณ ๓๐๐ ปีก่อน พ.ศ. ๒๒๓๐ ทั้งนี้เพราะในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อลาลูแบร์ได้เดินทางเข้ามาสู่สยามประเทศและ บันทึกการเล่นหุ่นเป็นมหรสพไว้อย่างชัดเจน การเล่นหุ่นที่ลาลูแบร์บันทึกไว้นั้นน่าจะหมายถึงการเล่นหุ่นหลวง ณ ที่นี้จะขออธิบายลักษณะและองค์ประกอบสำคัญของการเล่นหุ่นหลวงอย่างสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจเสียก่อน

จักรพันธ์ โปษยกฤต ได้ศึกษาค้นคว้าและตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องหุ่นหลวงไว้อย่างพิสดาร โดยบรรยายไว้ว่าตัวหุ่นหลวงมีความสูงประมาณ ๑ เมตร ตัวหุ่นทำด้วยไม้คว้านให้บางเบา เฉพาะที่ส่วนเอวของตัวหุ่นใช้เส้นหวายขัดซ้อนกันเพื่อให้เคลื่อนไหวได้ นอกจากนี้มีเส้นเชือกร้อยจากนิ้วมือผ่านตามลำแขนเข้าสู่ลำตัวของหุ่นเพื่อให้มือและแขนขยับได้ ส่วนเท้าันติดไว้กับแข้งและขากระดูกไม้ได้เหมือนมือ จากข้างในลำตัวมีแกนไม้ยาวสำหรับคนเชิดจับยื่นออกมาจากส่วนก้นของหุ่น ส่วนหัวหุ่นหลวงมี ๒ แบบ คือหน้าหุ่นกับคอหุ่นเป็นชิ้นเดียวกันหัวหุ่นแบบนี้แกะด้วยไม้เนื้อเบา กับหน้าหุ่นที่ทำอีกแบบหนึ่งคือทำแค่เฉพาะส่วนหน้าอย่างหัวโขนไม่มีคอต่อลงมา หัวหุ่นแบบหลังมักทำด้วยกระดาษและหน้าหุ่นชนิด

นี่จะต้องนำไปเย็บต่อเข้ากับคอหุ่นซึ่งทำด้วยแกนไม้อีกทีหนึ่ง
 “หัวหุ่นหลวงเหล่านี้ถึงจะมีขนาดเชื่องกว่าหัวหุ่นกระบอกแต่ก็มีน้ำหนักเบาอย่างมาก ฝีมือการประดิษฐ์ก็ล้วนวิจิตรประณีตสมกับที่ได้ชื่อว่า “หุ่นหลวง” โดยแท้...” (น.๕๒) ส่วนเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับหุ่นหลวงมีลักษณะคล้ายกับเครื่องแต่งกายของโขนละคร

เนื่องจากเล่นหุ่นหลวงได้ขาดหายไปเป็นระยะเวลาจนถึงประมาณหนึ่งร้อยปีจึงไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัดว่าวิธีเชิดหุ่นหลวงที่ถูกต้องแน่นอนนั้นแต่เดิมเขาเชิดกันอย่างไร จักรพันธ์ โปษยกฤต ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการเชิดหุ่นหลวงว่า การเชิดคงจะเชิดหุ่นให้อยู่เหนือระดับศีรษะคนเชิด โดยคนเชิดยืนจับแกนไม้ที่บังคับตัวหุ่นหลวงยกหูขึ้นด้วยมือข้างหนึ่งและใช้มืออีกข้างหนึ่งคอยบังคับสายชักที่ร้อยจากอวัยวะต่างๆ ของหุ่นที่ออกมาทางกันซึ่งห้อยตรงลงมารวมกันที่แป้นไม้ซึ่งตรึงติดอยู่ “กับแกนไม้ขึ้นที่สำหรับจับเชิด ฉะนั้นจึงอาจอนุมานได้ว่าการเชิดหุ่นหลวงนั้นคงใช้คนเชิดเพียงคนเดียว ส่วนโรงและฉาก จักรพันธ์ โปษยกฤต สันนิษฐานจากภาพจิตรกรรมฝาผนังและจากเอกสารของทางราชการ ซึ่งมีหลักฐานเป็นเค้าเงื่อน แสดงให้เห็นเบาะแสว่าพื้นที่ของโรงหุ่นหลวงมีขนาดสูงท่วมศีรษะคนเชิดและมีแผงบังไว้ไม่ให้คนดูเห็นคนเชิด

โดยให้เห็นแต่ตัวหุ่นที่คนเชิดยกให้สูงโผล่พ้นขอบเวที ส่วนข้างบน
โรงมโหรีซึ่งมักเขียนเป็นรูปเขาพระสุเมรุ มีวิมานบนยอดเขาสาม-
ยอด ยอดละหลัง ด้านข้างของฉากค่อนข้างไปทางริมโรงมโหรีประตุ
สำหรับให้หุ่นเข้าออกข้างละประตุ จากภาพจิตรกรรมฝาผนัง ฉาก
ของหุ่นหลวงมีลักษณะคล้ายฉากของโขนหน้าจอ หรือโขนนั่งราว
คือด้านขวามือ ทำเป็นปราสาทมียอด ส่วนทางซ้ายมือทำเป็น
พลับพลา ด้วยเหตุนี้จึงช่วยให้ตั้งข้อสันนิษฐานต่อไปได้ว่าแต่เดิม
หุ่นหลวงคงนิยม เล่นเรื่องรามเกียรติ์ พลับพลาและปราสาทยอดที่
ทำขึ้นไว้คงใช้ประกอบการแสดงหุ่นหลวงจริงๆ ไม่ได้ทำไว้แต่เพียง
ประดับเพื่อความสวยงามเท่านั้น อรไท ผลดี ศึกษาเรื่องหุ่นหลวง
โดยอาศัยหลักฐานที่ปรากฏในหมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี
จุลศักราช ๑๑๓๔^๕ ช่วยให้สันนิษฐานได้ว่าโรงหุ่นหลวงสมัย
กรุงธนบุรีมีความยาวประมาณ ๗ วา ส่วนหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๕
จุลศักราช ๑๒๓๑^๖ สันนิษฐานว่าในรัชกาลที่ ๕ โรงหุ่นหลวงยาว
๑๑ วา นอกจากนี้�าจยังมีร้านปลูกขึ้นไว้สำหรับ วงปี่พาทย์ โดย
ปลูกไว้สูงระดับเดียวกับขอบเวทีหุ่นหลวง ร้านนี้มีหลังคาและปลูก
ไว้ทางขวามือของคนดู

ส่วนเรื่องที่ใช้เล่นหุ่นหลวงในสมัยอยุธยาตอนปลาย อรไท
ผลดี กล่าวว่า ส่วนมากแต่เดิมความนิยมคงเป็นเรื่องจากละครนอก

อันได้แก่เรื่อง ไพลทต และ สังข์ศิลป์ไชย เป็นต้น ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีนอกจากละครนอกแล้วยังนิยมเล่นเรื่อง รามเกียรติ์ ครั้นมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ความนิยมเล่นหุ่นหลวงก็เป็นไปใกล้เคียงกับสมัยกรุงธนบุรีคือนิยมนำเรื่องละครนอกและรามเกียรติ์มาเล่นจนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อสุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีขึ้นแล้วจึงมีการขีดหุ่นหลวงเล่นแสดงเรื่องพระอภัยมณีด้วย และกรมขุนคงได้สร้างหัวหุ่นเรื่องพระอภัยมณีขึ้นในรัชกาลนี้ ความนิยมเช่นว่าคงดำเนินต่อมาจนในรัชกาลที่ ๕ แม้หุ่นกระบอกซึ่งฟังจะเข้าสู่ยุคแรกเริ่มและเฟื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็วในยุคนี้ก็มักจะนิยมเล่นเรื่องพระอภัยมณีเช่นเดียวกัน มหาชนนิยมดูหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณีเป็นอันมาก แต่หุ่นหลวงก็คงนำเรื่องพระอภัยมณีมาเล่นขีดแสดงด้วยเช่นกัน

สมัยอยุธยาตอนกลาง

นับแต่สมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์หุ่นหลวงเป็นเครื่องมหรสพในโอกาสพิธีสำคัญ ๆ เช่นในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก งานพระราชพิธีโสกันต์ งานพระราชพิธีรัชมงคล งานอภิเษกสมรส งานอุปสมบท งานสมโภชงานศพ และเล่นขีดแสดงในงานบันเทิงเรีงรมย์โดยทั่วไป^{๑๑} การศึกษาประวัติความเป็นมาของหุ่นหลวงได้อาศัยหลักฐานทาง

เอกสารเป็นสำคัญซึ่งจะขอจำแนกกล่าวดังต่อไปนี้

หลักฐานทางวรรณคดี

หลักฐานเก่าแก่ที่สุดที่แสดงให้เห็นว่ามีทรสพการเล่นหุ่นในประเทศไทย คือ หลักฐานทางวรรณคดีเป็นเอกสารโบราณที่พบในสมัยอยุธยาตอนกลางราว พ.ศ. ๒๑๗๑ ถึง ๒๒๔๖ ในแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้านั้น มีสมุดไทยอักษรไทยย่อเรื่อง พระเนมิราชกลอนสวด ข้อความปรากฏในตอนที่มีการประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกพระเนมิราชบรรยายจากกรมทรสพสมโภชตามท้องเรื่อง เครื่องละเล่นเป็น การแสดงในงานนี้มีหลายประการซึ่งรวมเอาหุ่นไทยและโขนชาวเข้าไว้ด้วย เนื้อความในวรรณคดีบรรยายว่า

เกரியสทาลสเทอนสนามของชัย

○ แตรฝรั่งระฆังเครื่องเสียงคีย์ปี่แกวปี่ฉมไชย

บรรเดาะสะเนาะดลตรีย

○ มโหรียพิพุกเสียงสี่ย รำบ่าจะปี่ พิณทับและขับเกลี้ยง

○ เกลองเภราะสะเนาะวงเวง รับรองตองเกลอง

สำเหียงเสียงคฤเกลี้ยงสวัล

○ โทเหล็กนักรโหรัสพเจ็ดวรร นา ๆ ทุกภรร

สนรรสเทินเกลือกกลอน

○ ลอดบังต้อยหนึ่งนงนอน ทักตุงบิลปลายไมรำ
หุ้นโขนไทยชวาลิปปลำ ถอดกริดงรำ กัทำเปรเกटना ๑
ทัวลวรคาลลขันักน้าตาง ๑ ภาสา ภัรรนาแตก่อไคมีย^{๑๑}

○ หนึ่งในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้ นอกจาก ภาพย์ (กลอนสวด)
เรื่องพระเนมิราชแล้ว ยังมีบทบรรยายการเล่นละคร โขน และหุ้น
เป็นเครื่องมหรสพปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ อีก ได้แก่
คำพากย์รามเกียรติ์สำนวนเก่า^{๑๒}

- เครื่องเล่นโขนละครหุ้นประชัน เชิดชุกกลางวัน
ด้วยเครื่องวิจิตรแต่งกาย
- ราตรีรัศมีเพลิงพราย หนึ่งงามลวดลาย
กระหนกกระหนาบภาพหาญ

ปรากฏใน บทเบิกหน้าพระ พากย์สามตระความที่ ๓ ว่า

- กลางวันโขนละคอนโสภา หุ้นเห็นแจ่มตา
ประดับด้วยเครื่องเรื่องไร
- ราตรีอัคคีแจ่มใส หนึ่งส่องแสงไฟ
จึงเห็นวิจิตรลวดลาย^{๑๓}

เป็นบทเบิกหน้าพระคือ เป็นตอนที่จะขึ้นจับเรื่องเบิกโรง ข้อความ
ในตอนต้นคำพากย์รามเกียรติ์ ส่วนนวนแก่นี้บรรยายให้ประจักษ์ว่า
ในยุคสมัยอยุธยาตอนกลางมีความนิยมเล่นละคร โขน และหุ่นใน
เวลากลางวัน ส่วนหนึ่งเล่นในเวลากลางคืนเนื่องจากการขีดแสดง
หนังต้องใช้แสงไฟส่องผ่านตัวหนังให้ทาบลงบนจอจึงจะปรากฏให้
เห็นลวดลายอันวิจิตรตระการการของตัวหนังตัดกับความมืดของราตรีที่
อยู่เบื้องหลังจอหนังนั้นอีกชั้นหนึ่ง ถ้าเป็นเวลากลางวันเงาของตัว
หนังก็จะไม่ปรากฏบนจอคนดูก็จะมองไม่เห็นความงามของตัวหนัง
เหล่านั้นได้ชัดเจนเท่าในยามกลางคืน

หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระ-
นารายณ์มหาราช ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างประเทศไทย
และอารยประเทศทางตะวันตกมากมายหลายประเทศได้เจริญ
กระชับไมตรียิ่งขึ้นเป็นอันมาก สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ส่ง
ราชทูตและราชสาส์นไปเจริญสัมพันธ์ไมตรียังประเทศเหล่านั้น ที่
เห็นได้เด่นชัดเป็นพิเศษก็คือ ประเทศฝรั่งเศส หนึ่งในราชสำนักก็
มีที่ปรึกษาชาวต่างประเทศชาติกรีกคือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ หรือ
นามเดิมคือ คอนสแตนติน ฟอนคอล ฝ่ายประเทศต่างๆ ในยุโรป
ผู้มีสัมพันธ์มิตรก็ได้ส่งราชทูตของตนเข้ามายังประเทศไทยด้วยเช่น

กัน ในคณะผู้เจริญสัมพันธ์ไมตรีจากประเทศทางตะวันตกซึ่งนับถือ
 คริสตศาสนา ประกอบไปด้วยบรรดาคณะราชทูตบาดหลวงใน
 คริสตศาสนา และนักวิชาการแขนงต่างๆ อีกมากมายหลายสาขา
 ในกรุงศรีอยุธยามีแหล่งพำนักของชนชาวต่างประเทศมากมาย
 หลายชาติรวมกันอยู่เป็นเขตต่างๆ เช่น เขตของชาวปอร์ตุเกส
 ฝรั่งเศส กรีก ฮอลันดา ญี่ปุ่น เป็นต้น ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า
 กรุงศรีอยุธยาในยุคตอนกลางนี้เป็นสมัยที่ประเทศไทยเจริญรุ่งเรือง
 มากที่สุดยุคหนึ่งทั้งในทางการพาณิชย์และทางการทูตกับชาติ
 ต่างๆ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมในชาติก็ก้าวหน้าไปเป็นอันมาก
 ชาวฝรั่งเศส ๒ คน คือ บาดหลวงดาซาร์ดและลาลูแบร์ ผู้เป็น
 ราชทูต ได้เดินทางมายังประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๒๒๘ และได้
 เขียนบันทึกความทรงจำซึ่งต่อมาได้กลายเป็นหลักฐานทาง
 ประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญเกี่ยวกับประเทศไทยโดยได้จดบรรยาย
 อธิบายเหตุการณ์และสภาพบ้านเมืองตลอดจนความเป็นอยู่ของ
 ชาวไทยในสมัยอยุธยาตอนกลางไว้มากมายหลายด้านอย่าง
 ละเอียด ในบันทึกเรื่องราวต่างๆ ของชาวฝรั่งเศส ๒ ท่านนี้ มี
 เรื่องราวเกี่ยวกับการเล่นหุ่นปรากฏอยู่ด้วย

บาดหลวงดาซาร์ด เขียนบันทึกจดหมายเหตุการเดินทางสู่
ประเทศสยาม เล่าถึงการเล่นหุ่นในกรุงศรีอยุธยาสมัยนั้นว่านอกจาก

จะมีหุ่นไทยเล่นเชิดแสดงแล้วคนไทยยังนิยมดูการแสดงหุ่นลาวเป็น
มหรสพอีกด้วย ข้อความในจดหมายเหตุตอนนี้บรรยายว่า

ในขณะที่คนจีนออกจิวกันอยู่ทางหนึ่งนี้ อีกทางหนึ่งคนลาวซึ่ง
เป็นชาวเพื่อนบ้านของสยามทางด้านทิศเหนือก็แสดงหุ่น ให้ชมซึ่งก็
ไม่ต่างกว่าหุ่นของเราเท่าไรนัก^๓

ครั้น ๒ ปีต่อมา ใน พ.ศ. ๒๒๓๐ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ก็ได้
ทรงส่ง ลาลูแบร์ ผู้เคยเดินทางมาสู่สยามประเทศแล้วครั้งหนึ่งก่อน
หน้านี้ แต่ในคราวนี้ได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักแห่งปารีสให้เป็น
ราชทูตนำราชสาส์นเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีมาสู่ประเทศไทยอีกครั้ง
หนึ่ง หนังสือ จดหมายเหตุลาลูแบร์ ซึ่งแต่เดิม มร. เดอะลาลูแบร์
ได้ให้ชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า ราชอาณาจักรสยาม ถือได้ว่าเป็นหลักฐาน
ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับประเทศไทยเล่มที่สำคัญอย่างยิ่งที่สุด
เล่มหนึ่ง โดยพระเดอะลาลูแบร์ได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับประเทศไทย
ยุคนั้นไว้อย่างละเอียดลออในแทบทุกด้านประกอบกับมีภาพช่วย
อธิบายข้อเขียนบันทึกเหล่านั้นด้วยจึงทำให้หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าใน
ทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่งและเป็นหนังสือที่รู้จักดีทั้งในหมู่นักวิชา
การชาวไทยและชาวต่างประเทศ หนังสือจดหมายเหตุลาลูแบร์ ก็มี
ข้อความบันทึกเป็นความรู้เกี่ยวกับการเล่นหุ่นในสมัยอยุธยาตอน-

กลางไว้ด้วยเช่นกัน ลาลูแบร์เขียนบรรยายไว้ว่าหุ่นในสยาม
ประเทศเป็นไม้ คือไม่ออกเสียง หุ่นที่มาจากประเทศลาวนั้นยังมี
คนชอบดูมากกว่าของประเทศสยามเสียอีก แต่ไม่ว่าจะเป็นหุ่นของ
ชาติไหนในสองประเทศนี้ก็เป็นมหรสพพื้นๆ ไม่ขึ้นหน้าขึ้นตาใน
ประเทศด้วยกันทั้งคู่^{๑๔}

สมัยอยุธยาตอนปลาย

ในช่วงระยะเวลาประมาณ ๖๐ ปี ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะแตก
เสียให้แก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ อาจกล่าวได้ว่ายุคนี้เป็นสมัยอยุธยา
ตอนปลายคือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๕๖ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐ บ้านเมือง
ไทยในยุคนี้ได้สืบเนื่องถ่ายทอดมรดกทางศิลปวัฒนธรรมจากยุค
ก่อนคืออยุธยาตอนกลางโดยที่บางอย่างก็ได้รับการพัฒนาขึ้นตาม
กาลเวลา ในบรรดาสิ่งที่ได้พัฒนาให้ก้าวหน้าไปนั้นก็มีเรื่องการเล่น
หุ่นรวมอยู่ด้วย

หลักฐานจากวรรณคดี

ในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่านอกจาก
มีการแสดงหุ่นไทยก็มีการแสดงหุ่นลาวสืบต่อมาจากสมัยอยุธยา
ตอนกลางด้วยเช่นกัน หลักฐานที่กล่าวถึงในการแสดงหุ่นลาวมี
ปรากฏอยู่ในกลอนบทละครเรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ความเก่าตอนสมโภช
พระกุมารทั้งหกเมื่อกลับถึงบ้านเมือง ความว่า

○ เมื่อนั้น เล่ากำรส้มโผดถั่วนน
 แลเหนกุมารเดนมอล แต่งตัวนุ่งผ้าท้นโดย
 ทังโฆระละคอนทูนล้าว จิวง้าวชาตรีเทงวีไส
 เช็ดนออก
 เลนซ้นพ้รอมกัันท้นโดย เสียงอ้ออิงไปทังภารา ○
 เจรจา^{๑๕}

คำประพันธ์ตอนที่ยกมาแสดงเป็นหลักฐานนี้ชี้ให้เห็นว่ามีการแสดงเชิดหุ่นต่างภาษาในสมัยอยุธยาตอนปลายนอกจากกลอนบทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัยความเก่า แล้วยังปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในยุคอยุธยาตอนปลายการแสดงเชิดหุ่นต่างภาษาได้รับความนิยมอย่างยิ่ง คือมีทั้งหุ่นลาว หุ่นมอญ หุ่นพม่า ดังคำบรรยายเกี่ยวกับการเล่นหุ่นในวรรณคดีเรื่องพระวิสุทธิบัณทิตกลอนสด ตอนท้าวโกรพผู้บุตรให้ท้าวขวัญพระวิสุทธิบัณทิต ในเนื้อความตอนนี้กล่าวถึงการมหรสพที่มีทั้งหุ่นมอญ และหุ่นพม่าเล่นพร้อมกัน ความว่า “หุ่นมอญ หุ่นพม่า สองภาษาประชันกัน”^{๑๖}

นอกจากหลักฐานที่บันทึกเกี่ยวกับการแสดงหุ่นลาวในวรรณคดีที่จารึกเป็นภาษาไทยแล้ว ยังมีการบันทึกการเล่นแสดงหุ่นในวรรณคดีโดยจารึกด้วยภาษาถิ่นอีสานอีกด้วย มีข้อความในเรื่องขุนทิงซึ่ง

เป็นงานนิพนธ์ของพระสมณกุลวงศ์ แห่งกรุงศรีรัตนาคนหุต
วรรณคดีเรื่องนี้มีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งระหว่างสมัยอยุธยาตอน
กลางถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย^{๑๓}

ข้อความในวรรณคดีเรื่องขุนทีงบรรยายการมหรสพที่นำมา
แสดงในตอนท้าวอำคาจัดงานพระศพขุนทีงว่ามีทั้งการแสดง
มโหรีราและหุ่น

- มีทั้งมโหรีราฟ้อน ไทยนต์ชักสุบ
- แขนก่องสำย ทวยฟ้อนหยอกสาว^{๑๔}

คำว่า ‘ไทยนต์’ ที่ปรากฏในคำประพันธ์ตอนนี้ พิฑูรมลิวลย
อธิบายว่า หมายถึงคนเข็ดหุ่น ส่วนคำว่า ชักสุบ คือชักเข็ดหุ่น
นั่นเอง^{๑๕}

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ความเจริญทางวรรณศิลป์รุดหน้า
งอกงามรวดเร็ว อย่งเห็นได้ชัด วรรณคดีที่ถือกำเนิดขึ้นในยุคนี้ได้
บันทึกสภาพความเป็นอยู่ตลอดจน วิธีการดำเนินชีวิตของ
ประชาชนชาวสยามทางด้านต่าง ๆ ในสมัยนั้นไว้ให้เห็นอย่าง
เด่นชัด วรรณคดีสำคัญแห่งยุคอยุธยาตอนปลายเล่มหนึ่งซึ่งเป็นที่
รู้จักกันดีคือ ขุนไภวาทค้ำฉันท ของพระมหานาควัดท่าทราย ใน
แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฯ^{๑๖}ได้บันทึกหลักฐานการแสดงหุ่นไทย

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ซึ่งใช้การละเล่นแบบนี้ในงานเฉลิมฉลองโดยได้กล่าวถึงการมหรสพสมโภชพระพุทธรบาทซึ่งประกอบด้วยการแสดงหุ่นโรงใหญ่ เริ่มแต่การโหมโรง ไหว้ครูผู้เป็นพรามณ์ แล้ว จับบทเล่นเรื่อง พระไชยทัต ข้อความมีว่า

ฝ่ายหุ่นก็ตั้งโห	ศรับทสาวักระโหมโครม
ชูเชิดพระโคโดม	ทิวขพราหมรรรงค์
เร่อมเรื่องพระชยทัต	จรเสด็จพินาพง
ลอบลอ้มมฤคยง	อสุรทาวักุเวนแปลง ^{๒๑}

วรรณคดีเรื่องเดียวกันนี้ในเนื้อความต่อมาได้กล่าวถึงการเล่นหุ่นอีกว่าเมื่อมีงานมหรสพก็มักมีการเชิดหุ่นแสดงตามช่องระทา ซึ่งหมายถึงบริเวณที่ว่างระหว่างระทาคือเรือนดอกไม้ไฟที่มีรูปสี่เหลี่ยมสูงประดับด้วยดอกไม้ไฟสำหรับจุดในงานสมโภชต่างๆ เช่น ในงานเมรุเป็นต้น^{๒๒} ข้อความกล่าวถึงการเล่นหุ่นมีว่า

“โขนหน้ระดับช่อง ระทาหุ่น แลรามัญ จำเล่น บเปนฉันทจสุนทรา แล”^{๒๓}

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่ายุคอยุธยาตอนปลายเป็นยุคที่มีวรรณคดีเกิดขึ้นมากมาย วรรณคดีเฟื่องฟูเป็นอันมาก นอกจากวรรณคดีเรื่องสำคัญ เช่น ขุนเณร พราหมณ์ คำฉันท์ อันมีเนื้อความกล่าวถึงการ

เล่นหุ่นแล้ว พระวิฑูร บัณฑิตกลอนสวดก็เป็นวรรณคดีอีกเล่มหนึ่ง
 ที่ได้บันทึกการแสดงหุ่นในงานมหรสพในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวบรมโกษฐ์ คือประมาณปี พ.ศ. ๒๓๐๐ โดยได้กล่าวถึงงาน
 พระศพพระเจ้าโกรพรราชซึ่งประกอบด้วยการแสดงต่างๆ ดังนี้
 “ฝ่ายพวกโขนหุ่นุ่นไผ่ย ละคอนมอโรไททั้งงิ้วแลงาวลาวาววน”^{๒๓}
 การเล่นหุ่นแสดงตามท้องเรื่องที่มีปรากฏในวรรณคดี บันทึก
 ลักษณะการเล่นหุ่นที่แปลกกว่าที่เคยเป็นมาคือ ในงานพระศพ
 พระเจ้าโกรพรราชมีการเชิดหุ่นแสดงเป็นโรงใหญ่สองโรงประกกัน
 ดังข้อความบรรยายว่า

หุ่นโรงหนึ่งนั้นเขี้ยวขาน เล่นเรื่องขุนมาร ผัวนางสุพันักละยา
 สั่งสินไชเสด็จไปตามอา รบกับยักษ์ พาอามาถึงบุรี
 โรงหนึ่งไชยะทัตสะวัตดี ตองยานารี ผู้มิให้คลังไคลไป^{๒๔}

เมื่อพิจารณาหลักฐานที่ปรากฏในเอกสารทั้งจากหนังสือทาง
 ราชการและจากวรรณคดี จะเห็นได้ว่าแรกเริ่มที่มีการเล่นหุ่นใน
 ประเทศไทยนั้นคือสมัยอยุธยาตอนกลาง และการเล่นหุ่นได้รับ
 ความนิยมแพร่หลายอย่างรวดเร็ว ต่อมาในยุคอยุธยาตอนปลายถึง
 กับมีการเล่นหุ่นแสดงเป็นเครื่องมหรสพหลายโรงประกกัน และมี

การแสดงหุ่นที่ออกภาษามากมาย หลายชาติ เป็นต้น

สมัยกรุงธนบุรี

ภายหลังสิ้นยุคกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ราชธานีของไทยก็ได้ ย้ายมาอยู่ที่กรุงธนบุรี ถึงแม้ว่าระยะเวลาที่กรุงธนบุรีได้เป็นเมืองหลวงจะเป็นเพียงยุคสั้นๆ แค่ ๑๘ ปี คือระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐ ถึง ๒๓๒๕ แต่การละเล่น และการแสดงมหรสพต่างๆ ที่ได้หยุดพักชะงักไปในช่วงที่มีศึก-สงครามตลอดจนมาถึง เมื่อคราวต้องเสียกรุงนั้นก็ได้กลับฟื้นคืนมาสู่สังคมชาวไทยอีกในระยะเวลาไม่นานนัก ผู้คนชาวไทยในสมัยนั้นคงต้องการลิ้มความทุกข์ยากลำบากในระหว่างที่มีทุกข์เข็ญอันเกิดแต่ภัยสงคราม การมหรสพทั้งปวงจึงได้ถูกฟื้นฟูให้มีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้งหนึ่งในแผ่นดินพระเจ้าตากสินมหาราช

มหรสพที่ปรากฏในยุคนี้ก็ยังมีลักษณะคล้ายคลึงใกล้เคียงกับที่มีในสมัยอยุธยาเป็นราชธานี กล่าวคือมีทั้งหุ่น โขน ละคร และละครชาตรี ซึ่งปรากฏอยู่ในหลักฐานต่างๆ เป็นอันมาก เพื่อความสะดวกของการศึกษา จะขอจัดจำแนกประเภทของหลักฐานต่างๆ ที่ใช้ประกอบการพิจารณาเรื่องประวัติความเป็นมาของการเล่นหุ่นในประเทศไทย ในยุคสมัยต่างๆ โดยจัดจำแนกตามประเภทของหลักฐานเป็น ๓ หมวดประเภทใหญ่ๆ คือ หนังสือของทาง

ราชการ บันทึกทางประวัติศาสตร์ และเรื่องราวที่เป็นวรรณคดี
ในสมัยกรุงธนบุรีมีการเล่นหุ่นเป็นเครื่องมหรสพที่ได้รับความนิยม
มากเช่นเดียวกับที่เคยเป็นอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏใน
หลักฐานต่างๆ ซึ่งจะขอกล่าวถึงโดยละเอียดดังต่อไปนี้
หลักฐานเกี่ยวกับการเล่นหุ่นในสมัยกรุงธนบุรีที่ปรากฏใน
หนังสือของทางราชการ

ในสมัยกรุงธนบุรีนี้เอง ได้มีพระราชพิธีสำคัญเกิดขึ้นใน
รัชกาลของพระเจ้ากรุงธนบุรี คือในปีจุลศักราช ๑๑๓๘ หรือพุทธ
ศักราช ๒๓๑๙ มีพระราชพิธีการถวายพระเพลิงพระบรมศพ
สมเด็จพระพันปีหลวง กรมหลวงพิทักษ์เทพามาต ณ วัดบางญี-
เรื่อนอก เนื่องในพระราชพิธีนี้ได้มีหมายรับสั่งกำหนดการพระ-
ราชพิธีต่างๆ อันเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าหุ่นลาวซึ่ง
เป็นหุ่นต่างภาษานั้นเป็นการแสดงมหรสพที่ได้รับความนิยมอย่าง
สูง มีบันทึกแจ้งว่าในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
ครั้งนั้น มีการแสดงโขน งิ้ว รำหึง หนังกลางวัน เทพทอง
หุ่นลาวระหว่างระทา ๒ โรง หุ่นญวนระหว่างระทา ๑ โรง^{๕๕}
หมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี เรื่องหมายกำหนดการ
จุลศักราช ๑๑๓๘ เล่ม เดียวกันนี้ได้กล่าวถึงการพระศพและ
งานศพเจ้านายในรัชกาลของพระเจ้ากรุงธนบุรีอีกหลายพระองค์

คือ การพระศพกรมขุนอินทรพิทักษ์และพระเจ้าณรงค์สุริวงษ์ ในปี จุลศักราช ๑๑๓๘ หรือ พุทธศักราช ๒๓๑๙^{๒๖} นอกจากนี้ยังมีการพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าเสง พญาศุโขไทย พญาพิไชย ไอลสวรร ในปีจุลศักราช ๑๑๓๙ หรือพุทธศักราช ๒๓๒๐^{๒๗} และการพระศพมารดาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในปี จุลศักราช ๑๑๔๒ หรือพุทธศักราช ๒๓๒๓^{๒๘} การพระศพและ พระราชทานเพลิงศพทั้งสิ้นนี้มีขึ้น ณ วัดบางยี่เรือนอกซึ่งถือว่าเป็นพระอารามหลวงในสมัยนั้น การมหรสพแสดงในงานดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เครื่องเล่นกลางวันมีการแสดงหุ่นลาวระหว่างระทา ๒ โรง หุ่นมอญระหว่างระทา ๑ โรง โขน รำหญิง หนักกลางวัน จั้วเทพทอง ละครเขมร มีที่พิเศษคือ ในการพระศพมารดาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เครื่องเล่นกลางวันมีการแสดงโขนโรงใหญ่ ๒ โรง หุ่นลาวโรงใหญ่ ๑ โรง ละครโรงใหญ่ ๑ โรง จั้วญวน ๑ โรง

อนึ่ง ในงานพระศพมารดาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอนี้มีการขึ้นเบี่ยงเลี้ยงเครื่องเล่นการแสดงโดยขึ้นตามราคาที่ย้ายเมืองานสมโภชฉลอง พระเจ้าแก้วมรกตในปีพุทธศักราช ๒๓๒๒ โดยมีอัตราการจ่ายค่าเบี่ยงเลี้ยง ดังนี้คือ

โขนโรงใหญ่เดิมค่าเบี่ยงเลี้ยงวันละ ๗ ตำลึง

ขึ้นเป็นวันละ ๑๐ ตำลึง

ละครโรงใหญ่คงเป็นราคาเดิมวันละ ๑๐ ตำลึง

หุ่นลาวโรงใหญ่คงเป็นราคาเดิมวันละ ๖ ตำลึง

จิวโรงใหญ่คงเป็นราคาเดิมวันละ ๒ ตำลึง ๒ บาท

ส่วนมหรสพระหว่างระทาคือ โขน จำหญิง หุ่นมอญ หนึ่ง
กลางวัน จิว หุ่นลาว เดิมค่าเบี้ยเลี้ยงวันละ ๒ บาท ขึ้นเป็น
วันละ ๑ ตำลึง^{๒๔}

หลักฐานจากหมายรับสั่งในงานพระศพกรมขุนอินทรพิทักษ์
และพระเจ้านราสูริวงษ์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชอีกประการ
หนึ่งคือ ได้มีข้อความระบุบุคคลผู้รับผิดชอบในการปลูกสร้างโรง
มหรสพทั้งปวงอันได้แก่โรงหุ่นลาวเป็นอาทิ คือพนักงานจัดชุดม
กรมวัง^{๒๕}

พระราชพิธีสำคัญอีกพระราชพิธีหนึ่งในสมัยกรุงธนบุรีคือการ
อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงธนบุรี จากหลัก
ฐานในหมายรับสั่งเมื่อปีจุลศักราช ๑๑๔๑ หรือพุทธศักราช
๒๓๒๒ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์เสด็จขึ้น
ไปรับพระแก้วมรกต ณ พระตำหนักบางธรณี แล้วให้แห่ทางน้ำลง
มายังพระนครธนบุรีโดยมีเรือพระที่นั่งซึ่งประดิษฐานพระเจ้าแก้ว

มรดกเป็นเรือแห่หน้าหน้ากระบวนเรือลำอื่น ๆ ซึ่งมีเครื่องเล่นการ
แสดงต่าง ๆ อยู่บนเรือเหล่านั้น หลักฐานนี้แสดงให้เห็นการเล่น
มหรสพที่แตกต่างไปจากโอกาสธรรมดา ซึ่งมักแสดงกันบนบก
การแสดงต่าง ๆ มีคือ โขนเล่นอยู่ในเรือสามบ้าน (เข้าใจว่าเป็นเรือ
ลำนั้นในปัจจุบัน) ของหลวงรักษาสมบัติ จั้วเล่นอยู่ในเรือสามบ้าน
ของพระยาราชานครศรีและเรือสามบ้านของหลวงรักษาสมบัติละคร
ไทยลงเรือสามบ้านของหมื่นเสนาะภูบาลและหมื่นโวหารภริมย์
ละครเขมรลงเรือสามบ้านของหลวงพิพิชวาทีปีกลองจิ้นลงเรือของ
หลวงโชฎีก ญวนทกลงเรือญวน และหุ่นหลวงลงเรือกุและ (เข้าใจ
ว่าเป็นเรือกุและในปัจจุบัน)

เมื่อกระบวนแห่ทางน้ำอัญเชิญพระแก้วมรกตมาถึงยังพระนคร
ธนบุรีแล้ว ก็โปรดให้มีการมหรสพสมโภช ณ พระนคร เครื่องเล่น
การแสดงต่าง ๆ ก็มีการเล่นแสดงหุ่น คือหุ่นลาวโรงใหญ่ ของขุน
ทิพยน ๑ โรง หุ่นลาวระหว่างระทากของขุนทิพยน ๔ โรง หุ่นมอญ
วงปีพาศย์ ๑ โรง ส่วนการแสดงอื่นๆ ก็คือ ละครเขมร จั้วจิ้น จั้ว
ญวน ละครข้างใน โขนโรงใหญ่ ละครโรงใหญ่ เทพทอง รำหญิง
และหนังกลางวันเป็นอาทิ ในงานมหรสพสมโภชพระเจ้าแก้วมรกต
ครั้งนี้การแสดงที่ได้รับพระราชทานค่าเบี้ยเลี้ยงมากที่สุดคือละคร
ข้างใน โดยได้รับถึงวันละ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง^{๓๑}

หลักฐานจากวรรณคดี

ในวรรณคดีเรื่องปาจิตตกุมารกลอนอ่าน ซึ่งเป็นหนังสือที่แต่งในยุคนั้น เนื่องด้วยมีข้อความระบุให้ทราบยุคสมัยของการแต่งไว้ อย่างชัดเจนว่า วรรณคดีเรื่องนี้แต่งในปีพุทธศักราช ๒๓๑๖ เนื้อเรื่องตอนหนึ่งซึ่งบรรยายงานศพท้าวพรหมทัต กล่าวถึงการแสดงมหรสพหลายอย่างและ ได้กล่าวถึงการแสดงหุ่นหลวงของไทยซึ่งมีผู้เชิดหุ่น ๑ คน ต่อหุ่น ๑ ตัว ว่า

ยังโรงหุ่นขุนละมุลสายยลชัก ฉะงอนงักใจงันทำนางาย
คลชักยกลับนทีที่แทบมือตาย เมื่อยหัวโลแก่งหัวทุกตัวคน
ยังโรงนิงอิงวุ่นเลนหุ่นมอกร ทำหัวคลอนนวดดักทงอ๊กขัน
หิวตะกั๊ราถือพ้อราทาบชะนัน สิ้นทุกคนเห็นหัวเราะวาเมาะครัน

อนึ่ง ยังได้บรรยายถึงการแสดงหุ่นมอญ หุ่นเขมรโดยได้กล่าวบรรยายวิธีชักเชิดหุ่นเหล่านี้ไว้ว่าเป็นสายยนต์ คล้ายๆ กับหุ่นหลวงของไทยแต่มีลักษณะชวนขันมากกว่าหุ่นหลวง บทบรรยายความในวรรณคดีมีว่า

มิหุ่นมอกรหุ่นชะเมนเลนประชัน ตาง ๆ กนตางภาษามา
ลืบสาย

คณเจนจาวาภาษาเกลิงนุนาย คณระบ้ายยกทุนจีนซักยล
 ทุนตะล่อกอขันถือพ็รางอม สันลั้งคอมปากอาตาทะลัน
 ชะงอนักเชิดซักอ่ลวัน สินทุกคัลเหนหวัระอะแทบ
 ง่อตาย

ทุนชะเมนเลนตามทรวงภาษา ตูอินาทูฟองปองสะวาย
 คุรุษุณทุนปุ่นเดียดกระทาย คณระบายยิกยักคอยซักยัน
 (กลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร เล่ม ๕ สมุดไทยขาว เลขที่ ๕
 ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๖/๕ มัดที่ ๒๘ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุด หน้า
 ปลาย หน้าที ๔ บรรทัด ที ๒ - ๔, และหน้าที ๗ บรรทัด
 ที ๑ - ๖ ถึงหน้าที ๘ บรรทัดที ๑ - ๒).

เมื่อพิจารณาบทบรรยายการแสดงหุ่นต่างภาษาเหล่านี้จะเห็น
 ได้ว่า หุ่นไทย หุ่นมอญ หุ่นเขมร และหุ่นจีน มีลักษณะตลกของ
 ตนเป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะในภาษาที่ใช้เจรจาดำเนินเรื่องที่ทำให้
 คนดูชอบ และรู้สึกขบขันตามไปด้วย แต่หุ่นทะวายคงเล่นเรื่องที่
 คนไทยไม่รู้จักจึงไม่ค่อยมีคนดูเท่าใดนัก

วรรณคดีกลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร นอกจากจะกล่าวถึงการ
 เล่นหุ่นหลวงของไทย หุ่นมอญ หุ่นเขมร ตลอดจนหุ่นต่างภาษา
 ต่างๆ เช่น หุ่นทะวายและ หุ่นจีนแล้วยังบรรยายว่ามีการแสดง

โขงไทยตอนพระรามทำศึกกับทศกัณฐ์ตอนหนึ่งและ โขนเขมรตอน
 สีดาหายอีกตอนหนึ่ง อนึ่ง ยังมีการเล่นละครเรื่องสุวรรณหงส์
 'ตอนต้องหอก' อีกด้วย เรื่องการเล่น-โขงและละครจะไม่ขอนำ
 มากล่าวถึงอย่างละเอียด ณ ที่นี้

นอกจากวรรณคดีกลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมารอันมีข้อความ
 กล่าวถึงการเล่นหุ่นตะวายเป็นหุ่นจีนแล้ว ยังมีข้อความคล้ายคลึง
 กันปรากฏในวรรณคดีเรื่องพระสุธนกลอนสวดอีกด้วย วรรณคดี
 เรื่องนี้มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าแต่งในสมัยกรุงธนบุรีเช่นเดียวกัน
 ล้นนิจฐานได้ว่าแต่งในยุคสมัยเดียวกันกับปาจิตตกุมาร ความว่า

- มีหุ่นถว้าย ไสยเสือกฤษฎกร้าย ชักสายคางบน
- พึงมีมาเลนดูเหนชอบกัน ชักยาสายย่น คนดูชอบใจ
- ประชันหุ่นจีน ไสยเลือกรอมดิน ตามเพดวิไสย
- สายรอยผูกเนยิว ล้นเจียวจับใจ ตาเลออีกแลไปย กล้อกไปย
- กลับมา^{๓๓}

หุ่นตะวายเป็นหุ่นจีนที่บรรยายไว้ในพระสุธนกลอนสวดมี
 ลักษณะคล้ายหุ่นทางยุโรปที่เรียกว่า MARIONETTE คือใช้สายชัก
 จากเบื้องบนผูกไว้กับตัวหุ่นอย่างแน่นหนา หุ่นเหล่านี้สวมเสื้อผ้า
 เครื่องแต่งกายอย่างกรุกกรายที่พิเศษคือหุ่นเหล่านี้ขยับกลอก

นัยน์ตาได้ ลักษณะเช่นนี้มีบรรยายไว้ในวรรณคดียุคเดียวกันอีกเล่มหนึ่งคือ สังข์ทองกลอนสวด^{๓๔} กล่าวถึงหุ่นจีน 'จะจิว' ซึ่งอุดม หนูทอง สันนิษฐานว่าหมายถึงจีนแต่จิว นั่นเอง หุ่นที่กล่าวถึงในสังข์ทองกลอนสวดก็ลอกตาได้เช่นกันและใช้แสดงการมหรสพอุปรากรจีน ภาษาชาวบ้านเรียกว่า 'จิว' นั่นเอง ข้อความที่กล่าวถึงหุ่น 'จะจิว' มีว่า

พวกจีนจะจิว ชักหุ่นเล่นจิว บิดพลั่วไปมา
เหลือกต้ายักคิ้ว เล่นวีวภาษา^{๓๕}

หุ่นลาวและหุ่นมอญมีลักษณะแตกต่างจากหุ่นทะวายและหุ่นจีนคือ หุ่นลาวและ หุ่นมอญมีลักษณะเหมือนหุ่นหลวงหรือหุ่นใหญ่ของไทยคือ มีสายยนต์ชักจากข้างล่างวรรณคดีอีกเล่มหนึ่งซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งในยุคเดียวกันกับพระสุธนกลอนสวด และผู้แต่งอาจเป็นคนเดียวกันเพราะโวหารการใช้ภาษาตลอดจนลีลาการลำดับความคล้ายคลึงกันหลายตอนคือวรรณคดีเรื่องสุบินกุมารกลอนสวด เลขที่ ๒๕ อรไท ผลดี อธิบายว่า "สุบินกลอนสวดสำนวนนี้เป็นสำนวนเก่าที่สุดเท่าที่พบ ระบุว่าคัดลอก และเพิ่มเติมข้อความตอนท้ายในพุทธศักราช ๒๓๕๑ สมัยรัชกาลที่^{๓๖} วรรณคดีเรื่องสุบินกุมารกลอนสวด เลขที่ ๒๕ บันทึกเล่าลักษณะหุ่นลาวและ

หุ่นมอญซึ่งเป็นการมหรสพตอนสมโภชอุปสมบทพระสุบิน โดยกล่าวว่หุ่นลาวสามารถชักเชิดแสดงให้หลับตาอ้าปากได้ ส่วนหุ่นมอญตัวนางก็สร้างให้เหมือนคนจริงจนกระทั่งคนดูไม่สามารถมองเห็นสายยนต์ได้

- หุ่นลาวออกเชิด ขางท่าล่ำเล็ด แยกคายนักหน้า
 ลับตาอ้าปาก กินหมากสุบญา ย่นชักไปยมา
 ไม้ไทยคั่นเหน
- มีย่นคั่นชัก ขางท่าดีนั๊ก แยกคายนักหน้า
 ตาบอดกอดเม็ย ไม้เสี้ยกิริญา ทำเป่นสุ่มปล้า
 น้ำวัดริมร่อ
- เกนยงออกมา วาไค้รสุ่มปล้า จับตัวผูกค่อ
 ผุ่งขายผุ่งหญิง หัวเราะง่อ ๒ ฉะฉะเป่นต่อ
 เครื่องเลนทุกอัน
- เจาเนนเล็ก ๒ กระหัดเดก ๒ หัวเราะย่น ๒
 สบ้ใจยไทยเบ็ย เร็ยไรยเขากัน เม็ยงหมากไทยมัน
 ดูเลนสบ้าย
- มีทั้งหุ่นมอน ย่นชักยักยอน ยอมชอนยอมเรน
 เนื่อนนมผ้มเพา เพร็ดเพรายางเป่น แกลงแตงมาเลน
 ประชันหุ่นล้าว

๐ คันทอมลอมดู ยืนนังพรั้งพรุ หัวเราะมีฉา
สะนุกจิง ๒ ผู้หญิงสาว ๒ ไปยุดุนลาว มันเล่น
แทงเสื่อ^{๓๗}

สมัยรัตนโกสินทร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในปี พุทธศักราช ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-
จุฬาโลก ได้ทรงสถาปนาราชจักรีวงศ์ และได้ทรงสร้างกรุงเทพ
ทวารวดีศรีรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานี ตลอดรัชกาลของพระ-
องค์คือระหว่างปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ ถึง ๒๓๕๒ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงฟื้นฟูศิลปะวัฒนธรรมตลอดจนการ
มหรสพทั้งปวง โปรดให้ทั้งวังหลวงและวังหน้าหัดโขนหลวงและหุ่น
หลวงขึ้นเพื่อแสดงเนื่องในโอกาสพระราชพิธีสมโภชพระอาราม-
หลวงคือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพุทธศักราช ๒๓๒๗ ใน
รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การแสดงหุ่นยังคงเป็นมหรสพที่
ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางอยู่โดยทั่วไป ศึกษาได้จากหลักฐาน
ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ซึ่งจะขอจำแนกกล่าวต่อไป

หลักฐานเอกสารทางราชการ

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๕๙ หรือพุทธศักราช
๒๓๔๐ บันทึกไว้ว่ามีการแสดงหุ่นหลวงเป็นเครื่องมหรสพในงาน

สำคัญต่าง ๆ หลายครั้ง เช่น งานฉลองวัดพระเชตุพน และงาน
พระเมรุของบุคคลสำคัญในรัชกาลนี้หลายท่าน เช่น การศพพระยา
นครราชสีมา ณ วัดสุวรรณคงคาราม เมื่อ พุทธศักราช ๒๓๕๐^{๓๔}

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๕ หรือพุทธศักราช
๒๓๕๕ เรื่องหมายกำหนดการพระราชทานเพลิงศพเจ้าฟ้าพิม ณ
วัดสุวรรณธาราม^{๓๕} และ การศพท้าวสมศักดิ์ ณ วัดสุวรรณธาราม
ในพุทธศักราช ๒๓๕๖ ซึ่งเป็นเวลาใกล้เคียงรัชกาล^{๓๖} แสดงให้เห็นว่า
ในปฐมสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การขีดแสดงหุ่นเจริญขึ้นอย่าง
ต่อเนื่องจากสมัยกรุงธนบุรี มหรสพประเภทนี้คงมีผู้นิยมชมการ
แสดงมากขึ้น ทั้งนี้สังเกตได้จากค่าเบี้ยเลี้ยงของพวกชาวหุ่นซึ่งเพิ่ม
ขึ้นกว่าเดิม โดยเมื่อเปรียบเทียบกับค่าเบี้ยเลี้ยงในสมัยกรุงธนบุรี
เดิมหุ่นลาวได้รับค่าเบี้ยเลี้ยง โรงละ ๖ ตำลึง ทว่าต่อมาใน
รัชกาลที่ ๑ ได้เพิ่มเป็นหุ่นหลวง โรงละ ๗ ตำลึง

ในงานพระเมรุทั้งปวงเท่าที่ได้กล่าวมานี้ล้วนมีหลักฐานแสดง
ให้เห็นว่าหุ่นหลวงเป็นมหรสพการแสดงในงานสำคัญร่วมกับการ
แสดงมหรสพประเภทอื่นๆ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์

ในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี มีข้อความบันทึกไว้ว่า ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าเมื่อคราวที่มืงานพระราชพิธีทรงผนวชกรมพระราชวังมหาบวรมหาเสนานุรักษ์ หรือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ ก็ได้ให้มีการแสดงโขน หุ่น ละคร จั้ว มอญรำ เป็นเครื่องมหรสพสมโภช^{๑๑}

ในปี พุทธศักราช ๒๓๔๔ เมื่อวัดพระเชตุพน สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ได้มีงานฉลองการแสดงหุ่นหลวงเป็นมหรสพอย่างหนึ่งในงานนี้ด้วยเช่นกัน การมหรสพสมโภชในงานฉลองครั้งนี้มีมากมายหลายอย่างเป็นที่เอิกเกริกเป็นประวัตินิทัศน์ หลักฐานมีปรากฏในจารึกหลักที่ ๑๓๑ จารึกไว้ในพระวิหารพระโลกนาถ วัดพระเชตุพน ความว่า “มีโขนอุโมงโรงใหญ่หุ่นละคอนมอญรำระบำมวงครุ่มคุลาตีไม้ปรบไ้จ้วจันฉนวนทกคะเมนได้ลวดลอดบ่วงรำแพนนอนทอกดาบโตฟ้อแก้วแลมวย”^{๑๒}

หลักฐานจากวรรณคดี

ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๗ เมื่อมีการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระขำนิโวหารได้ประพันธ์โคลงสรรเสริญพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปราบกฏมิ้อความตอน
หนึ่งบันทึการแสดงเชิดหุ่นเป็นมหรสพในยุคนี้ ความว่า “หุ่นไทย
ปักษ์หุ่นจิว จีนเขียนหน้านา”^{๔๓}

ครั้นต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ มีการพระราชพิธีถวายเป็น
เพลิงพระบรมศพสมเด็จพระชนกาธิบดีและมีการมหรสพสมโภช
พระบรมอัฐิ เหตุการณ์อันเกี่ยวกับงานพระราชพิธีครั้งนั้น กรม
หมื่นศรีสุนทรนำมามันทึกโดยประพันธ์เป็นโคลงถวายพระเพลิง
พระบรมอัฐิ พระเจ้าหลวงและเฉลิมพระเกียรติ มีเนื้อความกล่าว
ถึงการแสดงหุ่นในตอนหนึ่งว่า

○ โรงหนึ่งหุ่นหลั่นเรื่อง	โสด
พระเสด็จโดยดงดัด	ดุ่มเด้า
พบองค์องสวัสติ	ปทุมเมศ
สมสนิทชิตเขยเคล้ำ	สอดคคล้องสองเกษม
○ โรงหนึ่งคนเชิดเต้น	ตัวลมน
เริ่มเรื่องไชยทัดคุณ	เวดรตอง
หลงไหลไผ่ดรุณ	เยาวเรศหนึ่งนา
บ่นายคลายคลาศห้อง	เสน่หิหม้เมาโถม

.....

.....

๐ โขนหุ่นหนังงิ้วช่อง	ระราราย
ดูบ่เป็นอันนิยาย-	ย่างพ็อน
หุ่นจีนหุ่นลาวทวาย	มอญพม่า
มีมากหลากหลายซ็อน	แซ่รชรวงอึ้งคั้ง ^{๕๔}

หุ่นหลวงที่เล่นนำเนื้อเรื่องมาจากละครนอกโดยเล่นประชันกัน มี ๒ โรง คือ เรื่อง ไสวัด โรงหนึ่งกับเรื่อง ไชยทัต อีกโรงหนึ่ง ส่วนตามช่องระทากีมีการแสดง โขน หุ่นไทย หน้า งิ้ว หุ่นจีน หุ่นลาว หุ่นทวาย หุ่นมอญ และหุ่นพม่า แสดงให้เห็นความนิยมหุ่น ออกภาษาเป็นอันมาก

วรรณคดีเรื่องสุบินกุมารกลอนสวด เลขที่ ๓๕ ซึ่งเป็นวรรณคดีอีกเล่มหนึ่งที่ประพันธ์ขึ้นในรัชกาลที่ ๑ ได้แสดงให้เห็นวิวัฒนาการของการเล่นหุ่นในสมัยนี้ คือ มีการสร้างสรรค์ความคิดแปลกใหม่ มาใช้กับการแสดงหุ่น เช่น ใช้ตัวหุ่นชักกรอก หุ่นพวกนี้เป็นหุ่นที่มีบทบาทในเรื่องที่นำมาเชิดเล่นต้องเหาะเหินเดินอากาศ ข้อความที่ปรากฏเป็นหลักฐานในวรรณคดีเรื่องนี้มีว่า

๐ มีหุ่นประชัน	คางหนึ่งเลนนั้น	ไชยะทัตราชา
		ต้องญาแผดมล
กันเถนสัจทา	นางสุพันละลิกา	หาเถนให้ทำ

๐ เล่นเป่นเรื่องมา จับเถนสังทา ผูกมัดจองจำ
กาลอยล้อนตัว
หน้าหัวเข้าท่า หยิงดูหน้าดำ ช่วยเข็นเม่นไป^{๔๔}

หุ่นตัวที่ต้องแสดงบทเหาะเหินเวหาในเรื่อง ไชยทัต คือ เกร-
สัทธา เมื่อขีดแสดงใช้ตัวหุ่นชนิดชักกรอกให้เหาะได้

หลักฐานต่างๆ ที่นำมาอธิบายแสดงให้เห็นว่าในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การเล่นหุ่นหลวงได้รับความ
นิยมนามากและได้มีวิวัฒนาการของการเล่นหลายประการดังได้
กล่าวแล้ว

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในปีพุทธศักราช ๒๓๕๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ทรงเป็นทั้งกวีและทรง
เป็นศิลปินในแทบทุกศิลปะสาขา ตลอดยุคสมัยของพระองค์เป็น
เวลาที่ศิลปะวัฒนธรรมของชาติได้รับการฟื้นฟูให้เจริญ รุ่งเรือง
อย่างที่สุดยุคหนึ่ง นอกจากจะทรงโปรดงานพระราชนิพนธ์วรรณ
คดีต่างๆ แล้ว ยังทรงทำนุบำรุงการมหรสพอย่างอื่น ๆ รวมทั้งการ
เล่นหุ่นด้วย

หลักฐานเอกสารทางราชการ

หลักฐานที่เป็นหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๒ หลายฉบับชี้ให้เห็นว่า การเล่นหุ่นหลวงเป็นมหรสพซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสดงประกอบงาน พระเมรุและแสดงให้เกียวยังคงมีการเล่นหุ่นเป็นมหรสพรวมกับการละเล่นอื่นๆ ด้วย หมายรับสั่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ ที่บันทึกการเล่นหุ่นหลวงในงานสำคัญๆ ก็อย่างเช่น

หมายรับสั่งจุลศักราช ๑๑๗๖ หรือพุทธศักราช ๒๓๕๗ บันทึกในงานศพเจ้าจอม มารดา กรมหลวงจักรเจษฎา ณ เมรุวัดสุวรรณาธาราม มีโขน หุ่น หนัง ดอกไม้เพลิง ระทา ทิ้งทาน^{๕๖}

หมายรับสั่งจุลศักราช ๑๑๗๗ หรือพุทธศักราช ๒๓๕๘ บันทึกในงานศพพระบวรญาณมุนี วัดราชบุณ ณ เมรุวัดสุวรรณาธารามมีโขน หุ่น ทิ้งทาน ดันกำมพฤก^{๕๗}

หมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๘ หรือพุทธศักราช ๒๓๕๙ บันทึกการสมโภชพระยาเสวตไอยรา การแสดงมี โขน หุ่น ละคอน มวยและ ไม้สูง^{๕๘}

หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์

หนังสือสาส์นสมเด็จพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีข้อความเล่าว่าพระบาทสม-

เด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีผีพระหัตถ์ในการช่างแกะหัวหุ่น
เป็นอย่างยิ่ง

“หน้าหุ่นซึ่งทรงแกะด้วยผีพระหัตถ์ก็มีหน้าพระใหญ่กับ พระ-
น้อยอยู่คู่หนึ่ง เรียกกันว่า พระยารักใหญ่ พระยารักน้อย (รัก
นั้นหมายความว่าแกะด้วยไม้รัก) งามไม่มีหน้าพระอื่นเสมอสอง
ถ้าจะตามดูจระวังสังเกตหน้าที่สวมขงวนั้นและเป็นผีพระหัตถ์
บรรจุไว้คู่เดียวกันทั้งคู่ มีอยู่อีกคู่หนึ่งซึ่งสวมมงกุฏ นั้นไม่ใช่ผี
พระหัตถ์พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงฤทธิทรงจัดการให้ทำขึ้นใหม่
เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดสวมขง
ด้วยทรงพระราชดำริว่าเป็นพระยาราชาคควรจะทรงมงกุฏ”^{๕๕}

ในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องการประดิษฐ์หุ่นหลวง นอกจากพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงมีผีพระหัตถ์ในการแกะหน้า
หุ่นและทรงสร้างศิระหุ่นด้วยพระองค์เองดังกล่าวแล้วข้างต้น ยัง
โปรดเกล้าฯ ให้มีการระดมช่างผู้มีฝีมือในยุคนั้นสร้างหัวหุ่นหลวง
ขึ้นใหม่ ซึ่งส่วนมากเป็นหัวหุ่นหลวงตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์
หัวหุ่นหลวงที่หลงเหลืออยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในปัจจุบันมี
ทั้งสองแบบคือ ชนิดทำด้วยไม้และชนิดที่ทำด้วยกระดาษกลวง
แบบหัวโขน^{๕๖}

หลักฐานจากวรรณคดี

การแสดงหุ่นหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๒ คงเป็นที่นิยมมาก เพราะได้มีการนำมากล่าวไว้ในบทละครใน พระราชนิพนธ์เรื่อง อิเหนา ซึ่งแต่งในยุคนั้น วรรณคดีเรื่องอิเหนามีข้อความบรรยายเกี่ยวกับการเล่นหุ่นว่าก่อนที่จะมีการเล่นมหรสพของหลวงก็จะต้องมีหมายรับสั่งให้เจ้าพนักงานผู้รับผิดชอบเรื่องการปลูกโรงได้แก่ สมุหนายก ขี้ย จตุสมดมทั้ง ๔ เบิกไม้ต่อชาวพระคลังราชการ กั้นฝา ค้ำในโรงโขนหุ่น แล้วปลูกโรงมหรสพข้อความดังกล่าวปรากฏในตอนทีกล่าวถึงงานพระเมรุเมือง หมันทยา ดังนี้

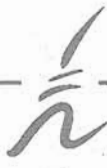
“๐ บ้างทำโรงหุ่นโขนช่องระทา ขึ้นหลังคาคาดแฝงผูกจั่ว”^{๕๐}

พนักงานการเล่นจะมานอนโรงคีนหนึ่ง รุ่งขึ้นจึงจะเล่น มหรสพทีกล่าวถึงเป็นการแสดงในงานพระเมรุ เมืองหมันทยาเช่นกัน

“๐ บัดนั้น พนักงานงานเล่นทุกภาษา
ทั้งหุ่นโขนโรงใหญ่ช่องระทา มานอนโรงคอยท่าแต่ราตรี”^{๕๑}

การแสดงหุ่นเป็นมหรสพในวรรณคดีบทพระราชนิพนธ์เรื่อง อิเหนา แสดงให้เห็นว่ามีในโอกาสสำคัญๆ หลายโอกาส นอกจาก

ในงานพระเมรุแล้ว ในตอนที่มีการสมโภชในงานพิธีอภิเษกจรกา
กับบุษบา กล่าวถึงการเล่นหุ่นว่า

“๐ พวกหุ่นชูเขียดชักสาย คล่องคล้ายคนรำท่าท่า
เล่นเรื่องพระรามคลังฆ่าสีดา ตะวันบ่ายปล่อยน้ำอุปการ”^{๕๓}

คืนที่พวกชาวหุ่นนอนโรงจะมีปีพาทย์โหมโรงไหว้ครู ตั้งตระ
สาธุการกระทั่งสว่างเสียงกึกก้อง เย่ไว้ในตอนเริ่มพิธีอภิเษก
บุษบา ก็บจรรกว่า

“๐ บรรดาโขนละครมอญรำ ครั้นค่ำก็โหมโรงโห่ฉาว
ตั้งตระสาธุการเข็ดกราว เสียงสว่างสนั่นลั่นไป”^{๕๔}

ส่วนบรรดาผู้รับผิดชอบจัดหาเครื่องเล่นการมหรสพมาแสดง
คือ พันจัน หัวพันมหาดไทย บทพระราชนิพนธ์บรรยายตอน
อภิเษกอิเหนาและราชบุตรราชธิดาสีพระนคร ความว่า

“๐ นอกวังตั้งระทาดอกไม้ เรียงรายโขนสิ่งละห้า
หุ่นละครคนมอญรำนานา พันจันที่นั่นหามาทุกงาน”^{๕๕}

อนึ่งยังมีการกล่าวถึงการเล่นหุ่นต่างภาษาในตอนอภิเษก
อิเหนาและราชบุตรราชธิดาสีพระนครนี้ด้วย สันนิษฐานว่าหุ่นต่าง

ภาษาคงจะหมายถึงหุ่นจีนเพราะมีบทบรรยายว่ามีการเล่นหุ่นจีนตามช่องระทา ความว่า

“ช่องระทาหุ่นจีนนิ้วแจ็ก ละคอนแขกเล็กเล็กใส่หัวสูง
ชาตรีมีแต่ล้วนชาวตะลุง ชัดกันนุ่งตามถนนแห่กรวดลาว”^{๕๖}

ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่ทั่วไปแล้วว่า แผ่นดินสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นเป็นยุคทองของวรรณคดี นอกจากจะทรงเป็นกวีโดยพระองค์เองทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องสำคัญๆ แล้วยังโปรดเกล้าฯ ให้กวีเอกในสมัยนั้นร่วมกันแต่งพระองค์ทรงเป็นองค์ราชูปถัมภ์ ในการฟื้นฟูวรรณศิลป์ของไทยมีการนำเอาวรรณคดีแต่ครั้งกรุงเก่ามาชำระเพิ่มเติมให้สมบูรณ์วรรณคดีเอกของไทยเรื่องหนึ่ง ซึ่งเสนอภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในยุคนี้คือ บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็ได้รับการชำระให้สมบูรณ์เป็นครั้งแรกในยุคนี้ บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวถึงการเล่นหุ่นตอนที่เล่าเรื่องประเพณีการมีมหรสพในงานศพนางวันทอง โดยเล่าว่าการโหมโรงมหรสพมีแต่യാค่าเป็นต้นไปจนกระทั่งถึงเวลาสว่าง เมื่อสว่างแล้วเวลาประมาณ ๗ นาฬิกา จึงเริ่มการแสดงจริง พวกละคร โขน ตลอดจน หุ่นจะลงโรงในตอนเช้า โดยเฉพาะในเรื่องหุ่นนั้น มีหุ่นจำลองแทรกอยู่ในเรื่องที่แสดงด้วย

“๐ ครั้งแสงสุริยันตะวันเย็น พนักงานการเล่นทุกภาษา
 มาโหมโรงแต่คำย่าสนธยา สาละพาเฮโลให้เกรียวไป
 ครั้นรุ่งแสงสุริยฉานประมาณโมง ก็ลงโรงเล่นประชันอยู่หัวันไหว
 โชนละคอนมอญรำจำฐูใจ ร้องรับกรับไม้แน่นพร้อมเพรียง
 พวกหุ่นเชิดชกยักษ์ายท่า คนเจรจาสองข้างต่างดั่งเสียง
 จำวาดเอาอายค่อมเข้าด้อมเมียง พุดจาฮาเสียงสนั่นโรง” ๕๗

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คือประมาณปีพุทธศักราช ๒๓๖๗ ถึง ๒๓๙๔ การละเล่นมหรสพเครื่องบันเทิงต่างๆ ไม่เพียงพุดังเช่นในรัชกาลก่อน มีหลักฐานแจ้งไว้ในหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๓ แสดงให้เห็นว่าการมหรสพเท่าที่มีแสดงในรัชกาลนี้ก็ เป็นไปเพียงเพื่อให้งานพิธี ต่างๆ เหล่านั้นถูกถ้วน ครบสมบูรณ์ ตามธรรมเนียมและประเพณีนิยมเท่านั้น อย่างไรก็ตามจะขอแสดง หลักฐานต่างๆ ที่กล่าวถึงการเล่นหุ่นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นการ มหรสพ ตามลำดับดังนี้

หลักฐานหนังสือราชการ

ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีงาน

พระเมรุและการศพเจ้านายบุคคลสำคัญหลายครั้งบางท่านมีอายุยืนยาวมาแต่ครั้งกรุงเก่า ในงานพิธีเหล่านี้มีหลักฐานว่า การเล่นหุ่นเป็นมหรสพอย่างหนึ่ง หลักฐานซึ่งเป็นเอกสารสำคัญทางราชการในระยะเริ่มแรกของรัชกาลที่กล่าวถึงการเล่นหุ่นเป็นมหรสพ คือ

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๐๐ เรื่องเชิญพระศพสมเด็จพระศรีสุลาไลยไปประดิษฐานในพระเมรุทอง ความว่า มีมหรสพของหลวงเล่นในงานพระเมรุ งานพระศพสมเด็จพระศรีสุลาไลย ณ พระเมรุท้องสนามหลวงในจุลศักราช ๑๒๐๐ หรือพุทธศักราช ๒๓๔๑ ในงานนี้มี " ...โขน หุ่น ลครอโศก ไผ่สูง จิวลครชาตรี หนัง ดอกไม้เพลิง..."^{๕๘}

ครั้งต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๔๗ มีหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๐๖ เรื่องหมายกำหนดการศพ ความว่า มี "...โขน หุ่น นักร้อง ดอกไม้เพลิง ๓ คืน..." ในงานศพเจ้าจอมมารดาชั้น ณ เมรุวัดอรุณราชวราราม จุลศักราช ๑๒๐๖ คือพุทธศักราช ๒๓๔๗^{๕๙}

ก่อนสิ้นรัชกาลไม่นานมีหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๑๒ เรื่องหมายกำหนดการเกณฑ์กรมต่างๆ ความว่า มี "...โขน หุ่น จิว มอญรำ ไม้ตำสูง นักร้อง..." ในงานพระศพ-

พระองค์เจ้าหญิงสุทนต์ในปัจจุลศักราช ๑๒๑๒ คือพุทธศักราช ๒๓๙๓
ปีนี้เป็นปีก่อนสิ้นรัชกาลเพียงปีหนึ่ง ในหมายรับสั่งฉบับหนึ่งนี้มี
ข้อความอธิบายเพิ่มเติมว่า บรรดาเจ้าหน้าที่ผู้จัดแต่งเครื่องเล่นทั้ง
หลายผู้ได้แก่ พันจัน หัวพันมหาดไทย ดังเช่นในรัชกาลก่อนๆ
หากมีข้อใดไม่แจ่มก็ให้ทูลขอคำอธิบายจากกรมหลวงรักษ์รณเรษ
เสียก่อน”

หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรง
บันทึก เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นระหว่างรัชสมัยของพระบาทสม
เด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการสมโภชฉลองพระอารามพร้อมกัน
เป็นจำนวน ๙ พระอาราม โดยทรงพระนิพนธ์ด้วยคำประพันธ์เป็น
บทกวีนิพนธ์เรื่อง ลิลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตราสถลมารค
และทางชลมารค มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงการเล่นหุ่นว่า

“๐ ฉลองก่อนอวาศเก้า	ครวกัน
โอรสราชสีทศสุวรรณ	จากแจ่ง
รมังสเกษกับพญาธรรม	ท้ายตลาด
โขนหุ่นรำรำแคว้ง	ดอกไม้ไฟหนึ่ง” ๖๐

คำประพันธ์โคลงบทนี้แสดงให้เห็นว่ามีการเล่นหุ่นหลวงเป็นการมหรสพสมโภชในงานฉลองพระอารามสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นจำนวนถึงเก้าวัดด้วยกัน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกอธิบายเหตุการณ์ครั้งนั้นไว้ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธามุ่งมั่นในพระบรมพุทธศาสนาเป็นอันมาก เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติทรงสละพระราชทรัพย์ทำนุบำรุงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ที่เห็นเด่นชัดคือทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามในระยะเวลาไล่เลี่ยกันเป็นจำนวนถึงเก้าพระอารามด้วยกัน อันได้แก่

วัดราชโอรสาราม

วัดราชสิทธิาราม

วัดสุวรรณาราม

วัดกนิษินาถ (วัดบางจาก)

วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง)

วัดระฆัง

วัดสระเกศ

วัดพญาธรรม และ

วัดโมฬีโลก (วัดท้ายตลาด)

นอกจากนี้กรมหลวงนรินทรเทวี ทรงบันทึกเหตุการณ์สำคัญในรัชกาลที่ ๓ ไว้ในจดหมายเหตุความทรงจำ โดยทรงเล่าว่าในจุลศักราช ๑๑๙๙ หรือพุทธศักราช ๒๓๘๐ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชักพระพุทธรูปหล่อใหม่ไปไว้เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม แล้วโปรดให้มีการแสดงการละเล่นเครื่องมหรสพสมโภชน์อันได้แก่ โขนละคร จั้ว มอญรำ และหุ่น ข้อความหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี นี้สอดคล้องตรงกันกับที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังได้กล่าวไว้แล้วด้วยเช่นกัน

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้มีหลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์อีกชั้นหนึ่งที่กล่าวถึง การเล่นหุ่นในประเทศไทยในยุคนั้น โดยปรากฏข้อความในหนังสือประชุมพงศาวดาร มีข้อความเล่าเรื่องคำให้การของจีนก๊ก ผู้อธิบายเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาวไทยรวมทั้งเรื่องการเล่นหุ่นให้แก่เจ้าเมืองกาล่งกงหรือที่รู้จักกันในปัจจุบันตามที่เราเรียกชื่อใหม่ว่า บาทลี โดยเริ่มเล่าเรื่องการเล่นโขนนำมาก่อนแล้ว จึงเล่าเรื่องการเล่นหุ่นโดยเปรียบเทียบกับการเล่นโขน ข้อความมีว่าโขนนั้น

“...แต่งตัวใส่สนับเพลา นุ่งยกทอง ยกไหม ใจ
กระเบนไว้ทางหงส์คาดเข็มขัด มีผ้าปักทองปักไหมห้อยหน้า
ผืนหนึ่ง ห้อยขาข้างขวาผืน ๑ ห้อยขาข้างซ้ายผืน ๑ ใส่เสื้อ
ลายทอง ใส่ตาบสังวาล ใส่กำไลทองค่าที่ข้อมือข้างละ ๙
ข้างละ ๑๐ เส้น ทั้ง ๒ ข้าง นิ้วมือใส่แหวนทองคำประดับ
เพชรพลอยต่างๆ นิ้วละวง ข้างละ ๔ นิ้ว ทั้ง ๒ มือ ศีรษะ
ใส่หน้าโขน หน้าปิดทอง หน้าเขียนบ้างต่างๆ กันมีมงกุฎรัต-
เกล้าปิดทอง ประดับเพชรพลอย ปีกาพย์มีกลองใหญ่
กลองกลาง กลองเล็ก ช้องวง ระนาด ตะโพน เปิงมาง ฉิ่ง
ฉาบ โขนโรงหนึ่งถ้าจะเล่น มีปีกาพย์ ๒ สำหรับ คน เจรจา
๔ คน ๕ คน”^{๖๔}

จีนก็อธิบายเรื่องเครื่องแต่งกายหุ่นซึ่งเหมือนกับโขนตลอดจน
เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงที่คล้ายคลึงกันโดยเล่าอธิบาย
ให้เจ้าเมืองกาล่งก่งฟังดังนี้

“...หุ่นนั้นเอาไม้มาทำเป็นรูปคน ชายบ้าง หญิงบ้าง
รูปยักษ์บ้าง รูปลิงบ้าง รูปสัตว์ต่างๆ บ้าง สูงประมาณ
ศอกคืบ มีคนชักสายกระดิกรำได้เหมือนคนโรงหนึ่ง ๕๐ ตัว
๕๐ ตัว คนเล่นประมาณ ๕๐ คน ๖๐ คน เครื่องแต่งตัวหุ่น

ก็เหมือนกับเครื่องแต่งตัวโขนถ้าจะเล่นก็มีเป็พาทย์สองสำหรับคน
สำหรับเจรจา ๔ คน ๕ คน เหมือนกับโขน...”๗๐

“...เจ้าเมืองกาล่งกงจึงว่าสร้างโขนหุ่นละครหนึ่งโรง
หนึ่งจะมีเป็นเงินมากหนักหนาหรือ ข้าพเจ้าบอกว่างสร้างโขน
โรงหนึ่งเป็นเงิน ๑๐๐ ชั่ง ๒๐๐ ชั่งบ้างสร้างหุ่นโรงหนึ่ง
เป็นเงิน ๖๐ ชั่งบ้าง ๗๐ ชั่งบ้าง สร้างละครโรงหนึ่งเป็น
เงิน ๔๐ ชั่งบ้าง ๕๐ ชั่งบ้าง สร้างหนึ่งโรงหนึ่งเป็นเงิน ๒๐
ชั่งบ้าง ๓๐ ชั่งบ้างเจ้าเมืองจึงถามว่าอย่างไรเรียกว่าชั่งหนึ่ง
ข้าพเจ้าบอกว่างไทยชั่งหนึ่งคิดข้างจีนเป็น ๒ ชั่ง ถ้าจะคิด
เป็นเหรียญ ชั่งไทย ๑ เป็นเงิน ๔๐ เหรียญ เจ้า เมือง
จึงว่ากรุงเพทฯ พระมหานครมั่งมีเงินมากจึงทำได้...”๗๑

เรื่องราวเกี่ยวกับคำให้การของจีนก็กันี้ก็คือว่า เมื่อจุลศักราช
๑๒๐๘ ซึ่งตรงกับพุทธศักราช ๒๓๔๙ พระยาสวัสดิวาริ์จัดสำเภาให้
จีนก็กัแล่นออกทะเลล่องลงไปค้าสำเภายังเกาะบาหลิ ครั้นเดินทาง
กลับมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จึงโปรดให้ถามคำให้การ ข้อความที่ยก
มากล่าวข้างต้นเป็นอรรถาธิบายที่จีนก็กัเล่าให้เจ้าเมืองบาหลิฟัง
เพราะเจ้าเมืองอยากรู้ว่าที่ กรุงรัตนโกสินทร์มีการเล่นมหรสพ

อย่างไรบ้าง นอกจากความรู้เกี่ยวกับประเทศไทยโดยเฉพาะการดำเนินชีวิตของชาวพระนครในยุคนั้นแล้ว จีนก็ยังได้เล่าให้เจ้าเมืองบาทลิตราทราบว่าที่กรุงเทพมหานคร มีการละเล่นเครื่องมหรสพหลายอย่างทั้ง โขน ฟุ่่น ละคร หนั๋ง จั้ว ทั้งนี้เพื่อความบันเทิงเริงรมย์ของชาวพระนคร ถ้าพิจารณาความนิยมชมการละเล่นเชิดฟุ่่น โดยดูจากการลงทุนสร้างโรงแล้วจะเห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ฟุ่่นจะเป็นรองก็แต่โขนเท่านั้น จากหลักฐานดังกล่าวจึงอาจอนุมานได้ว่าการเล่นฟุ่่นเป็นมหรสพที่ได้รับความสนใจจากผู้ชม และเป็นเครื่องบันเทิงที่สำคัญอย่างหนึ่งในรัชกาลนี้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ช่วงระยะเวลาของรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คือระหว่างปีพุทธศักราช ๒๓๙๔ ถึง ๒๔๑๑ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าการเล่นฟุ่่นเป็นที่นิยมจนถึงขีดสุดยุคหนึ่ง และการเล่นฟุ่่นยังคงเป็นมหรสพแสดงในงานสำคัญตามประเพณีอยู่จนตลอดแผ่นดินรัชกาลที่ ๔ ดังปรากฏ ในหลักฐานสำคัญซึ่งจะกล่าวถึง ดังต่อไปนี้

เอกสารของทางราชการ

หมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๔ หลายฉบับกล่าวถึงการเล่นหุ่นในงานพระเมรุ และงานสมโภชสำคัญๆ หลายครั้ง คือ

หมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๔ เรื่องมีหุ่นเล่นในงานสมโภชข้างในปีจุลศักราช ๑๒๑๖

“จดหมาย มาถึงหมื่นพิทักษ์พณพยุปลัดกรมกับนายเอี่ยมเสมียร ด้วยการสมโภชข้างที่กรุงเทพฯ กำหนดวัน ๖ ๕ คำนั้นใดกราบ ทูลกรมพรพิทักษ์เขตหว่อหุ่นในกรมเล่นรับสั่งว่าหุ่นนั้นชำรุดๆ เสียหมดแล้วเล่นไม่ได้ กรมหลวงวงษาราชสนิศจรับสั่งไห้เอาหุ่นของเราเล่น จะต้องเล่นเปนแน่กำหนดแต่นั้น ๖ คำทั้งถานี้ ไ้ ปลัดกรมกับนายเอี่ยมนายแสงพิเลียงหาตัวนายเนียม มาคิดวานจัดแจงตัวหุ่นแลเครื่องโรงแวงของกุดจากทางไม้พลับ พลาอาสมชอมแซมเสียใหม่ให้งามดี การเขียนั้นไห้นายแสง พิเลียงเอาตัวนายถึงข้างเขียนมาทำกระดาษแลเครื่องเขียนนั้น ไ้คิดวานลงทุนจัดซื้อเอากร้อ ต่อลงไปถึงณกรุงเทพฯ แล้วจึงจัดแจงไขหุ่นไห้ตามมากแลน้อย แต่ผ้าหุ้มเสาเพดาร์มาร ของกุดนั้นจจัดแจงลงไป แดกรุ่งเก่า กำหนดแต่นั้น ๖ ๕ คำจ ไ้ถึงกรุงเทพฯ เครื่องโรงทั้งปวงจะหาสิ่งใดก็ให้ทั้ง ๔ นายชวยกันจัดแจงไห้จงครบ การครั้งนี้เป็นการใหญ่อยู่ยาพุก แต่โดยง่ายแต่ลำบากยาก

เนือยเกยี่ตคร้านอยาให้เสียวราช การโตเปอนอันษาษ อนึ่งที่บ้าน
 จมิผู้โตเจบป่วยบางฤาอยู่ติเปนศุกสบายอยู่ประการโต ก็ให้จต
 หมายย์ฝากคนราชการขึ้นไปใหญ่ บ่าง...อนึ่งให้หลวงเสนาพิมุ๊กเบิก
 ทองอังกฤษต่อเขาพรคั้งไนชายมาทำจำปารอยเปนพวงอุปะพวง
 ละ ๘ ดอก แขนวนเพดาน โรงโสมโพทัง ๒ เพดาน ฤละ ๓๒
 พวงไทเรงทำไทหนัณวนัน ๑ ๕ คำ พรญาข้างจะขึ้นจากแพ
 จตหมายย์มาณวนัน ๑๐ ๑ ๕ คำปีวารณศก^{๓๒}

เอกสารของทางราชการฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าเมื่อคราวที่พระ-
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังพระนครศรีอยุธยา
 เพื่อทรงรับข้างฟังกฝือกโทคือพระวิสุตวรรตณกรณี ซึ่งหลังจากนั้นจะ
 เดินทางต่อเข้ามายังกรุงเทพมหานคร ณ โรงพิธีสมโภชข้าง ในปี
 พุทธศักราช ๒๓๙๙ มีหมายรับสั่งกำหนดการงานสมโภชข้างโดย
 ในงานนี้มีมหรสพคือหุ่นหลวงเล่นเชิดอยู่ด้วยทว่าหุ่นหลวงที่มีมาแต่
 เดิม สันนิษฐานว่า ที่มีมาแต่ครั้งแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัยนั้น “ชำรุดฤาเสียมตแล้วเล่นไม่ได้” ทั้งนี้อาจ
 เนื่องจากในระยะเวลาช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงมุ่งมั่น ทำนุบำรุง
 พระศาสนาเป็นสำคัญ เครื่องการเล่นมหรสพของหลวงจึงมิได้รับ
 การดูแลรักษาเท่าใดนักก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามในงานสมโภช

พระวิสุตรรัตน กรณีนคราวนี้ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทจึงทรงคิดหาวิธีแก้ไขเพื่อให้มีการเล่นหุ่นเป็นมหรสพมิให้ขาดหายไปโดยกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตนำหุ่นซึ่งเป็นสมบัติส่วนพระองค์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวออกเล่นแสดงแทนหุ่นของหลวงซึ่งชำรุดเสียหายหมดแล้วนั้น^{๗๓}

ต่อมาเมื่อมีหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๐ กล่าวถึงงานพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ณ เมรุวัดสระเกษ ในปีจุลศักราช ๑๒๒๐ หรือปีพุทธศักราช ๒๔๐๑ บันทึกไว้ว่ามี “โขงหนัง หุ่น ดอกไมเพลิง” หลักฐานหมายรับสั่งฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าในขณะนั้นหุ่นหลวงของหลวงที่ไ้เล่นแสดงเป็นมหรสพในงานพระราชพิธีต่างๆ คงได้รับการบูรณะซ่อมแซมให้สมบูรณ์ขึ้นแล้ว โดยกรมมหรสพ และกรมหุ่นของหลวงซึ่งในขณะนั้นพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ (ผู้ทรงเป็นต้นสายสกุลกุนยชร) ทรงเป็นเจ้าของอยู่ ถ้าจะนับระยะเวลาจากเมื่อคราวมี งานสมโภชข้างฟ้างเผือกโทพระวิสุตรรัตนกรณี เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๙๗ ก็เป็นระยะเวลาเพียง ๔ ปี เท่านั้นที่ได้มีการซ่อมแซมหุ่นที่ชำรุดและสร้างเพิ่มเติมหุ่นที่ชำรุดมากจนซ่อมแซมให้สมบูรณ์มิได้อีกแล้วเหล่านั้น จนกระทั่งทันเสร็จนำออกเล่นแสดง ในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณได้ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๑^{๗๔}

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๔ บันทึกงานพิธีศพ เจ้าจอมมารดา แพ ณ เมรุวัดราชาธิวาส ในปีจุลศักราช ๑๒๒๔ หรือพุทธศักราช ๒๔๐๕ ว่ามี “หนังสือ ๒ โขน ๑ โรงหุ่น ๑ โรงและดอกไม้เพลิง”^{๓๕} นอกจากนี้ในปีเดียวกันได้มี หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๔ อีกฉบับหนึ่งกล่าวถึงงานศพพระยาพิศาลศุภผล ณ เมรุวัดประทุมคงคา ในจุลศักราช ๑๒๒๔ ว่ามีการแสดง “โขน หุ่น นัง ดอกไม้เพลิง”

ภายหลังจากนั้น ๑ ปีมีหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๕ บันทึกพิธีการงานพระศพพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิศนุนารถนิภาธร ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เนื่องด้วยเป็นงานพระศพเจ้านายชั้นสูง การแสดงมหรสพต่างๆ ในงานพระเมรุกลางเมืองจึงเป็นไปอย่างสมพระ-เกียรติยศกล่าวคือ “โขน ๒ โรง หุ่น ๒ โรง จักรโรง ๑ มอญรำโรง ๑ ลคอนชาตรี โมงครุ่ม กุลาตีไม้ สิ่งไถยวนหก ไม้ต่ำสูง ยวนรำกวาง มังกรดอกไม้เพลิง”^{๓๖} ในปีพุทธศักราช ๒๔๐๖ ปีเดียวกันนี้มีหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๕ อีกฉบับหนึ่งกล่าวถึงงานพระศพพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าชนิษฐาน้อย ซึ่งจัดขึ้นที่ท้องสนามหลวงในเวลาไม่นานนักหลังจากที่ได้มีงานพระศพพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิศนุนารถนิภาธร สันนิษฐานว่าคงใช้พระเมรุเดิมมิได้รื้อและปลูกสร้าง

ขึ้นใหม่ ณ งานพระศัพพะเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าชนิษฐา
น้อยนั้นกล่าวว่ามี “โขน หุ่น จิว มอญรำ นัง ดอกไม้เพลิง”^{๗๗}

หลักฐานเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่าหุ่นหลวงที่ได้รับการ
ซ่อมแซมและสร้างขึ้นใหม่คงได้นำมาเล่นเพื่อเป็นการมหรสพใน
งานพระเมรุตลอดรัชกาล อนึ่งยังมีหลักฐานอันเป็นหมายรับสั่ง
แสดงให้เห็นว่า การเล่นหุ่นหลวงยังเป็นมหรสพในงานฉลองวัดใน
รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้อีกด้วย

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๖ บันทึกการสมโภช
ฉลองวัดชุมพล นิกายราม ณ เกาะบางปะอิน ในพุทธศักราช
๒๔๐๗ การมหรสพเล่นแสดงในงานฉลองวัดได้แก่ “โขนโรงหนึ่ง
หุ่นโรงหนึ่ง จิวโรงหนึ่ง ไม้ดำสูง นอน หอกดาบบนหลังข้างม้า
ทกเมน ยวนทก สิงโต มังกร ยวนรำกวาง หนังไท ๒ โรง หนัง
จิ้งโรง ๑ ดอกไม้เพลิง”^{๗๘}

หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง
กล่าว ถึงความนิยมชมการเล่นหุ่นว่าไม่แพ้มหรสพชนิดอื่นๆ โดย
ทรงอธิบายไว้ในเรื่องเกี่ยวกับอัตราการเสียภาษีของมหรสพทั้งปวง
ซึ่งทรงพระนิพนธ์ไว้ใน ตำนานเรื่องละครอิเหนา ทรงกล่าวถึง

ประกาศในรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๑๗ คือพุทธศักราช ๒๓๙๘ ว่าด้วยละครผู้ขายผู้หญิง ในรัชกาลนี้ละครได้รับความนิยมมากจึงมีภาษีละครขึ้นในปีมะแม พุทธศักราช ๒๔๐๒ การกำหนดให้มีภาษีละครมีผลสืบเนื่องไปถึงการมหรสพอื่นๆ ซึ่งเป็นที่นิยมรวมทั้งการแสดงหุ่นด้วย การเล่นแสดงทั้งหุ่นไทยและหุ่นจีนต้องเสียภาษี ๑ บาท ต่อ ๑ วัน^{๙๙}

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นผู้เขียน มีข้อความเล่าว่าเมื่อพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ เจ้ากรมมหรสพและกรมหุ่นของหลวงสิ้นพระชนม์ลงในปีพุทธศักราช ๒๔๐๖ สิริพระชนมายุได้ ๖๕ พรรษา แล้วนั้นพระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ์พระโอรส ได้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากรมว่าการกรมมหรสพและกรมหุ่นของหลวงสืบต่อมา (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๒๑).

หน้า ๒๘๘). นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการเชิญพระศพมาตั้งเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล โดยสร้างเป็นพระเมรุขึ้นที่ท้องสนามหลวงแล้วมีงานพระราชทานเพลิง การนี้มีกรมมหรสพและกรมหุ่นของหลวงมีหน้าที่บริหารจัดการเครื่องเล่นการแสดงทั้งปวง ตามหลักฐานที่มีปรากฏในประชุมประ

กาศรัยกาลที่ ๔ พุทธศักราช ๒๔๐๕ ถึง ๒๔๑๑^{๑๑} ในประชุม
ประกาศรัยกาลที่ ๔ เล่มเดียวกันนี้ยังมีข้อความกล่าวถึงพระราช
ดำริเกี่ยวกับการจัดงานพระเมรุตลอดจนการแสดงมหรสพต่างๆ
เนื่องในงานพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวงซึ่งได้กระทำกันต่อมาหลัง
จากที่มิงงานพระเมรุกลางเมืองที่สำคัญ คือ งานพระศพพระเจ้าลูก
ยาเธอกรมหมื่นวิศนุนารณนิภาธรว่า “จะทำ ณ ที่อื่นก็จะต้องกะ
เกณฑ์กันทำเมรุแลโรงโขน โรงหุ่น โรงครัว โรงงาน การจะลำบาก
แก่นายด่าน นายงานทั้งปวงไป เพราะฉะนั้นจึงโปรดฯ ให้ทำที่
พระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง”^{๑๒} ต่อมาภายหลังจากที่ได้มีพระมหา
กรุณาธิคุณโดยมีพระราชดำริดังกล่าว จึงไม่เฉพาะแต่เพียงงาน
พระศพเจ้านายเชื้อพระวงศ์เท่านั้นที่ประกอบพิธี ณ ท้องสนาม
หลวงแต่งานศพเสนาบดีผู้เป็นข้าราชการชั้นสูงก็โปรดเกล้าฯ ให้
กระทำ ณ ท้องสนามหลวงด้วยเช่นกัน

ในจุลศักราช ๑๒๒๙ ซึ่งตรงกับพุทธศักราช ๒๔๑๐ อันเป็น
ระยะเวลาใกล้จะสิ้นรัชกาล ได้มีงานฉลองวัดปทุมวนาราม มี
บันทึกกล่าวถึงการเล่นหุ่นหลวงเป็นมหรสพสมโภชฉลองวัดว่า
“มีการสมโภช โขน หุ่น ละคร จั้ว ไม้ต่ำสูง ๓ วัน เวลาค่ำมีหนัง
มีระथाสูง ๑๖ วา ๖ ระथाและดอกไม้เพลิงต่างๆ ๔ คืน เสด็จไป
ประทับแรมที่วังริมวัดปทุม ๕ ราตรี”^{๑๓} (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์,
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔

(กรุงเทพมหานคร : องค์การคำครุสภา, 2521), หน้า 369)

หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์เหล่านี้เป็นเครื่องช่วยส่งเสริมคำอธิบายที่ปรากฏในหลักฐานทางราชการดังได้กล่าวมาแล้ว อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าการเล่นหุ่นได้เฟื่องฟูเป็นอันมากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่ง เมื่อมาประกอบเข้ากับหลักฐานจากวรรณคดีที่เกิดขึ้นในยุคนี้ภาพความนิยมของการเล่นหุ่นก็จะยิ่งชัดเจนมากขึ้นดังจะขอนามากล่าวต่อไปนี้

หลักฐานที่ปรากฏในวรรณคดี

ประเพณีนิยมเกี่ยวกับการเล่นหุ่นนอกจากปรากฏในหนังสือราชการแล้ว ยังมีเนื้อความกล่าวถึงเรื่องนี้ในวรรณคดีของไทยซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งในรัชกาลที่ ๔ อีกหลายเรื่อง อาทิเช่น ศรีทะนงไชย (สำนวนกาพย์) มีข้อความว่า

○ ไปวัดจัดปลุกฝัง	โรงโขนหนังตั้งเหมาะสม
จ้วมอญละครคอนเพลง	โรงหุ่นแรงให้ทันการ
○ แล้วเสร็จสิ้นทั้งปวง	โขนหุ่นหลวงโปรดประทาน
เจสัวช่วยจ้งงาน	กรมนครบาลช่วยระวัง”
.....
○ พลบค่ำย่าสุริโย	โรงหนังให้สนั่นฉาว
โหมโรงโกร่งเกรียวกราว	จับเรื่องราวเจ้าลงกา

○ ฤๅษีที่อาจารย์	พาหนุมานเข้าอาสา
ไหลหลงทรงเมตตา	ผลาญชีวาให้ปลดปล่อย
○ โรงงานจิวโขนหุ่น	โหมโรงวุ่นเสียงระฆัง
ก้องวัดจังหวัดวง	ดึกตื่นลงเล็กลีลา" ^{๕๓}

เนื้อเรื่องจากวรรณคดีกล่าวถึงการเตรียมงานฉลองวัด มีการสร้างโรงมหรสพรวมทั้งหุ่นเตรียมไว้ก่อน ต่อจากนั้นก็มีการนอนโรงของพวกชาวหุ่น คิน ที่นอนโรงก็จะมีกรโหมโรงตั้งแต่ย่ำค่ำ ตกดึกจึงเลิกยกเว้น พวกเล่นหนังเท่านั้น ที่โหมโรงและเริ่มเล่นดำเนินเรื่องเลย ส่วนการแสดงอื่นๆ จะเริ่มเล่นตามท้องเรื่องที่กำหนดไว้ในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น

วรรณคดีเรื่องสุทธิกรรมชาดก คำกาพย์ กล่าวถึงการเล่นหุ่นว่าเป็นเครื่องมหรสพอย่างหนึ่งที่ได้รับคามนิยมยิ่งในสมัยนั้น การแสดงหุ่นมีทั้งหุ่นหลวงและหุ่นจีน วรรณคดีเรื่องนี้สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ เช่นกัน

○ ให้มีทั้งโขนละคร	ทวยมอมญราในการ
หุ่นหนังช่างชำนาญ	อีกหัวล้านมวยคู่ซัน
○ จิวจีนและหุ่นจีน	ทั้งชาติรีเล่นประชัน
แก่งเลือกตัวขยัน	ล้วนเลือกสรรแต่ตัวดี" ^{๕๔}

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง นอกจากจะยังคงมีหุ่นหลวงใช้เล่นเป็นเครื่องมหรสพในงานพิธีสำคัญๆ แล้ว ในรัชกาลนี้เองได้เริ่มมีการนำหุ่นกระบอกมาเชิด แสดงเป็นครั้งแรกและในช่วงระยะเวลาไม่นานหุ่นกระบอกก็เป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวไทยทั่วไปและได้รับความนิยมเป็นอย่างยิ่ง เรื่องราวอันเฉพาะเกี่ยวกับหุ่นกระบอกนี้จะขอแยกนำไปกล่าวถึงโดยความพิสดารในบทต่อไป แต่ในบทนี้จะขอกล่าวถึงการเล่นแสดงหุ่นกระบอก แต่เพียงสังเขปโดยให้ประกอบเข้ากับประวัติความเป็นมาของการเล่นหุ่นอื่นๆ เพื่อให้เห็นวิวัฒนาการโดยทั่วไปเสียก่อน รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคที่ความเจริญรุ่งเรืองของการเล่นหุ่นดำเนินมาถึงขีดสุด ดังปรากฏในหลักฐานต่างๆ ที่จะขอจำแนกกล่าวต่อไปนี้

หลักฐานเอกสารทางราชการ

เนื่องจากหลักฐานที่เป็นเอกสารทางราชการ ในรัชกาลที่ ๕ คือ ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๔๑๑ ถึง ๒๔๕๓ ซึ่งกล่าวถึงการเล่นหุ่นมีเป็นจำนวนมาก และมีหลายประเภทจึงจะขอนำมากล่าวอธิบายโดยจำแนกตามหมวดหมู่ของเอกสารคือเริ่มจากหมายรับสั่ง

จดหมายเหตุ พระราชกิจรายวัน ราชกิจจานุเบกษา และเอกสาร
รัชกาลที่ ๕ ตามลำดับต่อเนื่องกันไป

ในปีพุทธศักราช ๒๔๑๒ ซึ่งเป็นปีที่ ๒ ในรัชกาล มีหมายรับ
สั่งรัชกาลที่ ๕ จุลศักราช ๑๒๓๑ เรื่องเชิญพระบรมศพพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปสู่พระเมรุมาศ หมายรับสั่งฉบับนี้
กล่าวถึงงานพระเมรุกลางเมืองที่มโหฬาร ณ ท้องสนามหลวง ใน
งานพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มีการแสดงมหรสพเครื่องเล่นสมโภชพระบรมศพคือ "...โขน หุ่น
หนัง โรงรำ ฆาลคอน มอญรำ จิว สิงโต มังกร ไม้ต่ำสูง
ดาบยวน นอนร้านหอกดาบ..."^{๔๕}

การแสดงหุ่นเป็นมหรสพตามประเพณีทั้งในงานพระเมรุและ
ในงานสมโภชฉลองในรัชกาลนี้ก็ดำเนินตามความนิยมเช่นใน
รัชกาลก่อนๆ ดังจะเห็นได้ในหมาย รับสั่งรัชกาลที่ ๕ จุลศักราช
๑๒๔๗ เรื่องการสมโภชฉลองวัดราชประดิษฐ์ การแสดงมหรสพ
ฉลองวัดมี "โขนโรงใหญ่ หุ่น จิว ลคอน ไม้ค้ำต่อ ไม้ลอย สิงโต
ยวนหก"^{๔๖}

ส่วนจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ฉบับแรก
เท่าที่สามารถค้นได้คือ ฉบับปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๑๑ ถึง
ปีระกา พุทธศักราช ๒๔๑๖ ได้เล่าอธิบายเรื่องหุ่นโดยกล่าวถึง

งานพระราชพิธี พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ดำเนินต่อเนื่องไปอีกคือ เมื่อภายหลังการสมโภชพระบรมศพแล้ว ยังมีงานมหรสพต่อเนื่องเพื่อเฉลิมพระบรมอัฐิไปอีก ๓ วัน ๓ คืน ในปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๓๒ หรือพุทธศักราช ๒๔๑๓ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเวลาพลบค่ำมีการเล่น โขน จักรเยว่น มีต้นกล้วยพฤษ์ ๔ ต้น มีดอกไม้เพลิง ๕๐ ต้น มีหนังสือ ๔ โรง หุ่นโรง ๑ จักรเยว่น ๑ ทรงฉลองสมโภชพระบรมอัฐิเป็นการใหญ่ หนังสือจดหมายเหตุเล่มเดียวกันนี้ยังได้บันทึกการเล่นหุ่นในงานพระเมรุอื่นๆ ในรัชกาลที่ ๕ อีกหลายครั้งคือ ในจุลศักราช ๑๒๓๐ หรือพุทธศักราช ๒๔๑๑ มีงานพระศพพระเจ้าราชวงศ์เธอกรมขุนราชสีห์ ณ เมรุวัดอรุณ โปรดให้มี โขนโรง ๑ หุ่นโรง ๑ จักรเยว่น ๑ หนังสือ ๒ โรง และได้กล่าวถึงเรื่องงานพระเมรุเจ้านายพระองค์อื่นๆ อีก ๒ พระองค์โดยเล่าต่อไปว่า ในปีจุลศักราช ๑๒๓๑ หรือพุทธศักราช ๒๔๑๒ มีงานพระศพพระบวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าดวงจันทร์ และพระบวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสำอาง ณ เมรุผ้าขาว วัดสระเกศ ในงานนี้มีมหรสพคือ โขนโรง ๑ หุ่นโรง ๑ ส่วน ในเพลาค่ำมีหนังสือ ๒ โรง และดอกไม้เพลิง

ในจุลศักราช ๑๒๓๕ หรือพุทธศักราช ๒๔๑๖ หนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ฉบับปีมะโรงพุทธศักราช

๒๔๑๑ ถึง ประกาพุทธศักราช ๒๔๑๖ ได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญ
ยิ่งเหตุการณ์หนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทยคือ งานพระราชพิธี
บรมราชาภิเษก ในงานนี้ก็มีการเล่นหุ่นเป็นเครื่องมหรสพด้วยอย่าง
หนึ่ง บันทึกงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งนั้นกล่าวว่ามีโขน หุ่น
ละคร งิ้ว ไม้ลอย ฉวนทก เป็นเวลาสามวัน^{๑๑}

หลักฐานสิ่งพิมพ์สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งบันทึกการพระ
ราชพิธีและเหตุการณ์สำคัญในยุคนี้คือ ราชกิจจานุเบกษา บันทึก
เหตุการณ์เกี่ยวกับการเล่นหุ่น ปรากฏแรกเริ่มในราชกิจจานุเบกษา
เล่ม ๔ บันทึกการแสดงหุ่นเป็นเครื่องเล่นมหรสพในงานบรรจพระ
เจดีย์บรมพรต ในจุลศักราช ๑๒๓๙ หรือพุทธศักราช ๒๔๒๐
บันทึกนี้บรรยายว่าได้มีการเล่นหุ่นจีนของพระยาอินทราธิบดีสีหราช
รองเมือง เชิดแสดงเป็นเวลาครั้งคืนกับหนึ่งวัน^{๑๒}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญใน
ระหว่างปีจุลศักราช ๑๒๓๙ ถึง ๑๒๔๐ (พุทธศักราช ๒๔๒๐ ถึง
๒๔๒๑) หลายเหตุการณ์อันเกี่ยวกับการแสดงหุ่น ในปีพุทธศักราช
๒๔๒๐ มีหุ่นจีนของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองมาช่วยใน
การฉลองวัดโรง ๑ ในคราวที่มิ่งงานฉลองสมโภชวัดอุภัยราชบำรุง^{๑๓}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ ยังกล่าวถึงการแสดงหุ่นในการพระ

ศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วรินทร์ ในจุลศักราช ๑๒๔๐ คือพุทธศักราช ๒๔๒๑ ณ เมรุยอดมณฑป วัดอรุณราชวราราม ว่ามีโขนโรง ๑ หุ่นโรง ๑ จั้วโรง ๑ มอญรำโรง ๑ หนึ่ง ๒ โรง ไม้ต่ำสูง สิงโต ญวนหก มังกร สิงโตพ้อแก้ว ญวนรำ โคม ดอกไม้เพลิงครบทุกอย่าง ๔ คีน^{๓๓} หลักฐานเล่มเดียวกันนี้ ได้กล่าวต่อไป ว่าในปีจุลศักราช ๑๒๔๐ ปีเดียวกันนั้นมีการศพอีกหลายครั้งกล่าวคือ

การศพพระยาราชนิกิติ ณ เมรุยอดเกี่ยววัดสเกษของหลวงพระราชนานมีโขนโรง ๑ หุ่นโรง ๑ หนึ่ง ๒ โรง ดอกไม้เพลิงตลอดถึง ๓ คีน นอกจากนี้ยังมี จั้วโรง ๑ หุ่นจีนโรง ๑ หนึ่งตะลุงโรง ๑^{๓๔}

นอกจากนี้มีบันทึกการศพสมเด็จพระวันรัต (สมบุญ) ณ เมรุผ้าขาวยอดยอดเกี่ยววัดสเกษ ว่ามีโขนโรง ๑ หุ่นโรง ๑ หนึ่ง ๒ โรง และมีดอกไม้เพลิง (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐) และยังได้กล่าวถึงการพระศพเจ้าจอมมารดาบุก ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๑ นั้นว่ามีหุ่นจีนโรง ๑ หนึ่งตะลุงโรง ๑ เล่นสามวัน^{๓๕}

การเล่นหุ่นในยุคนี้เป็นมหรสพในงานทำบุญวันเกิดด้วยเช่นมีการเชิดหุ่นแสดงในงานทำบุญวันประสูติในพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ เมื่อจุลศักราช ๑๒๔๐ โดยมีเงินเจ้าแก้ว

ซึ่งเป็นข้าในกรมได้นำหุ่นเงินมาเล่นถวายเป็นงานทำบุญนี้ ๑ คืน^{๑๓}

ต่อมามีการโกฐศพท่านเจ้าพระยาภูธราภัย ณ วัดเครือวัลวิ
หารว่ามีโขนโรง ๑ หุ่นโรง ๑ หนึ่ง ๒ โรง ดอกไม้เพลิง ๓ คืน จีว
โรง ๑^{๑๔}

อนึ่งการเล่นหุ่นในเวลานั้นคือในปีพุทธศักราช ๒๔๒๑ เป็น
มหรสพในงานฉลองด้วยเช่นกัน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ กล่าว
ถึงหุ่นของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถาน
มงคล โดยบันทึกไว้ว่าเมื่อคราวมีงานทำบุญวันสมภพในสมเด็จพระเจ้า
พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในวาระอายุครบ ๗๑ ปี กรมพระ
ราชวังบวรวิไชยชาญ ได้ทรงจัดหุ่นไปช่วยเพลลา ๑^{๑๕} เรื่องเกี่ยวกับ
หุ่นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญนี้จะขอกกล่าวถึงในส่วนอันเป็น
ความรู้พื้นฐานในตอนท้ายของช่วงรัชกาลนี้

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕ ได้บันทึกการเล่นหุ่นหลวงครั้ง
สำคัญยิ่งครั้งหนึ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวคือ ในการพระราชพิธีโสกันต์ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรี
วิไลลักษณ์ ในปีจุลศักราช ๑๒๔๐ ว่าการแสดงหุ่นหลวงครั้งนั้น
พระวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุณฤทธิทรงจัดนำพิณพา
ทยวงใหญ่ พร้อมทั้งหุ่นขึ้นไปประโคมและเล่นบนเขาไกรลาสที่
สร้างขึ้นเพื่อการพระราชพิธีโสกันต์โดยเฉพาะ แล้วให้พันจันณูมาศ

จัดหาบรรดามโหรีสพ เครื่องเล่นทั้งหลายทั้งปวงโดยให้หุ่นเล่นบน
เงื่อมเขาไกรลาส ส่วนพวกละครเหล่าเขลยศักดิ์เล่นนำราชวัตรทรง
เครื่องซึ่งล้อมเขาไกรลาสอยู่ทั้ง ๔ ทิศนั้น^{๑๑๑}

ในปีจุลศักราช ๑๒๕๐ เดียวกันนี้เองยังมีการเล่นหุ่นหลวงใน
งานฉลองและผูกพัทธสีมา วัดนิเวศธรรมประวัติที่สร้างขึ้นใหม่ ณ
เกาะบางปะอิน พระนครศรีอยุธยาอีกด้วย^{๑๑๒}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ บันทึกเหตุการณ์ที่น่ารื่นรมย์อันเป็น
วาระสำคัญในรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๘ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๒ ว่า
ประชาชนชาวไทยในสมัยนั้นได้มี โอกาสเฉลิมฉลอง เนื่องในการ
พระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พระราชวังบางปะอิน มหரசพ
ฉลองศาลเหมมณเฑียร เทเวระราชมี "จิวโรงใหญ่โรง ๑ หุ่นจีนโรง
๑ หนึ่งจีนโรง ๑ ลครไทยโรง ๑ ลครชาติโรง ๑ ไม้ลอย ยวนทก
เวลากลางคืนมีหนังไทย ๒ โรง หนึ่งตลุงโรง ๑ รำโคมดอกบัว
สิงโต มังกร แลมีดอกไม้เพลิงฟุ่ม"^{๑๑๓}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖ กล่าวว่ามีการเล่นหุ่นหลวงเป็น
เครื่องมโหรีสพสมโภชในงานพระศพและงานศพบุคคลสำคัญหลาย
ท่านในยุคนั้นคือ ในปีรัตนโกสินทร์ ศก ๑๐๘ หรือพุทธศักราช
๒๔๓๒

งานศพเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์

งานศพพระยาประภากรวงษ์
 งานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาล
 งานพระศพ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าณาจักรจรัสศรี
 งานพระศพ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสมัยยุฎฐิโรดม
 งานพระศพ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางศ์
 งานศพและงานพระศพเหล่านี้ประกอบพิธีขึ้น ณ พระเมรุ-
 ท้องสนามหลวง^{๑๐๖}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗ บันทึกงานพระศพพระเจ้าลูกเธอ
 พระองค์เจ้าโสมสวลี กรมหมื่นสุทธนารีนาถ ในปี
 รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๓ กล่าวว่ามีหุ่นหลวง
 แสดง ๑ โรง^{๑๐๗}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ กล่าวว่ามีหุ่นหลวงแสดงในงาน
 พระราชทานเพลิงศพ งานศพ และงานฉลองวัด ในปีรัตนโกสินทร์
 ศก ๑๑๐ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๔ ซึ่งมีดังนี้

งานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าภัณฑร-
 วรรณวโรภาส

งานศพท้าวสุจริตธำรง

งานศพสมเด็จพระวันรัต

งานพระราชทานเพลิงศพและงานศพทั้งสามงานนี้มีขึ้น ณ

วัดเทพศิรินทราวาส ส่วนงานฉลองคือพิธีฉลองสมโภชอารามวัด-
บวรนิเวศน์วิหาร^{๑๐๔}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙ บันทึกว่าในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๐
หรือพุทธศักราช ๒๔๓๕ มีการแสดงหุ่นหลวงในงานศพและงาน
พระศพ ดังนี้

งานศพเจ้าคุณเฒ่า ณ วัดพิไชยญาติการาม

งานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์

งานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน

งานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรหมเมศรี

งานพระศพทั้งสามครั้งในหลักฐานเล่มนี้มีขึ้น ณ พระเมรุ
วัดสระเกษ^{๑๐๕}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ แสดงหลักฐานว่าในปีรัตนโกสินทร์
ศก ๑๑๑ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๕ มีการตราพระราชบัญญัติการ
มหรสพประกาศแก้ไขภาษีโชน ละคร โดยให้แก้ไขจากฉบับปีมะแม
พุทธศักราช ๒๔๐๒ แต่สำหรับหุ่นทั้งหุ่นไทยหุ่นจีนและหุ่นชนิดอื่น
ทุกประเภท ถ้าเล่นเฉพาะในเวลากลางวันให้เสียภาษีอากรวัน
ละ ๑ บาท หรือถ้าเล่นแต่เฉพาะกลางคืนก็ให้เสียคืนละ ๑ บาท
เช่นกัน แต่ถ้าเล่นทั้งกลางวันและกลางคืนให้เสียรวมวันหนึ่งคืน
หนึ่งเป็นเงิน ๑ บาท ๕๐ สตางค์^{๑๐๖}

นอกจากนี้หนังสือราชการเล่มเดียวกันยังได้บันทึกว่า ต่อมาอีกปีหนึ่งคือในรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๖ ได้มีการแสดงหุ่นกระบอก เนื่องในงานเฉลิมพระชนมพรรษาที่พระราชวังบางปะอิน^{๑๑๑} แต่ ในขณะนั้นผู้คนทั่วไปเรียก และรู้จักหุ่นชนิดนี้ในชื่อว่า หุ่น (เลียนอย่าง) เมืองเหนือ เข้าใจว่าแม่ครูเคลือบ ในระยะแรกที่ขีดหุ่นแสดงคงได้ขีดหุ่นกระบอกถวายหน้าพระที่นั่งในงานเฉลิมพระชนมพรรษาราวนี้ด้วย^{๑๑๒}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑ ได้บันทึกพระราชพิธีมงคลการโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ แลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงษ์โรไทย ในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๓ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๗ ตามบันทึกในราชกิจจานุเบกษา ฉบับนี้แล้วว่า ได้มีการสร้างเขาไกรลาสจำลองขึ้น ณ สนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แล้วมีการแสดงมหรสพสมโภช การละเล่นมหรสพมีคือ ระเบง โมงกลุ่ม กุลาตีไม้ ไม้ลอย ยวนทก นอน หอกนอนดาบ แทงวิไลย ลครเชิงเขา หุ่นที่ไหลเขาชั้นล่าง มิได้มีการสร้างโรงให้หุ่นหลวงแสดง แต่เป็นการเล่นกลางแจ้งประกอบเขาไกรลาส^{๑๑๓}

ในปีเดียวกันนั้นเองมีบันทึกงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์ และพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าลาวาดรวงค์

อาจกล่าวได้ว่า การบันทึกในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๑ ครั้งนี้ ได้มีการใช้คำเรียก “หุ่นกระบอกลง” อย่างเป็นทางการ^{๓๓} โดยไม่ได้เรียกว่าหุ่นเลียนอย่างเมืองเหนือตั้งแต่ก่อน

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ กล่าวถึงการเล่นหุ่นหลวงและหุ่นกระบอกลงในงานเดียวกันคือ ในงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพิลี ในปรีตณโกสินทร์ศก ๑๑๔ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๘ เมื่อหุ่นกระบอกลงเป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมมากขึ้นก็นำมาใช้เป็นมหรสพในงานพิธีต่างๆ เช่นเดียวกับการมหรสพที่มีมาแต่โบราณ การละเล่นมหรสพแสดงในงานพระเมรุครั้งนี้มีดังนี้ คือ “โขน ๑ โรง หุ่น ๑ โรง จี๊ว ๑ โรง มอญรำ ๑ โรง หนัง ๒ โรง ไม้ ลอยแลญวนหก สิงโต มังกร รำโคมกับหุ่นกระบอกลงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพมิถวาย ๑ โรง” สันนิษฐานว่า หุ่นกระบอกลงที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงจัดมาช่วยงานพระเมรุครั้งนั้นคือ หุ่นกระบอกลงคณะคุณเกาะซึ่งทรงอุปถัมภ์อยู่นั่นเอง^{๓๔} มีข้อน่าสังเกตคือหุ่นกระบอกลงที่ใช้เล่น เชิดแสดงเป็นการสหรสพในงานพระเมรุในสมัยรัชกาลที่ ๕ นิยมเล่นในงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอเป็นส่วนใหญ่ แต่ในงานพระเมรุเจ้านายลำดับชั้นพระวงศ์อื่นๆ นิยมเล่นเฉพาะหุ่นหลวงตามประเพณีที่มีมาแต่เดิม

หลักฐานเล่มเดียวกันบันทึกงานพระเมรุในปีเดียวกันต่อไปว่า มีหุ่นหลวงเชิดแสดงในงานพระเมรุ พระเจ้าราชวงศ์เธอกรมขุนเจริญผลภูลศสวัสดิ์และพระเจ้าราชวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากนิรี มีการแสดงการเล่นตามพระเกียรติยศคือ โขน ๑ โรง หุ่น ๑ โรง ๒ วันครึ่ง หนัง ๒ โรง ดอกไม้เพลิง ไม้ลอย ญวนทก รำโคมสิงโต ๒ คืน^{๑๑๑} หลังจากนั้นในปีเดียวกัน มีงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงประภาและพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุธารศ การเล่นเครื่องมหรสพมีคือ โขน หุ่น หนัง ดอกไม้เพลิง^{๑๑๒} อนึ่งยังมีงานศพ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง(เพ็ง) ผู้มีชื่อเสียงเลื่องลือในวงการละครสมัยนั้น การมหรสพในงานศพ ท่านเจ้าพระยาฯ มีคือ โขน ๑ โรง หุ่น ๑ โรง หนัง ๒ โรง กับ ดอกไม้เพลิงเป็นเกียรติยศ^{๑๑๓} อย่างไรก็ตามหลักฐานทางราชการเล่มนี้ ได้กล่าวถึงงานศพบุคคลสำคัญบางท่านในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่มีการมหรสพไม่มากนักคือ งานศพเจ้าจอมมารดาอ่วม^{๑๑๔} งานศพพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อยอากาศ) ^{๑๑๕}พระยาอาหารบริรักษ์ (ทิน) ^{๑๑๖} ท้าวสุภดีการภักดี (นาค) ^{๑๑๗} ว่ามีการแสดงมหรสพคือ โขน ๑ โรง หนัง ๒ โรง และดอกไม้เพลิงเท่านั้น บันทึกนี้แสดงให้เห็นแนวความนิยมที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในปีพุทธศักราช ๒๔๓๘

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๖ แสดงให้เห็นความพร้อมใจกัน
ของปวงชนชาวไทยที่ได้ถวายความจงรักภักดีแด่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวองค์พระปิยะทศราชาเจ้า ของทวยพสก-
นิกรชาวไทยทั้งปวง โดยร่วมใจกันสร้างพระราชานุสาวรีย์ พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นโดยประดิษฐานไว้ ณ ลาน-
หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมพระราชานุสาวรีย์นี้ประชาชนทั่วไปเรียก
ว่าพระบรมรูปทรงม้า หลักฐานทางราชการฉบับนี้บันทึกเหตุการณ์
บรรยายงานฉลองสมโภชพระบรมรูปทรงม้า ในปีรัตนโกสินทร์ศก
๑๒๘ หรือพุทธศักราช ๒๔๕๒ ซึ่งบรรดาพสกนิกรชาวไทยได้ร่วมใจ
กันน้อมเกล้าฯ ถวาย งานสมโภชฉลองได้จัดขึ้นที่สนามหน้า
พระราชวังสวนดุสิต ราชกิจจานุเบกษานี้บันทึกการละเล่นในยามค่ำ
คืนว่ามีโขนของนางเอม มารดานายเปลี่ยน (เปลี่ยน สุนทรนัญ ต่อ
มาคือพระยาสุนทรเทพะบ่า) และยังมีละครของพระสรรพการ
หิรัญกิจละครพวกหัวหน้าจัดการทาละครของเชื้อมาช่วย หุ่น
กระบอกของจางวางต่อ ท่าช้างวังหน้า หุ่นกระบอกของนายปาน
บ้านวัดบุญศิริเป็นอาทิ ^{๑๑๙}

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ กล่าวถึงงานพระเมรุที่มีการแสดง
ทั้งหุ่นหลวง และหุ่นกระบอกในบันทึกงานพระเมรุ พระเจ้าลูกยา
เธอ พระองค์เจ้าอรุณวงศ์รัช สมโภชและการเมรุเจ้าคุณจอมมารดา

เปี่ยม ณ วัดเบญจมบพิตร ในปีรัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๙ หรือพุทธศักราช ๒๔๕๓ ว่ามีการมหรสพคือในเวลา “กลางวันชน หุ่น จั้ว หุ่นกระบอกของเจ้าภาพ กลางคืน หนัง และโขนหน้าจอของเจ้าภาพ ภาพยนตร์ ๒ โรง”^{๑๐}

หลักฐานซึ่งเป็นเอกสารของทางราชการที่ได้กล่าวถึงการแสดงหุ่นในรัชกาลที่ ๕ อีกอย่างหนึ่งคือ เอกสารของทางราชการที่เรียกกันภายหลังว่า เอกสารรัชกาลที่ ๕ เอกสารนี้มีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเล่นหุ่นบันทึกไว้อย่างน่าสนใจว่า ในปีพุทธศักราช ๒๔๒๕ ได้มีการพิธีสมโภชพระนคร ครบ ๑๐๐ ปี ได้มีการเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงกรมแล้วทำระथाใหญ่ นอกจากนี้ได้กล่าวถึงงานสมโภชพระนครในครั้งนั้นว่ามีการแสดงหุ่นหลวงเป็นการมหรสพด้วย นอกจากจะเกณฑ์เจ้านายที่ทรงกรมแล้วให้ทำระथा ยังได้เกณฑ์กรมเมืองทำโรงโขน โรง ๑ กรมนาท่าโรงโขน โรง ๑ กรมวังทำโรงหุ่น โรง ๑ กรมท่าทำโรงหุ่น โรง ๑ งานฉลองสมโภชพระนครเมื่อคราวครบ ๑๐๐ ปีนี้คงฉลองเป็นระยะๆ เพราะมีรับสั่งให้ออกหมายบอกผู้ต้องเกณฑ์ทำโรงโขน จั้ว หุ่น ละครทั้งหลายทั้งปวงที่ท้องสนามหลวงนั้นให้รอไว้งานหลัง มิให้รื้อเมื่อเสร็จงานครั้งแรก^{๑๑}

เอกสารรัชกาลที่ ๕ หลายฉบับได้แสดงให้เห็นว่ามีการแสดงหุ่นหลวงเป็นการมหรสพในรัชกาลนี้เช่นเดียวกับราชกิจจานุเบกษา

และ หมายรับสั่ง ในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๗ หรือ พุทธศักราช ๒๔๔๑ มีการพระศัพพะระสัมพันธวงษเชอกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์ ณ เมรุวัดสะเกษ มีมทรสพคือ “โขน ๑ โรง หุ่น ๑ โรง หนัง ๒ โรง จั้ว ๑ โรง มอญรำ ไม้ลอย ญวนทก สิงโต มังกร รำกระถาง ดอกไม้เพลิง”^{๑๒๒} ถัดมาปีหนึ่งคือ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ หรือ พุทธศักราช ๒๔๔๒ การศพเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ณ เมรุวัดกัลยา นิมิตร มีโขน ๑ โรง หุ่น ๑ โรง หนัง ๒ โรง^{๑๒๓} และอีกปีหนึ่งต่อมา การพระศัพพะเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาศในปีรัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๙ หรือพุทธศักราช ๒๔๔๓ มี “โขน หุ่น จั้ว มอญรำ ไม้ลอย ญวนทก สิงโต มังกร รำกระถาง หนัง” แสดงเป็นมทรสพ^{๑๒๔}

เอกสารและบันทึกหลักฐานที่เป็นของทางราชการตั้งได้ยกมาแสดงโดยละเอียดแล้วนี้เสนอให้เห็นว่าประเพณีการแสดงหุ่นหลวงเป็นมทรสพสำคัญในงานพระเมรุของบุคคลสำคัญมีอยู่จนตลอดรัชกาล และได้ดริ่มมีการนำหุ่นกระบอกมาแสดงเป็นเครื่องมทรสพพร้อมกับหุ่นหลวงตลอดจนการละเล่นอย่างอื่น ๆ ทั้งในงานฉลองสมโภชและในงานพระเมรุ โดยเฉพาะงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอลงมาจนกระทั่ง แสดงในการศพบุคคลสำคัญ ๆ อีกหลายท่านในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บันทึกทางประวัติศาสตร์

ในจุลศักราช ๑๒๔๒ หรือพุทธศักราช ๒๔๒๓ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ์ เจ้ากรมมหรสพและกรมหุ่นของหลวงสิ้นพระชนม์ลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหมื่นสรรพเพธภักดี (ม.ร.ว.ทลาน กุญชร) ว่าการกรมมหรสพและกรมหุ่นทั้งสองนั้นสืบ ต่อมาภายหลังรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ คือ พุทธศักราช ๒๔๓๖ ก็โปรดให้ว่าราชการมโหรี กรมรำโคมและกรมเป็พาทย์อีก ๓ กรมด้วย ต่อมาเจ้าหมื่นสรรพเพธภักดีได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์ วิวัฒน์และเป็นต้น สกุลกุญชร^{๒๒๕} ท่านผู้นี้ได้ดูแลซ่อมแซมหุ่นและฟื้นฟูการแสดงหุ่นให้ งดงามขึ้นกว่าเดิมเพื่อเตรียมสำหรับการมหรสพสมโภชพระมหานครกรุงรัตนโกสินทร์ ครบ ๑๐๐ คือในช่วงเวลาอีกเพียง ๒ ปี ข้างหน้า หลังจากท่านเข้าดำรงตำแหน่งเจ้ากรมมหรสพและกรมหุ่นของหลวงนั่นเอง

เมื่อพระนครรัตนโกสินทร์ฯ มีอายุครบร้อยปีในจุลศักราช ๑๒๔๔ หรือ พุทธศักราช ๒๔๒๕ ได้มีการบันทึกเหตุการณ์งานฉลองอย่างละเอียดไว้ ในหนังสือสมโภชพระนครครบร้อยปี ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๗ โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพทางวรรณานันท์ ณ วัด

เทพศิรินทร์ราชวาส ข้อความในหนังสือเล่มนี้ตอนหนึ่งกล่าวถึงมหรสพ
ฉลองพระนคร ณ ท้องสนามหลวง คือ โขน ๒ โรง หุ่น ๒ โรง
จี่ว ๒ โรง ละครไทย ๑ โรง ละครชาติรี ๑ โรง และละคร ราย
ตามป้อมรอบกำแพงพระนคร ๑๘ ตำบล ส่วนในท้องน้ำมีเรือละคร
ตั้งแต่ป้อมพระสุเมรุลงไปจนถึงป้อมจักรเพชร ๕ ตำบล ให้เล่น ณ
วันขึ้นสี่ค่ำ ขึ้นห้าค่ำ ขึ้นหกค่ำ ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนหก ๔ วัน ทั้งทาน
ผลกัลปพฤกษ์ด้วยทั้ง ๔ วัน^{๑๒๖}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์พระ
ศาสนูปถัมภกแห่งพระบวรพุทธศาสนาดังเช่นบูรพมหากษัตริย์ยาชี-
ราชของชาติไทยรัชกาลก่อนๆ ในรัชกาลของพระองค์มีการสร้าง
และบูรณปฏิสังขรณ์วัดเป็นจำนวนมากมายหลายวัด พระอาราม
แห่งหนึ่งที่ได้รับการบูรณะในรัชกาลนี้ ปรากฏในคำจารึกการ
ปฏิสังขรณ์วัดปรมัยยิกาวาส กล่าวถึงการบูรณะและต่อมามีการ
ฉลองวัดปรมัยยิกาวาส นนทบุรี ในจุลศักราช ๑๒๔๖ หรือพุทธ
ศักราช ๒๔๒๗ ในงานฉลองสมโภชวัดดังกล่าวมีการมหรสพแสดง
ได้แก่ โขน หุ่น จี่ว ละคร มอญรำ ไม้ลอย ญวนทก การเล่นเต้น
รำต่างๆ^{๑๒๗}

อนึ่งอาจกล่าวได้ว่ารัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เป็นเวลาที่ประเทศไทยได้รับการพัฒนาให้เจริญ

ตัดเทียมอารยประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกในยุคนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเสด็จประพาสต่างประเทศรวมทั้งประเทศในทวีปยุโรปหลายครั้งเพื่อเป็นการเจริญสัมพันธไมตรีกับมิตรประเทศและเพื่อนำวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาพัฒนาชาติไทยเมื่อเสด็จกลับจากการเยือนต่างประเทศมีบันทึกเหตุการณ์ครั้งนั้นใน จดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จแลสมโภชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรก ในพุทธศักราช ๒๔๔๐ จดหมายเหตุเล่มนี้เล่าบรรยายงานฉลองการเสด็จนิวัติพระนครในรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรก ในคืนแรกคือวันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๔๐ “มีการรื่นเริงในบริเวณพระบรมมหาราชวังที่สนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ได้ตกแต่งจุดโคมไฟฟ้าและโคมญี่ปุ่น แลมีแถววงเป่าที่สนามหน้าด้วยสองวง แลนอกประตูพิมานไชยศรีก็ตกแต่งจุดโคมญี่ปุ่นแลโคมต่างๆ ทั่วไป แลมีการเล่นต่างๆ คือที่สนามหน้าศาลลักษณะสถาน (คือศาลาสหทัยสมาคม บัดนี้) ได้มีเสภารำ ที่ริมศาลาลูกขุนมีพิณพาทย์ ๒ วง แลหน้าหอรัษฎากรพิพัฒน์มีหุ่นกระบอกเป็นที่รื่นเริงตลอดคืน...” บันทึกจดหมายเหตุเล่มนี้แสดงให้เห็นว่าหุ่นกระบอกที่นำมาเล่นเชิดแสดงในเวลานั้นนิยมเล่นตอนกลางคืน งานฉลองการเสด็จ

นิวัติพระนครจากยุโรปครั้งแรกดำเนินติดต่อกันไปถึง ๒๔ วัน คือ
 ตั้งแต่วันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๔๐ เรื่อยไปจนกระทั่งถึง
 วันที่ ๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๑ ในคืนวันที่ ๘ มกราคม
 เวลาประมาณ ๔ ทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่-
 หัวได้ “เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับทอดพระเนตรหุ่นพม่าบน
 โรงทหารด้านตะวันตก หุ่นพม่าโรงนี้เป็นของหลวงมณีรจนาจัดมา
 เล่นสมโภช เป็นครั้งแรกที่หุ่นอย่างนี้ได้มาเล่นในกรุงเทพฯ พระ-
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแลสมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับทอด
 พระเนตรอยู่จนเวลาประมาณ ๒ ยาม”^{๒๒๖} (พระบาทสมเด็จพระ-
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระ-
 ศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย)

เนื่องด้วยการสมโภชการรับเสด็จในครั้งนั้น หม่อมเจ้าหญิงจง
 จิตรถ นอมติศกุลทรงเล่าถึงการเล่นหุ่นโดยเฉพาะหุ่นต่างภาษาที่มี
 ผู้นำมาเข็ดเล่นแสดงเป็นเครื่องมหรสพว่า หุ่นต่างภาษาที่เล่นที่
 แปลกกว่าที่เคยคือ หุ่นพม่าและหุ่นฝรั่ง โดยเฉพาะหุ่นฝรั่งนั้นถือ
 เป็นของหาดูได้ยากหุ่นฝรั่งที่นำมาเข็ดเป็นชนิดใช้สายโยงชักจาก
 ข้างบนแบบ MARIONETTE แต่ตัวโตเท่าคนธรรมดา การเข็ดมิได้
 เข็ดเป็นเรื่องยาวๆ แต่เข็ดแสดงเป็นชุดๆ เหมือนแสดงกล เว้น ชุด
 ผีวงดนตรีโครงกระดุก ชุดหม่อมแกที่สลัดแขนขาออกกลายเป็น

เด็กได้ ชุดหม่อมที่ล้วงลูกๆ ออกจากกระเป๋าได้เป็นจำนวนมาก ส่วนที่เป็นเรื่องยาวก็มี เช่นเรื่อง BLUE BEARD ซึ่งเป็นเรื่องปมพิสวาทฆาตกรรม รุ่นฝรั่งที่ใช้การชักสายโยงจากข้างบนขีดแสดงนี้ เป็นของใหม่แปลกทั้งรูปร่าง กลวิธีการเล่น เรื่องที่นำมาเล่นตลอดจนความแปลกพิสดารของตัวเองซึ่งแตกต่างจากหุ่นหลวงหุ่นกระบอกของไทยและหุ่นจีนที่ชาว ไทยคุ้นเคยมาแต่เดิม สมเด็จพระศรีสวรินพระบรมราชินีนาถโปรดให้นำหุ่นฝรั่งเข้าไปเล่นในวัง เพื่อให้ฝ่ายในได้ดูด้วย หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ทรงเล่าว่า “ตั้งแต่มีหุ่นฝรั่งคราวนั้นคราวเดียวแล้ว ต่อมาก็ห้ามมีเข้ามาอีกไม่มีแต่หุ่นจีนมาเล่นกล แลก็โปรดให้เข้าไปเล่นในวังด้วย...”^{๑๒๐}

สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทุมลามาตริพระอรรคราชเทวีทรงมีลายพระหัตถ์บันทึกการรับเสด็จนิวัติพระนครคราวเสด็จยุโรปครั้งแรกในรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ ทรงบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการแสดงหุ่นในงานสมโภชครั้งนั้นว่า มีการเล่นหุ่นขีดแสดงซ่อนอยู่ในการแสดงโขนตอนพระรามเข้าเมือง การแสดงโขนครั้งนั้นเล่นที่ท้องสนามหลวงในแบบโขนกลางแปลง ลายพระหัตถ์บรรยายว่า

“...พอพระรามเข้าเมืองแล้วก็เลี้ยงสัปเปอร์ดังคนดูแลตัวลคร แล้วสั่งให้มีงานสมโภช ปลุกโรงโขน โรงหุ่น แลสรรพการเล่นทั้งปวงเสร็จแล้วจับการเล่นสมโภชเป็นตอนๆ แต่เขา

เล่นติดเนื่องกันไป พอถึงตอนเย็นพระรามเสด็จออก
พลับพลาสั่งให้ทิ้งทาน แลเรียกม้าทวนเรียกมวยตามแบบ
แท้จริง การเล่นทั้งปวงนี้มา มีที่นำพลับพลา ทูลหม่อมทั้งนั้น
พระรามนั่ง เหมอเถออยู่ที่พลับพลาของแก ดูจะไม่สู้เห็น
อะไรถนัดนัก พอโขนหมดชุดแล้วก็เสด็จขึ้น...”^{๑๓๐}

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อได้ชมการแสดงหุ่น-
กระบอกของ จักรพันธ์ โปษยกฤต ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ ได้เล่า
เปรียบเทียบกับการแสดงหุ่นกระบอกที่เคยชมเป็นการเล่นหุ่น
กระบอกชั้นโขนละครเช่นเดียวกันกับที่สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า
ทรงมีลายพระหัตถ์เล่าดังได้กล่าวแล้ว หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์
เล่าว่า “...หุ่นสมัยหนึ่งที่เคยดูเมื่อ ๕๐ กว่าปีมาแล้ว คือนั้นโขน
หลวงกรมมหรสพเล่นตอน พระรามคืนเมือง บนเวทีที่มีการฉลองมี
โขนชั้นโขน มีหนังและมีหุ่นตามธรรมเนียมของการฉลองแบบไทย
หุ่นที่เล่นอยู่บนเวทีนั้นเล่นเรื่องพระอภัยมณี ตัวอุสุเรนที่เป็นฝรั่งนั้น
เอาลูกฝรั่งจริง ๆ มาทำหัว...”^{๑๓๑}

ในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๖ หรือพุทธศักราช ๒๔๕๐ คือปีที่พระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติมาครบ ๔๐ ปี
เท่ารัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งพระนครศรีอยุธยา

ในเวลานั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบการ พระราชพิธีรัชมงคล
 บำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และรวมทั้ง
 อดีตมหाराชทุกพระองค์โดยให้ตั้งการพระราชพิธี ณ บริเวณพระ-
 ราชวังเดิมแห่งกรุงศรีอยุธยาโดยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณราช
 ธานินทร์จัดการเตรียมที่สำหรับจะปลูกพลับพลาพระราชพิธีกับโรง
 มหรสพ การละเล่นเครื่องแสดงประกอบพิธี สมโภช ได้แก่ โขน
 ๒ โรง หุ่น ๒ โรง ละคร ๒ โรง มอญรำโรง ๑ เทพทองโรง ๑ และ
 มีระเบง โมงครุ่ม คุลาตีไม ไม้ลอย ญวนหก นอนหอก นอนดาบ
 ใต้ลวด กระจับปี่แทงควาย แทงวิสัย กับสรรพกีฬา มีแข่งระแทะ
 วิ่งวัว คนชกมวย ขี่ช้างไล่ม้า ๓ วัน ส่วนในเวลาค่ำมีดอกไม้ไฟทั้ง
 ๓ คืน หุ่น ที่แสดงในงานสมโภชครั้งนี้คงเป็นหุ่นหลวงตาม
 ประเพณีนิยมที่มีมาแต่เดิม^{๑๓๒}

หลักฐานจากวรรณคดี

วรรณคดีที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีเนื้อความกล่าวถึงการ
 เล่นหุ่น ในเนื้อเรื่องบางตอนที่เกี่ยวข้องกับกรมมหรสพในงานฉลอง
 สมโภชซึ่งรวมเอาการเล่นหุ่นเข้าไว้ด้วย

บทละครดึกดำบรรพ์ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริ-
 ศรานุวัตติวงศ์ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ตอนเข้าเมือง (ภาคปลายตอนที่ ๒)

จับเรื่องดำเนินเมื่อพระสังข์ศิลป์ชัยเสด็จชมการแสดง ตำรวจเรียก
กรมหุ่นให้ลงโรงเล่นเชิดหุ่นโดยจับ เรื่องรามเกียรติ์เล่นตอนเช้าสวน
พิราธ ในตอนที่ตัวหุ่นกระบอกคือ พระลักษมณ์ นางสีดาและพระ
รามเชิดแสดง ตัวละครในเรื่องคือ แปะดกษัตริย์มี ศรีสันท์ นางเกสร
สุมณฑา นางสุพรรณและห่ากุมารเดินผ่านมาดูหุ่นแล้วเข้าโรง ส่วน
หุ่นกระบอกก็เล่นต่อไปจนจบตอน เป็นที่น่าเสียดายว่าละครดึกดำ-
บรรพ์ซึ่งได้เริ่มแสดงเป็นครั้งแรกแต่ปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๘ หรือ
พุทธศักราช ๒๔๔๒ โดยได้ให้ความบันเทิง ทั้งแก่ชาวไทยและชาว
ต่างประเทศผู้มาเยือนในฐานะแขกเมืองนับเป็น ระยะเวลาจนถึง
๑๐ ปี ต้องมายุติลงในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘ หรือพุทธศักราช
๒๔๕๒ ด้วยเหตุว่าเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เกิดอาการเจ็บป่วย
ทุพพลภาพต้องถวายบังคมลาออกจากราชการ และเลิกเล่นโขน
ละครทั้งปวง^{๑๓๓}

หุ่นของกรมพระราชวังวิไชยชาญ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจาก
จะมีหุ่นหลวงของหลวงแล้วยังปรากฏว่ามีหุ่นอีกชุดหนึ่งซึ่งมีความ
งดงามประณีตและเป็นที่รู้จักดีเช่นกัน คือ หุ่นของกรมพระราชวัง
บวรวิไชยชาญ เรื่องราวเกี่ยวกับหุ่นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ ๕ นี้ เสาวนิต วิงวอน
๑๓๓ กล่าวว่าการกรมพระราชวังบวรฯ ได้โปรดให้สร้างขึ้นทั้งหุ่นจีน
และหุ่นไทยโดยโปรดให้สร้างหุ่นจีนขึ้นก่อนและต่อมาจึงโปรดให้
สร้างหุ่นไทยขึ้นในภายหลังเดิมหุ่นทั้งสองชนิดคงแสดงเป็นเครื่อง
บันเทิงอยู่ในวังหน้าแต่ก็ได้จัดไปแสดงในงานอื่นๆ ด้วยตามพระ
ประสงค์ของผู้เป็นเจ้าของ เช่นในงานวันสมภพสมเด็จพระยา-
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อครบรอบ ๗๑ ปี ในพุทธศักราช
๒๔๒๑^{๑๓๔} ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น หุ่นจีนที่กรมพระราชวังบวร
วิไชยชาญโปรดให้สร้างขึ้นนั้นเป็นหุ่นขนาดสูงประมาณ ๑ ฟุตเศษ
ตามบัญชีที่พระที่นั่งทักษิณานิรมิตของหุ่นว่าเป็นหุ่นผ้า
แต่ละตัวมีขนาดความสูงไม่เท่ากัน หุ่นตัวใหญ่สุด สูงถึง ๔๔.๑
เซนติเมตร ส่วนตัวเล็กที่สุดสูงเพียง ๒๓ เซนติเมตร ส่วนใหญ่เป็น
หุ่นผู้ชาย มีหุ่นผู้หญิงเพียง ๕ ตัว หุ่นพวกนี้แต่งกายเหมือนงิ้วคือ
สวมเสื้อผ้ายาวถึงเท้า เข้าใจว่า คงจะเหมือนกับหุ่นจีนที่เคยมีมา
อย่างช้าที่สุดคือในสมัยกรุงธนบุรี เครื่องแต่งกายหุ่น บ่งถึงฐานะ
ของหุ่น เช่น ฮองเต้ ขุนนาง นักรบ คนสามัญ ตัวตลก ตัวหุ่นที่มี
ฐานะสูงศักดิ์จะสวมเสื้อผ้าและเครื่องประดับประดาตาม ส่วน
ใบหน้าหุ่นก็คล้ายงิ้ว คือมีบางตัวเขียนหน้าต่างๆ แบบ บางตัวเป็น
หน้าคนธรรมดา บางตัวมีหัวเป็นรูปหัวสัตว์ให้เป็นไปตามเนื้อเรื่องที่

ใช้ขีดแสดง เช่น เสือ ควาย ช้าง หมู นก เป็นต้น นอกจากจะ
ทรงโปรดให้สร้างหุ่นแล้วกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ สถานมงคล
ยังได้ทรงพระราชนิพนธ์บทเล่นหุ่นด้วย เนื้อเรื่องเป็นเรื่องจีนแต่
ใช้ ภาษาไทยเขียนบท หุ่นที่มีหน้าเป็นการเขียนแบบต่าง ๆ ช่วยให้
เข้าใจว่าเรื่องที่นำมาเล่นคงมีหลายเรื่องและคงเป็นเรื่องที่ใช้แสดง
จั่วนั่นเองโดยให้บทเจรจาเป็นภาษาไทยเป็นส่วนใหญ่ในการแสดง
หุ่นจีนกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ แต่ก็อาจมีการเจรจาภาษาจีน
แทรกเป็นระยะ ๆ โดยเขียนวงเล็บกำกับไว้ให้รู้ในบทเวลาที่ต้อง
แทรกเจรจาภาษาจีนเมื่อแสดง การเล่นหุ่นจีนกรมพระราชวังบวร
วิไชยชาญก็คง เป็นทำนองเดียวกันกับหุ่นจีนที่มีมาก่อน ฝ่ายดนตรี
ที่ใช้ประกอบคงเป็นแบบจั่ว อาจจะไม่ใช้ดนตรีบรรเลงประกอบมาก
เท่าการแสดงหุ่นไทยเพราะเล่นเจรจามีพื้นแต่มีที่แปลกแตกต่าง
ออกไปจากหุ่นไทยในเรื่องเครื่องดนตรีประกอบคือ ตอนจบของ
เรื่องบอกไว้ว่ามีการเป่าแตร

ผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องหุ่นของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญอย่าง
ละเอียดลึกซึ้งยิ่งท่านหนึ่งคือ จักรพันธ์ โปษยกฤต ซึ่งได้กล่าว
อธิบายหุ่นจีนของกรมพระราชวังบวรฯ ว่าเป็นหุ่นแบบจีน
'ฮกเกี้ยน'^{๑๓๖} สำหรับการขีดหุ่นแบบนี้ผู้ขีดต้องใช้มือสอดเข้าไปใน
เสื่อหุ่นและใช้นิ้วของผู้ขีดสอดเข้าไปบังคับคอหุ่นและมือหุ่นทั้งสอง

ข้างให้เคลื่อนไหวทำบทบาทต่างๆ ได้ จักรพันธ์ุ โปษยกฤต กล่าว
ว่าไม่มีเค้าเงื่อนหลักฐานอันใดช่วยให้สันนิษฐานได้แน่ชัดว่าหุ่นจีน
ของกรมพระราชวังบวรฯ นี้สร้างขึ้น โดยมีมือช่างจีนผู้อาศัยอยู่ใน
ประเทศไทยหรือฝีมือช่างไทยล้วน อาจเป็นการร่วมมือกันทั้งช่าง
จีนและช่างไทยช่วยกันสร้างหุ่นชุดนี้ขึ้น อย่างไรก็ตามผู้สร้างหุ่น
ชุดนี้ต้องเป็นช่างฝีมือผู้มีความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมจีนเป็นอย่างดี
เพราะหุ่นเหล่านี้มีเครื่องแต่งกายตลอดจนหน้าตาที่ถูกต้องตาม
ตำแหน่งวรรณะและมีเครื่องแต่งกายถูกถักตามแบบตัวละครใน
นาฏกรรมจีน เครื่องแต่งกายหุ่นจีนของกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง
ชุดปักด้วยไหมทองตรึงเป็นลวดลายอันวิจิตรประณีต เช่น ลาย
มังกร ลายคลื่น เป็นต้น แล้วแซมด้วยไหมสีต่างๆ และมีเลื่อม
ขนาดเล็กปักแซมบ้างประปรายแต่ไม่ มีการใช้ดิ้นโปร่งเงินหรือทอง
แบบที่ใช้ปักเสื้อโขนละครของไทยปักเลย ส่วนเครื่องประดับศีรษะ
ประดับลวดลายด้วยรักดีลาย ปิดทองและประดับกระจกเรียบเช่น
เดียวกับหุ่นไทย เพียงแต่มีลวดลายออกไปทางจีนเท่านั้น นอกจากนี้
จะมีมือแล้วหุ่น ชนิดนี้ยังมีขาโผล่ออกมาจากชายเสื้อด้านล่าง ใน
บางบทบาทผู้เชิดสามารถใช้นิ้วสอดเข้าไปบังคับให้ขาเคลื่อนไหวได้
เช่นเดียวกัน ส่วนมือของหุ่นจีนกรมพระราชวังบวรฯ ทำด้วยไม้
แคะมีนิ้วสี่นิ้วกระดิกพับได้พร้อมๆ กัน นอกจากนี้นิ้วโป้งที่กางไว้อยู่

เฉยๆ ฝ่ายมือที่กำอาวุธไว้นั้นเป็นมือถาวรกระดูกกระดูกไม่ได้ ^{๑๓๗}

ในยุคนี้หุ่นจีนคงเป็นที่นิยมมาก มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดทอดพระเนตรหุ่นจีนด้วย ^{๑๓๘} อนึ่ง ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔ บันทึกเหตุการณ์ว่าในปีพุทธศักราช ๒๔๒๐ มิวงานสมโภชการบรรจุพระเจดีย์บรมบรรพตในงานนี้มีหุ่นจีนของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองมาเข็ดเล่นแสดงเป็นการมหรสพด้วย ^{๑๓๙}

หุ่นจีนของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญนี้สันนิษฐานว่าคงจะเลิกแสดงเมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๒๔๒๙ เนื่องด้วยปีนั้นเป็นปีที่กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จทิวงคต ^{๑๔๐}

ส่วนหุ่นไทยของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญนั้นคงได้สร้างขึ้นหลังจากที่ทรงสร้างหุ่นจีนขึ้นแล้ว กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญโปรดให้สร้างหุ่นไทยเรื่องรามเกียรติ์ขึ้นชุดหนึ่งโดยให้มีกลไกสายโยงคล้ายหุ่นหลวงแต่ย่อขนาดลงให้สูงประมาณ ๑ ฟุตเท่าหุ่นจีน ลักษณะหุ่นไทยชุดนี้มีหน้าตา ลำตัว แขนขาครบเคลื่อนไหวได้ทั้งหัว ข้อมือ ข้อศอกและขา ส่วนแกนไม้สำหรับคนเข็ดถือก็คล้ายหุ่นหลวงคือเป็นก้านไม้ทะลุตัวหุ่นลงมาด้านล่างและมีเชือก ๑๖ เส้นร้อยต่อจาก อวัยวะต่างๆ ของหุ่นลงมาตามแกนไม้สำหรับจับเข็ดนั้น ^{๑๔๑}

เรื่องหุ่นไทยของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญนี้ จักรพันธ์ โปษยกฤต เล่าอธิบายว่า นอกจากที่ตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจำนวน ๕๓ ตัวคือ หุ่นตัวพระนาง ยักษ์ ลิงแล้วยังมีหุ่นที่ชำรุดอีกเป็นจำนวนมากซึ่งเก็บบรรจุไว้ในหีบไม้ขนาดใหญ่บนคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ "...หุ่นเหล่านี้แม้จะชำรุดหักพังหมดสิ้น แต่ก็ยังเห็นว่างดงามวิจิตรด้วยฝีมืออันประณีตในการสร้าง การทำ ความฉลาดรอบรู้และวิริยะอุตสาหะของช่างแต่ก่อนอย่างที่ไม่สามารถจะบรรยายออกมาเป็นตัวหนังสือได้หมด..."^{๑๔๖} หุ่นของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญคงต้องงดงามอย่างหาที่ติได้ยาก เพราะถึงขนาดอยู่ในสภาพผุพังแม้จักรพันธ์ โปษยกฤต ผู้เป็นช่างเขียนฝีมือ เอยังกล่าวชมถึงเพียงนี้ หุ่นไทยของกรมพระราชวังบวรฯ ล้วนเป็นตัวละครใน เรื่องรามเกียรติ์ ทั้งสิ้น ตัวหุ่นเหล่านี้ประดิษฐ์ด้วยไม้เนื้อเบาเป็นรูปร่างคนตั้งแต่อกลงมาจนถึงตะโพก ทว่าเขานั้นมิได้มีเส้นหวายเสริมจึงเคลื่อนไหวไม่ได้อย่างหุ่นหลวง มีเส้นเชือกร้อยเป็นสายโยจากแขนและขาสำหรับบังคับให้หุ่นเคลื่อนไหวได้ สายโยเหล่านี้มารวมกันออกที่กันหุ่นซึ่งเป็นที่เดียวกันกับที่มีแกนไม้สำหรับจับเชิดเสียบอยู่โดยมีผ้าดำบางเย็บเป็นปลอกคลุมแกนไม้และสายโยร้อยแขนขาไว้มิให้คนเห็น หัวหุ่นก็คงประดิษฐ์ด้วยไม้เนื้อเบาเช่นกัน มีเครื่องประดับศีรษะปิดทอง

ประดับกระจกเงาเรียบ "...หน้านางและหน้าพระที่เป็นหน้ามนุษย์
ไม่ได้เขียนเส้นย่ออย่างหน้าพระนางของหัวโขนหรือหุ่นหลวง หาก
ทำผิวสีนวลจันทร์ (สีจันทร์อ่อน) เขียนสีเป็นเส้น คิ้ว เส้นตา และ
ปากด้วยสีบางๆ ล้อด้วยเส้นทองเส้นเล็กๆ งดงามประณีตเป็น
ที่สุด..."^{๑๑๑} เครื่องแต่งกายหุ่นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญปักเย็บ
ด้วยเลื่อมเงินเลือนทองขนาดเล็กโดยมีลูกบิดแก้วสีขนาดเล็กและ
ไหมทองตรึงตามชายไหวชายแครง ผ้ารัดสะเอว สนับเพลลา และผ้า
ห่มนาง ส่วนการขีดและชักแสดงหุ่นชุด เล็กของกรมพระราชวัง-
บวรวิไชยชาญนั้น ผู้ขีดคงขีดสูงระดับเหนือศีรษะทั้งนี้ สันนิษฐาน
จากขนาดความยาวของแกนไม้ และหุ่นตัวหนึ่งคงใช้ผู้ขีดคนเดียว
จักรพันธ์ุ โปษยกฤต ตั้งข้อสังเกตว่าเนื่องจากหุ่นไทยของกรมพระ-
ราชวังบวรฯ เหล่านี้มีขนาดเล็กประมาณความสูงของแต่ละตัวเพียง
๑๒ นิ้ว หากมีการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งต้องมีฉากกัทพ์จับศึก
ต้องมีหุ่นจำนวนมาก ๆ ออกมาขีดแสดงพร้อม ๆ กัน จำนวน
คนขีดก็คงต้องมากตามปริมาณหุ่นตามท้องเรื่องไปด้วย การขีด
หุ่นคงไม่สู้สะดวกนักเนื่องจากต้องเบียดเสียดกันเพื่อให้ระยะห่าง
ระหว่างตัวหุ่นพอดี^{๑๑๒} อนึ่งไม่มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าหุ่นไทย
ของกรมพระราชวังบวรฯ นี้ได้เคยนำออกขีดแสดงเมื่อใดบ้าง
บางทีเมื่อสร้างหุ่นเหล่านี้เสร็จ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญได้

เสด็จทิวศตเสียบในปีพุทธศักราช ๒๔๒๙ ก่อนที่จะมีการแสดงก็
อาจเป็นไปได้ หุ่นไทยของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญปัจจุบันอยู่ใน
ความดูแลของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมีจำนวน ๕๓ ตัว ตาม
บัญชีที่พระที่นั่งทักษิณานิรมิตของหุ่นว่ามีทั้งไม้ และผ้า ทั้ง
หุ่นไทยและหุ่นจีนของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญคงจะเลิกแสดง
เมื่อท่านผู้เป็นเจ้าของทรงเสด็จทิวศต

ในบรรดาโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญที่สน
พระทัยหุ่นก็มีเพียง พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธรซึ่งทรงตั้งคณะหุ่น
ของพระองค์เองขึ้นในภายหลังและทรงพระนิพนธ์บทหุ่นกระบอก
เรื่องสิ่งสุริยวงศ์ ไว้ด้วย ^{๑๔๕}

ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่ารัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นยุคที่การเล่นหุ่นหลวงและหุ่นประเภทอื่นๆ ดัง
กล่าวมาแล้วได้เจริญเฟื่องฟูขึ้นเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามหุ่นหลวง
คงจะเลิกเล่นภายหลังจากเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวพระปิยะมหาราชเจ้า เสด็จสวรรคต ๑๔๖ ณ วันเสาร์
ที่ ๒๒ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙ หรือพุทธศักราช ๒๔๕๓
เวลา ๒ ยาม ๔๕ นาที ทั้งนี้เนื่องจากได้มีการยุติมหรสพเครื่อง
แสดงการละเล่นทั้งปวงที่ใ้ประกอบงานพระเมรุกลาง เมือง ณ
ท้องสนามหลวงเป็นเหตุสืบเนื่องให้การละเล่นแสดงมหรสพหลาย

อย่างรวม ทั้งการแสดงหุ่นหลวงไม่มีปรากฏแก่สายตาของสาธารณชนในเวลาต่อมา ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่านับแต่ยุคนี้หุ่นหลวงก็ไม่นำออกแสดงอีกเลย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จขึ้นครองราชย์ระหว่างปี พุทธศักราช ๒๔๕๓ ถึง ๒๔๖๘ ในรัชกาลนี้ เมื่อปี ๒๔๕๔ ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้กรมโฆษณาและกรมพิพิธภัณฑ์มารวมโดยสังกัดอยู่กับกรมมหรสพเป็นกรมเดียว เดิมทั้งสามกรมอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ทว่าเมื่อผู้ดูแลเจ็บป่วยต้องลาออกรากราชการ กรมทั้งสามจึงขาดผู้เอาใจใส่ เมื่อมารวมเป็นกรมมหรสพเดียวกันแล้วก็โปรดเกล้าฯ ให้หลวงสิทธิไชยเวร (น้อยศิลป์) เป็นเจ้ากรม ในยุคนี้ได้เกิดมีละครเล็กซึ่งเป็นหุ่นที่สร้างขึ้นเลียนแบบหุ่น หลวงแต่มีขนาดเล็กกว่าเชิดแสดงสะดวกกว่า เมื่อไม่มีหุ่นหลวงแล้ว ละครเล็กจึงเป็นที่นิยมต่อมา เจ้าของคณะละครเล็กหรือหุ่นเลียนอย่างหุ่นหลวงคือนายแกร ศัพทวนิช

ผลการศึกษาเรื่องละครเล็กของเสาวนิต วิงวอน แสดงให้เห็นว่าละครเล็กเกิดขึ้นเมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๒๔๖๐ ในสมัย

รัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ให้กำเนิดคือ นายแกร ตัฟ-
ทวนิช คงเป็นคนรุ่นเดียวกับนายเปี้ยก ประเสริฐกุล นายแกรเป็น
ชาวตลาดหัวรอ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เดิมเล่นละครนอกรับบท
เป็นตัวนายโรง มีชื่อเสียงอยู่ในเขตจังหวัดอยุธยา ต่อมาได้อาศัย
อยู่ในเรือซึ่ง จอดอยู่ในคลองมหานาคหน้าวังวรดิศ ภายหลังได้เข้า
ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในวัง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรม
พระยาดำรงราชานุภาพ ระหว่างนั้นนายแกร ได้เห็นหุ่นหลวงจึง
เกิดความคิดที่จะประดิษฐ์หุ่นคล้ายหุ่นหลวงแต่มีขนาดเล็กกว่าและ
สายใยน้อยกว่า ชักเชิดสะดวกกว่า เมื่อสร้างได้ครบโรงก็นำออก
แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนตีเมืองอาถวายเจ้านายในวังวรดิศ
เจ้านายที่ได้ทอดพระเนตรต่างทรงเรียกการแสดงนี้ว่า “ละครเล็ก”
ส่วนชาวบ้านเรียกกันเป็นสามัญว่า “หุ่นครูแกร” นายแกรนำคณะ
หุ่นซึ่งตั้งชื่อว่า “ละครเล็กครูแกร” ออกรับงานแสดงในอัตรา
ดินละ ๑๐๐ บาท ในงานฉลองพระชันษา ๖๐ ทัศของสมเด็จพระ-
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อวันที่ ๑๓
พฤศจิกายน ถึง วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๕
ปรากฏมีหลักฐานบันทึกการแสดงของคณะ “ละครเล็กครูแกร” ที่
นำมาเล่นในงานฉลองครั้งนี้ ณ วังวรดิศ ความว่า “เวลา ๙ ล.ท.
เศษ เสวย แล้วมีละครเล็กของนายแกรที่โรงละคร เวลา ๑๑ ล.ท.

เสียงเครื่องว่าง” ^{๑๔๗}

ละครเล็กมีลักษณะสำคัญต่างจากหุ่นกระบอกกล่าวคือละครเล็กเป็นหุ่นที่มีหัว แขน มือ ลำตัว ขา เท้า แบบหุ่นหลวง สูงประมาณ ๑ เมตร ข้างในกลวงเป็นโพรงและมีสายโยยอยู่ภายในลำตัว ละครเล็กแต่งกายแบบโขนละคร ตัวละครเล็ก เคลื่อนไหว ยักคอ อ้าปากได้ ตัวละคร สำคัญๆ ต้องใช้คนเชิดช่วยกันเชิดหลายคน เช่น ตัวพระ ยักษ์ ลิง ต้องใช้คนเชิดพร้อมกันคราวเดียวถึง ๓ คน คนเชิด หลักคอยกำกับลำตัวและมือขวาของหุ่น คนเชิดคนที่สองจะเชิดมือซ้ายของหุ่น ส่วนคนเชิดคนที่สามจะเชิดเท้าทั้งสองข้างของตัวหุ่น คนเชิดทั้งสามคนต้องคอยเชิดให้ สัมพันธ์กันทั้งมือ เท้า ลำตัว คอ ศีรษะ ตลอดจนต้องให้สัมพันธ์กับท่ารำและเนื้อเรื่อง เรื่องที่ใช้แสดงละครเล็กมักเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ แต่ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือเรื่อง ‘พระอภัยมณี’ โดยใช้บทร้องตามวรรณคดี มีต้นเสียงและลูกคู่ ร้องเพลง มีการบอกบทเช่นเดียวกับละครนอก เครื่องดนตรีประกอบการแสดงก็ใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้าหรือเครื่องคู่ก็ได้โดยมักเล่นเพลงสองชั้นและร้ายเป็นพื้น แต่ไม่นิยมใช้ช่ออุ้มแบบหุ่นกระบอก คนเชิดเป็นคนเจรจาการเชิดแสดงละครเล็กนิยมเล่นในยามค่ำคืน

“...ละครเล็กไม่ได้รับความนิยมต่อมาเพราะการแสดง
ล่าช้าไม่ทันใจผู้ชม การเชิดก็ยุ่งยาก ปัจจุบันผู้เชิดเป็นเหลือ
อยู่น้อยจนนับคนได้ ถึงแม้ว่าตัวหุ่นจะไม่สวยงามมากนักแต่ก็
เป็นศิลปะที่แสดงให้เห็นถึงความช่างคิดช่างค้นของคนไทย
การเชิดก็ต้องใช้เทคนิคมากกว่าการเชิดหุ่นอีกหลายชนิด
น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่ละครเล็กเป็นการแสดงที่นับวันจะ
สูญหาย เหลือเพียงตัวหุ่นไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเท่านั้น...”^{๑๔๔}

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ไม่มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าได้มีหุ่นหลวง
เป็น การมหรสพ อย่างไรก็ตามในยุคนี้ได้เกิดมีหุ่นเลียนอย่างหุ่น
หลวงขึ้นคือละครเล็ก ขณะเดียวกับความนิยมหุ่นกระบอกใน
รัชกาลนี้ก็ยังคงมีอยู่ไม่น้อยไปกว่าในรัชกาลก่อน ทั้งละครเล็กและ
หุ่นกระบอกอาจถือได้ว่าเป็นมหรสพเครื่องเล่นการแสดงที่ได้รับ
ความนิยมจากทั้งชาววังและชาวบ้าน อนึ่งในยุคนี้ได้เกิดความ
นิยมชมการแสดงละครเวทีแบบตะวันตกซึ่งกำลังเฟื่องฟูขึ้นอย่าง
รวดเร็วประชันกับการแสดงที่มีมาเป็นประเพณีของไทยแต่เดิม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในปี

พุทธศักราช ๒๔๖๘ ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น ทั่วโลกเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาแต่สถานการณ์สงครามโลก ประเทศไทยได้รับผลกระทบกระเทือนตามไปด้วย การแสดงมหรสพเครื่องเล่นเพื่อความบันเทิงเรีงรมย์ต่างๆ ของสังคมชาวไทยลดน้อยลง ฝ่ายกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ของหน่วยงานราชการก็ได้รับความเปลี่ยนแปลงเป็นอันมากเนื่องจากงบประมาณลดน้อยร่อยหรอลง ธนิต อยู่โพธิ์ เล่าว่าก่อนที่กรมมหรสพจะถูกยุบโดยให้รวมเข้ากับกระทรวงวังในปีพุทธศักราช ๒๔๖๙ ศิลปวัตถุต่างๆ บรรดาที่มีอยู่ใน กรมมหรสพตลอดจนพัสดุข้าวของเครื่องใช้ของหลวงถูกทำลายสูญหายเป็นอันมาก^{๑๕๕}

“หัวหุ่น...ทำด้วยฝีมือประณีตงดงามก็ทอดทิ้งไว้กลาดเกลื่อน จนพวกเด็กๆ เอาไปเตะกันเล่นต่างลูกยาง ไม่มีใครเก็บ ไม่มีใครห้ามปรามเพราะต่างคนต่างก็รู้สึกว่ามันอด่านาจหมดหน้าที่ ใครก็ไม่ห้ามใครได้...”^{๑๕๖}

ทั้งนี้เป็นเพราะข้าราชการกรมมหรสพเกิดความระส่ำระสาย ต่อมาภายหลังกระทรวงวังได้มอบเครื่องโขน ละคร หัวหุ่นและตัว

หุ่นหลวงทั้งหมดให้แก่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ศิลปะการแสดง เครื่องเล่นมหรสพต่างๆ ชบเซาเรื่อยมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศพระราชสมมติโดยคินอำนาจการปกครองประเทศให้แก่ปวงชนชาวไทยเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕

หลังจากยุคนั้นมาจนปัจจุบัน มหรสพและการละเล่นตาม ประเพณีนิยมที่มีมาแต่โบราณไม่ได้รับความเอาใจใส่ดังเช่นที่เคย เป็นมาในอดีต อีกทั้งในยุคนี้ได้มีการมหรสพอย่างอื่นที่ลี้ลับ ไหล เข้ามาจากประเทศทางตะวันตกสู่สังคมไทย การมหรสพอย่างใหม่ นี้มีที่มาพร้อมกันกับอิทธิพลความเจริญทางเทคโนโลยี การแสดง การเล่นหุ่นทุกชนิดจึงเริ่มเสื่อมสูญไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถ

- ^๑ การละเล่นของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๔๙๗.
- ^๒ สิ่งแรกในเมืองไทย. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.
- ^๓ หุ่นไทย. เอกสารงานวิจัย. (อัดสำเนา). ๒๕๒๔.
- ^๔ 'ประวัติหุ่น' ใน จักรพันธ์ ไปรษณีย์. หุ่นไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙.
- ^๕ กฎหมายเทียบบาล เล่ม ๑ (ฉบับตราสามดวง) สมุดไทยขาว เลขที่ ๑๙ ตู๋ ๑๐๘ ชั้น ๑/๒ มัดที่ ๗.
- ^๖ กฎหมายศักดินาพลเรือนครั้งกรุงเก่า (ฉบับตราสามดวง) สมุดไทยขาว เลขที่ ๒๒ ตู๋ ๑๐๘ ชั้น ๑/๒ มัดที่ ๗. ประวัติได้มาจากกระทรวงมรดกฯ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๗. หน้าต้น

หน้าที่ ๔๑ - ๔๒.

๗ หุ่นไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙.

๘ สมุดไทยดำ เส้นรง เลขที่ ๒ คู่ ๑๑๘ ชั้น ๑/๑ ประวัตินิพนธ์ สมบัติเดิม ของหอพระสมุดวชิรญาณ. หน้าต้น หน้าที่ ๒ - ๓.

๙ สมุดไทยดำเลขที่ ๖ มัดที่ ๑ ประวัตินิพนธ์สมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ, หน้าต้น หน้าที่ ๑๐ - ๑๔.

๑๐ อรไท ผลดี. 'โอกาสที่เล่นหุ่นหลวง' ใน จักรพันธุ์ ไปรษณีย์ กฤต หุ่นไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙.

๑๑ กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระเนมิราช. สมุดไทยขาวเลขที่ ๓๗ คู่ ๑๑๕ ชั้น ๖/๓ มัดที่ ๓๕ ประวัตินิพนธ์พระยาศิริธรรมบริรักษ์ (ทับ) ให้ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๐, หน้าต้น หน้าที่ ๘ บรรทัดที่ ๕ - ๗ ถึงหน้าที่ ๙ บรรทัดที่ ๑ - ๓.

๑๒ ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์
สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒) หน้า ๕ (ที่ระลึกในงาน
พระราชทานเพลิงศพนายอรรด ค้อคงคา ณ สุสานหลวงวัดเทพ
ศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๒).

๑๓ บาดหลวงตาซาร์ด, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศ
สยาม, แปล โดยสันต์ ท. โกมลบุตร, กรมศิลปากรจัดพิมพ์
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๗) หน้า ๖๖.

๑๔ มร. เดอะลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดยสันต์ ท.
โกมลบุตร, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐) เล่ม ๑ หน้า
๒๑๑.

๑๕ กลอนบทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ความเก่า เล่ม ๒ สมุด
ไทยดำ เส้นรง เลขที่ ๑๐๖ ตู้ ๑๑๔ ชั้น ๕/๕ มัดที่ ๑๓๗ ประวัติน
ชื่อ ศก ๑๒๖ หน้าปลาย หน้าที่ ๑๔ บรรทัดที่ ๓ - ๔ ถึงหน้า
๑๕ บรรทัดที่ ๑

๑๖ กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระวิทูรบัณฑิต. สมุดไทยขาวเลข

ที่ ๗๓๓ ๑๑๕ ขึ้น ๖/๕ มัดที่ ๔๐ ประวัตินี้ชื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕,
หน้าต้น หน้าที ๒๕ บรรทัดที่ ๔ - ๖

๑๙ อรไท ผลดี อ้างถึงคำสันนิษฐานของอาจารย์พิฑูรย์
มลิวัลย์ ผู้เชี่ยวชาญภาษาอีสาน 'ประวัติหุ่น' ในจักรพันธ์ โปษะยกฤต
หุ่นไทย. (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่า
ด้วยการศึกษาสหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙,
หน้า ๑๓).

๒๐ พระสมณกุลวงศ์. ขุนทิง, ตรวจชำระโดยนายพิฑูรย์
มลิวัลย์, คณะกรรมการฟื้นฟูวรรณคดีไทยอีสาน จัดพิมพ์
(ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๑), หน้า ๒๕๓).

๒๑ อรไท ผลดี. 'ประวัติหุ่น' ใน จักรพันธ์ โปษะยกฤต
หุ่นไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการ
ศึกษา สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙, หน้า ๑๔).

๒๒ ฉันทน์เรื่องบุญเงินบาท สมุดไทย เลขที่ ๒๖ ๓๑๓ ขึ้น
๖/๕ มัดที่ ๑๗ ประวัตินี้ชื่อเดิมของหอสมุด, หน้าต้น หน้าที

๕๑ บรรทัดที่ ๑ - ๔).

^{๒๑} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๓๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ ๒๕๓๑). หน้า ๖๘๔.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าต้น หน้าที ๕๓ บรรทัดที่ ๓ - ๔.

^{๒๓} กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระวิทูรบัณฑิต. สมุดไทยขาวเลขที่ ๗๓ ตู ๑๑๕ ขึ้น ๖/๔ มัดที่ ๔๐ ประวัติชื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕, หน้าต้น หน้าที ๒๔ บรรทัดที่ ๖ ถึงหน้า ๒๕ บรรทัดที่ ๑.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าต้น หน้าที ๒๕ บรรทัดที่ ๔ - ๖.

^{๒๕} หมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี เรื่องหมายกำหนดการจุลศักราช ๑๑๓๘ สมุดไทยดำเลขที่ ๒ ตู ๑๑๘ ขึ้น ๑/๑ มัดที่ ๑ ประวัติสมมติเดิมของหอพระสมุดวชิรญาณ, หน้าต้น หน้าที ๑๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าต้น หน้าที ๕๖ - ๕๗.

๒๘๗ เรื่องเดียวกัน, หน้าต้น หน้าที ๖๘.

๒๘๘ เรื่องเดียวกัน, หน้าปลาย หน้าที ๕๗ - ๘.

๒๘๙ เรื่องเดียวกัน, หน้าปลาย หน้าที ๕ - ๘.

๓๐ เรื่องเดียวกัน, หน้าต้น หน้าที ๕๗.

๓๑ หมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี เรื่องหมายกำหนดการ
จุลศักราช ๑๑๓๘ สมุดไทยดำเลขที่ ๒ ตู้ ๑๑๘ ชั้น ๑/๑
มัดที่ ๑ ประวัติสมบัติเดิมของหอพระสมุดวชิรญาณ, หน้าปลาย
หน้าที ๓๓ - ๓๔ และหน้าที ๕๙ - ๕๑.

๓๒ กลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร เล่ม ๕ สมุดไทยขาวเลขที่ ๕
ตู้ ๑๑๕ ชั้น ๖/๕ มัดที่ ๒๘ ประวัติเดิมของหอสมุด, หน้าปลาย
หน้าที ๕ บรรทัดที่ ๒ - ๕, และหน้าที ๗ บรรทัดที่ ๑ - ๖ ถึง
หน้าที ๘ บรรทัดที่ ๑ - ๒.

๓๓ กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระสุณ เล่ม ๑ สมุดไทยขาวเลข

ที่ ๙๐ ตู๋ ๑๑๕ ชั้น ๖/๕ มัดที่ ๔๒ ประวัติเจ้าพระยามุขมนตรี
(อวบ เปาโรหิตย์) ให้เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๓, หน้าต้น หน้าที่ ๗๔
บรรทัดที่ ๒ - ๔.

^{๓๔} อุดม หนูทอง, วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทาน
ประโลมโลก (สงขลา : โรงพิมพ์เมืองสงขลา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒๗
(โครงการศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัย-
ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลาจัดพิมพ์).

^{๓๕} อุดม หนูทอง, วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทนิทาน
ประโลมโลก (สงขลา : โรงพิมพ์เมืองสงขลา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒๗
(โครงการศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลาจัดพิมพ์).

^{๓๖} อรไท ผลดี. 'ประวัติหุ่น' ใน จักรพันธ์ ไปรษณีย์
หุ่นไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการ
ศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙).

^{๓๗} ภาพย์ (กลอนสวด) เรื่องสุบินกุมาร เล่ม ๑ สมุดไทยขาว

เลขที่ ๒๕ ตู๋ ๑๑๔ ชั้น ๑/๒ มัดที่ ๕๘ ประวัติขุนประสิทธิ์ (อยู่) ให้เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๖๑, หน้าต้น หน้าที ๖๗ บรรทัดที่ ๖ และหน้าที ๖๘ และหน้าปลาย หน้าที ๑ บรรทัดที่ ๑ - ๒.

^{๓๘} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๕๙ เรื่องหมาย กำหนดการศพ พระยานครราชสีมา สมุดไทยดำเลขที่ ๑ ตู๋ ๑๑๔ ชั้น ๑/๑ มัดที่ ๑ ประวัติได้มาจากกรมเลขาธิการคณะ รัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ หน้าต้น หน้าที ๙ - ๑๐.

^{๓๙} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๔ หรือพุทธศักราช ๒๓๔๕ เรื่องหมายกำหนดการพระราชทานเพลิงศพเจ้าฟ้าพิม ฌ วัตสุวรรณาธาราม (สมุดไทยดำเลขที่ ๓ ตู๋ ๑๑๔ ชั้น ๑/๑ มัดที่ ๑ ประวัติได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ หน้าต้น หน้าที ๙ - ๑๐).

^{๔๐} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๕ เรื่องหมาย กำหนด การศพ ท้าวสมศักดิ์ (สมุดไทยดำเลขที่ ๑ ตู๋ ๑๑๔ ชั้น ๑/๑ มัดที่ ๑ ประวัติได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๒ หน้าต้น หน้าที่ ๓).

^{๔๑} จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราช
วิจารณ์ รัชกาลที่ ๕. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๖)
หน้า ๒๑ และ ๒๔๔.

^{๔๒} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนัก
นายกรัฐมนตรี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๖ ตอนที่ ๑. (กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๗).
หน้า ๔.

^{๔๓} พระขำนิโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระ-พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-
ธนากร, ๒๔๗๑), หน้า ๒๒.

^{๔๔} กรมหมื่นศรีสุเรนทร์, โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระ-
เจ้าหลวงและเฉลิมพระเกียรติ. สมุดไทยดำเลขที่ ๙ ตู๋ ๑๑๔
ชั้น ๒/๕ มัดที่ ๒๐ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุด, หน้าต้น
หน้าที่ ๓ - ๔.

๕๕ กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องสุบินกุมาร เล่ม ๒ สมุดไทยขาว
เลขที่ ๓๕ ตู๋ ๑๑๔ ขึ้น ๑/๒ มัดที่ ๕๘ ประวัติชื่อเมื่อพุทธ-
ศักราช ๒๔๕๒, หน้าต้น หน้าที ๓ - ๔.

๕๖ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๖ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๑ ตู๋ ๑๑๘ ขึ้น ๑/๑ มัดที่ ๑ ประวัติได้มาจากกรม
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, หน้า ปลาย หน้าที ๑๑.

๕๗ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๗ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๒ ตู๋ ๑๑๘ ขึ้น ๑/๑ มัดที่ ๑ ประวัติได้มาจากกรม
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๘๒, หน้าปลาย
หน้าที ๓๑.

๕๘ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๘ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๑ ตู๋ ๑๑๘ ขึ้น ๑/๑ มัดที่ ๑ ประวัติได้มาจากกรมราช
เลขาธิการ, หน้าปลาย หน้า ที ๒.

๕๙ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑. (พระนคร :

องค์การค้ำของคุรุสภา. ๒๕๐๔) หน้า ๓๖ - ๓๗.

^{๕๐} จักรพันธ์ โปษยกฤต, หุ่นไทย. (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙, หน้า ๒๑).

^{๕๑} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา. (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔) เล่ม ๑ หน้า ๕๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๔.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๘.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖๔.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗๖.

^{๕๗} บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๘๙๔.

^{๕๘} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๐๐ เรื่องเชิญพระศพสมเด็จพระศรีสุลาไลย ไปประดิษฐานในพระเมรุทอง สมุดไทยดำ เลขที่ ๒ คู่ ๑๑๔ ขึ้น ๑/๑ มัดที่ ๒ ประวัติกรมหมื่นโชยนาท ประทานเมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๕๘, หน้าต้นหน้าที่ ๔๗.

^{๕๙} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๐๖ เรื่องหมายกำหนดการศพ สมุดไทยดำเลขที่ ๓ คู่ ๑๑๔ ขึ้น ๑/๑ มัดที่ ๓ ประวัติกระทรวงมหาดไทยให้, หน้าต้น หน้าที ๓๓.

^{๖๐} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๑๒ เรื่องหมายกำหนด การเกณฑ์ กรมต่างๆ สมุดไทยดำเลขที่ ๑๗ มัดที่ ๗ ประวัติกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, หน้าปลาย หน้าที ๑.

^{๖๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ลิลิตกระบวนแห่ พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค.

(กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, (พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณ “วันอดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร” และดิถีคล้ายวันสิ้นพระชนม์สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณศิริ) สมเด็จพระสังฆราช), ๒๕๒๘ หน้า ๓.

^{๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา. ๒๕๐๔), หน้า ๑๑๙.

^{๒๓} จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ รัชกาลที่ ๕. (พระนคร : กรมศิลปากร. ๒๕๙๒), หน้า ๔๙.

^{๒๔} ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา. ๒๕๐๗), หน้า ๑๘ - ๑๙.

^{๒๕} ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๘. (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา. ๒๕๐๗), หน้า ๑๙.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐ - ๒๑.

^{๖๗} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ เรื่องมีหุ่นเล่นในงานสมโภชข้าง
จ.ศ. ๑๒๑๖ สมุดไทยดำเลขที่ ๔๐ ตู้ ๑๑๘ ชั้น ๑/๓ มัดที่ ๗
ประวัติต้นฉบับกระทรวงมหาดไทย, หน้าต้น หน้าที่ ๒ - ๑๑.

^{๖๘} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ เรื่องมีหุ่นเล่นในงานสมโภชข้าง
จุลศักราช ๑๒๑๖ สมุดไทยดำเลขที่ ๔๐ ตู้ ๑๑๘ ชั้น ๑/๓
มัดที่ ๗ ประวัติต้นฉบับเป็นของกระทรวงมหาดไทย, หน้าต้น
หน้าที่ ๒ - ๑๑.

^{๖๙} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๐ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๖๐ มัดที่ ๑๓ ประวัติสมบัติของหอสมุด, หน้าต้น หน้าที่ ๑๙
บรรทัดที่ ๓.

^{๗๐} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๔ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๑๗ มัดที่ ๒๓ ตู้ที่ ๑๑๘ ประวัติกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี
ให้เมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๘๒, หน้าปลาย หน้าที่ ๑๔ บรรทัดที่ ๒.

^{๗๑} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๕ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๕๓ มัดที่ ๒๖ ตู้ที่ ๑๑๘ ประวัติต้นฉบับของกระทรวง

มหาดไทย, หน้าต้น หน้าที ๓๖.

^{๗๖} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๕ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๔๔ มัดที่ ๒๖ ประวัติกรมพระนเรศวรฤทธิ ประทานเมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้าต้น หน้าที ๓.

^{๗๗} หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๔ จุลศักราช ๑๒๒๖ สมุดไทยดำเลข
ที่ ๓๔ มัดที่ ๒๓ ตู้ที่ ๑๑๘ ประวัติกรมพระนเรศวรฤทธิ ถวาย
ทอพระสมุด พุทธศักราช ๒๔๖๘, หน้าต้น หน้าที ๑๙ - ๒๐.

^{๗๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.
ตำนานละครเรื่องอิเหนา. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๔),
หน้า ๑๐๐. (แต่งถวายพระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวี
ในงานฉลองพระชันษาชยิต เมื่อปีระกา พุทธศักราช ๒๔๖๔.)

^{๗๙} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๑๑ เรื่องที่
๒๖๐ ประกาศเรื่องทำพระศพเจ้านายแลศพเสนาบดีที่พระเมรุ
กลางเมือง ปีชวด ฉศก, หน้า ๑๗๓ - ๑๗๕. (พลเอกประภาส
จารุเสถียร พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวง

ศจารย์ อินทโชตเถระ ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๒๕๑๑.

^{๗๖} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พุทธศักราช ๒๔๐๕ - ๒๔๑๑
หน้า ๑๗๕ เรื่องที่ ๒๖๐ ประกาศเรื่องทำพระศพเจ้านายแลศพ
เสนาบดีที่พระเมรุกลางเมือง ปีชวด ฉศก, หน้า ๑๗๕. (พลเอก
ประภาส จารุเสถียร พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพพระ
มหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๒๕๑๑.

^{๗๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา,
๒๕๒๑), หน้า ๓๖๙.

^{๗๘} ศรีทะนนไชย (สำนวนกาพย์). (พระนคร : ศรีเมืองการ
พิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๗๗ - ๗๘.

^{๗๙} สุทธิกรรมชาดก คำกาพย์. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้
อันดับ ๓ (สงขลา : มงคลการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๙๑ - ๑๙๒
(มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา ร่วมกับมูลนิธิเอเชีย
จัดพิมพ์).

๓๐ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๕ จุลศักราช ๑๒๓๑ เรื่องเชิญพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปสู่พระเมรุมาศ สมุดไทยคำเลขที่ ๕ มัดที่ ๑ ประวัติสมบัดเดิมของหอสมุด, หน้าต้น หน้าที๘.

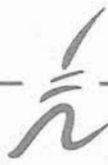
๓๑ หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๕ จุลศักราช ๑๒๔๗ เรื่องการสมโภชฉลองวัดราชประดิษฐ์ สมุดไทยคำเลขที่ ๔ มัดที่ ๔ ประวัติสมบัดเดิมของหอสมุด, หน้าต้น หน้าที ๑๔.

๓๒ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๑๑ ถึงปีระกา พุทธศักราช ๒๔๑๖. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๖), หน้า ๔๒.

๓๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

๓๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

๓๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕

๘๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕. หน้า ๓๖๘.

๘๗ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕. หน้า ๘.

๘๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕. หน้า ๕๖.

๘๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

๙๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙.

๙๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๗.

๙๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๘.

๙๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๕.

๙๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๒ - ๓๔๘.

๙๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๘

๙๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖, หน้า ๓๖๔.

๙๗ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖, หน้า ๓๙๖ - ๔๐๔.

๙๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗, หน้า ๒๐๖.

๙๙ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘, หน้า ๓๐๗ - ๔๓๙.

๑๐๐ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙, หน้า ๓๒๑ - ๔๑๑.

๑๐๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐, หน้า ๗๓๑.

๑๐๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖.

๑๐๓ สัมภาษณ์นางสาวทราญ ชัยสมบุญ, ๒๐ เมษายน

๒๕๓๐.

๑๐๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑, หน้า ๓๓๘.

- ๑๐๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๓.
- ๑๐๖ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒, หน้า ๑๐.
- ๑๐๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๑.
- ๑๐๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๘.
- ๑๐๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๑ - ๕๐๒.
- ๑๑๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.
- ๑๑๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๘.
- ๑๑๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘.
- ๑๑๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๘ - ๕๐๙.
- ๑๑๔ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๖, หน้า ๒๑๓๑

๑๑๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗, หน้า ๗๑.

๑๑๖ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ. ๒๑/๒
เรื่อง สมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี เกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ที่มี
กรมแล้วทำระทาใหญ่, หน้า ๒ -๓.

๑๑๗ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ว. ๑๔/๒๑.

๑๑๘ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ว. ๑๔/๒๗.

๑๑๙ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ว. ๑๔/๓๔.

๑๒๐ ธนิต อัญโพธิ์. โขน. (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร,
๒๕๑๑), หน้า ๕๗. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์).

๑๒๑ หนังสือสมโภชพระนครครบร้อยปี. (พระนคร : โรงพิมพ์
รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๒), หน้า ๑๒. (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท้าววรคณานันท์ ณ วัด
เทพศิรินทร์ทราวาส ๒๕๐๓)

^{๑๒๒} ประชุมจารึกภาคที่ ๖ ตอนที่ ๒ "จารึกหลักที่ ๒๒๕ คำจารึกการปฏิสังขรณ์วัดปรมัยยิกาวาส" หน้า ๙๑), (กรมศิลปากรจัดพิมพ์).

^{๑๒๓} จดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จแลสมโภชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรกในพุทธศักราช ๒๔๔๐. (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖). หน้า ๒๔ - ๑๒๙.

^{๑๒๔} หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิสกุล, 'คำปรารภ' ใน รับเสด็จฯ รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ (พุทธศักราช ๒๔๔๐) (พระนคร : โรงพิมพ์กฤษณปรกรณ์, ๒๕๑๓) (หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิสกุล พิมพ์ในวันพระชนมายุครบ ๗ รอบ).

^{๑๒๕} ลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทนต์มหาราชินี พระอรรคราชเทวี (พระนคร : โรงพิมพ์ไทเขษม, ๒๔๙๓) (พิมพ์ในงานพระเมรุจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ณ ท้องสนามหลวง).

^{๑๒๖} หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, 'ข้าวไกลนา', สยามรัฐ
(๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๐), หน้า ๗.

^{๑๒๗} อธิบายแผนทีพระนครศรีอยุธยา กับ คำวินิจฉัยของพระยา
โบราณราชธานินทร์, ฉบับชำระครั้งที่ ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุ
สภา, ๒๕๐๙), หน้า ๓๙, ๔๑ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายบุรินทร์ สิมพะลิก ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม).

^{๑๒๘} ประชุมละครดึกดำบรรพ์ ฉบับหลวง (พระนคร : โรง
พิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๗๑), หน้า ๓) (พิมพ์แจกในงาน
เลี้ยงเพื่อความรื่นเริงประจำปีของข้าราชการกรมศุลกากร
และมิตร).

^{๑๒๙} เสาวนิต วิงวอน, 'หุ่นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ' ใน
จักรพันธ์ุ โปษยกฤต 'หุ่นไทย' (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการ
แห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ,
๒๕๒๙), หน้า ๖๕.

^{๑๓๐} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕, หน้า ๓๑๕.

^{๑๓๑} จักรพันธ์ โปษยกฤต 'หุ่นไทย' (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙), หน้า ๗๐ - ๗๒.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๑๓๓} จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒), หน้า ๗ (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงประเสริฐโมตรี (วงศ์ โชติกเสถียร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒).

^{๑๓๔} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔, หน้า ๓๖๖.

^{๑๓๕} เสาวนิต วิงวอน. 'หุ่นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ' ใน จักรพันธ์ โปษยกฤต 'หุ่นไทย' (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙), หน้า ๖๕.

๑๓๖ เสาวนิต วิจารณ์, เรื่องเดิม, หน้า ๖๙.

๑๓๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

๑๓๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

๑๓๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

๑๔๐ เสาวนิต วิจารณ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

๑๔๑ อรไท ผลดี. 'ประวัติหุ่น' ใน จักรพันธ์ ไปรษณีย์
'หุ่นไทย' (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วย
การศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙),
หน้า ๓๙๑.

๑๔๒ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ. ๒
๑๐/๑ ส่วนพระองค์ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ) เรื่อง
กำหนดงานฉลองพระชันษา ๖๐ ทศ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน - วันที่
๑๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๕.

๑๔๓ เสาวนิต วิงวอน. 'ละครเล็ก' ใน จักรพันธุ์ ไปรษณีย์
'หุ่นไทย' (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการ
ศึกษา สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๙), หน้า ๗๖.

๑๔๔ อนิต อยู่โพธิ์, โยน. (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดตีพร,
๒๕๑๑), หน้า ๗๐ - ๗๑ (กรมศิลปากรจัดพิมพ์).

๑๔๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

สถาบันวิจัยการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๒

หุ่นกระบอกของไทย

รัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าเป็นยุคที่ประเทศไทยได้พัฒนารุดหน้าไปเป็นอันมากในทุก ๆ ด้านเท่าเทียมกับอารยประเทศทั้งปวงโดยเฉพาะประเทศมหาอำนาจในทางตะวันตก อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกจะได้หลั่งไหลเข้ามาสู่สังคมไทยโดยเข้าสู่กระแสวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยในแทบทุกระดับ ทว่าในขณะเดียวกัน ก็คงความสมดุลงามทางวัฒนธรรมไทยที่มีมาแต่เดิมเอาไว้ให้เป็นอย่างดี มีศิลปวัฒนธรรมของไทย ประจำชาติที่เกิดขึ้นในยุคนี้ มากมายหลายประการรวมทั้งหุ่นกระบอกของไทยด้วยซึ่งอาจถือได้ว่ามีกำเนิดในรัชสมัยพระพุทธเจ้าหลวงสมเด็จพระปิยะมหาราช เจ้าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน

คำอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของหุ่นกระบอกในประเทศไทยตลอดจนความเป็นมาของการเล่นแสดงหุ่นกระบอกเป็นเครื่องมหรสพในประเทศไทยที่มีบันทึกไว้เป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรอ้างอิงถึงเรื่องนี้อย่างชัดเจน คือ พระอธิบายเป็นลายพระหัตถ์ในสมเด็จพระ-

เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระองค์ทรงใช้เวลาที่ว่างได้ตอบวิจารณ์ประทานคำอธิบายเกี่ยวกับวิทยาการต่างๆ เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดีและศิลปะ ฯลฯ โดยเริ่มแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จออกไปประทับอยู่ ณ บ้านชินนามอน เกาะปีนัง

เมื่อพิจารณาเนื้อความจากหนังสือสาส์นสมเด็จพระแล้วจะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเป็นผู้ริเริ่มตั้งข้อสังเกตโดยทรงกล่าวเอ่ยถึง เรื่องหุ่นกระบอกขึ้นก่อนในจดหมายลายพระหัตถ์จากตำหนักปลายเนิน คลองเตย ลงวันที่ ๑๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๙ กราบทูลทรงถามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทราบฝ่าพระบาท เฉพาะข้อความที่เกี่ยวกับเรื่องหุ่นกระบอกมีความว่า

“มีเรื่องเกล้ากระหม่อมบวชซึ่งติดจะขึ้น จะเก็บมาเล่าถวายอีกเรื่องหนึ่ง คือเมื่อเกล้ากระหม่อมบวชนั้นได้ตั้งใจรักษา กาย วาจา ใจ ให้เป็นพระพันอับัติทั้งปวง ความปฏิบัติก็เป็นไปได้สมปรารถนา แต่มาวันหนึ่งเจ้ากรรม

จริงๆ เดินกลับจากบิณฑบาตพอลถึงแถวหน้าศาลเจ้าพ่อเสือก็
พบคนขอทานตาบอด นั่งร้องเองสี่ขอเองอยู่ข้างถนน ตามที่
ควรเป็นแล้วดนตรีของคนขอทานนั้นควรจะไม่น่าฟัง แต่ที่ไหน
ได้นี้ อะไรมันช่างไพเราะดีเสียเหลือเกิน ตั้งแต่เกิดมาไม่เคย
พบการเล่นดนตรีที่ไพเราะจับใจเหมือนคราวนั้นเลย เล่นเอา
ลึมสติ หย่อนมือเท้าก้าวเดินช้าๆ ฟังเสียงสำเนียงการบรรเลง
จนพินมาด้วยความเสียใจ โภยเอาอาบัตินี้ไปพอแรง จะกราบหูล
ได้อย่างง่าย ๆ ว่า ตาคคนที่เล่นเพลงพาลิมตัวไปได้นั้นคือตาคคน
ที่มีชื่อลือชาเรียกกันโดยสมญาว่า “ตาสังขาราร” นั้นแล

ทำนองร้องของแกก็ไพเราะไปในทางร้องและความก็ดีด้วย
ส่วนทางขอของแกก็ไพเราะไปในทางดนตรีอีกทางหนึ่ง แต่ทั้ง
สองทางเข้ากันสนิทสนมกลมเกลียวดีเหลือเกิน ดิดใจจน
กระทั่งสี่ขอออกมาแล้วลองทำดูบ้าง ไม่ยกได้ ถ้าสี่ขอเหมือน
ร้องแล้วทำได้แต่ร้องไปทางร้อง สี่ขอไปทางขอทำไม่ได้ ทำให้
รู้สึกว่ตาสังขารานั้นเป็นคนเลิศประเสริฐมนุษย์ แยกแบ่งใจให้
เป็นสองภาค เล่นสองอย่างพร้อมกันได้ เราแบ่งไม่ได้จึงเล่นไม่
ได้ ทางที่แกเล่นก็คือหุ่นกระบอกเรานี่เอง แต่เวลานั้น
หุ่นกระบอกยังไม่เกิด หุ่นกระบอกก็เอาอย่างตาสังขารานั้นเอง
ไปเล่นแต่หุ่นกระบอกนั้นไม่ประหลาดเพราะ คนหนึ่งร้องคน

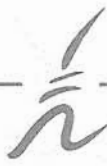

หนึ่งสี่ขอเป็นของทำได้ง่าย ไม่เหมือนดาสังขาราซึ่งร้องเองสี่
ขอเอง เล่นยากเหลือเกิน...”

ข้อความในจดหมายลายพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งได้ทรงตอบประทานเป็นคำ
อธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของคนขอทานดาบอดสี่ขอเอง
ร้องเพลงเอง ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรง
เรียกว่า ‘ดาสังขารา’ และเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหุ่น
กระบอก ลงวันที่ ๑๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๙ ความ
ปรากฏดังนี้

“คนดาบอดสี่ขอขอทานที่ท่านตรัสถึงนั้น หม่อมฉันรู้จักดี
ทีเดียวเคยเรียกกันว่า “ดาสังขารา” เพราะแกชอบขับเรื่อง
ปลงสังขารกับเรื่องพระยาฉันทันต์ รู้สึกไพเราะจับใจมาก
ประหลาดอยู่ที่ไปพบคนเช่นนั้นที่เมืองพม่า เมื่อหม่อมฉันขึ้น
ไปบูชาพระมหาธาตุสิ่งคู่ครที่เมืองแปร มีคนขอทานดาบอด ๒
คนนั่งอยู่ที่ร้านข้างทาง คนหนึ่งขับลำนำและสี่ขออยู่ อีกคนหนึ่ง
ตีระนาด (ไทย) ประสานกันไปฟังไพเราะจับใจ เสียแต่ไม่
เข้าใจคำขับ ถึงกระนั้นก็ต้องหยุดยืนฟังทั้งเมื่อขาขึ้นและ

ขาลง จะทูลเลยไปถึงเรื่องหุ่นกระบอก เพราะเรื่องประวัติ
เกี่ยวข้องกับตัวหม่อมฉันเองมากอยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ปีที่
หม่อมฉันเข้าว่าการกระทรวงมหาดไทย ถึงเดือนตุลาคมหม่อม
ฉันขึ้นไป ตรวจหัวเมืองเหนือ ครั้งนั้นลูกชายกลางอิทธิดำรง
(น้องรองจุลดิศ) อายุได้สัก ๕ ขวบติดหม่อมฉันจึงตามไปด้วย
หม่อมราชวงศ์เกาะ (เป็นทหารมหาดเล็กอยู่ก่อน ท่านคงรู้จัก)
รับอาสาไปเป็นพี่เลี้ยง เมื่อไปถึงเมืองอุตรดิตถ์ สามเณรณชัย
เวลานั้นเป็นพระยาสุโขทัยให้หุ่นกระบอกมาเล่นให้ดู ได้เห็น
เป็นครั้งแรกแก่เล่าให้ฟังว่าหุ่นกระบอกนั้นเกิดขึ้น ที่เมือง
สุโขทัย ด้วยคนขี้ยาคนหนึ่งชื่อ “เหม่ง” ซึ่งเที่ยวอาศัยอยู่ตาม
วัด เห็นหุ่นจีนโทหล่าจึงเอาอย่างมาคิดทำเป็นหุ่นไทยและคิด
กระบวนร้องตามรอยหุ่นโทหล่ามีคนชอบจึงเลยเที่ยวเล่นหากิน
ลูกชายกลางของหม่อมฉันได้เห็นหุ่นชอบเป็นกำลัง สามเณร
ณชัยจึงไปขอเขามาให้เธอตัวหนึ่ง แต่เวลาเดินทางหม่อมฉัน
ให้เขาทำวอป่าให้เธอนั่งมา ก็เล่นเชิดหุ่นกับคุณเกาะเรื่อยมา
ตลอดทาง แต่เมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ได้สักหน่อยหนึ่งชายกลาง
ป่วยสิ้นชีพ คุณเกาะเกิดความคิดจะเล่นหุ่นยืมเงินหม่อมฉันได้
ลงทุนทำ ก็เกิดมีหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ ราวพ.ศ. ๒๔๓๖
แต่แรกมักเรียกว่า “หุ่นคุณเกาะ” ด้วยประการฉะนี้...”๒

จากตำหนักปลายเนิน คลองเตย กรุงเทพมหานคร สมเด็จพระเจ้า
ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีลายพระหัตถ์ตอบต่อไปใน
เรื่องที่เกี่ยวข้องกับหุ่นกระบอกสืบเนื่องจากพระอธิบายโดยสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จดหมายลาย
พระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๒๖
กันยายน ๒๔๗๙ ต่อไปอีกฉบับหนึ่ง ความว่า

“เรื่องหุ่นกระบอก เรียกว่าหุ่นคุณเถาะนั้น เกล้ากระหม่อม
ทราบดี คนเล่นก็ทราบว่าคุณเถาะ ตัวคุณเถาะก็รู้จักดี
เป็นคนเลี้ยงชากกลาง ตัวชากกลางก็คุ้นกับเกล้ากระหม่อม
ทั้งเกรงใจด้วยเกล้ากระหม่อมเป็นผู้มีหน้าที่ปลอมให้กินยา
หุ่นคุณเถาะนั้นได้เห็นเป็นครั้งแรกที่ไหน ฝ่าพระบาทนำไปเล่น
ถวายดูเหมือนที่บางปะอินจะเป็นงานอะไรก็ลืมไปเสียแล้ว
ฝ่าพระบาทได้ทราบบังคมทูลถึงประวัติหุ่นว่านายเหน่งเป็นต้น
คิดแปรมา จากหุ่นไหหลำ และจำทำนองร้องเดินเรื่องมาจาก
เพลงตาสังขารา...”

อาจกล่าวได้ว่าหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้านั้นเป็นหลักฐานชิ้นแรกที่มี
การบันทึกเกี่ยวกับการเรียกชื่อและประวัติความเป็นมาของหุ่น

กระบอกข้อความที่บันทึกแสดงให้เห็นว่าในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ หรือ พุทธศักราช ๒๔๓๖ ได้มีหุ่นเลียนอย่างเมืองเหนือแสดงในงานเฉลิมพระชนมพรรษาที่พระราชวังบางปะอิน

อนึ่ง จากคำบอกเล่าที่ว่าหุ่นกระบอกแต่แรกได้ “เลียนแบบลักษณะและ กระบวนการร้องตามรอยหุ่นโหล่า ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานพระอธิบายไว้ใน สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ธิบายไว้ใน การละเล่นของไทย นั้น จักรพันธ์ โปษยกฤต ชี้แจงเพิ่มเติมว่า ได้เคยชมการแสดงหุ่นโหล่าในยุคปัจจุบันคือเมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๒๕๒๑ และได้ฟังการขับร้องและบรรเลงของหุ่นโหล่าก็ไม่ได้มีเค้าของหุ่นกระบอกของไทยเราเลยแม้แต่น้อย หากการร้องเพลงหุ่นเข้าขอของหุ่นกระบอกของไทยจะคล้าย ก็คล้ายไปทางการขับ ‘แอ่วเคล้าขอ’ ของไทยเราทางอีสานมากกว่าที่จะไปคล้ายกับกระบวนการร้องของหุ่นโหล่า ตามที่จักรพันธ์ โปษยกฤต ได้มีประสบการณ์และ สังเกตเห็นนั้นเครื่องดนตรีของหุ่นโหล่าเต็มไปด้วยชนิดต่าง ๆ ที่มีเสียงแหลมสูง เมื่อเวลาบรรเลงเสียงขอเหล่านั้นจะประสานกัน ‘ระงม’ ลักษณะเช่นนี้แตกต่างไปจากการบรรเลงเครื่องดนตรีประกอบการแสดงหุ่นกระบอกของไทย

ซึ่งมีชื่อและผู้สืบทอดแต่เพียงคนเดียวเท่านั้น สาเหตุที่เกิดความแตกต่างไปเช่นนี้อาจเนื่องมาจากได้มีการวิวัฒนาการของหุ่นโหล่าที่ได้เปลี่ยนแปลงไปในระยะเวลาประมาณช่วง ๑๐๐ ปี ตั้งแต่ครั้งกระนั้น ซึ่งอาจจะวัฒนาเปลี่ยนรูปแบบเรื่อยมาจนไม่เหลือเค้าเดิมให้เห็นเบาะแลที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการเชิดแสดงหุ่นกระบอกของไทยตลอดจนการบรรเลงดนตรีประกอบการเล่นหุ่นกระบอกของไทย ดังเช่นปรากฏในปัจจุบันก็อาจเป็นได้ อย่างไรก็ตามหุ่นชนิดที่เรียกว่าหุ่นเลียนอย่างเมืองเหนือ แท้ที่จริงแล้วก็ได้แก่หุ่นกระบอก แต่ยังไม่เรียกว่าหุ่นกระบอก ในระยะแรกเริ่มของการมีหุ่นกระบอกนี้ใช้ชื่อเรียกว่าหุ่น (เลียนอย่าง) เมืองเหนือ ข้อความพระราชหัตถเลขา ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่ทรงรำลึกไปถึงการเชิดแสดงหุ่นกระบอกถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในการพระราชพิธีมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ณ พระราชวังบางปะอิน หุ่น “เลียนอย่าง” เมืองเหนือนี้นั้นนิษฐานว่าก็คือหุ่นของหม่อมราชวงศ์เกาะ พยัคฆเสนา นั้นเอง ดังข้อความที่กล่าวพาดพิงว่า ‘...หุ่นกระบอกนั้นเกิดขึ้นที่เมืองสุโขทัย.’ แต่ในราชกิจจานุเบกษานั้นยังไม่ได้บันทึกคำว่า ‘หุ่นกระบอก’ อาจจะเป็นด้วยยังไม่เป็นที่นิยมเรียกกัน และจากลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

ที่ทรงเอย่ว่า "...ฝ่าพระบาทนำไปเล่นถวายเป็น..." นั้นฝ่าพระบาท คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพก็คงจะนำ หุ่นกระบอกของ หม่อมราชวงศ์เถาะไปเล่นถวายเป็น ด้วยหม่อม ราชวงศ์เถาะ ก็เป็นคนของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ดำรงราชานุภาพอยู่แล้วและก็เพิ่งจะริเริ่มตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้น ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ ซึ่งก็ตรงกับรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒

หนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐ แผ่น ๒๗ วันที่ ๑ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ หน้า ๒๕๕ ได้กล่าวบันทึกถึงงาน พระราชพิธี ครั้นนี้ไว้ว่า

"การเฉลิมพระชนมพรรษาที่พระราชวังบางปะอิน วันที่ ๑๔ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ เป็นวัน เริ่มการพระราชพิธีมหามงคลสมัย เฉลิมพระชนมพรรษา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการแลมีการต่างๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

วันที่ ๑๕ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ เวลาบ่าย ๓ ทุ่ม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งวโรภาส พิमान ประทับที่ปราสาทน้ำข้างตพานเสด็จ โปรดเกล้าฯ

ให้เรียกเรือแข่ง...

เมื่อแข่งเรือแล้ว เริ่มมีการเล่นที่ลาน ที่พระที่นั่งวโร
ภาษพิมานแลในสระมีแตรวงพินพาทย์ ทแย แลเพลงแคน
ต่างๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรหุ่น
(เลียนอย่าง) เมืองเหนือ จนเวลาทุ่มเศษเสด็จขึ้นประทับใน
พระที่นั่งวโรภาษพิมาน...“๕

สืบเนื่องจากพระอธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหุ่น
กระบอกในสารสินสมเด็จ มีแง่คิดและแนวคิดที่ช่วยให้เกิดการศึกษา
และพิจารณาอีกหลายประการคือ การเรียกชื่อหุ่นประเภทนี้ หุ่น
กระบอกที่มีเล่นกันในหัวเมืองทางเหนือซึ่งเป็นต้นเค้าของการนำ
ศิลปะการแสดงเครื่องเล่นมหรสพชนิดนี้มาเผยแพร่ในกรุงเทพ-
มหานครในยุคต่อมา ผู้ริเริ่มดัดแปลงประดิษฐ์หุ่นแบบนี้ให้มี
ลักษณะเป็นของไทย เจ้าของคณะหุ่นกระบอก คณะแรกในกรุงเทพ
ความนิยมชมการเชิดแสดงหุ่นกระบอกเป็นเครื่องมหรสพในยุคสมัย
รัชกาลที่ ๕ จนเกิดมีคณะหุ่นกระบอกขึ้นมากมายหลายคณะ แ่ง
คิดต่างๆ เหล่านี้จะขอนำมาอธิบายขยายความในประเด็น
สำคัญๆ ต่อไป

เมื่อพิจารณา ‘หุ่นเลียนอย่าง’ เมืองเหนือตามความที่ปรากฏ

ใน ราชกิจจานุเบกษา อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าเป็น หุ่นของหม่อมราชวงศ์เถาะดังที่ได้กล่าวแล้ว เนื่องจาก "...หุ่นกระบอกนั้นเกิดขึ้นที่เมืองสุโขทัย..." ทว่าในราชกิจจานุเบกษามีได้บันทึกโดยใช้คำว่า 'หุ่นกระบอก' อาจจะเป็นด้วยยังไม่เป็นที่นิยมเรียกกัน

ประวัติความเป็นมาของหุ่นกระบอกไทยดูเหมือนจะลือขึ้นไปไกลสุดได้แค่เพียง 'นายเหน่ง คนขี้ยา อาศัยวัด อยู่เมืองสุโขทัย จำหุ่นไหหลำมาดัดแปลงเป็นหุ่นไทยและออกเขตร้องเล่นหากิน และต่อมาจนถึง 'หม่อมราชวงศ์เถาะ มหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้เคยได้ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงฯ ไปเห็นหุ่นกระบอกที่เมืองอุตรดิตถ์ และได้กลับมาสร้างหุ่นตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเป็นคณะแรกในกรุงเทพมหานครเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว' เรื่องราวเหล่านี้ดูจะเป็นที่สุดแห่งประวัติของหุ่นกระบอกไทย เท่าที่นักค้นคว้าอ้างอิง จะอิงได้จากลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีไปถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่ตีพิมพ์ไว้ในหนังสือ สาส์นสมเด็จพระเจ้า ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของหุ่นกระบอกคณะต่างๆ ที่ได้มีการก่อตั้งขึ้นในประเทศไทย หุ่นกระบอกคณะแรกที่สมควรได้รับการกล่าวถึงคือ 'หุ่นครูเหน่ง'

อาจกล่าวได้ว่าครูเหน่ง เป็นปรมาจารย์ของคนหุ่นทั้งปวงในคำบูชาครูหุ่น ซึ่งคนหุ่นจะเอ่ยถึงเมื่อเวลามีพิธีไหว้ครูหุ่นประจำปีของคุณะหุ่นกระบอกทุกคนะกิติ หรือในคำ ไหว้ครูบูชาครูหุ่นเมื่อเวลาหุ่นกระบอกจะออกแสดงเป็นการมหรสปกิติ หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกจะกล่าวคำบูชาครูหุ่นโดยจะมีการออกชื่อ 'ครูเหน่ง-ครูแหน' ให้ได้ยินอยู่เสมอโดยขอบูชาครูและขอให้ครูเหน่ง-ครูแหน ประสิทธิ์ประสาท ปกป้องคุ้มครองการแสดงทุกครั้งที่มีการกล่าวคำบูชาครูหุ่น จักรพันธ์ โปษยกฤต ได้ศึกษา สืบค้นเรื่องนี้และได้กล่าวอธิบายว่า

“...ไม่ทราบว่าคุณแหนเป็นผู้ใด จะเป็นน้องครูเหน่งหรือเป็นสร้อยคำให้คล้องจองก็ไม่ทราบได้ อย่างไรก็ตามเมื่อข้าพเจ้า (จักรพันธ์ โปษยกฤต) ได้จัดการแสดงหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อ ณ โรงละครแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๑๘ และได้อิงลายพระหัตถ์จากหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไว้ในสูจิบัตรประกอบการแสดง ก็ได้มีลูกหลานผู้เป็นทายาทของ ‘นายเหน่ง’ ซึ่งได้มาชมการแสดงหุ่นอยู่ด้วย ได้เข้ามาขอพบและชี้แจงยืนยันว่าบรรพบุรุษคือ นายเหน่งหรือ ‘ครูเหน่ง’ นี้ไม่ได้เป็น ‘คนขี้ยา’ ตามหลักฐาน

อ้างอิงที่บอกเล่ากันมา และครูเหน่งก็ไม่ได้เป็นคนสุขุขัย หากเป็นคนนครสวรรค์...”

การศึกษาชีวประวัติของครูเหน่งโดยอาศัยประวัติจากคำบอกเล่าของคุณบุญช่วย เปรมบุญ ผู้เป็นหลานของครูเหน่งได้เล่าให้จักรพันธ์ ไปชยกฤต ทราบว่าครูเหน่งเดิมเป็นชาวจังหวัดนครสวรรค์ อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชนบทเล็กๆ แห่งหนึ่งชื่อหมู่บ้านบางมะฝ่อ อำเภอโกรกพระ เดิมครูเหน่งมีชื่อจริงว่า ‘นายริน’ เป็นผู้มีความสามารถในเชิงการช่างประณีตศิลป์ฝีมือดีทั้งทางการแกะสลักและเขียนรูป โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความสามารถทางแกะหน้าบัน ด้วยฝีมือทางการช่างนี้เองเป็นเหตุให้ครูเหน่งหรือนายรินต้องหลบหนีการจับกุมของบ้านเมืองทั้งนี้เนื่องจากมีผู้ว่าจ้าง ให้แกะแม่พิมพ์เพื่อทำเหรียญเงินกษาปณ์ปลอมโดยใช้หินแกะเป็นแม่พิมพ์ประกบกันสองข้างแล้วใช้ตะกั่วหลอมเทแทนเงิน การกระทำเช่นนี้ถือเป็นเรื่องผิดกฎหมายบ้านเมืองมีโทษอย่างรุนแรงถึงขั้นขั้นขนะตอกเล็บ เมื่อได้กระทำความผิดนายรินจึงต้องหลบหนีจากถิ่นบ้านเดิมคือจากจังหวัดนครสวรรค์หลบซ่อนตัวลงไปทางใต้ ระหว่างที่หลบหนีการจับกุมของบ้านเมืองต้องระหระหนระหะเหินจากบ้านเดิมไปนั่นเองก็ได้ไปเห็นการแสดงหุ่นจีนไหหลำ เกิดติดใจเห็น

ความสวยงามของหุ่นจึงคิดแกะหัวหุ่นขึ้นโดยดัดแปลงให้มีหน้าตา
ลักษณะเป็นหุ่นไทยและประดิษฐ์ ทำตัวหุ่นเลียนแบบหุ่นจีนไทหล่า
ในตอนแรกก็ใช้วัสดุพื้นบ้านที่มีราคาถูกและหาได้ง่ายมาประดิษฐ์
เป็นหัวหุ่น คือแกะด้วยมันเทศซึ่งเป็นวัสดุไม่ถาวรถึงแม้จะมีราคา
ถูกและหาได้ง่ายก็ตาม พอหัวหุ่นเน่าเสียในเวลาไม่กี่วัน นายรินก็
แกะขึ้นเล่นใหม่ได้ทันทีเพราะนายรินมีฝีมือทางการช่างแกะสลักอยู่
แล้ว ต่อมาเมื่อเวลาผ่านไปนานพอสมควรคิดถึงความคิดที่ได้กระทำไว้ก็
เลือนจางไป นายรินก็จึงได้ย้ายที่อยู่โดยขึ้นมาอยู่ทางเหนือที่เมือง
สุโขทัยโดยใช้ชื่อว่านายเหน่งด้วยเป็นคนศิระชะล้าน ระหว่างช่วง
ระยะเวลาที่นายเหน่งอาศัยอยู่ ณ จังหวัดสุโขทัยนี้ท่านก็ได้นำหุ่นที่
ประดิษฐ์ขึ้นออกเล่นให้คนดูเป็นเครื่องบันเทิง อย่างไรก็ตามไม่มี
เบาะแสให้สืบทราบศึกษาได้แน่ชัดว่านายเหน่ง เชิดแสดงเล่นหุ่น
กระบอกโดยทั้งเชิดทั้งร้องเล่นหุ่นกระบอกด้วยตนเองหรือว่ามี
บุคคลอื่นๆ ช่วยในการแสดงเป็นคณะก็มีอาจทราบได้ แต่ในขณะ
นั้นหุ่นกระบอกนายเหน่ง ก็เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วในหัวเมืองทาง
เหนือว่าหุ่นกระบอกของไทยถือกำเนิด ณ เมืองสุโขทัยนี้

หุ่นกระบอกของครูเหน่งมีลักษณะสำคัญให้ศึกษาได้ ทั้งนี้
เนื่องจากหุ่นครูเหน่ง ที่เหลือเป็นมรดกตกทอดสืบต่อมาจนทุกวันนี้
ยังคงพอมืออยู่บ้าง บรรดาหุ่นของท่านมีทั้ง หุ่นเก่าและหุ่นใหม่

ส่วนมากศิระษะหุ่นแกะประดิษฐ์ด้วยไม้เนื้อเบา ส่วนเครื่องสวม
ศิระษะไม่หลงเหลือเค้าให้เห็นลวดลายหรือกระจังใดๆ ทั้งสิ้น ทั้งนี้
เนื่องจากศิระษะหุ่นเหล่านี้ได้รับการตกแต่งซ่อมแซมทับถมต่อเนื่อง
กันมามากมายหลายฝีมือและหลายสมัยจึงมีลักษณะแปลกไปจาก
หุ่นกระบอกรูปที่เห็นโดยทั่วไป

เรื่องราวเกี่ยวกับชีวประวัติของครูเห่งและความเป็นมาของ
คณะหุ่นกระบอกรของครูเห่งนี้ คุณบุญช่วย เปรมบุญ ได้กรุณาเล่า
ถ่ายทอดให้ จักรพันธ์ โปษยกฤต ฟังว่า ครูเห่งมีบุตรสาวสามคน
ชื่อ กุณ สุณ และเปลื้อง บุตรสาวของครูเห่งเป็นละครทั้งสามคน
เมื่อได้ประดิษฐ์หุ่นกระบอกรนำออกแสดงแล้ว ครูเห่งได้ให้บุตร
สาวเข็ดหุ่นกระบอกรโดยเลียนแบบท่ารำจากท่ารำของละคร คุณ-
บุญช่วย เปรมบุญ ได้เคยสาธิตเข็ดหุ่นกระบอกรตามแนวทางการ
เข็ดของครูเห่งที่ใช้เป็นวิธีการแสดงสืบต่อกันมาให้ จักรพันธ์
โปษยกฤต ดู และจากการศึกษาสังเกตของจักรพันธ์ โปษยกฤต
เกี่ยวกับลักษณะวิธีการเข็ดหุ่นกระบอกรซึ่งเป็นแนวทาง เฉพาะนี้
ปรากฏว่ามีวิธีการเข็ดแตกต่างไปจากวิธีการเข็ดหุ่นกระบอกรของ
คณะอื่น ๆ อยู่บ้างกล่าวคือ คุณบุญช่วย เปรมบุญ ใช้วิธีพาด
ตะเกียบข้างซ้ายของมือหุ่นไว้บนแขนผู้เข็ดข้างซ้ายที่จับไม้กระบอกร
แกนลำตัวของหุ่นแทนที่จะใช้นิ้วก้อยหนีบตะเกียบซ้ายเอาไว้ดังเช่น

ที่ผู้เข็ดหุ่นกระบอกคนอื่นๆ นิยมกระทำกันเป็นส่วนมาก ในขณะที่เดียวกันกับที่ตะเกียบขวากำลังทำบทยาทเช่นเดียวกับกาเรเข็ดหุ่นของคนอื่นๆ คุณบุญช่วย เปรมบุญ กล่าวอธิบายเหตุผลว่า การพาดตะเกียบไว้บนแขนผู้เข็ดดั่งนี้ เพื่อให้มือซ้ายของตัวหุ่นกระบอกอยู่ในลักษณะตำแหน่ง 'ตั้งวง' อยู่เสมอ ไม่ตกลงมาจนดูเหี่ยวลีบอยู่ข้างๆ ตัวหุ่นซึ่งดูแล้วไม่สวยไม่สง่าผ่าเผย

“หุ่นครูเห่ง” ได้ออกรับงานเล่นแสดงเป็นการมหรสพบันเทิงตามปอนอยู่ช้านาน กระทั่งได้ย้ายมาแสดงที่ศาลเจ้าปากคลองบางมะฝ่อ อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ บ้านเดิมของท่านจนในที่สุดเมื่อครูเห่งถึงแก่กรรม บุตรสาวทั้งสามก็ยังคงยึดอาชีพแสดงหุ่นกันต่อไป ในสมัยหลังเหลือแต่แม่เปลื้องและลูกๆ ที่ยังยึดอาชีพเล่นหุ่นกระบอกแสดงอยู่ต่อมาแม่เปลื้องได้ย้ายมาอยู่ ณ ปากน้ำโพ ในเวลานั้นแม่กุนและ แม่สุนพี่สาวทั้งสองก็ได้เสียชีวิตไปแล้วแม่เปลื้องได้ใช้คณะหุ่นกระบอก ที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดออกรับงานหารายได้เลี้ยงชีพต่อมาอีกนานจนกระทั่งถึงยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แม่เปลื้องก็ได้เสียชีวิตลงอีกคนหนึ่งเหลือแต่บุตรของแม่เปลื้องมีคุณบุญชูและคุณบุญช่วยเป็นต้นที่ยังรับมรดกหุ่นกระบอกตกทอดสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ แต่ท่านทั้งสองก็ไม่ได้ยึดเป็นอาชีพอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามคุณบุญช่วยผู้เป็นหลานของ

ครูหนึ่งผู้บอกเล่าเรื่องราวเหล่านี้เกี่ยวกับชีวิตประวัติและความเป็นมาของครูหนึ่งและคณะหุ่นกระบอกของท่านในราวปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ ถึง ๒๕๑๙ เพื่อได้ให้ใช้เป็นหลักฐานสำหรับการศึกษา อยู่ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ คุณบุญช่วย เปรมบุญ ก็ได้ถึงแก่กรรม

ปัจจุบัน 'หุ่นครูหนึ่ง' หรือ 'หุ่นแม่บุญช่วย' อยู่ในความดูแลของ 'แม่ เขวง' ผู้เป็นหลาน ซึ่งมีอายุ ๔๗ ปีในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ ^๖

ในยุคเริ่มแรกนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า คณะหุ่นกระบอกของครูหนึ่งได้เริ่มก่อตั้งขึ้นเป็นปฐมในหัวเมืองทางเหนือ และต่อมากณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะ ก็ได้เกิดขึ้นในกรุงเทพมหานครเป็นหุ่นกระบอกคณะที่สองในประเทศไทย แต่เป็นคณะแรกในกรุงเทพมหานคร

ชื่อเรียกคำว่า 'หุ่นกระบอก' ปรากฏหลักฐานว่าเริ่มมีใช้ประมาณในรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๓ หรือปีพุทธศักราช ๒๔๓๗ แรกเริ่มทีเดียวคงใช้เรียกด้วยภาษาปากกันมานานอยู่ชั่วระยะหนึ่ง จนถ้อยคำที่ใช้เรียกเป็นชื่อศิลปะการแสดงการละเล่นมหรสพชนิดนี้เป็นที่เข้าใจและรู้จักดีแพร่หลายพอสมควรแล้วจึงได้รับการบันทึกเป็นภาษาเขียนและปรากฏในบันทึกของทางราชการ แต่อย่างไร

ก็ตามในส่วนที่ใช้เรียกกันเป็นภาษาปากหรือภาษาพูดนั้นมีอาจสืบสาวหาหลักฐานที่ช่วยให้สามารถศึกษาให้แน่ชัดได้ ดังนั้นจึงต้องอนุมานจากหลักฐานการบันทึกที่ช่วยให้ศึกษาได้ ในรูปของรูปธรรมดั่ง ปรากฏเป็นหลักฐานบันทึกการใช้คำว่า 'หุ่นกระบอก' เป็นครั้งแรกในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑ หน้า ๔๙๓ ในตอนที่กล่าวถึงงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์แล พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าลวาดวรองค์ ในงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์มีการมหรสพแสดง ข้อความที่บันทึกเรื่องหุ่นกระบอกมีว่า "...การมหรสพสมโภชมีตั้งแต่วันนี้ไป คือ โขน ๑ โรง หุ่น ๑ โรง จั้ว ๑ โรง มอญรำ ๑ โรง หนั๋ง ๒ โรง หุ่นกระบอก ๑ โรง และญวนทก สิงโต มังกร รำโคมตามเคย..." การมหรสพในงานพระเมรุนี้ระบุไว้ชัดเจนว่ามีทั้งการเชิดแสดงหุ่นหลวงและหุ่นกระบอก มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่าหุ่นกระบอกในระยะแรกเริ่มคือประมาณปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ ถึง ๑๑๔ หรือปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ - ๒๔๓๘ นี้มักนำมาเล่นเป็นเครื่องมหรสพเฉพาะในงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเท่านั้น

ครั้นต่อมาในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๔ หรือปีพุทธศักราช ๒๔๓๘ ก็ได้มีหลักฐานที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับการบันทึกหลักฐานดังที่กล่าวแล้วข้างต้น แสดงให้

เห็นอย่างเด่นชัดเช่นกันว่ามีความนิยมทั้งการแสดงหุ่นหลวงและหุ่นกระบอกเป็นเครื่องมหรสพบันเทิง กล่าวคือในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒ หน้า ๑๐ บันทึกงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพิสี มีข้อความกล่าวถึงการมหรสพดังนี้ "...โขม ๑ โรง หุ่น ๑ โรง จี๊ว ๑ โรง มอญรำ ๑ โรง หนัง ๒ โรง ไม้ลอยแลญวน หก สิงโต มังกร รำโคม กับหุ่นกระบอก พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพมีถวาย ๑ โรง..."^๙ หุ่นกระบอกที่นำมาเล่นแสดงทั้งในงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์ และพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าลวาดรวงค์ ตลอดงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพิสีนี้คงหมายถึงหุ่นกระบอกคณะของหม่อมราชวงศ์เถาะพยัคฆเสนา ทั้งนี้เนื่องจากหม่อมราชวงศ์เถาะเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ อาศัยอยู่ในวังของสมเด็จพระยาดำรงฯ และ "...คุณเถาะเกิดความคิดจะเล่นหุ่นยืมเงินหม่อมฉัน ได้ลงทุนทำก็เกิดมีหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ ราวพุทธศักราช ๒๔๓๖ แต่แรกมักเรียกว่า 'หุ่นคุณเถาะ' ด้วยประการฉะนี้..."^{๑๐} ดังนั้นจึงอาจอนุมานได้ว่าคณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะพยัคฆเสนา โดยแท้ที่จริงแล้วก็ได้รับพระเมตตาอนุเคราะห์จากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นอันมาก^{๑๑}

ย่อมเป็นที่เข้าใจกันว่าหุ่นกระบอกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมิไปถวายช่วยงานมหรสพสมโภชนั้นน่าจะให้แก่หุ่นกระบอกคณะของหม่อมราชวงศ์เถาะนั่นเอง เป็นที่น่าสังเกตว่าในงานมหรสพสมโภชครั้งต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นมีการกล่าวถึงการแสดงทั้งหุ่นซึ่งหมายถึงหุ่นหลวงและหุ่นกระบอกในงานเดียวกันโดยแยกกล่าวไว้ประเภทละแห่งอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามในยุคนั้นหุ่นหลวงยังคงมีความสำคัญมากเทียบเท่าโขนและหนังซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมหรสพที่จะขาดเสียมิได้ในงานพระราชพิธีตลอดงานฉลองสมโภชที่สำคัญๆ ฝ่ายหุ่นกระบอก ซึ่งเพิ่งเริ่มเป็นที่รู้จักในยุคนั้นมีหลักฐานแสดงให้เห็นแต่เพียงว่านิยมนำมาเล่นในงานมหรสพสมโภชที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเป็นส่วนใหญ่

หม่อมราชวงศ์เถาะ พักขมเสนา ผู้ริเริ่มก่อตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเป็นคณะแรกในกรุงเทพมหานคร เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ เชื่อกันว่าก่อนหน้านั้นมิได้มีคณะหุ่นกระบอกคณะอื่นใดถือกำเนิดขึ้นมาในกรุงเทพ-มหานครก่อนคณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะเลย ทั้งๆ ที่ตาม หัวเมืองต่างๆ ที่มีไช้กรุงเทพฯ ก็ได้มีการเล่นหุ่นกระบอกแพร่หลายมากแล้ว มิฉะนั้นก็คงไม่แพร่จากเมืองสุโขทัยมาจนถึง เมืองอุตรดิตถ์ ซึ่งเป็นที่ที่หม่อมราชวงศ์เถาะผู้ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพได้

ไปเห็นและจดจำมาในครั้งนั้น หรือถึงแม้ว่าจะมีคณะหุ่นกระบอก
อื่นใดในกรุงเทพมหานครถือกำเนิดมาก่อนคณะหุ่นกระบอกของ
หม่อมราชวงศ์เถาะ ทว่าก็ยังไม่มีหลักฐานอันใดแสดงไว้

หม่อมราชวงศ์เถาะได้เริ่มสร้างและตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นในปี
รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ หรือพุทธศักราช ๒๔๓๖ ในเวลานั้นถึงแม้ว่า
คงจะมีหุ่นกระบอกชนิดเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันเล่นเชิดแสดง
ตามหัวเมืองโดยเฉพาะตามหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งมีการละเล่นใน
ระยะเวลาก่อนหน้าปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ แล้ว แต่หุ่นกระบอกของ
หม่อมราชวงศ์เถาะ พยัคฆเสนา หรือที่ประชาชนในสมัยนั้นเรียก
และรู้จักกันทั่วไป ว่า “หุ่นคุณเถาะ” นี้คงเป็นที่นิยมรู้จักกันแพร่
หลายอย่างยิ่งในยุคนั้น ทั้งนี้คงเนื่องจากหุ่นกระบอกของหม่อม
ราชวงศ์เถาะเป็นของใหม่สำหรับคนในพระมหาราชรัตนโกสินทร์
อนึ่ง หม่อมราชวงศ์เถาะคงมีความสามารถในเชิงการช่างประดิษฐ์
ตัวหุ่นตลอดจน อุปกรณ์ประกอบการแสดงได้ประณีตงดงามกว่า
หุ่นกระบอกที่เล่นกันตามหัวเมืองชนบท ชาวกรุงเทพมหานครใน
ยุคนั้นจึงติดใจชอบชมการเชิดแสดงหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์
เถาะเป็นอันมาก

จักรพันธ์ ไปชยกฤต ศึกษาประวัติความเป็นมาหุ่นกระบอก
ของหม่อมราชวงศ์เถาะ พยัคฆเสนา พบว่า หม่อมราชวงศ์เถาะ

ได้เคยสร้างหุ่นกระบอกขึ้น ถวายสมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า
 อัมภาวงศ์เดชาวสุ กรมหลวงนครราชสีมา เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์
 ในขณะนั้นยังคงประทับอยู่ ณ 'ที่บน' ในเขตพระราชฐานพระบรม
 มหาราชวัง หุ่นกระบอกที่หม่อมราชวงศ์เถาะประดิษฐ์ถวายนั้น
 ปรากฏว่า เป็นที่โปรดปรานของทูลกระหม่อมอัมภาวงศ์เป็นอย่างยิ่ง
 สันนิษฐานว่าหุ่นที่สร้างขึ้นถวายนั้น คงไม่ได้สร้างถวายเป็นชุดทั้ง
 โรงจนครบตัวละครตลอดจนอุปกรณ์ประกอบการแสดงทั้งเรื่อง แต่
 คงจะสร้างถวายเฉพาะตัวหุ่นที่สวยงามเช่น ตัวพระ ตัวนาง
 เป็นต้น^{๓๓} อาจกล่าวได้ว่า ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ก่อตั้งสร้าง
 คณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะ พยัคฆเสนา ก่อให้เกิด
 ยุคทองของการเล่นหุ่นชนิดนี้ขึ้นเพราะในสมัยเดียวกันและต่อมา
 ภายหลังได้มีคณะหุ่นกระบอกเกิดขึ้นตามมาอีกเป็นจำนวนมากมาย
 หลายคณะและไม่มียุคใดที่จะมีคณะหุ่นกระบอกเกิดขึ้นเป็นจำนวน
 มากมายและมหาชนนิยมชมการเล่นเชิดแสดงหุ่นกระบอกมาก
 เท่ากับยุคนี้อีกเลย

ประวัติความเป็นมาของหม่อมราชวงศ์เถาะ มีผู้สนใจศึกษา
 สันนิษฐานไว้หลายท่าน ท่านแรกคือ มนตรี ตราโมท และกุลทรัพย์
 เกษมมั่นคง ในหนังสือการละเล่นของไทย^{๓๔} ได้กล่าวอธิบาย
 ชีวประวัติความเป็นมาของหม่อมราชวงศ์เถาะว่าท่านเป็นผู้ที่ถือ

กำเนิดในสกุล 'พยับมเสนา' อย่างไรก็ตาม ต่อมาภายหลัง มีผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้อีกท่านหนึ่งคือ จักรพันธ์ โปษยกฤต ได้เล่าอธิบายเกี่ยวกับสายสกุลของ หม่อมราชวงศ์เถาะว่า

“เมื่อข้าพเจ้าได้จัดการแสดงหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อ ที่โรงละครแห่งชาติโรงเล็กเมื่อกรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘ ก็ได้มีผู้ที่นิยมในการละเล่นชนิดนี้ ท่านหนึ่ง คือ 'คุณวราห์ โรจนวิภาต' ผู้มีศักดิ์เป็นเหลนของหม่อมราชวงศ์เถาะ ได้ไปชมการแสดงหุ่นและได้กรุณาให้รายละเอียดเกี่ยวแก่เรื่องราวของคุณเถาะอันแตกต่างไปจากเรื่องราวที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไปดังนี้

หม่อมราชวงศ์เถาะเป็นบุตรของหม่อมเจ้าจักษ์จัน ปลายวงศ์ ผู้เป็นโอรสของกรมหมื่นนราเทเวศร์ (ปลาย) ผู้เป็นต้นสกุลปลายวงศ์ และหม่อมเจ้าหญิงมะเดื่อ ผู้เป็นพระธิดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ (จ้อย) อันเกิดจากสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ และกรมหลวงบาทบริจาสนมปู่ของหม่อมราชวงศ์เถาะคือกรมหมื่นนราเทเวศร์นี้เป็นโอรสของสมเด็จพระกรมพระราชวังหลังและเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) และสมเด็จพระกรมพระราชวังหลังนี้เป็นโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา-

เทพสุดาวดี (สา) พระเชษฐภคินีองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ดังนั้นคุณวราห์ โรจนวิภาต จึงยืนยันว่าหม่อมราชวงศ์เถาะมิได้ใช้ชื่อสกุลว่า 'พยัคฆเสนา' ดังที่ได้บรรยายไว้ในหนังสือ 'การละเล่นของไทย' ของนายมนตรี ตราโมท หากมีนามสกุลว่า 'ปาลกวงศ์' ตามสกุลที่สืบมา สำหรับเรื่องนามสกุลของคุณเถาะนี้ ข้าพเจ้าไม่อาจเอาเป็นที่ยุติลงได้แน่นอนจึงได้บันทึกไว้เป็นหลักฐานทั้งสองนัย” ^{๑๑}

สืบเนื่องจากข้อสันนิษฐานดังกล่าวข้างต้นนี้ อาจอธิบายได้อีกนัยประเด็นหนึ่งว่า เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นยังมิได้มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับนามสกุลให้บังคับใช้อย่างแน่ชัด การใช้นามสกุลจึงยังมิได้ถูกกำหนดอย่างแน่นอนดังเช่นปัจจุบัน เพราะระบบการใช้นามสกุลดังเช่นปัจจุบันเพิ่งเกิดมีขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉะนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทายาทผู้สืบสายสกุลในตระกูลใดตระกูลหนึ่งอาจใช้คำหรือชื่อที่ตนชอบพอใจเพิ่มเติมต่อท้ายชื่อของตนเสมือนหนึ่งมีชื่อพิเศษอีกชื่อหนึ่งเพิ่มเข้าไปและใช้เฉพาะตัวเพื่อให้คนทั่วไปทราบความหมายเจาะจงว่าหมายถึงผู้ใด โดยมีได้ใช้ถ้อยคำหรือชื่อซึ่งเป็นชื่อ

ของต้นสกุล ที่ในสมัยต่อมาภายหลังได้กลายเป็นนามสกุลต่อท้ายชื่อก็อาจเป็นได้

จากการศึกษาของจักรพันธ์ โปษยกฤต เกี่ยวกับชีวประวัติของหม่อมราชวงศ์เถาะ แสดงความรู้เพิ่มเติมว่าคุณตาของคุณวราห์โรจนวิภาต เป็นบุตรของหม่อมราชวงศ์เถาะ ชื่อ 'หม่อมหลวงทั้ง ปาลกวงศ์' ผู้ซึ่งนับว่าเป็นนักดนตรีและครดนตรีมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกว้างขวางอยู่เหมือนกัน มีบรรดาท่านผู้มีฐานะและตำแหน่งสูงในสายสกุลเจ้านายวังหน้าจะเอาตัวไปรับราชการเป็นจางวางแต่หม่อมหลวงทั้งไม่ต้องการเพราะติดฝิ่นและต่อมาก็ถึงแก่กรรมเมื่อมีอายุได้ไม่มากนัก หม่อมหลวงทั้งนี้เกิดจากภรรยาเดิมของหม่อมราชวงศ์เถาะ

คุณยายของคุณวราห์ผู้เป็นภรรยาหม่อมหลวงทั้งชื่อ 'คุณยายเจียม คงศิริบุญ' ก็เป็นคนเข็ดหุ้นกระบอกคนหนึ่งในคณะหุ้นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะ เล่าว่าคุณเถาะมีภรรยาผู้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในคณะหุ้นกระบอกชื่อ 'คุณทิพย์' บ้านคุณเถาะตั้งอยู่บริเวณถนนแกววัดเสาประโคน (วัดดุสิตาราม) ปากคลองบางกอกน้อยอันเป็นบริเวณแถบนิเวศสถานของผู้สืบสายสกุลพวกเจ้านายวังหลัง

หุ้นกระบอกคณะของหม่อมราชวงศ์เถาะมีผู้ช่วยเข็ดหุ้นที่มีความสามารถสูงหลายท่าน จากการสัมภาษณ์ทายาทของคุณยาย-

สาทร่าย ช่วยสมบุญ คือ คุณอุดม ช่วยสมบุญ^{๑๕} และจากการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับคนเข็ดทუნในคณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะโดยจักรพันธ์ โปษยกฤต ปราบกวีเนื้อความตรงกันว่าคนเข็ดทუნกระบอกในคณะของคุณเถาะที่มีชื่อเสียงเลื่องลือเป็นที่รู้จักกันดีกว้างขวางอย่างยิ่งคนหนึ่งและจนปรากฏชื่ออ้างถึงโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในสาส์นสมเด็จพระ ดังได้กล่าวถึงแล้วนั้น คือ 'แม่เคลือบ' หรือที่บรรดาคนทუნ ตลอดจนนักดนตรีไทยทั้งหลายในยุคนั้นเรียกกันว่า 'แม่ครูเคลือบ' ผู้สามารถเข็ดทუნได้อย่างมีท่วงท่างดงาม อนึ่งแม่ครูเคลือบมีความสามารถในการขับร้องเป็นอันมาก เชื่อกันว่าแม่ครูเคลือบเป็นผู้คิดเพลงที่มีคนนิยมฟังนิยมร้องมากมายหลายเพลงด้วยเช่นกัน เช่น กล่อมนารีพิศพา ขอมกล่อมลูก เทวาประสิทธิ์ หนีเสือ เขมรกำบ่อ นเรศร-ชนข้าง สามไม้ใน สามไม้นอก และสามไม้กลาง คุณนายสาทร่าย ช่วยสมบุญ ได้เล่าว่าแม่ครูเคลือบได้ใช้ชีวิตช่วงสุดท้ายอาศัยอยู่กับคุณนายสาทร่าย ผู้เป็นศิษย์ ณ จังหวัดสมุทรสงคราม เรื่องนี้จะขอนำไปกล่าวไว้ในบทที่เกี่ยวกับหุ่นกระบอกในภูมิภาคตะวันตก อย่างไรก็ตามมีหลักฐานแสดงให้เห็นแน่นอนว่าแม่ครูเคลือบได้ใช้ชีวิตบั้นปลายของท่านฝึกสอนลูกศิษย์หัดให้เข็ดทუნกระบอกอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม ลูกศิษย์ของแม่ครูเคลือบสองท่านผู้ได้ตั้ง

คณะหุ่นกระบอกสืบต่อมาก็คือ คุณยายสาทร้าย ช่วยสมบุญณ์ และ คุณลุงวงษ์ รวมสุข เจ้าของคณะหุ่นกระบอก 'หุ่นแม่สาทร้าย' และ คณะหุ่นกระบอก 'ชูเชิดชำนาญศิลป์' ตามลำดับ การนำศิลปะ การเชิดหุ่นกระบอกมาเผยแพร่ฝังรากในอาณาเขตภูมิภาคตะวันตกของแม่ครูเคลือบมิใช่เป็นแต่เพียงการนำมาแสดงให้คนชมชั่วคราว ชั่วคราวเท่านั้น แต่ที่ใช้คำว่า 'เผยแพร่ฝังราก' นั้นก็ด้วยเหตุว่า แม่ครูเคลือบเป็นผู้ให้การสอนวิธีเชิดหุ่นกระบอกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสอนวิธีเชิดหุ่นให้แก่ลูกศิษย์ซึ่งเป็นชาวพื้นบ้านชนบทในภูมิภาคแถบนี้ ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้จะขอนำไปบรรยายไว้โดยละเอียดในบทที่เกี่ยวกับการเล่นหุ่นกระบอกในภูมิภาคตะวันตกต่อไป

ในที่นี้จะขอกล่าวถึงคนเชิดหุ่นผู้เป็นที่รู้จักกันดีอีกคนหนึ่งตั้งแต่ยุคที่การเล่นแสดงหุ่นกระบอกเฟื่องฟู ชื่อเสียงของท่านผู้นี้ยังคงมีปรากฏสืบเนื่องมาแม้จนปัจจุบัน ท่านเป็นบรมครูทางศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกและอยู่ในคณะของหม่อมราชวงศ์เถาะด้วยเช่นกัน ท่านผู้นี้ก็คือ นายเปี้ยก ประเสริฐกุล เดิม นายเปี้ยกอาศัยอยู่ในบ้านของหม่อมราชวงศ์เถาะมาตั้งแต่วัยเยาว์ และได้หัดเชิดหุ่นกระบอกด้วยความตั้งใจอดทน อุทิศหาวิริยะเป็นที่ยิ่งจนกระทั่งมีทักษะเจนจบสามารถเชิดหุ่นได้ทุกตัวไม่ว่าจะเป็นตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง หรือแม้กระทั่งตัวตลก ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๖

เมื่อคราวมีงานพระราชพิธีมงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังบางปะอิน ดังได้กล่าวถึงแล้วในรายละเอียด ครั้งนั้นหม่อมราชวงศ์เกาะโดยการทรงนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้มีโอกาสนำคณะหุ่นกระบอกมาเข็ดเล่นแสดงถวายตัวหน้าพระที่นั่งเป็นครั้งแรก ณ พระที่นั่งวโรภาสพิมาน พระราชวังบางปะอิน ดังมีหลักฐานกล่าวอ้างถึงแล้ว เวลานั้นนายเปียกฟุ้งจะมีอายุได้ ๑๖ ปี และรับบทเป็นคนเข็ดหุ่นตัวขุนช้างในการแสดงหุ่นกระบอกเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน 'แต่งงาน พระไวย' นายเปียก ประเสริฐกุล เข็ดหุ่นตัวขุนช้างซึ่งเป็นตัวตลกได้ดีจนปรากฏว่าทजेรจาเป็นที่ต้องพระทัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดจนบรรดาข้าราชการบริพารที่ตามเสด็จอยู่ก็ถูกใจกันเป็นอันมาก จึงมีพระมหากษัตริย์คุณ โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงิน ๑ รุกเป็นรางวัลพิเศษสำหรับคนเข็ดหุ่นตัวตลกขุนช้างนั้น

อยู่ต่อมาภายหลัง หุ่นกระบอกเป็นที่นิยมในสังคมชาวไทยเป็นอันมากจนเกิดมีหุ่นกระบอกคณะต่างๆ ขึ้นมากมายหลายคณะผู้ที่ต้องการหาหุ่นกระบอกคณะต่างๆ เหล่านี้ไปแสดงต่างก็แจ้งความจำนงระบுகวามประสงค์ให้มึนายเปียก ประเสริฐกุล ร่วมคณะไปเข็ดหุ่นกระบอกแสดงด้วยคนดูส่วนใหญ่จึงจะพอใจ ชื่อเสียงของ

นายเปี้ยก ประเสริฐกุล จึงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในเวลานั้นและ นายเปี้ยกก็ได้ช่วยเพื่อนร่วมอาชีพเจ้าของคณะหุ่นกระบอกทั้งหลาย ออกรับงานทั่วไป จนกระทั่ง เมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๔๒ นายเปี้ยก จึงได้ตั้งคณะหุ่นกระบอกของตนเองขึ้น ชื่อเสียงคณะหุ่นกระบอก ของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ยังคงมีปรากฏแพร่หลายเป็นที่รู้จักดี แม้จนยุคปัจจุบัน

จักรพันธ์ โปษยกฤต เล่าเรื่องเกี่ยวกับความสามารถในการ แสดงหุ่นกระบอกของคณะหุ่นคุณเกาะซึ่งเป็นเรื่องที่เล่าสืบกัน ต่อ ๆ มาเกี่ยวกับการแสดงหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะว่า "...เมื่อหุ่นคณะคุณเกาะเล่นประชันกับโขนเจ้าพระยาเทเวศร์ วงศ์-วิวัฒน์ ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมในยุคนั้นเช่นเดียวกับหุ่นคุณเกาะปรากฏ ว่าคนดูละจากโขนฮือมาดูหุ่นเกือบหมดทำให้เจ้าพระยาเทเวศร์ วงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์หลาน กุญชรฯ) ชัดเคืองใจอยากจะรู้ว่า ใครเป็นคนขีดหุ่นที่กำลังเล่นประชันกันอยู่ จึงป็นหน้าโรงขึ้นไปดู ขณะนั้นคุณเกาะกำลังขีดหุ่นและก็รู้ว่าผู้ที่ ป็นขึ้นมานั้นคือใคร จึง ตะโกนด่า (แม่) ลงไปว่า 'ใครวะมาป็นโรงดู' เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ท่านโกรธมากจึงไปฟ้องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพ จึงยุติเรื่องด้วยยอม เสียเงินของพระองค์ ท่านเองทำขวัญเจ้าพระยาเทเวศร์ไป ทั้งนี้เป็น

เพราะหม่อมราชวงศ์เถาะนั้นเป็น คนอยู่ในวังของสมเด็จพระ-
พระยาดำรงฯ เอง ๑๖

อนึ่งยังมีคำบอกเล่าเกี่ยวกับคณะหุ่นกระบอกของหม่อม-
ราชวงศ์เถาะซึ่งแตกต่างออกไปจากเรื่องที่เล่าสืบต่อกันมาดังกล่าว
แล้วข้างต้น เรื่องราวอีกกระแสหนึ่ง คือว่า หม่อมราชวงศ์เถาะนั้น
ถึงแม้ว่าท่านเป็นเจ้าของคณะหุ่นกระบอกก็จริงแต่ท่านมิได้เป็นผู้
เชิดหุ่นกระบอกแสดงเองเพราะท่านเชิดไม่เป็น ท่านเป็นแต่ตัวโผ
เจ้าของคณะหุ่นกระบอกเท่านั้น ผู้ที่ได้แสดงข้อมูลนี้แก่จักรพันธ์
โปษยกฤต คือคุณครูชูศรี หรือชั้น สกุลแก้ว ผู้เป็นบุตรของนาย
เปี้ยก ประเสริฐกุล นอกจากการเป็นเจ้าของคณะหุ่นกระบอกแล้ว
คุณครูชั้น สกุลแก้ว กล่าวว่าหม่อมราชวงศ์เถาะ ยังเป็นเจ้าของ
คณะโขนออกรับงานและมีเครื่องโขนให้เช่าอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจาก
นายเปี้ยก ประเสริฐกุล เมื่อสมัยยังเป็นเด็กได้อาศัยอยู่ในบ้านของ
หม่อมราชวงศ์เถาะ โดยมีหน้าที่เป็นผู้คุมเครื่องโขน ในบรรดาตัว
ละครในคณะโขนของหม่อมราชวงศ์เถาะ ผู้เล่นบทเป็นทศกัณฐ์ได้
ดีจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในหมู่ผู้นิยมชมโขนคือ
นายสวด อยู่ต่อมารายหลังนายสวดก็ได้ตั้งคณะโขนของตนเองขึ้น
ออกรับงานด้วยเช่นกัน

เป็นที่น่าเสียดายว่าเมื่อคุณทิพย์ผู้เป็นภรรยาของหม่อมราชวงศ์

เกาะสันชีวิตลงคณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะก๊าดผู้ช่วยดูแลกิจการของคณะหุ่นกระบอก หม่อมราชวงศ์เกาะและคุณทิพย์ ไม่มีบุตรด้วยกันแต่หม่อมราชวงศ์เกาะมีบุตรกับภรรยาคนก่อนชื่อ หม่อมหลวงทั้งและมีบุตรบุญธรรมชื่อหม่อมหลวงจั่นซึ่งเป็นบุตรของน้องชาย บุตรของหม่อมราชวงศ์เกาะทั้งสองคนคงมิได้มีความกดดันในเรื่องหุ่นกระบอก กิจการของคณะหุ่นกระบอกภายหลังจากที่คุณทิพย์เสียชีวิตลงจึงไม่รุ่งเรืองดังเช่น ยุคก่อน คุณเกาะจึงได้ขายหุ่นที่มีอยู่ต่อให้ผู้อื่นไป คุณเกาะถึงแก่กรรมภายหลังจากที่เลิกเล่นหุ่นได้ไม่นานนัก ปัจจุบันหุ่นกระบอกทั้งปวงของ หม่อมราชวงศ์เกาะนั้นไม่อาจสืบสาวค้นหาได้ว่าขณะนี้หุ่นกระบอกเหล่านั้นจะได้รับการดูแลเก็บรักษาอยู่ที่ใด ยังมีหลงเหลืออยู่หรือไม่ หรือมีบุคคลผู้ใดเป็นเจ้าของ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ นอกจากจะมีหุ่นกระบอกคณะของนายเหน่งและคณะของหม่อมราชวงศ์เกาะ พยัคฆเสนาแล้วยังมีหุ่นกระบอกคณะอื่นๆ เกิดขึ้นตามมาในระยะเวลาไล่เลี่ยกันอีกมากมายหลายคณะอาทิ เช่น หุ่นตาตัด ยายหลิ พิจิตร” ปัจจุบันหุ่นกระบอกเหล่านี้ได้ตกทอดสืบมาถึงบุตรของยายหลิ คือ อาจารย์รัตน์ เปรมาตุณ ซึ่งท่านเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี”

หุ่่นพระองค์เจ้าอนุสรฯ หุ่่นกระบอกของพระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์ ผู้เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกสร (หม่อมราชวงศ์เกสร สนิท-วงศ์) เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๓๔ เกิดขึ้นจากในโอกาสที่พระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์ยังทรงพระเยาว์อยู่มากราว ๓ หรือ ๔ พระชันษา โปรดหุ่่นกระบอกและต้องพระประสงค์ที่จะมีหุ่่นกระบอกไว้เป็นของพระองค์เอง เมื่อพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์สิ้นพระชนม์ลงในวันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๔๓ ด้วยพระชนมายุเพียง ๙ พระชันษา หุ่่นกระบอกชุดนี้ได้ตกมาอยู่ในความดูแลของคุณยายเยื่อน รัตนชัย และต่อมาในที่สุดได้ขายให้แก่ชาวจีนผู้มีอาชีพค้าของเก่าไปทั้งหมดในราคา ๓๐ บาท^{๑๑}

หุ่่นนายวิง หุ่่นกระบอกของนายวิงเป็นหุ่่นที่เกิดขึ้นในยุคสมัยเดียวกันกับหุ่่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะ หุ่่นพระองค์สุทัศน์ และหุ่่นจางวางต่อ นายวิง ได้สมรสกับนางต่วนผู้เป็นพี่สาวแท้ๆ ของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ฉะนั้นนายวิง จึงเป็นพี่เขยของนายเปี้ยก นายวิงขีดหุ่่นกระบอกไม่เป็นจึงเป็นแต่ตัวโผเจ้าของคณะหุ่่นกระบอกเท่านั้น หุ่่นกระบอกของคณะนายวิงมีลักษณะพิเศษที่

แปลกแตกต่างไปจากหุ่นกระบอกของคณะอื่นๆ คือ เป็นหุ่นกระบอกคณะเดียวที่ใช้มือขวาของ คนเชิดจับแกนไม้กระบอกยกตัวหุ่นเชิด ส่วนมือซ้ายใช้จับตะเกียบ ซึ่งเป็นลักษณะการเชิดหุ่นกระบอกที่ตรงข้ามกับการเชิดของคณะอื่น ปัจจุบันไม่มีหลักฐานใดๆ แสดงให้เห็นว่าหุ่นกระบอกของคณะนายวิงตกอยู่ที่ใด

หุ่นพระยาสุนทรฯ คณะหุ่นกระบอกของพระยาสุนทรเทพระบำ (เปลี่ยน สุนทรนัญ) เป็นคณะใหญ่ ท่านเป็นปลัดกรมมหรสพในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวหุ่นกระบอกของ พระยาสุนทรฯ มีขนาดย่อมกว่าหุ่นกระบอกของคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล เล็กน้อย หุ่นกระบอกบางตัวของพระยาสุนทรฯ ปัจจุบันได้รับการเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย เช่นหุ่นกระบอกพระอภัยมณีและนางเงือกมีถ้อยคำจารึกไว้ว่า ‘พระยาสุนทรเทพระบำให้’

หุ่นจางวางต่อ คณะหุ่นกระบอกของจางวางต่อ ณ ป้อมเพชร ได้รับความนิยมน่าเช่นเดียวกับหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะ และหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิกานทร คุณทองคำภรรยาของจางวางต่อเป็นผู้ควบคุมดูแลกิจการหุ่นกระบอกคณะนี้

เป็นส่วนมาก เมื่อจางวางต่อฯ ขราภาพก็เป็นระยะเวลาช่วงที่ไม่มี
การแสดงหุ่นกระบอกอีกแล้ว ภายหลังจากการแสดงหุ่นกระบอกของ
คณะจางวางต่อครั้งสุดท้าย คือแสดงเรื่อง 'ไชยเชษฐา' ถวายที่
วังพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ หุ่นกระบอกทั้งโรงก็ถูก
เก็บลงหีบและกลายเป็นถูกเก็บลิ้ม กระทั่งจางวางต่อถึงแก่กรรม
เมื่ออายุ ๘๖ ปี หุ่นกระบอกของจางวางต่อจึงตกมาเป็นสมบัติของ
คุณเต็มศรี (ณ ป้อมเพชร) วีระไวทยะ ผู้เป็นหลานจางวางต่อฯ

หุ่นจางวางทั้งจางวางทั่ว พาทยโกศล เกิดเมื่อปีพุทธศักราช
๒๔๑๙ นอกจากจะมีวงดนตรีปี่พาทย์ 'พาทยโกศล' ออกเล่นรับ
งานแล้ว จางวางทั่วฯ ยังมีคณะหุ่นกระบอกที่มีชื่อเสียงออกเล่นรับ
งานในยุคที่ความนิยมชมหุ่นกระบอกเป็นเครื่องมหรสพยังเฟื่องฟู
อีกด้วย ลักษณะหุ่นของจางวางทั่วฯ แตกต่างจากหุ่นกระบอกของ
คณะอื่นๆ แต่เพียงเล็กน้อย กล่าวคือขนาดของศีรษะหุ่นมีขนาด
เล็กกว่าของหุ่นคณะอื่นๆ และเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้วศีรษะ
หุ่นกระบอกของจางวางทั่วฯ ประกอบขึ้นด้วยฝีมือช่างหลายฝีมือ
จักรพันธ์ โปษยกฤต สันนิษฐานว่าหัวหุ่นกระบอกที่ไ้เล่นในเรื่อง
ละคร เช่น หน้าลาว หน้ากุมาร และอีกหลายหน้าเป็นฝีมือสกุล
ช่างเดียวกันกับหุ่นกระบอกของผู้ใหญ่ปิ่นที่โรงเรียนวัดนายโรง
ปัจจุบัน หุ่นกระบอกของจางวางทั่วฯ ยังคงอยู่ครบบริบูรณ์ และอยู่

ในสภาพดีพอสมควรโดยเก็บรักษาไว้ ณ บ้านพาทย์โกศล

หุ่่นนายเปี้ยก หุ่่นกระบอกคณะของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล เป็น หุ่่นกระบอกคณะที่ได้ดำรงกิจการการแสดงไว้ได้ยาวนาน และเป็นหุ่่นกระบอกคณะที่เผยแพร่ศิลปะการแสดงประเภทนี้ให้แก่ชาวไทยได้เป็นที่รู้จักทั้งภายในและต่างประเทศ อย่างยาวนานและต่อเนื่องนับแต่เริ่มก่อตั้งคณะมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากทายาทของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ๒ ท่าน ในจำนวนบุตรธิดารวมทั้งสิ้น ๖ คน คือนางสาวทว่า ประเสริฐกุล และคุณครูชั้น สกุลแก้ว ผู้มีอายุ ๗๘ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ได้พยายามสืบทอดศิลปะการแสดงประเภทนี้ไว้มิให้สาปสูญ ลักษณะหุ่่นกระบอกของคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล มีขนาดใหญ่กว่าหุ่่นกระบอกของพระยาสุนทรเทพระบำและหุ่่นกระบอกของจางวางทั่ว พาทย์โกศล เล็กน้อย คณะหุ่่นกระบอกของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของคุณครูชั้น สกุลแก้ว อนึ่ง แผนกศิลปะการละคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้พิจารณาแล้วเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์เผยแพร่ศิลปะการแสดงประเภทนี้จึงให้เชิญคุณครูชั้น สกุลแก้ว สอนวิชาการเชิดแสดงหุ่่นกระบอกให้แก่นักศึกษาในฐานะอาจารย์พิเศษอีกด้วย

หุ่นนายเบี้ยว หุ่นกระบอกคณะนายเบี้ยว เป็นหุ่นกระบอกที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดมาจากพระองค์เจ้าสุทนต์นิกัษร ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าหุ่นกระบอกคณะนี้เกิดขึ้นทีหลัง เป็นคณะหุ่นกระบอกรุ่นหลังหุ่นคุณเกาะและหุ่นจางวางต่อๆ หุ่นกระบอกคณะของนายเบี้ยวไม่มีคนขีดประจำคณะ เนื่องจากนายเบี้ยวเป็นเพียงตัวโม่เจ้าของคณะ นอกจากนี้ก็ยังไม่มียังชีพพาทย์ประจำคณะอีกด้วย ต้องหามาจากที่อื่นทุกครั้งทีนายเบี้ยวรับงาน นายเบี้ยวและภรรยาคือแม่ทรัพย์ไม่มีบุตรด้วยกันจึงไม่มี ผู้รับมรดกตกทอดหุ่นกระบอกเหล่านี้ และบัดนี้จึงไม่ทราบว่ายังคงมีหุ่นกระบอกของคณะนี้เหลืออยู่อีกบ้างหรือไม่ และอยู่ ณ ที่ใด

หุ่นนายบัน นายบัน สีทอง เป็นบุคคลผู้มีอายุไล่เลี่ยกับนายเปียก ประเสริฐกุล จะอ่อนกว่าก็คงแต่เพียงเล็กน้อย นายบัน สีทอง เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๕ ตำบลบางบำหรุ จากคำบอกเล่าของนายเขียน สีทอง อายุ ๖๖ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ผู้เป็นบุตรชายของนายบัน สีทอง ทำให้ได้ทราบว่า หุ่นกระบอกคณะของนายบัน สีทอง ประดิษฐ์โดยช่างซึ่งไม่สามารถสืบทราบได้ว่าชื่ออะไรเป็นผู้รับจ้างสร้างศิระหุ่นกระบอก ฝ่ายนายบัน สีทองเป็นเจ้าของคณะหุ่นกระบอกและคงสามารถขีดหุ่นตัวตลกได้ ลักษณะ

หุ่นนายบันที่แตกต่างไปจากหุ่นกระบอกของคณะอื่นๆ คือ ศีรษะ หุ่นคณะของนายบันนั้นบันด้วยดินดิบทั้งศีรษะมีแกนตรงคอเป็นไม้ เนื้อเบา ปัจจุบันยังคงเหลือศีรษะหุ่นกระบอกของนายบัน สีทอง สำหรับหนึ่งเก็บรักษาไว้ที่โรงเรียนวัดนายโรง หรือวัดสัมมฆผล เพราะคุณลุงเขียนทำงานเป็นภารโรงอยู่ที่โรงเรียนนี้ ศีรษะหุ่นกระบอกเหล่านี้ชำรุดแตกหักเนื่องจากบันด้วยดินดิบล้วนและเนื่องจากขาดคนดูแลรักษา ส่วนตัวหุ่นกระบอกไม่มีเหลือให้ได้ ศึกษาอีกต่อไป

หุ่นแม่สังวาลย์ อิมเอิบ จังหวัดตาก แม่สังวาลย์ อิมเอิบ เดิม เป็น ลิเกมาก่อน ตาของแม่สังวาลย์ชื่อจั้น ส่วนยายชื่อผัด เป็นคนที่ มีเชื้อสายมาจาก จังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมาได้ตั้งรกรากอยู่ที่ จังหวัดตาก ชอบทางการเล่นหุ่นกระบอก เคยแกะหุ่นกระบอกขึ้นเองแล้วเกิดเสียดายไม่ยอมให้หุ่นของตัวสูญหายไป อยากให้ลูกหลานได้เห็น จึงตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นรับงานแต่ส่วนใหญ่มักเป็นงานในต่าง จังหวัดใกล้เคียง หุ่นกระบอกของแม่สังวาลย์ เป็นฝีมือช่างสกุลพื้นบ้านมีสีสัน ปัจจุบันแม่สังวาลย์ อิมเอิบ มีอายุ ๗๔ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐

หุ่นกระบอกศิรินิลศิลป์ หุ่นกระบอกคณะของนายบุญรอด ประกอบนิล ได้ตั้งขึ้นเมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๒๕๑๓ คือภายหลังจากที่คุณครูหว่า ประเสริฐกุล บุตรีของนายเปียก ประเสริฐกุล ผู้เป็นครูของนายบุญรอด ได้ถึงแก่กรรมลงเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๓๑ ทั้งนี้เนื่องจากคุณครูหว่า ประเสริฐกุล ได้ขอให้ผู้เป็นศิษย์ คือบุญรอดสาบานตนก่อนจะสอนวิชาศิลปะการขีดแสดงหุ่นกระบอกนี้ให้ว่า บุญรอดจะต้องไม่ตั้งคณะหุ่นขึ้นเป็นของตนเอง และออกเล่นรับงานจนกว่าภายหลังจากที่คุณครูหว่าถึงแก่กรรมไปแล้ว บุญรอด ประกอบนิล สามารถขีดแสดงหุ่นกระบอกได้อย่างเชี่ยวชาญ และได้ช่วยขีดแสดงหุ่นกระบอกให้แก่คณะหุ่นนายเปียกเสมอตลอดมา นอกจากนี้ยังได้ช่วยขีดหุ่นกระบอกให้แก่คณะหุ่นกระบอกของกรมศิลปากรอีกด้วย บุญรอดมีฝีมือทางการช่างสามารถประดิษฐ์หุ่นกระบอกเองได้ ลักษณะหุ่นกระบอกของคณะรอดศิรินิลศิลป์มีขนาดเท่ากับหุ่นกระบอกของคณะนายเปียก ประเสริฐกุล ทุกประการ ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ นายบุญรอด ประกอบนิล มีอายุได้ ๔๘ ปี

ในรัชสมัยของพระพุทธเจ้าหลวง มีเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความเจริญเกิดขึ้นในประเทศไทยมากมายหลายประการ การเสด็จประพาสต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ

เสด็จเยือนทวีปยุโรปของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งในรัชสมัยของพระองค์ เหตุการณ์หนึ่ง เมื่อเสด็จเยือนประเทศทางตะวันตกครั้งแรกเป็นทั้งการนำความปลาบปลื้มและขณะเดียวกันก็เป็นการนำความวิตกกังวลมาสู่ปวงชนชาวไทยผู้เคารพจงรักภักดีและห่วงใยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นอันมาก ฉะนั้นเมื่อทรงเสด็จนิวัติพระมหานครจากประเทศทางยุโรป จึงเป็นข่าวที่ชาวไทยทั่วทั้งประเทศยินดีเป็นล้นพ้น งานเฉลิมฉลองรับการเสด็จนิวัติครั้งแรกในปีรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ นั้นเป็นไปอย่างเอิกเกริก ได้จัดให้มีหุ่นกระบอกเป็นการแสดงมหรสพเครื่องเล่นบันเทิงอย่างหนึ่งในการเฉลิมฉลองครั้งนั้นด้วย ดังมีข้อความปรากฏเป็นหลักฐานใน จดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จแลสมโภชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรกในพุทธศักราช ๒๔๔๐ หน้า ๒๔ ความว่า

“...มีการรื่นเริงในบริเวณพระบรมมหาราชวัง

ที่สนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ได้ตกแต่ง

จุดโคมไฟฟ้าแลโคมยี่ปุ่น แลมีแถววงเป่าที่สนามหน้า

ด้วยสองวง แลนอกประตูพิมานไชยศรีก็ตกแต่งจุดโคม-

ยี่ปุ่นแลคโคมต่าง ๆ ทั่วไป แลมีการเล่นต่าง ๆ คือ ที่สนาม-
หน้าศาลากลาง (ปัจจุบันคือศาลาสหทัยสมาคม)
ได้มีเสภาว่า ที่ริมศาลาลูกขุน มีพิณพาทย์ ๒ วง แลหน้าหอ-
ระษาการพิพัฒน์มีหุ่นกระบอกเป็นที่รื่นเริงตลอดคืน...^{๒๐}

การแสดงหุ่นกระบอกเป็นเครื่องมหรสพตอนกลางคืนในงาน
เฉลิมฉลองนับแต่คืนแรกคือในวันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช
๒๔๔๐ และงานฉลองการเสด็จนิวัติพระนครดำเนินเรื่อยไปจนถึง
วันที่ ๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๑ นอกจากการแสดงหุ่น
กระบอกแล้วยังมีการนำการแสดงหุ่นของชาติอื่นๆ มาแสดงถวาย
ด้วยแสดงให้เห็นความนิยมของมหาชนที่มีต่อกรมมหรสพประเภท
หุ่นกระบอกและหุ่นชนิดอื่นๆ ที่มีเป็นอันมาก เช่น หุ่นพม่า เป็น
อาทิ ข้อความในจดหมายเหตุฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าในคืนวันที่ ๘
มกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๑ เวลาประมาณ ๒๒ นาฬิกาเศษ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับทอดพระเนตรหุ่นพม่าบนโรงทหาร
ด้านตะวันตก หุ่นพม่าโรงนี้เป็นของหลวงมณีรัตนมาเล่นสมโภช
เป็นครั้งแรกที่หุ่นอย่างนี้ได้มาเล่นในกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวแลสมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับทอดพระเนตรอยู่จน

เวลาประมาณ ๒ ยาม^{๓๐}

อนึ่ง นอกจากหุ่นพม่าแล้วยังมีหุ่นฝรั่งซึ่งถือว่าเป็นหุ่นต่างภาษามาเล่นแสดงในงานสมโภชด้วย ปราบกฐนือความในหนังสือ รับเสด็จฯ รศ. ๑๑๖ (พุทธศักราช ๒๔๔๐) พระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล มีความว่า

“ในปีนั้นฝรั่งได้นำหุ่นชัก (หุ่นชักโดยสายโยงจากข้างบนแบบที่เรียกว่า MARIONETTE ในภาษาอังกฤษ) เข้ามาแสดง คนแตกตื่นมากด้วยไม่เหมือนหุ่นไทยที่ใช้เชิด สมเด็จพระบรมราชินีนาถโปรดให้นำเข้าไปเล่นในวังเพื่อฝ่ายในจะได้ดูการแสดงหุ่นของฝรั่งนั้น ตัวหุ่นขนาดเท่าคนธรรมดา มีสายโยงเป็นเชือกชักอยู่ข้างบน ไข้เชือกมากมายหลายเส้น ผู้ที่ชักจะต้องมีความสามารถและลั่นหัดมาก การเล่นนั้นก็มิเป็นชุดๆ เช่น ชุดดนตรีผี ตัวแสดงมีแต่โครงเป็นผี หัวกระโหลกกลับกลอกแขนขาเคลื่อนไหว ออกมาเล่นดนตรีในท่าต่างๆ ประกอบเครื่องดนตรีจัดว่าเป็นวงดนตรีผี ชุดแหม่มแก่ออกมาเต้นจังหวะเพลง สักครูก็สลัดแขนออกทีละข้าง แขนที่สลัดออกมาพลุบก็กลับกลายเป็นเด็กเล็ก ๒ คน ต่อมาก็สลัดขาอีก ๒ ข้างกลายเป็นเด็กอีก ๒ คน

แล้วก็สลัดหัวออกมากลายเป็นเด็กอีกคนหนึ่ง รวม ๕ คน
เหลือแต่กลางตัวแล้วกลับตัวกลายเป็นหญิงค่อมไล่ต้อนเด็ก
ทั้ง ๕ คนเข้าโรงไป

ในชุดหม่อมมีแปลกอีกตอนหนึ่ง หม่อมตัวโตออกมา
กลางโรงแล้วล้วงดึงเอาลูก ๆ ออกจากกระเป๋าทีละคน
รวมแล้วลัก ๖ คนได้ หุ่นแต่ละตัวที่แสดงล้วนใช้สายใยชัก-
ข้างบนทั้งสิ้น เรื่อง BLUE BEARD น่าหวาดเสียวเพราะมีแต่
การฆ่าเสียเรื่อย ตั้งแต่มีหุ่นฝรั่งคราวนั้นคราวเดียวแล้ว
ต่อมาก็หามีเข้ามาอีกไม่ มีแต่หุ่นจีนมาเล่นกลแล็กโปรด
ให้เข้าไปเล่นในวังด้วย...”^{๒๒}

หุ่นต่างภาษาที่นำมาแสดงในงานสมโภชรับเสด็จนิวัตพระนคร
รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ นอกจากหุ่นพม่า หุ่นฝรั่งแล้วยังมีหุ่นจีนมา
เล่นกลอีกด้วย^{๒๓} ตามหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าหุ่นจีนได้เริ่ม
เข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่ต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ตามหลักฐานดัง
กล่าวมีข้อความแสดงว่าในงานบรรจุพระเจดีย์บรมพรต พุทธ-
ศักราช ๒๔๒๐ หรือจุลศักราช ๑๒๓๙ มีหุ่นจีนของพระยาอินทรา-
ธิบดีสีหราชรองเมืองเล่นแสดง

นอกจากนี้หุ่นกระบอกได้มีวิวัฒนาการทางการแสดงไปอย่าง

รวดเรีวนอกจากการขีดแสดงหุ่นกระบอกเป็นเอกเทศเองแล้วยังมีความนิยมนำหุ่นกระบอกไปเล่นแสดงซ้อนในโขนและละครอีกด้วย หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวถึงลักษณะการแสดงเช่นนี้ว่า

“...หุ่นสมัยหนึ่งที่เคยดูเมื่อ ๕๐ กว่าปีมาแล้ว คือนั้น โขนหลวงกรมมหรสพเล่นตอนพระรามคืนเมือง บนเวทีมีการฉลองมีโขนซ้อนโขน มีหนังและมีหุ่นตามธรรมเนียมของการฉลองแบบไทย หุ่นที่เล่นอยู่บนเวทีนั้นเล่นเรื่องพระอภัยมณี ตัวอุศเรนที่เป็นฝรั่งนั้น เอาลูกฝรั่งจริงๆ มาทำหัว นายเกริ่นและนายผัน ตลกหลวงแสดงเป็นนักแสดงโตออกเดินเที่ยวงาน นุ่งผ้าลอยชายมีผ้าแพรเปลาะสีดำพาดไหล่ คนหนึ่งถือพลองอีกคนหนึ่งถือมีดโต้ พอออกมาก็เที่ยววอละวาดตามหน้าโรงมหรสพเรื่อยมาจนถึงหน้าโรงหุ่น ดูไปดูมาไม่ถูกใจ หยิบเอาหัวอุศเรนออกมา เอามีดโต้เฉาะกินเล่นเสียอย่างนั้นแหละ...”^{๒๐๔}

จากคำเล่าของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช แสดงว่าหุ่นที่ใช้เล่นซ้อนในโขนและละครที่มีมาแต่เดิมนั้นคือหุ่นกระบอก อนึ่งการแสดงหุ่นกระบอกซ้อนโขนในงานสมโภชรับเสด็จนิวัติพระนครของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ ยังมี

ปรากฏด้วยดังที่พบข้อความเล่าไว้ในลายพระหัตถ์ สมเด็จพระปิตุ-
จนา สุขุมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี มีความว่า

“...พอพระรามเข้าเมืองแล้วก็เลี้ยงลับเปเปอร์ ทั้งคนดู
แลตัวละคร แล้วสั่งให้มึงงานสมโภช ปลุกโรงโขน โรงหุ่น
แลสรรพการเล่นทั้งปวง เสร็จแล้วจับการเล่นสมโภชเป็น
ตอนๆ แต่เขาเล่นติดเนื่องกันไป พอถึงตอนเย็นพระราม
เสด็จออกพลับพลา สั่งให้หิ้งทานแลเรียกม้าทวนเรียกมวยตาม
แบบ แท้จริงการเล่นทั้งปวงนี้มามีที่หน้าพลับพลาทูลหม่อม
ทั้งนั้น พระรามนั่งเหมอเกออยู่ที่พลับพลาของแก ดูจะไม่สู้
เห็นอะไรนัดนัก พอโขนหมดชุดแล้วก็เสด็จขึ้น...”^{๕๕}

ส่วนการเล่นหุ่นช้อนละคร ปรากฏในการแสดงละคร
ดึกดำบรรพ์ บทพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติ
วงศ์ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ตอนเข้าเมือง เป็นภาคปลายตอนที่ ๒ ดัง
ความต่อไปนี้

ฉากท้องสนามที่ ๔

(เป็นหน้าโรงหุ่น มีหญิงชายชาวเมืองมาคอยดูเจ้า แลคอยดู
งาน มโหรีศพตามแต่จะเล่นอะไรๆ ให้สนุกแล้วตำรวจวังออก)

เจรจา

ตำรวจ เสด็จแล้ว เสด็จแล้ว หลีก หลีก (ไล่คน)

กรมทูนไวย ลงโรง เสด็จ (วิ่งเข้าโรง)

ปีพาทย์ตั้งเพลงช้า (ทูนลงโรง เล่นเรื่องรามเกียรติ์ ตอนเข้าสวนพิราธ เชิดตัวพระลักษณ์เดินออกหน้า นางสีดา เดินกลาง พระรามเดินหลัง รำออกมาจนกระทั่งถึงเพลงเร็ว ตัวละคอนแปดกษัตริย์ออกในเพลงเร็ว ศรีสันทน์เดินนำหน้า นางเกสรสุมณฑาเดินรอง นางสุพรรณเดินถัด ห้ากุมาร เดินตาม รอดูทูนหน่อยหนึ่ง แล้วผ่านเข้าโรง ส่วนทูนก็เล่นไปตามลำดับเรื่อง สามกษัตริย์เข้าสวนพิราธ ชมพฤษชาติ เต็ดดอกไม้ พวกรากษสบริวารออกห้าม พระรามพระลักษณ์-รบรากษส แล้วเชิดเข้าโรงปีพาทย์ตั้งกราวในพิราธออกมาถึง พวกรากษสฟอง พิราธโกรธ เชิดไล่ทันพระรามกับพระลักษณ์ รบกัน)^{๒๖}

ละครดึกดำบรรพ์ ได้เริ่มมีการแสดงครั้งแรกเมื่อมีการรับเสด็จ พระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศในปีพุทธศักราช ๒๔๔๒ คือ ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ-

กลับจากการเยือนประเทศต่างๆ ทั้งในเอเชีย และในยุโรปครั้งแรก
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ แล้ว หลังจากนั้นก็มีกรนำเอาวัฒนธรรม
การละครของยุโรปมาดัดแปลงเล่นเป็นละครดึกดำบรรพ์ ซึ่งได้
แสดงต่อมาอีกหลายครั้งจนกระทั่งเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางว่า
เป็นการแสดงละครแบบแนวใหม่ได้รับความนิยมจากมหาชนในยุค
นั้นเป็นอันมาก สามารถแสดงประจำอยู่ ณ โรงที่ตั้งอยู่ที่ถนน
อัษฎางค์ โดยมีเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ซึ่งเป็นทั้งผู้ดำเนินการ
จัดการแสดงและเป็นผู้แสดงละครด้วยตนเอง ละครดึกดำบรรพ์ได้
ได้รับความนิยมจากปวงชนอยู่เป็นระยะเวลาต่อเนื่องกันนานถึง
ประมาณ ๑๐ ปีต่อมาภายหลังในปีพุทธศักราช ๒๔๕๒ เจ้าพระยา-
เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เลิกเล่นละคร ละครดึกดำบรรพ์ในช่วงระยะเวลา
นี้ก็จึงได้ยุติตามไปด้วย เมื่อสืบค้นเรื่องเกี่ยวกับลักษณะการเล่นหุ่น
เชิดแสดงซ้อนในละครก็มีปรากฏในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องดัง
กล่าวที่มีการนำเอาหุ่นกระบอก มาใช้เป็นส่วนประกอบการแสดง
ส่วนหนึ่งของละคร การนำเอาหุ่นกระบอกมาเป็นส่วนหนึ่งของ
การแสดงละครเช่นนี้เท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นความสำคัญและความ
นิยมของการเล่นเชิดหุ่นกระบอกในสังคมไทยยุคดังกล่าว^{๒๒๗}

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หุ่น-
กระบอกเป็นที่นิยมในสังคมไทยเป็นอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่ายุคนี้

คือ ยุคกำเนิดของหุ่นกระบอกและภายในระยะเวลาไม่นานก็ได้กลายเป็นยุคทองของการละเล่นมหรสพชนิดนี้ด้วย คณะหุ่นกระบอกจำนวนมากมาหลายคณะเกิดขึ้นในยุคนี้ เจ้าของคณะหุ่นกระบอกมีทั้งที่เป็น เจ้านายและบุคคคลธรรมดา ในปลายรัชกาลที่ ๕ คือในปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ ก่อนสิ้นรัชกาล คือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันเสาร์ที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙ หรือปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ เวลา ๒ ยาม ๔๕ นาที ในช่วงระยะเวลาก่อนที่จะเปลี่ยนรัชกาลในงานพระเมรุพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณศรีรัชสมโภช และการเมรุเจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม ณ วัดเบญจมบพิตร ในงานพระเมรุของเจ้านายในปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ ราชกิจจานุเบกษาบันทึกการแสดงมหรสพและการละเล่นประกอบงานไว้ ดังนี้คือ

“...กลางวัน โขน หุ่น จีว หุ่นกระบอก ของเจ้าภาพ...”^{๒๐๐}

นอกจากนี้ยังมีหุ่นกระบอกคณะอื่นๆ จะขอกล่าวนามแต่เพียงคณะหุ่นกระบอก ซึ่งเป็นที่รู้จักดีได้รับความนิยมจากมหาชนและเป็นคณะหุ่นกระบอกที่ออกรับงานทั่วไป อาทิเช่น หุ่นกระบอกของจางวางต่อท่าข้างวังหน้า หุ่นกระบอกของนายป่วน บ้านวัดบุญศิริ หุ่นกระบอกสองคณะนี้คงได้รับความนิยมอย่างสูงจึงได้รับให้นำหุ่นกระบอกมาเชิดแสดงในงานสมโภชพระบรมรูปทรงม้าซึ่งพ่อค้า

ประชาชนทั่วไปในประเทศไทยได้พร้อมใจกันจัดถวายที่หน้า
พระลานพระราชวังสวนดุสิต ระหว่างวันที่ ๑๕ ถึง วันที่ ๑๗
พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๕๒ หุ่นกระบอกได้นำมาเป็นเครื่อง
เล่นการแสดงมหรสพอย่างหนึ่งในตอนกลางคืน งานสมโภช
พระบรมรูปทรงม้าตอนกลางคืนมีมหรสพดังนี้

โขนของเอมมารดานายเปลี่ยน (เปลี่ยน สุนทรนัญหรือ
พระยาสุนทรเทพระบำ)

ละครของพระสรรเพการศิริฤทธิกิจ

ละครพวกหัวหน้าจัดการหาละครของเขามาช่วย

หุ่นกระบอกของจางวางต่อ ทำข้างวังหน้า

หุ่นกระบอกของนายป่วน บ้านวัดบุญศิริ เป็นต้น^{๒๔}

นอกจากนี้ยังมีคณะหุ่นกระบอกอื่นๆ ที่มีชื่อเสียงอีกหลายคณะ
เช่น หุ่นคุณเกาะ หุ่นพระองค์สุทัศน์ หุ่นพระยาสุนทร หุ่นจางวาง
ทั่ว หุ่นนายเท่ง หุ่นนายวิง หุ่นนายเปี้ยก หุ่นนายเบี้ยว หุ่น
นายปั้น เป็นอาทิ

ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ คือระหว่างปีพุทธศักราช ๒๔๕๓
ถึงพุทธศักราช ๒๔๖๘ การแสดงหุ่นกระบอกยังคงเป็นที่นิยมในหมู่

มหาชนชาวไทยเช่นเดียวกันกับในสมัยแผ่นดินของพระพุทธเจ้า-
หลวง คณะหุ่นกระบอกต่างๆ ที่เคยมีชื่อเสียงในรัชกาลก่อนที่ยัง
คงเชิดแสดงอย่างต่อเนื่องมาจนในรัชกาลที่ ๖ นี้ก็อย่างเช่น คณะ
หุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นินภทร คณะหุ่นกระบอกของ
จางวางทั่วพาทย์โกศล คณะหุ่น-กระบอกของนายเบ็ญจ ประเสริฐ-
กุล คณะหุ่นกระบอกของนายเบ็ญจและคณะหุ่นกระบอกของแม่
ครูเคลือบ เป็นต้น

ความนิยมศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกเริ่มเสื่อมคลายลง
เมื่อมหรสพชนิดอื่นๆ เกิดมีมามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่อง
เล่นการแสดงที่เริ่มมีขึ้นพร้อมกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยีในประเทศทางตะวันตก เครื่องมหรสพที่ใช้ไฟฟ้าเป็น
องค์ประกอบสำคัญในการแสดงเช่นภาพยนตร์ได้เริ่มในประเทศ
ทางตะวันตกก่อนแล้วจึงแผ่ขยายให้ได้รับความนิยมไปทั่วโลกใน
ระยะเวลาอันรวดเร็ว การมหรสพชนิดนี้ได้แพร่หลายเข้ามาสู่
ประเทศไทยในปลายสมัยรัชกาลที่ ๖ และ ได้รับความนิยมอย่างสูง
แม้จนกระทั่งปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันการแสดงดั้งเดิม เช่น โขน
หุ่น ละคร รวมทั้งหุ่นกระบอกก็กลายเป็นของหาดูได้ยาก และ
ความนิยมก็เสื่อมสูญตกต่ำลงทุกทีอย่างยากที่จะรื้อฟื้นบำบัดให้
เฟื่องฟูเช่นดั้งเดิมได้

องค์ประกอบในการเล่นหุ่นกระบอกของไทย

การเล่นหุ่นกระบอกของไทยเป็นมหรสพที่มีความสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งและมีความเป็นเอกไม่แพ้การเล่นชนิดอื่นๆ การเล่นหุ่นกระบอกรวมเอาศิลปวัฒนธรรมสาขาต่างๆ ของชาติเข้าไว้ด้วยกันมากมายหลายสาขา ในขั้นแรกที่จะมีการแสดงหุ่นกระบอกได้นั้น ต้องมีการสร้างตัวหุ่นอันประกอบด้วยศีรษะและลำตัว ซึ่งต้องอาศัยช่างผู้ชำนาญในทางประติมากรรมและจิตรกรรม ในการประดิษฐ์หล่อเครื่องแต่งกายหุ่นตลอดจนเครื่องประดับต่างๆ ต้องใช้ช่างประณีตศิลป์ในทางการฝีมือเย็บปักถักร้อยมาร่วมใช้ความสามารถ

นอกจากช่างฝีมือหรือศิลปินผู้สร้างตัวหุ่นแล้ว การที่จะแสดงหุ่นได้ก็จำเป็นต้องมีบทหรือเรื่องราวที่จะใช้ดำเนินเรื่องแสดง นับแต่โบราณกาลสืบต่อมามากใช้เนื้อเรื่องจากวรรณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องเป็นในเชิงนิทาน นิยาย จักรๆ วงศ์ๆ วรรณคดีไทยที่นำมาใช้เป็นบทนี้ถือว่าเป็นศิลปะสำคัญสาขาหนึ่ง เป็นวรรณศิลป์ และวัฒนธรรมทางภาษาประจำชาติ

การขับร้องและคิดบรรเลงประกอบการแสดงหุ่นกระบอกจัดเข้าในศิลปะสาขาดุริยางคศิลป์ ศิลปะสาขานี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับนาฏศิลป์ ซึ่งถือว่าเป็นศิลปะอีกสาขาหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการเชิดหุ่นกระบอก ผู้เชิดต้องเป็นผู้ที่มีความรู้อย่างดีในเรื่องกระบวน

ทำรำ และต้องเป็นผู้ที่รำละครของไทยเป็น มิฉะนั้นต้องมีทักษะ ในการรำรำทำท่าอย่างละครรำ ทั้งนี้เนื่องจากการขีดหุ่นย่อม หมายถึงการบังคับกลไกให้หุ่นแสดงท่ารำอย่างแทนตัวละครนั่นเอง โดยนัยนี้คนขีดก็คือผู้ถ่ายทอดและบังคับท่ารำตลอดจนกิริยา อากาการต่าง ๆ ให้แก่ตัวหุ่น อนึ่ง ท่ารำละครแบบไทยนั้น เราดัด แปลงมาจากกิริยาอาการของสิ่งที่มีในธรรมชาติ จากอาการของคน ของพืชพันธุ์ไม้ ของสัตว์ ตลอดจนสิ่งที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ เช่น เทพเจ้าหรืออมนุษย์ต่างๆ ชาวไทยก็นำมาใช้เป็นท่ารำรำทั้งสิ้น

การแสดงหุ่นกระบอกยังประกอบขึ้นด้วยศิลปะชั้นสูงอีกหลาย สาขา เช่น สถาปัตยกรรมและมณฑนศิลป์ ศิลปศาสตร์สาขานี้เป็น พื้นฐานสำคัญของการสร้างโรงหุ่นตลอดจนการจัดตกแต่งโรงและ การจัดสร้างฉากประกอบให้เข้ากับท้องเรื่อง

ด้วยเหตุที่การเล่นหุ่นกระบอกประกอบขึ้นด้วยศิลปะสำคัญ หลายสาขาดังได้กล่าวมา ดังนั้นการที่ต้องจำแนกองค์ประกอบของ การแสดงหุ่นกระบอกออกเป็นหัวข้อต่างๆ เพียงเพื่อให้เห็นเด่นชัด แต่ทั้งนี้โดยแท้จริงแล้ว ศิลปะสาขาต่างๆ ซึ่งหลอหลอมเข้าด้วยกัน เป็นองค์ประกอบของการแสดงหุ่นกระบอกนั้นมีความสัมพันธ์คาบ เกี่ยวเกี่ยวกับหุ่นอย่างใกล้ชิด ศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานเกี่ยวกับหุ่น- กระบอก คนหนึ่งอาจมีความชำนาญในศิลปะเกือบทุกสาขา ดังที่-

กล่าวมาแล้วนี้ก็ย่อมได้ ไม่จำเป็นเสมอไปที่จะต้องแยกหน้าที่ช่างหรือศิลปินในแต่ละสาขาให้ทำหน้าที่เฉพาะทาง อย่างไรก็ตามองค์ประกอบพื้นฐานสำคัญของการเล่นหุ่นกระบอกอาจจำแนกได้ดังนี้ ตัวหุ่นกระบอก วิธีการเชิด ดนตรีและการขับร้อง โรงหุ่นกระบอกและฉาก เรื่องที่นำมาแสดง

ตัวหุ่นกระบอก

หุ่นกระบอกที่ใช้แสดงกันในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นโดยอาศัยกรรมวิธีการสร้างหุ่นกระบอกตามแบบหุ่นซึ่งหม่อมราชวงศ์เกาะ พยัคฆเสนา ได้คิดประดิษฐ์ดัดแปลงขึ้น กล่าวคือประกอบขึ้นด้วยส่วนสำคัญ ๔ ส่วนด้วยกันอันได้แก่ ศีรษะหุ่น ลำตัว มือ และเสื้อผ้าเครื่องประดับสำหรับแต่งกาย อย่างไรก็ตาม ส่วนประกอบของตัวหุ่นกระบอกที่เลียนแบบอวัยวะของคนจริงๆ คือ ส่วนศีรษะและ มือทั้ง ๒ ข้างเท่านั้น ส่วนลำตัวใช้กระบอกไม้ไผ่ทั้งปล้องสวมตั้งแต่คอลงมาส่วนศีรษะและลำตัวถอดออกจากกันได้เมื่อไม่ใช้แสดงแล้วก็จะถอดออกจากกันและแยก กันเก็บ โดยถอดส่วนศีรษะเก็บตั้งไว้กับฐานต่างหาก ส่วนลำตัวที่เป็นกระบอกไม้ไผ่เมื่อถอดออกแล้วก็นำตัวเสื้อซึ่งมีมือติดอยู่ทั้ง ๒ ข้างพับเก็บใส่หีบ ฉะนั้นเราจึงเรียกหุ่นแบบนี้ว่า ‘หุ่นกระบอก’

เพราะใช้ไม้กระบอกเป็นลำตัว

ศิระหุ่่นกระบอกส่วนมากจะทำด้วยไม้เนื้อเบาทั้งแท่ง เช่น ไม้ทองกลาง ไม้หนุ่น ไม้ลำพู ไม้โมก หรือไม้สักทอง ไม้ที่นำมาใช้ควรเป็นไม้เนื้อดี ไม่มีตา ไม้เพราะจะยากแก่การแกะและการขัดเกลา แท่งไม้ควรมีขนาดความกว้างประมาณ ๕ นิ้ว และความยาวประมาณ ๘ นิ้ว เมื่อได้ไม้แล้วช่างก็จะนำมาแกะให้เป็นรูปศิระหุ่่น รูปหน้าและลำคอ ลำคอควรมีความยาวประมาณ ๓ นิ้ว และเจาะรูไว้ให้กว้างพอที่กระบอกไม้ไผ่รวมจะสอดเข้าได้โดยสะดวก ส่วนรูปหน้าและศิระหุ่่นยาวประมาณ ๔ นิ้ว เหตุที่ต้องทำลำคอไว้นี้ยาวเพราะจะใช้เป็นส่วนต่อกับแกนกระบอกไม้ไผ่ส่วนลำตัวหุ่่น เมื่อสวมเสื่อคลุมทับอีกชั้นหนึ่งก็จะได้รูปลำคอพอดี

การสร้างศิระหุ่่นกระบอกอีกวิธีหนึ่งคือ ใช้กระดาษปิดทับบนพิมพ์แล้วผ่าออกเช่นเดียวกับวิธีทำหัวโขน แต่วิธีนี้ไม่เป็นที่นิยมเท่าใดนัก เมื่อได้รูปศิระหุ่่นทำด้วยไม้เรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือปั้นแต่งด้วยรักหรือดินเสริมไม้ขึ้นมาทาด้วยรักให้เรียบเกลี้ยงเกลาเสริมขึ้นมาให้เป็นจุมูก ปาก คิ้ว หู แล้วจึงปิดทับด้วยกระดาษสา ซึ่งฉีกเป็นชิ้นบาง ๆ ทาแป้งเปียกหรือกาว การปิดทับด้วยกระดาษสาควรต้องทำถึงอย่างน้อย ๓ ชั้นเพื่อให้ใบหน้าและศิระหุ่่นเนียนเรียบสวยงาม อนึ่งก่อนที่จะปิดกระดาษสาทับอีกชั้นหนึ่งนั้นต้องรอ

ให้ขึ้นก่อนหมาด เมื่อตรวจสอบดูว่ากำลังหมาด แล้วจึงใช้ไม้ท่อน
กลมขนาดเล็กประมาณแท่งดินสอ แต่ต้องมีปลายมนกวาดคือถูคลึง
อย่างเบามือ ทั้งนี้เพื่อให้กระดาษสาที่ปิดกาวไว้นั้นเรียบเนียนทั่วทุก
ซอกมุมของใบหน้าและต้องกวาดให้ทั่วตลอดเลยไปทั้งศีรษะด้วย
เมื่อได้กระทำเช่นนี้จนครบทั้งสามชั้นแล้วจึงใช้สีฝุ่นจีนขาวแบบที่ใช้
แต่งหน้าจ้าวทาอีก ๓ ถึง ๕ ชั้น การประดิษฐ์ศีรษะหุ่นในแต่ละชั้น
ตอนนี้ผู้ประดิษฐ์ต้องใจเย็น รอจนรักหรือดิน กาว กระดาษสา
และสีฝุ่นแห้งสนิทดีแล้วในแต่ละชั้นตอนทุก ๆ ชั้นตอน จนกระทั่ง
ถึงขั้นสุดท้ายจึงขัด ผิวหน้าหุ่นกระบอกด้วยใบลั่นเสื่อ หลังจากนั้น
จึงลงสีขาวเป็นพื้นแล้วจึงเขียนสีหน้าตาอย่างเช่นตัวละคร ใน
ปัจจุบันช่างประดิษฐ์ศีรษะหุ่นนิยมใช้สีน้ำพลาสติกและกระดาษ
ทรายน้ำแทนสีฝุ่นจีนสีขาวและใบลั่นเสื่อ เมื่อสีแห้งดีแล้วก็มาถึง
การเขียนสีซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการตกแต่งใบหน้าหุ่นคือ การ
วาดคิ้ว ปาก และตาลงบนพื้นฝุ่นจีนสีขาวนั้น หุ่นบางตัวอาจมีหน้า
เป็นสีอื่นได้บ้างตามท้องเรื่อง แต่ก็มีเป็นส่วนน้อย เช่น นางผีเสื้อ
สมุทร ในเรื่องพระอภัยมณีผู้มีผิวหน้าเป็นสีนวลจันทร์ เป็นต้น
ครั้งสีที่เขียนคิ้ว ตา ปากแห้งดีแล้วจึงแต่งผม สำหรับตัวพระหรือ
หุ่นกระบอกที่เป็นชายก็ใช้สีดำระบายเป็นผม แต่ถ้าเป็นตัวนาง
หรือตัวหุ่นละครซึ่งในบทมีผมยาว เช่น เงือก ก็จำเป็นต้องอาศัย

ช่างประดิษฐ์ของผมยาวแล้ว นำมาประกอบเข้ากับศีรษะหุ่นภายหลังเมื่อเขียนหน้าตาเสร็จเรียบร้อยแล้ว

ฝ่ายศีรษะหุ่นกระบอกตัวตลก ส่วนมากจะสร้างขึ้นโดยมิได้พึ่งเล็งความประณีตวิจิตรงดงามของเส้นสายหรือความบรรจงพิสดารของเครื่องประดับแต่มักจะเน้นลักษณะเด่นที่ชวนหัว เช่น ศีรษะล้านทาสีแดงสด ปากกว้าง ฟันซี่โตๆ ท่างๆ หุ่นกระบอกตัวตลกบางตัวผู้ประดิษฐ์ทำให้อ้าปากและหุบปากได้โดยมีเส้นเชือกร้อยไว้ข้างในให้ชักดึงขึ้นลงโดยมีห่วงผูกติดอยู่ปลายเชือกสำหรับให้ผู้เชิดหุ่นกระบอกสามารถสอดนิ้วโป้งมือซ้ายของผู้เชิดเข้าไปกระตุกให้ปากอ้าได้หุบได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีบทเจรจาตลกไปกฮาอย่างถึงอกถึงใจพระเดชพระคุณของคนดู หุ่นกระบอกตัวตลกบางตัว ผู้ประดิษฐ์สามารถทำให้ตาของหุ่นกระบอกกลิ้งกลอก ไปมาได้โดยมีแกนลวดสำหรับบังคับตรึงติดอยู่กับลูกตาทั้งสองข้างแล้วโยงห่วงลงมา ท่างให้ปลายนิ้วของผู้เชิดชักให้กลอกได้ ลักษณะการสร้างศีรษะหุ่นให้สามารถอ้าปากหุบปากหรือกลิ้งกลอกตาจะนำมาใช้ประดิษฐ์เฉพาะหุ่นกระบอกตัวตลกหรือตัวกาก เท่านั้น หุ่นกระบอกที่เป็นตัวเอก ตัวสำคัญของเรื่องไม่ว่าจะเป็นตัวนางหรือตัวเอกอื่นๆ จะไม่มีการนำมาประดิษฐ์ให้มีลักษณะกลอกตาอ้าปากได้เป็นอันขาด

ประเพณีนิยมเกี่ยว กับความเชื่อในการประดิษฐ์ศิระษะหุ่น-
กระบอกอย่างหนึ่งคือ ต้องมีพิธีไหว้ครูเบิกเนตรหุ่น คล้ายกับการ
ประดิษฐ์หัวโขนถือกันว่าเป็นสิ่งต้องกระทำ จะละเว้นงดเสียไม่ได้
ฉะนั้นการเขียนดวงตาของหุ่นกระบอกจึงจะทำเป็นขั้นสุดท้าย และ
ต้องทำในพิธีด้วย หุ่นกระบอกตัวพระฤาษีถือเป็นหุ่นครู เช่นเดียวกับ
โขน (โปรดพิจารณาภาพหมายเลข ๑ ที่นำมาประกอบ)
บรรดาช่างผู้ประดิษฐ์หุ่นกระบอกและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการมหรสพ
ชนิดนี้จะจัดพิธีไหว้ครูเป็นงานใหญ่ประจำปีละครั้ง

ส่วนลำตัวของหุ่นกระบอกก็คือกระบอกไม้ไผ่รอกยาวประมาณ
๑ ฟุต ถึง ๒ ฟุต กระบอกไม้ไผ่ที่จะทำเป็นลำตัวหรือแกนให้คน
เขิดจับถือควรมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ นิ้ว ถึง ๑ ๑/๒
นิ้ว ปัจจุบันช่างประดิษฐ์หุ่นกระบอกบางท่านใช้ท่อน้ำพลาสติกที่มี
ขนาดไล่เลี่ยกับกระบอกไม้ไผ่เป็นแกนลำตัวหุ่นกระบอกเพราะหา
ได้ง่ายกว่าและมีน้ำหนักเบา หุ่นกระบอกมีไหลทำด้วยไม้เนื้อเบา
เช่นกันเจาะรูตรงกลางลำตัวด้านล่างสำหรับเสียบไม้กระบอกแกน
กับตัว และด้านบนตรงที่เป็นคอเจาะรูสำหรับเสียบหัวหุ่น โดยทั่ว
ไปหุ่นกระบอกของแต่ละคณะมีสัดส่วนเท่ากันโดยประมาณสัดส่วน
ของหุ่นกระบอกที่เหมาะสมเขิดได้สะดวกมีดังนี้

ไหล่หุ้่นยาวจากปลายไหล่ด้านหนึ่งถึงปลายอีกด้านหนึ่ง	๕ นิ้ว
ไม้กระบอกยาวจากไหล่ถึงปลายไม้	๘ นิ้ว
เสื่อหุ้่นจากปลายเสื่อด้านล่างถึงไหล่	๑๔-๑๕ นิ้ว
และจากปลายมือด้านหนึ่งถึงอีกด้านหนึ่ง	๑๗-๒๐ นิ้ว
ตะเกียบ	๑๕-๑๖ นิ้ว
ผ้าห่มนางกว้าง	๘ นิ้ว ยาว ๑๖ นิ้ว
และจากจีบชายพกถึงคอยาว	๕ นิ้ว

อย่างไรก็ตามสัดส่วนเหล่านี้มิได้กำหนดไว้เพื่อเป็นการตายตัว แต่อาจยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมกับลักษณะหุ่นกระบอกตัวละคร เช่น กุมาร ยักษ์ ลิง เป็นต้น

ส่วนประกอบของลำตัวหุ่นกระบอกที่ทำด้วยไม้และไม้ไผ่ทั้งหมดนี้อยู่ภายในเสื่อ ซึ่งต้องคลุมไว้ให้มีมิติ

เมื่อได้ศีรษะและลำตัวของหุ่นกระบอกแล้ว หุ่นกระบอกต้องมีมือทั้งสองข้าง มือหุ้่นของตัวพระมือขวาจะถืออาวุธไว้เสมอ ส่วนประกอบตัวหุ้่นที่เป็นมือจึงมักแกะด้วยไม้มีรูเจาะไว้ตรงกลาง สำหรับเสียบอาวุธซึ่งเปลี่ยนไปได้ตามเนื้อเรื่อง ถ้าในบทไม่กำหนดให้ถืออะไรก็ปล่อยให้ทำอยู่เฉยๆ เช่นนั้น ส่วนมือซ้ายก็เป็นรูปแบบมือตั้งวางร่าอย่างละครคือต้องให้มืออ่อนช้อยปลายนิ้วชี้ขึ้น

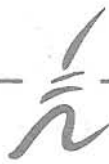

ดั่งเช่น ด้วยในขณะที่ตัวละครกรีดนิ้วรำนั่นเองฝ่ายมือนางโดยมาก
จะตั้งวงร่าทั้งสองข้าง หุ่นกระบอกตัวนางบางตัวจะมีที่ถืออาวุธหรือ
บางที่ถือพัดบ้างเป็นส่วนน้อย มือที่ สิ่งของที่จะให้ตัวหุ่นกระบอก
ถือก็ต้องมีขนาดพอดีกับมือ ไม่ว่าจะเป็นพระขรรค์ คันศร ตะบอง
ปี หรือพัด เป็นอาทิ ก็ต้องจำลองขนาดลงด้วยเช่นกัน มือที่ตั้งวง
ร่าอย่างละครของหุ่นกระบอกบางคณะประดิษฐ์ด้วยแผ่นหนังซึ่งทน
ทานกว่าไม้มีความเหนียวมากกว่าไม้แตกหักง่าย แต่เมื่อพิจารณา
ถึงความสวยงามแล้วมือที่ประดิษฐ์ด้วยแผ่นหนังสวยสู้ที่แกะด้วยไม้
ไม่ได้ มือหุ่นกระบอกมักมีขนาดประมาณ ๑ ๑/๒ นิ้ว ถึง ๒ นิ้ว
ให้พอดีกับขนาดของตัวหุ่น มือทั้งสองข้างจะตอกติดให้แน่นหนาอยู่
กับเรียวไม้ไผ่เล็กๆ ๒ อัน ขนาดความยาวเท่ากับปล้องไม้ไผ่ที่ทำ
เป็นลำตัวบางท่านเรียกเรียวไม้ไผ่ติดมือทั้งสองข้างของหุ่นกระบอก
คู่นี้ว่า ‘ตะเกียบ’ โดยใช้คำนี้ในความหมายเรียกเรียวไม้ไผ่ที่ผู้ขีด
หุ่นกระบอกใช้เป็นสิ่งบังคับมือของหุ่นให้ร่ายรำท่าต่าง ๆ นี้อยู่
ภายในเสื้อที่คลุมไว้เช่นเดียวกับกระบอกลำตัวของหุ่น

เสื้อผ้าและเครื่องประดับของหุ่นกระบอกนับว่ามีส่วนทำให้คน
ชมตื่นตาตื่นใจได้มาก โดยทั่วไปเสื้อของหุ่นกระบอกประดิษฐ์ด้วย
ผ้าผืนหนาพอสมควร ผ้าผืนนี้ควรมีขนาดความกว้างประมาณ ๒
ฟุตและยาวตั้งแต่ ๔ ฟุต ถึง ๕ ฟุต นำมาพับครึ่ง ส่วนที่เป็นสัน

พับทบของผ้าตรงกึ่งกลางทำเป็นถุงคลุมไหล่หุ่่นและเจาะเป็นช่อง
วงกลมเล็กๆ ให้มีขนาดพอเหมาะพอดีกับขนาดลำคอของหุ่่น-
กระบอกสำหรับเสียบส่วนศีรษะ การเจาะรูคอเสื้อนี้ต้องระวังไม่
ควรให้หลวมหรือคับเกินไปนัก ฝ่ายริมผ้าสองข้างนั้นเย็บตั้งแต่ชาย
ขึ้นมาจนเกือบถึงรอยสันทบ แต่ปล่อยทิ้งให้เป็นช่องกว้างพอเหมาะ
กับข้อมือไม้หรือหนังของหุ่่นกระบอกสำหรับให้มือหุ่่นไผ่ออกมา
นอกแล้วและซ่อนริ้วไม้ไผ่ที่เสียบต่อจากมือหุ่่นลงมาสำหรับจับ
เชิดนั้นไว้ภายในเสื้อ ถ้าเป็นเสื้อของหุ่่นกระบอกตัวนางต้องนำผ้า
อีกชิ้นหนึ่งมาทำเป็นผ้าห่มนางประกอบเข้าไปด้วย นิยมให้มีสีตัด
กันกับสีของเสื้อ เช่นถ้าเสื้อของหุ่่นกระบอกตัวนางสีแดง ผ้าห่ม
นางควรเป็นสีเขียวอย่างนี้เป็นต้น ผ้าที่มีสีตัดกันกับตัวเสื้อเมื่อนำ
มาประดิษฐ์เป็นผ้าห่มนางแล้วก็จะใช้คลุมทับลงบนตัวเสื้อโดยทำ
เป็นรูปสามเหลี่ยมทางด้านหน้าของตัวเสื้อ ส่วนเสื้อตัวพระไม่ต้องมี
ผ้าห่มแต่จะมีอินทรรณู ซึ่งก็ต้องมีสีตัดกันกับสีเสื้อ เช่นกัน เสื้อ
ของหุ่่นกระบอกจะงดงามมากน้อยเพียงใดนั้นอยู่ที่ฝีมือการปักและ
การใช้เครื่องประดับให้เข้ากับตัวเสื้อ

การปักเสื้อหุ่่นกระบอกนิยมปักโดยใช้สะดึงซึ่งเสียดก่อน แล้วจึง
ปักด้วยดินทอง ดินเงิน ลูกบิดและเลื่อม บางครั้งถ้าผ้าที่นำมา
ประดิษฐ์เป็นเสื้อเป็นผ้าตาตทอง หรือเงินอยู่แล้ว ก็อาจไม่จำเป็น

ต้องปักด้วยด้ายก็ได้ ลวดลายที่นิยมปักบนเสื้อผ้าผู้หญิงก็ได้แก่ลายดอก-
พิกุล ซึ่งเป็นลายปักที่ละเอียดมาก นอกจากนี้ก็มีประจายามและ
กนกเครื่องเถาต่าง ๆ ด้วยถือกันว่ายิ่งปักได้ละเอียดเท่าใดก็จะยิ่ง
สวยงามมากขึ้นเท่านั้น เครื่องประดับที่ติดอยู่กับตัวเสื้อเช่นกรองคอ
หรืออินทรรูสำหรับผู้หญิงระบอตัวพระก็นิยมปักด้วยเพชรพลอยให้
แพรวพราวดูวาวแวววาวเช่นกัน เมื่อได้เสื้อแล้วก็นำมือของผู้กระบอมา
ตรึงเย็บติดที่ปลายแขนเสื้อต่อเมื่อจะออกแสดงก็จะสวมเครื่อง
ประดับดังเช่นเครื่องประดับของโขนละครทำให้แก่ผู้หญิงระบอ
พวกเครื่องประดับก็มีอาทิเช่น ตาบทิศ ทับทรวง และ สายสังวาล
 เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

สิ่งสำคัญมากสำหรับการตกแต่งส่วนศีรษะของผู้กระบอให้
สวยงามประณีต คือ เครื่องประดับศีรษะ ผู้กระบอจะสวยสะดุด
ตางดงามมากน้อยเพียงใดนั้น เครื่องประดับมีส่วนสำคัญมิใช่น้อย
เครื่องประดับศีรษะของผู้กระบอต้องทำให้เหมือนของจริงทุก
ประการ เป็นแต่ว่าย่อส่วนให้มีขนาดเล็กลงเท่านั้น เช่น ตัวพระที่
เป็นเจ้าของก็จะสวมขงา ส่วนตัวนางที่เป็นเจ้าของก็จะสวมมงกุฎษัตริย์
หรือเครื่องประดับศีรษะที่แสดงถึงฐานะอันสูงส่งเช่น รัตเกล้ายอด
รัตเกล้าเปลว เป็นต้น

เครื่องประดับศีรษะผู้กระบอนอกจากมงกุฎแล้วก็ยังมี

พวงอุษะ กรรเจียก จอนและตุ้มหูอีกด้วย เครื่องประดับเหล่านี้จะเหมือนกับที่โขนละครตกแต่งประดับทุกประการ แต่ถ้าหุ่นกระบอกตัวพระและตัวนางที่มีไข่มุกหรือนางกษัตริย์ก็จะมีเครื่องประดับอื่น เช่น เทริด และกะบังหน้าเป็นเครื่องประดับศีรษะแทน เครื่องประดับศีรษะเหล่านี้ต้องติดตรึงไว้กับส่วนศีรษะของหุ่นกระบอกให้แน่นหนาส่วนมากมักติดไว้เป็นการตายตัวเพราะป้องกันมิให้หลุดร่วงง่ายระหว่างการแสดง

จักรพันธ์ โปษยกฤต ข่างประดิษฐ์หุ่นกระบอกผู้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก ดีในยุคนี้ (พุทธศักราช ๒๕๒๐ ถึง ๒๕๓๕) กล่าวอธิบายถึงการประดิษฐ์สร้างเครื่องประดับให้แก่หุ่นกระบอกว่า เครื่องประดับศีรษะของหุ่นกระบอกดังเช่นที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้นซึ่งได้แก่ ขฎา รัดเกล้า มงกุฎกษัตริย์ กะบังหน้า บันจุเหรีจ ตลอดจนเครื่องตกแต่งศีรษะตามท้องเรื่อง เช่น หัวม้า หัวช้าง เป็นต้น มักจะสร้างขึ้นด้วยวัสดุที่มีน้ำหนักเบา "...ขฎาตัวพระส่วนมากมักจะแกะขึ้นเชิงบาตรติดกับศีรษะหุ่นไปเลย บางหัวก็ทำเป็นขฎามาสวมต่างหาก..."^{๑๐} ส่วนเครื่องประดับศีรษะหุ่นกระบอกตัวนางเช่น มงกุฎกษัตริย์ก็ประดิษฐ์ขึ้นในลักษณะเดียวกันกับขฎาของตัวพระที่แตกต่างออกไปเช่นรัดเกล้ามักจะกลึงไม้เนื้อเบาให้มีขนาดและลักษณะเป็นฐานรัดเกล้าทั้งอัน ปลียอดขฎา ยอดรัดเกล้า ยอด-

มงกุฎกษัตริย์เป็นไม้กลิ้งทั้งยอด ฝ่ายบันจุเหรีจ กะบังหน้า
 เปลวรัตเกล้า กรรเจียกจอน เหล่านี้มีลักษณะเป็นแผ่นจึงมัก
 ประดิษฐ์ด้วยหนังอย่างบางหรือใช้สังกะสีแทนหนังก็ได้นำมาตอก
 ฉลุเป็นลวดลายตามที่ต้องการ แล้วเย็บตรึงด้านในด้วยโครงลวดที่
 ดัดไว้ให้เข้ารูปพอดีกับศีรษะหุ่นกระบอกอีกที ลายละเอียดของ
 เครื่องประดับดังกล่าวจะงดงามอ่อนช้อยมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับ
 อีกขั้นตอนหนึ่งคือการประดับลวดลายลงไปบนเครื่องประดับ การ
 ประดิษฐ์ลวดลายได้งดงามละเอียดนั้นช่างในสมัยก่อนหวงวิชากัน
 มากถือกันว่าเป็นความรู้เฉพาะของสำนักไม่นิยมนำไปเปิดเผยให้ผู้
 อื่นซึ่งมิใช่คนในสำนักผู้ใกล้ชิดได้ทราบ การประดับลวดลายเครื่อง
 ประดับหุ่นกระบอกนี้ "...ช่างแต่ก่อนใช้รักผสมกับขี้เถ้าใบตองเผา
 และส่วนประกอบอื่นๆ อีกบ้างถือกันเป็นสูตรลับในสำนักของแต่ละ
 ช่าง เรียกกันว่า 'รักดีลาย' รักดีลายนี้ใช้กดลงไปในพื้นที่หินสบู่ซึ่ง
 แกะเป็นแม่พิมพ์ลวดลายต่างๆ เรียบร้อยแล้ว เช่น ลายกระจัง
 ลายลูกแก้ว ลายกระหนกปลายเปลว ลายก้านขด ฯลฯ..."^{๓๓} ใน
 สมัยก่อนการแกะหินสบู่เพื่อใช้เป็นแม่พิมพ์ประดิษฐ์ลวดลาย
 ประดับเครื่องประดับของหุ่นกระบอก บรรดาช่างมักหวงแหนเป็น
 อย่างยิ่งเพราะถือว่าเป็นเครื่องมือประกอบอาชีพอันสำคัญ หินสบู่ที่
 นำมาใช้แกะลายเป็นแม่พิมพ์นี้ควรจะเป็นหินสบู่ที่มีเนื้อละเอียด

แกะง่ายไม่แตก เครื่องมือที่ใช้แกะลายหินสบู่ส่วนมากบรรดาช่างแกะลายหินสบู่มักใช้เครื่องมือแกะทองเพราะต้องการลวดลายที่ละเอียดและเป็นเครื่องมือที่มีความแข็งแรงทนทานต่องานลวดลายที่ทำด้วยรักดีลายเมื่อนำออกจากพิมพ์หินสบู่แล้ว ช่างก็จะนำไปประดับตามชั้นเชิงบาตร ปลียอด และส่วนอื่นๆ ของเครื่องประดับหุ่นกระบอก เมื่อประดับกระจังและลวดลายรักเสร็จเรียบร้อยดีแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการใช้ 'รักน้ำเกลี้ยง' ซึ่งเป็นรักชนิดเหลวต่างจากรักดีลายซึ่งเหนียวข้นนั้นได้ ช่างจะใช้รักน้ำเกลี้ยงทาขึ้นส่วนเครื่องประดับให้ทั่วทุกซอกทุกมุมอย่างละเอียด รักน้ำเกลี้ยงเป็นรักที่ใช้สำหรับปิดทองโดยเฉพาะ เมื่อทาทั่วแล้วจะต้องทิ้งไว้ให้แห้งสนิทจึงลงมือนำทองคำเปลวมาปิดให้ทั่ว การปิดทองคำเปลวต้องกระทำอย่างใจเย็นและเบามือจึงจะปิดได้ทั่วถึงสม่ำเสมอ สีทองที่นิยมว่าสวยคือต้องสุกแดงกว่าทองสีดอกบวบโดยทั่วไป ดังนั้นถ้าทองคำเปลวที่นำมาปิดขาวจืดสีไม่สวยวิธีทำให้สวยคือต้องย้อมทองด้วยน้ำต้มลูกคำสด ทองจะสุกปลั่งสีเข้มสวยขึ้น เมื่อได้เครื่องประดับเป็นสีทองงดงามดีแล้วจึงนำกระจกกรึบมาประดับตามแนวกระจังตลอดจนทำเฟืองห้อยด้วยกระจกกรึบตามดอกไม้ไหวและรอบเกี่ยวยอดปลี ดอกไม้ไหวของหุ่นกระบอกมักไม่ใช้รักดีลายปิดทองประดับกระจก หากใช้เพชรกันแดด เม็ดโตๆ ซึ่งละคร

ในยุคเดียวกันกับที่หุ่นกระบอกกำลังเฟื่องฟูนิยมมาประดับขงา โดยทำเรือนเป็นเงินแท้ ๆ หุ้มเพชรกันแดดเหล่านี้ทำเป็นดอกไม้ไหว หุ่นกระบอกตัวนางที่สวมรัดเกล้ามีวิธีการตั้งรัดเกล้า คือ ช่างประดิษฐ์หุ่นจะใช้ผมคนจริง ๆ ที่มีความยาวประมาณ ๑๐ นิ้วมาถักเข้าให้เป็นแผงติดกัน หลังจากนั้นจะนำแผงผมนี้มาติดโดยรอบเป็นรูปร่างกลมบนศีรษะหุ่นกระบอกทิ้งไว้ให้แห้งสนิทแล้วจึงแหวกตรงกลางหน้าผากไปรวบที่ท้ายทอยหุ่น สวมที่รัดช่องจนแน่นหนาแล้วดีดต่อนั้นจึงติดกรรเจียกจนและตั้งรัดเกล้าเป็นอันดับสุดท้าย

ในการเล่นหุ่นกระบอก เรื่องที่นำมาเล่นบางเรื่องมีบทที่ตัวละครแปลงร่างเป็นสัตว์ต่าง ๆ หรือตัวละครบางตัวมีศีรษะเป็นสัตว์ในกรณี เช่นนี้ก็จะต้องมีเครื่องสวมศีรษะหุ่นกระบอกที่ประดิษฐ์เป็นหัวสัตว์ต่าง ๆ ตามท้องเรื่อง สำหรับหัวช้างหัวม้า หรือสัตว์พาหนะต่าง ๆ มักนิยมทำเป็นหัวกระดาศ นำมาสวมไว้บนหัวหุ่นกระบอกที่เป็นคนอีกทีโดยสมมุติ ว่าเป็นตัวสัตว์นั้น ๆ เหมือนอย่าง ที่พวกละครใส่ ส่วนที่ทำเป็นสัตว์ทั้งตัวก็มีเหมือนกัน เช่น มีการประดิษฐ์เป็นม้าแผงทั้งตัวหรือเป็นม้าเหมือนจริงทั้งตัวก็มีอยู่บ้าง

คณะหุ่นกระบอกโดยมากจะมีหัวนางมณีนหาม้าหรือนางแก้วหน้าม้า เพื่อใช้เล่นแสดงเรื่อง 'แก้วหน้าม้า' ซึ่งเป็นเรื่องยอดนิยมในสังคมไทยเรื่องหนึ่ง หัวแก้วหน้าม้ามักจะเห็นมีประจำอยู่ทุกคณะ

ลักษณะการประดิษฐ์ศิลปะหุ่นกระบอกแก้วหน้าม้ามีอยู่ทั้งสองวิธี กล่าวคือบางคนก็ทำเป็นศิลปะหุ่นกระบอกหัวแก้วหน้าม้าสีนวล จันทรทั้งหัว ฝ่ายอีกบางคนก็ประดิษฐ์เป็นหน้าม้ากระดาดปิดทองสำหรับมาสวมบนหัวหุ่นกระบอกที่เป็นหน้าคนอีกที หนึ่งอย่าง เช่นที่พวกโขนละครสวม

“เครื่องประดับศิลปะหุ่นอันได้แก่ขญา รัตเกล้า ฯลฯ เหล่านี้เมื่อนำไปแสดงบ่อยครั้งเข้าก็จะชำรุดหักพังไปตามกาลเวลาโดยเฉพาะปลายกระจิงแทบจะไม่มีเหลือ คนเซ็ดหุ่นซึ่งไม่ใช่ช่างก็มักจะหยิบจับหรือเล่นเซ็ดอย่างเต็มที่ไมระมัดระวัง ด้วยค่านึงถึงศิลปะในด้านการแสดงมากกว่าจะนึกถึงศิลปวัตถุที่จะชำรุดเสียหาย หุ่นหุ่นกระบอกแต่ก่อนที่ยังหลงเหลืออยู่ให้เห็นทุกวันนี้จึงล้วนชำรุดทรุดโทรมกว่าที่ควรจะเป็นทั้งสิ้น”^{๓๖}

เมื่อศึกษาหุ่นกระบอกของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ และ คุณลุงวงศ์ รวบรวม เห็นว่ามีลักษณะดังเช่นที่ จักรพันธ์ โปษยกฤต กล่าวอธิบายไว้แทบทุกประการคือเครื่องประดับหุ่นกระบอกเท่าที่มีเหลือให้เห็นอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม แตกหักถึงแม้จะมีค่าให้เห็นว่าครั้งหนึ่ง เครื่องประดับหุ่นกระบอกเหล่านี้ คงต้องงดงาม

เป็นที่ยิ่ง ซึ่งเรื่องนี้จะขอนำไปกล่าวไว้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหุ่นกระบอกของทั้งสองคณะ

นอกจากศิระหุ่่นกระบอกซึ่งมีรูปลักษณ์อย่างตัวละครที่แสดงในแบบละครรำของไทยคือตัวพระตัวนางสวมมงกุฎ ใส่ชฎา รัตเกล้า ฯลฯ และแต่งกายอย่างโขนละครของไทยแล้วยังมีศิระหุ่่นอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า ‘หัวภาษา’ หรือบางที่เรียกว่า ‘หัวออกภาษา’ อันได้แก่ศิระหุ่่นที่ประดิษฐ์ให้เป็นรูปลักษณ์ของชาวต่างประเทศชาติต่างๆ ตามท้องเรื่อง ที่นำมาแสดง คือมีศิระหุ่่นกระบอกลาว ศิระหุ่่นกระบอกมอญ ศิระหุ่่นกระบอกพม่า ศิระหุ่่นกระบอกจีน ศิระหุ่่นกระบอกฝรั่ง ศิระหุ่่นกระบอกแขก ในยุคที่หุ่นกระบอกเฟื่องฟู คณะหุ่นกระบอกทุกคณะมีศิระหุ่่นภาษาเป็นประจำอยู่ทุกคณะ ศิระหุ่่นกระบอกเหล่านี้แต่ละศิระหุ่่นผู้ประดิษฐ์ จะคิดสร้างเอกลักษณ์ประจำชาติอันเป็นลักษณะพิเศษที่จะบ่งบอกเชื้อชาติของหุ่นต่างภาษาไว้อย่างชัดเจน หัวนางละเวง และหัวอุศเรนของคณะหุ่นกระบอกแม่สาทร่าย ทำทรงผมใส่หมวกอย่างฝรั่งชาติยุโรป “หัวแหลมและหัวฝรั่งของหุ่นพระยาสุนทรเทพ ระบุว่าถึงกับใส่ตาแก้วสีน้ำเงิน นอกจากนี้ก็มีหัวจีนตั้ง เจ้าละมานพลายชุมพลสร้อยฟ้า ฯลฯ”^{๓๓} ส่วนเครื่องแต่งกายคือเสื้อก็ออกแบบให้เข้าชุดกับศิระหุ่่นอันบ่งแสดงเชื้อชาติของตนอย่างเห็นได้ชัดเจน

การใช้เครื่องประดับตกแต่งให้แก่หุ่นกระบอกนอกจากเครื่องประดับส่วนศีรษะซึ่งรวมเอากรรเจียกจอนและตุ้มหูเข้าไว้ด้วยแล้ว ที่มีของหุ่นกระบอกก็ควรต้องมีเครื่องประดับด้วยเช่นกัน ที่มีก็เช่นกันกับที่ศีรษะคือถ้าจะให้สวยงามประณีตวิจิตรมากขึ้นก็ต้องมีเครื่องประดับ ถึงแม้ว่าที่มีนั้นจะไม่จำเป็นมากเท่าศีรษะหรือเครื่องประดับจะไม่จำเป็นมากเท่าอาวุธที่หุ่นกระบอกตัวพระต้องถือโดยอาจจะไม่ต้องมีเครื่องประดับก็ได้ แต่ส่วนมากช่างหุ่นผู้มีความละเอียดละออในการประดิษฐ์ตกแต่งหุ่นกระบอกให้สวยงามวิจิตรประณีตมากยิ่งขึ้นก็มักต้องสวมเครื่องประดับนิ้วและข้อมือให้แก่หุ่นทั้งตัวพระและตัวนางจะสวมแหวน นอกจากนี้มีสร้อยและกำไลสำหรับตัวนางกษัตริย์ซึ่งมักมีเครื่องประดับที่มีมือด้วย เครื่องประดับที่มีอันได้แก่แหวน สร้อย กำไล ปะวะหล้า ฯลฯ ก็ต้องประดิษฐ์ให้คล้ายของจริงเช่นกัน

นอกจากการประดิษฐ์ตัวหุ่นกระบอกแล้ว สิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ที่จะต้องนำออกแสดงพร้อมกันตามท้องเรื่องที่เล่น ก็ต้องประดิษฐ์ให้มีขนาดพอเหมาะกับตัวหุ่นกระบอก เช่น เรือสำเภา โคมไฟ สี่กวาง ตลอดจนสัตว์ที่เป็นพาหนะทั้งหลายเหล่านี้เป็นต้น

เชิงอรรถ

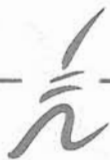
^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เล่ม ๙ (พระนคร : องค์การค้ำชูสุสภา, ๒๕๐๕; หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

^๔ โปรดดูรายละเอียดประกอบในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐, หน้า ๒๘๖ ด้วยเช่นกัน.

^๕ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐, พุทธศักราช ๒๔๓๖, หน้า ๒๘๕.

๖ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗, ๑๑๕.

๗ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑, หน้า ๔๗๓, พุทธศักราช ๒๔๓๖.

๙ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒, หน้า ๑๐, พุทธศักราช ๒๔๓๘.

๑๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สารสินสมเด็จ เล่ม ๙ (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๕; หน้า ๑๒๖.

๑๑ โปรดพิจารณาข้อเขียนของ อรไท ผลดี 'ประวัติหุ่น' ใน จักรพันธ์ โปษยกฤต, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔ ประกอบด้วย.

๑๒ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐

๑๓ มนตรี ตราโมท. การละเล่นของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์
ท่าพระจันทร์, ๒๔๙๗.

๑๔ จักรพันธ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

๑๕ สัมภาษณ์สหายช่วยสมบุญ และอุดม ช่วยสมบุญ,
๖ พฤษภาคม ๒๕๓๑.

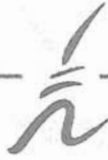
๑๖ จักรพันธ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

๑๗ เอนก นาวิกมูล. อนุสารอ.ส.ท. ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑๒ เดือน
กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓.

๑๘ จักรพันธ์ ไปรษณีย์, บทสัมภาษณ์อาจารย์ดริน เปรมาคุน
ปี ๒๕๒๒, ๙๑๔ ถนนบุษบา อำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร.

๑๙ จักรพันธ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

๒๐ จดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จแลสมคณาพระบาทสมเด็จพระ-

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรกในพุทธ-
ศักราช ๒๔๔๐. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.
หน้า ๑๒๔, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๒๒} หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรณอม ดิศกุล, 'คำปรารภ', ใน
รับเสด็จฯ รศ. ๑๑๖. พศ. ๒๔๔๐ พระนคร : โรงพิมพ์กฤษณป-
กรณ์, ๒๕๑๓. หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรณอม ดิศกุล พิมพ์ในวัน
พระชนมายุครบ ๗ รอบ.

^{๒๓} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔, หน้า ๓๖๘; เล่ม ๕ หน้า ๘,
๖๙, ๙๙, ๓๐๗; เล่ม ๖ หน้า ๓๖๔.

^{๒๔} หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช. 'ข่าวโกลนา' สยามรัฐ
(๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๐) หน้า ๗.

^{๒๕} ลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุณาเจ้า สุขุมालมารศรี พระอรร-
คราชอาณาจักร. พระนคร : โรงพิมพ์ไทเกษม, ๒๔๙๓. พิมพ์ในงาน
พระเมรุจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
กรมพระนครสวรรค์ วรพินิต ณ ท้องสนามหลวง.

^{๒๖} ประชุมบทละครอนงค์ดำบรรพ์ ฉบับหลวง. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑. หน้า ๒๑๔-๒๑๕, พิมพ์แจก
ในงานเลี้ยงเพื่อความรื่นเริงประจำปีของข้าราชการกรมศุลกากร
และมิตร.

^{๒๗} ประชุมบทละครอนงค์ดำบรรพ์ ฉบับหลวง. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑. หน้า ๓, พิมพ์แจกในงาน
เลี้ยงเพื่อความรื่นเริงประจำปีของข้าราชการกรมศุลกากรและมิตร.

^{๒๘} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗ หน้า ๗๑.

^{๒๙} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๖ หน้า ๒๑๓๑.

^{๓๐} จักรพันธุ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

๓๑ จักรพันธ์ ไปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

๓๒ จักรพันธ์ ไปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐-๘๑.

๓๓ จักรพันธ์ ไปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๓

หุ่นกระบอกของไทยในภูมิภาคตะวันตก

เมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ หุ่นกระบอกได้รับความนิยมแพร่หลายเป็นอย่างมากยิ่งในกรุงเทพมหานครตลอดจนหัวเมืองสำคัญอื่นๆ ทั้งทางเหนือซึ่งเป็นที่มาของของหุ่นชนิดนี้และจังหวัดปริมณฑลรอบๆ พระนคร คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ อายุ ๘๖ ปี เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๒ ได้กรุณาเล่าโดยรำลึกจากความทรงจำถึงประสบการณ์ในชีวิตเกี่ยวกับการเล่นหุ่นกระบอกให้ฟังว่า ครั้งแรกที่ท่านได้เห็นการแสดงหุ่นกระบอกคือที่แม่กลองหรือจังหวัดสมุทรสงคราม ในขณะที่ท่านมีอายุประมาณ ๑๗ ปี ฉะนั้นคงเป็นระยะเวลาปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ คณะหุ่นกระบอก ที่มาแสดงในงานประจำปีของทางจังหวัดที่คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ ยังสามารถจดจำได้อย่างแม่นยำคือ การแสดงของคณะหุ่นกระบอกพระองค์เจ้าสุทนต์ การแสดงหุ่นกระบอกของคณะนี้เป็นที่นิยมชมชอบของชาวแม่กลองเป็นอันมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนายพลอย ช่วยสมบุญ ผู้เป็นสามีของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญได้ชมการแสดงแล้วเกิดความประทับใจขึ้นชมการเล่นหุ่น-

กระบอกมากอย่างยิ่ง จนถึงกับคิดสร้างหุ่นกระบอกด้วยตนเอง นายพลอย ช่วยสมบุญได้ใช้ความพยายามอย่างอุตสาหะประดิษฐ์ หุ่นกระบอกตลอดจนเครื่องประกอบการแสดงอย่างอื่น ๆ จนครบ และได้อาศัยภรรยาคือคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญซึ่งสนใจการรำ ละครมาแต่เดิมเป็นผู้ช่วยขีดหุ่นที่ประดิษฐ์ขึ้น และในเวลาต่อมา ก็ได้คณะหุ่นกระบอกออกรับงานทั่วไปทั้งในเขตจังหวัดสมุทร สงครามตลอดจนจังหวัดอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง” เรื่อง ‘หุ่น กระบอกคณะแม่สาหร่าย’ จะขอกล่าวถึงโดยละเอียดในบทนี้ต่อไป จากคำบอกเล่าของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกที่มีเข้ามาสู่ภูมิภาคตะวันตกเท่าที่มี หลักฐานให้สืบสาวศึกษาได้ คือ ‘หุ่นพระองค์สุทัศน์’ ส่วนหุ่น กระบอกคณะอื่นๆ จะได้เคยนำมาแสดงในภูมิภาคนี้หรือไม่หรือไม่ นั้นไม่สามารถสืบหาเบาะแสหลักฐานแน่ชัดใดๆ ฉะนั้นในขั้นต้น นี้จึงจะขอกล่าวถึงคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทัศน์อันถือ ได้ว่าเป็นต้นเค้าให้เกิดมีคณะหุ่นกระบอกคณะอื่นๆ ในภูมิภาค ตะวันตก ตลอดจนมีอิทธิพลสำคัญในแง่ของการสร้างแรงบันดาลใจและเป็นผู้นำทางความคิดให้ชาวบ้านในภูมิภาคตะวันตกได้ ดำเนินตามวิธีการเล่นหุ่นกระบอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะหุ่นกระ- บอของนายพลอย ช่วยสมบุญหรือในยุคต่อมาเมื่อคุณยาย-

สาทร่าย ช่วยสมบุญ เป็นผู้ดูแลกิจการคนทั่วไปจึงเรียกว่า
'หุ่นแม่สาทร่าย'

คณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร

มหาอำมาตย์ตรีพระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ ๑๔ ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ และ เจ้าจอมมารดา หม่อมหลวงนวม ปาลกวงศ์ ณ อยุธยา ดังที่ได้ กล่าวแล้วในบทก่อนกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงโปรดการเล่น แสดงหุ่นเป็นอย่างยิ่งจนกระทั่งได้โปรดฯ ให้ประดิษฐ์หุ่นทั้งหุ่นไทย และหุ่นจีนขึ้นอย่างประณีตงดงาม หุ่นของสมเด็จพระราชวัง บวรได้นำออกแสดงหลายครั้ง ฉะนั้นพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรรัก ings ได้ทรงเห็นและคลุกคลีอยู่กับการประดิษฐ์สร้างหุ่น การหัดเข็ด ซ้อมแสดงตลอดไปจนถึงการแสดงหุ่นจริงๆ เนื่องในงานมหรสพ ต่างๆ อย่างเจตนาเจเนใจกอร์ปทั้งคงทรงมีความสนพระทัยตลอด จนมีพระทัยรักพระทัยใส่ในงานศิลปะการเข็ดแสดงหุ่นตั้งแต่เมื่อยัง ทรงพระเยาว์

คณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์หรือที่ผู้คนทั่วไปเรียก ขานจนเป็นที่รู้จักกันดีชื่อติดปากคนสมัยนั้นว่า 'หุ่นพระองค์ สุทนต์' น่าจะเกิดขึ้นหลังปีพุทธศักราช ๒๔๓๐ แต่เพียงเล็กน้อย

และน่าจะเป็นหุ่นกระบอกที่เกิดขึ้นในยุคสมัยเดียวกันกับหุ่นกระบอกคณะแรกในกรุงเทพมหานครคือคณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะ พยัคฆเสนา กล่าวคือเมื่อหุ่นกระบอกของคุณเถาะได้เริ่มแสดงให้แก่มหาชนได้ชมแล้วไม่นานความนิยมหุ่นชนิดนี้ได้แพร่หลายอย่างรวดเร็ว เจ้านายบางพระองค์ซึ่งมีความสนพระทัยในเรื่องศิลปะการแสดงและมีบรรดาผู้ที่อยู่ในวังเช่นพวกมหาดเล็กข้าหลวงผู้เป็นละครและดนตรี ดังเช่นพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรก็คงสามารถสร้างหุ่นกระบอกและตั้งคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เองขึ้นได้โดยสะดวก

ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๓ จักรพันธ์ุ โปษยกฤต ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมาและลักษณะเฉพาะอันเป็นเอกลักษณ์ของ หุ่นกระบอกคณะของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร หม่อมเจ้าหญิงดารารจรัส สุทนต์นิย ณ กรุงเทพมหานคร พระธิดาของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร ประสูติจากหม่อมมัน สุทนต์นิย ณ กรุงเทพมหานคร ในขณะนั้น คือปีพุทธศักราช ๒๕๒๓ ทรงมีพระชันษา ๗๓ ปี ได้ทรงมีพระกรุณาเล่าเรื่องความเป็นมาของคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรประทาน นอกจากนี้คุณยายชูป มนัสช่วง ผู้เป็นพี่เลี้ยงของหม่อมเจ้าหญิงดารารจรัส ซึ่งในปีพุทธศักราชเดียวกันนั้นมีอายุ ๘๖ ปี ก็ได้ให้คำบอกเล่าถึงเรื่องอันน่าสนใจ

และมีประโยชน์ยิ่งด้วยเช่นกัน สำหรับคุณยายซุบ มั่นสข่วง นอก
จากจะเป็นพระพี่เลี้ยงของหม่อมเจ้าหญิงดารารัจสแล้ว ท่านยังเคย
เป็นผู้ที่อยู่อาศัยในวังของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรในยุคสมัยที่ท่าน
ทรงดำเนินกิจการเกี่ยวกับคณะหุ่นกระบอกจนกระทั่งถึงยุคหมด
สมัยความนิยมการละเล่นเครื่องแสดงชนิดนี้ จากคำเล่าประทาน
และคำบอกเล่าของบุคคลสำคัญผู้ที่เคยใกล้ชิดและได้ติดตามความ
เป็นมาของหุ่นกระบอกคณะพระองค์เจ้าสุทนต์ จึงช่วยให้เกิดความ
กระจ่างว่า หุ่นกระบอกของคณะพระองค์เจ้า-สุทนต์นิภาธร หรือที่
เรียกกันติดปากชาวบ้านว่าหุ่นพระองค์สุทนต์นั้นเป็นหุ่นที่เกิดขึ้น
ในยุคสมัยเดียวกันกับหุ่นคุณเกาะ หุ่นจางวางสอน หุ่นจางวางต่อ
หุ่นพระองค์เจ้าอนุสรณ์ฯ ฯลฯ ตามหลักฐานที่ปรากฏในปีพุทธ-
ศักราช ๒๔๓๖ เมื่อหม่อมราชวงศ์เกาะ เป็นผู้นำหุ่นกระบอกมาเล่น
เจ็ดแสดงเป็นคณะแรกในพระมหานครจนกระทั่งได้รับความนิยม
จากมหาชนโดยทั่วไป ดังที่ได้แสดงความเป็นมาตลอดจนหลักฐาน
อ้างอิงต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะไว้อย่าง
ละเอียดในบทก่อนแล้วนั้น หลังจากที่ได้มีการริเริ่มการแสดงหุ่น
ชนิดนี้เป็นเครื่องมหรสพจนเป็นที่ยอมรับ มีผู้ดำเนินรอยตามอีก
มากมายหลายคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรก็คง
จะเกิดมีขึ้นภายหลังการเกิดคณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์

เกาะในระยะเวลาไม่นานนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งคงเกิดขึ้นในช่วงเวลาหลังจากที่มีการย้ายวังจากริมคลองตลอดอันเป็นนิวาสสถานถิ่นเดิมของบรรดาเจ้านายฝ่ายวังหน้าคือผู้สืบสายราชสกุลของสมเด็จพระราชวังบวรวิไชยชาญ ซึ่งมีอาณาเขตกินบริเวณตั้งแต่วัดพระแก้ว วังหน้าและแผ่ขยายเขตไปตามถนนพระอาทิตย์ พระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธรได้ทรงย้ายวังจากบริเวณดังกล่าวมาอยู่ ณ วังเจริญพาสน์-ธนบุรี ซึ่งปัจจุบันได้กลายมาเป็นกรมช่างทหารเรือ เมื่อได้ทรงย้ายวังมายังฝั่งธนบุรีแล้ว พระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธรรก็ได้ทรงตั้งคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เองขึ้น กล่าวกันว่าหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธร มีเป็นปริมาณจำนวนมาก เป็นหุ่นคณะใหญ่หุ่นตัวละครตัวเดียวกันจะสร้างให้มีเป็นจำนวน ๒ ตัว เช่น พระอภัยมณีก็จะมี ๒ ตัว นางสุวรรณมาลีก็จะมี ๒ ตัว นางผีเสื้อสมุทร ๒ ตัว พระลักษมณ์วงศ์พราหมณ์เกสร นางยี่สุ่น ฯลฯ ทุกตัวละครจะมีจำนวน ๒ ตัว ด้วยเป็นหุ่นคณะใหญ่มีจำนวนหุ่นเป็นปริมาณมาก หุ่นคณะของพระองค์เจ้าสุทศน์จึงสามารถออกรับงานได้หลายงานในเวลาเดียวกันส่วนมากจะเป็นสองงานในคราวเดียว พระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธรทรงดำเนินกิจการเกี่ยวกับหุ่นกระบอกโดยที่ พระองค์เองเป็นเจ้าของคณะและได้รับความร่วมมือช่วยสนับสนุนในกิจการนี้เป็นอย่างยิ่งจากหม่อมบัว

และหม่อมฉันในเรื่องการขีดแสดง การฝึกซ้อมและหัดข้าหลวง
มหาดเล็กคนอื่น ๆ ให้ขีดเป็นจนสามารถขีดแสดงได้ตลอดไปจน
ถึงในเรื่องการประดิษฐ์เครื่องแต่งกายหุ่นซึ่งต้องใช้ฝีมือการช่างทาง
เย็บปักถักร้อยเป็นอันมาก ทั้งนี้เนื่องจากทั้งสองท่านเป็นผู้ที่มี
ความสามารถในการละครตามแนวประเพณีนิยมที่มีมาแต่เดิมของ
ไทย รำละครได้ดงามถูกต้องตามกระบวนท่ารำ คงด้วยเหตุผลที่
ว่าทั้งสองท่านเป็นละครนี้เองจึงสามารถขีดหุ่นให้มีท่าทางการ
รำรำได้อย่างงดงาม นอกจากนี้ทั้งหม่อมบัวและหม่อมฉันยังได้รับ
หน้าที่ฝึกหัดให้คนในวังอีกเป็นจำนวนมากขีดหุ่นจนสามารถร่วม
ขีดแสดงกันเป็นคณะใหญ่ได้อีกด้วย นอกจากความสามารถในการ
ละคร การขีดและการฝึกซ้อมคนให้ขีดหุ่นได้ดังกล่าวมาแล้ว
ความสวยงามของหุ่นคณะนี้เป็นอิทธิพลสำคัญประการหนึ่งที่จะดึง
ความสนใจจากคนดูให้เกิดความประทับใจซาบซึ้งในความงดงาม
ของตัวหุ่น ลักษณะความงดงามดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากทั้ง
หม่อมบัว และหม่อมฉันมีความสามารถในเชิงการช่างฝีมือ กล่าว
คือสามารถปักสะดึงตั้งไหม ดิ้น เลื่อม ซึ่งเป็นงานสำคัญในการ
ประดิษฐ์เครื่องแต่งกายหุ่นให้งดงามจับตาจับใจคนชม ดังที่ได้
กล่าวแล้วว่าเครื่องแต่งกายหุ่นเลียนแบบมาจากเครื่องแต่งกายของ
โขนละคร ฉะนั้นหม่อมบัวและหม่อมฉันคงได้เคยสร้างเครื่องแต่ง

ภายใน ละครมาแล้วด้วยเช่นกัน แนวความนิยมเช่นนี้พิสูจน์ให้เห็นว่าเจ้านายผู้เป็นเจ้าของราชสำนักทั้งวังหลวงและวังหน้า ตลอดจนเจ้านายผู้สืบสายราชสกุลผู้มีวังเป็นของตนเองต่างก็มีคณะโขนละครภายใต้ความอุปถัมภ์ของตนเองดังมีหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ในสายราชสกุลวังหน้าในยุคสมัยที่ความนิยมการเล่นหุ่นเฟื่องฟู คือ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล นั้น นอกจากพระราชวรรังศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธรแล้วพระราชวรรังศ์เธอ พระองค์เจ้าฉายลักษณะมีหิรัญพรรณผู้เป็นพระเชษฐภคินีของพระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธรก็ทรงมีคณะโขนของพระองค์เองคณะโขนคณะนี้มีชื่อเสียงเลื่องลือติดปากชาวบ้านโดยเรียกกันทั่วไปว่า 'โขนพระองค์ฉาย' อนึ่งในยุคเดียวกันยังมีคณะละครที่มีชื่อเสียงเฟื่องฟู ผู้คนนิยมว่ามีกระบวนท่ารำ ตัวคนเล่นและเครื่องแต่งกาย การประดับ ตกแต่งงดงามเป็นเลิศ คือ คณะ 'ละครของพระองค์เจ็ดโคม' ซึ่งเป็นขนิษฐภคินีของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

คณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร คงได้สร้างชื่อเสียงไว้เป็นอันมากในกรุงเทพมหานครจนกระทั่งกิดดิศัพท์แผ่ขยายออกไปยัง จังหวัดปริมณฑลใกล้เคียงพระมหานครจึงมีผู้มาว่าให้เดินทางออกไปขีดแสดงยังต่างจังหวัดรวมทั้งหลายๆ จังหวัดในภูมิภาคตะวันตกเช่นที่จังหวัดสมุทรสงคราม ส่วนจังหวัดอื่นๆ ใน

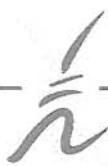
ภูมิภาคนี้ถึงแม้ไม่อาจสามารถสืบหาหลักฐานหรือพยานมาระบุให้เห็นชัดเจนหรือให้เบาะแสได้ว่าคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิกัการได้เคยมาแสดง ณ จังหวัดไต่บั้ง แต่อย่างไรก็ตาม อาจสันนิษฐานว่านับแต่ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ได้มีงานพิธีฉลองสมโภชองค์พระเจดีย์และพระร่วงโรจนฤทธิ์หลังจากนั้นก็ได้อือเป็นประเพณีปฏิบัติต่อเนื่องกันมาเป็นประจำทุกปีในเทศกาลเดือน ๑๒ ประมาณต้นเดือนคือข้างขึ้นโดยกำหนดเวลางานฉลองสมโภช และนมัสการองค์พระก่อนเทศกาลลอยกระทงเล็กน้อย หลังจากนั้นในเดือนต่อมาคือ เดือนอ้ายและเดือนยี่ก็มืงานฉลองประจำปีของชาวจังหวัดสมุทรสงครามและเพชรบุรี ฉะนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่า ‘หุ่นกระบอกพระองค์สุทนต์’ ได้เคยมาเล่นแสดง ณ จังหวัดนครปฐมและเพชรบุรีด้วย จากคำบอกเล่าของทั้งคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ และคุณลุง วงษ์ ร่วมสุข ก่อให้เกิดความกระจ่างว่า ในงานฉลองสมโภชองค์พระปฐมเจดีย์และพระร่วงโรจนฤทธิ์ ซึ่งเป็นงานประจำปีของชาวจังหวัดนครปฐม และงานฉลองสมโภชเขาวังสุวรรณคีรีบรรพตของชาวจังหวัดเพชรบุรี เท่าที่ส่องท่านจำได้และตั้งแต่ท่านจำความได้คือได้เห็นนับแต่สมัยที่ท่านยังเป็นเด็กในงานประเพณีดังกล่าวมีการแสดงหุ่นกระบอกเป็นมหรสพต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน การเล่นหุ่น-

กระบอกในงานประจำปีของจังหวัดในภูมิภาคตะวันตกดังกล่าวได้
ได้รับความนิยมนำมาอีกหลายสิบปีแม้จนกระทั่งเมื่อทั้ง
สองท่านมีคณะหุ่นกระบอกของตนเอง คือหลังจากยุคเริ่มแรกที่มี
หุ่นกระบอกนานถึงประมาณ ๖๐ ปี ทั้งสองท่านก็ย้่านำคณะหุ่น
กระบอกมารับงานฉลององค์พระปฐมเจดีย์และเขาวังเพชรบุรีเป็น
ประจำแทบทุกปี โดยที่คุณลุงวงศ์ ร่วมสุข เจ้าของคณะหุ่น-
กระบอกชูเชิดชำนาญศิลป์จากอัมพวา แม่กลอง จะมารับงานที่
จังหวัดนครปฐม ส่วนคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญจะนำคณะหุ่น
แม่สาหร่ายไปรับงานที่จังหวัดเพชรบุรีเพราะเดิมท่านมีเชื้อสายมา
จากชาวบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ดังนั้นคณะหุ่นกระบอกของ
พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรนอกจากจะเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางใน
จังหวัดสมุทรสงครามแล้วยังอาจเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในเขต
จังหวัดอื่นๆ ดังได้กล่าวนามมาแล้ว ในภูมิภาคตะวันตกนี้ด้วย
ส่วนหุ่นกระบอกคณะอื่นๆ ที่ได้ถือกำเนิดแรกเริ่มในกรุงเทพฯพระ
มมหานครในยุคนั้น ไม่สามารถสืบหาหลักฐานเบาะแสได้อันจะเป็น
เครื่องบอกได้ว่าเคยเข้ามาสู่ภูมิภาคนี้ อาจเป็นด้วยเหตุผลที่ว่าฤดู
กาลที่มีงานชุก คือมีการฉลองสมโภชก็มักจะมีเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน
หรือไล่เลี่ยกันนับแต่เดือนสิบซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาหลังการเก็บเกี่ยว
แล้วเป็นต้นไปจนถึงเดือนห้าของอีกปีหนึ่งซึ่งเป็นเดือนที่มีวัน

สงกรานต์ขึ้นปีใหม่คณะหุ่น-กระบอกจากอื่น ๆ ซึ่งเป็นคณะเล็กจึงอาจ
รับงานส่วนใหญ่ในกรุงเทพมหานครโดยอาศัยคนเข็ดจากคณะอื่น
มาช่วย การเดินทางไปต่างจังหวัดต้องใช้เวลามาก หุ่นคณะใหญ่ๆ
อย่างเช่น คณะหุ่นกระบอกจากพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรเท่านั้นจึง
จะสามารถรับงานจังหวัดอื่นที่อยู่นอกเขตกรุงเทพมหานครได้

ลักษณะหุ่นกระบอกจากพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรมีความ
สวยงามเป็นที่ยึงจนกระทั่งเมื่อนายพลอย ช่วยสมบุญณ์ ได้เห็นก็
เกิดแรงบันดาลใจให้นึกอยากมีหุ่นกระบอกเป็นของตนเอง เรื่องราว
เกี่ยวกับนายพลอย ช่วยสมบุญณ์และภริยา คือ คุณยายสาทราย
ช่วยสมบุญณ์ จะขอนามากล่าวอย่างละเอียดต่อไปในบทนี้ ในส่วน
ที่เกี่ยวกับหุ่นกระบอกจากพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร คุณยายชูป
มนัสช่วง ได้กรุณาเล่าบรรยายและอธิบายลักษณะหุ่นกระบอกจาก
พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรให้แก่ จักรพันธ์ ไปขยกฤต ฟังว่าศึระ
หุ่นเหล่านี้แกะด้วยไม้หุ่น ผู้ที่ลงมือแกะประติษฐ์ คือสามีของคุณ
ยายชูปเอง ท่านชื่อ นายชิน มนัสช่วง จากคำบอกเล่าแสดงให้เห็น
ว่างานแกะหัวหุ่นต้องใช้ฝีมือประณีตเป็นอันมากศึระหุ่นจึงจะมี
ความงดงามเพราะมีขนาดเล็ก นอกจากการใช้วิธีแกะด้วยไม้แล้ว
ยังมีการประติษฐ์ศึระหุ่นกระบอกอีกวิธีหนึ่งคือ การใช้กระดาษ
ปิดทับด้วยกาว เมื่อแห้งแล้วจึงผ่าลอกกระดาษออกศึระหุ่นแบบนี้

จะมีขนาดมากกว่าเพราะข้างในกลวงแต่ความทนทานสู้แบบที่ทำด้วยไม้ไม่ได้ อย่างไรก็ตามคุณยายซุบ มนต์ช่วงมิได้เล่าลงไป ในรายละเอียดว่าคุณตาขึ้น มนต์ช่วงถนัดแกะหัวหุ่นประเภทใด เช่น หุ่นกระบอกตัวพระตัวนาง หรือตัวตลก หรือว่าท่านสามารถประดิษฐ์สร้างได้ทุกประเภท นอกจากสามของท่านเองแล้ว คุณยายซุบ มนต์ช่วง เล่าต่อไปว่ายังมีช่างประดิษฐ์ศิระหุ่่นกระบอก ซึ่งมีฝีมือเป็นเลิศสามารถแกะหน้าหุ่นกระบอกได้สวยงามอย่างยิ่ง อีก ๒ ท่านคือ ชุนรจนา มาศ (คำ) และหลวงสลบสี สวรรค์ (แส) ในการประดิษฐ์ศิระหุ่่นกระบอกนั้นนอกจากความมีฝีมือเชิงช่าง แกะไม้แล้วผู้ประดิษฐ์ยังต้องมีความสามารถทางช่างวาดอีกด้วย ศิระหุ่่นจะสวยงามสะดุดตาไม่น้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับลักษณะทั้งสองประการคือพื้นฐานของรูปหน้าและการลงสีวาดให้ดูมีชีวิต ทั้งสองท่านที่กล่าวนามมานี้เป็นบุคคลที่ผู้นิยมหุ่นกระบอกทั้งปวง ในยุคนั้นรำลือว่ามีความสามารถเป็นเยี่ยมในการเขียนหน้าหุ่นให้งดงามพร้อมเพราดูแล้วมีชีวิตจิ้มลิ้มน่ารักเหมือนคนจริงเข้าใจว่าจุดที่สำคัญคงเป็นที่การวาดนัยน์ตาที่คนดูดูแล้วเห็นหุ่นประดุจมีความรู้สึกดังมนุษย์ ช่างวาดเขียนฝีมือเอกผู้ชำนาญการวาดรูปหน้าคน มักเน้นความสำคัญที่ดวงตาเสมอ การวาดหน้าหุ่นกระบอกก็คงเป็นไปในลักษณะเดียวกัน การวาดดวงตาจะเป็นเครื่องแสดงให้

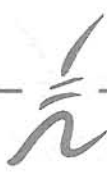
เห็นความมีวิญญานของหุ่นนั้น หนึ่งทั้งขุนรจนามาศและหลวงสลับ
สีสุวรรณค์ ยังได้ใช้ฝีมือทางช่างวาดประดิษฐ์เขียนฉากหุ่นเพื่อประดับ
โรงหุ่นของ พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธรอีกด้วย เป็นที่น่าเสียดายว่า
ฉากหุ่นกระบอกที่ทั้งสองท่านเขียนขึ้นนั้นไม่เหลือเค้าให้คนรุ่นหลัง
ได้ประจักษ์ในความวิจิตรจะมีก็แต่เพียงคำบอกเล่าให้เกิดจินตนา
การถึงความงดงามจากฝีมือของท่านให้ได้ทราบเท่านั้น

ดังเช่นที่ได้กล่าวแล้วว่าหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทัศน์-
นิภาธรเป็นโรงใหญ่ สามารถรับงานพร้อมกันสองงานในคราวเดียว
ได้ ดังนั้นหุ่นกระบอกแทบทุกตัวโดยเฉพาะตัวเอกจะมีอย่างน้อย
สองตัวเพื่อให้สามารถออกรับงานพร้อมกันได้เช่น พระอภัยมณี
พระราม พระลักษณ์ พระลักษณวงศ์ นางละเวง นางสุวรรณ
มาลี นางผีเสื้อสมุทร พราหมณ์เกสร ทศกัณฐ์ หนุมาน สินสมุทร
พระฤาษี ต้องมีตัวละครละ ๒ ตัวทั้งสิ้น หุ่นกระบอกของพระองค์
เจ้าสุทัศน์นิภาธรมีขนาดเล็กเล็กกับหุ่นกระบอกโดยทั่วไปคือความสูง
จากหัวถึงปลายเสื่อซึ่งคลุมแกนไม้กระบอกมิดอยู่นั้น ประมาณ ๖๐
เซนติเมตร นอกจากหุ่นกระบอกแบบธรรมดาแล้วหุ่นในคณะนี้ยังมี
แบบที่เป็นรูปหุ่นเต็มตัวคือมีแขนขาเข้าครบสมบูรณ์ หุ่นกระบอก
แบบหลังมีขนาดเท่ากับหุ่นกระบอกแบบธรรมดาที่มีแกน
กระบอกอยู่ภายใน แต่หุ่นแบบที่สองนี้ไม่มีแกนกระบอกให้ถือเชิด

แสดง ส่วนที่เป็นศิระจะเสียบลงบนลำตัวของหุ่นโดยตรง เหตุที่หุ่นชนิดหลังไม่มีแกนกระบอกต่อรับศิระหุ่นก็เพราะหุ่นชนิดนี้ใช้แสดงเฉพาะกับตัวละครที่มีบทบาทตามท้องเรื่องที่จะต้องเหาะเหินเดินอากาศเท่านั้น เวลาแสดงก็ใช้จักรอกผูกโยงตัวหุ่นโดยต่อเข้ากับสายที่ขึงไว้ทางด้านบนของโรง เมื่อแสดงก็ใช้วิธีชักหุ่นที่มีแขนขาในท่าเหาะแบบไทยคือ งอเข่า การแสดงหุ่นบทบาทต้องมีผู้คอยดูแลโดยเฉพาะอย่างน้อยคนหนึ่ง เมื่อถึงบทผู้ดูแลหุ่นตัวเหาะจะชักรอกหุ่นจากด้านข้างด้านหนึ่งของเวทีไปสู่อีกด้านหนึ่ง แต่ถ้ามีหุ่นที่จะต้องเหาะหลายตัวก็ต้องมีจำนวนผู้ดูแลเท่ากับจำนวนหุ่นเหล่านั้น เนื่องจากบางครั้งหุ่นที่มีแขนขาครบเหล่านี้ ต้องมีหลายตัวเพื่อแสดงบทบาทการต่อสู้กันกลางอากาศอย่างนี้ก็มีเป็นต้น หุ่นพวกนี้ ส่วนมากเคลื่อนไหวแขนได้คือตรงข้อพับที่หัวไหล่และศอกจะสร้างเป็นคนละชิ้นแล้วนำมาประกอบเข้าด้วยกันโดยใช้สลักสอดยึดไว้หลวมๆ ให้ปรับท่าทางได้ แต่ขาส่วนมากจะสร้างไว้ในท่าเหาะตายตัวคืองอเข่าไว้ตลอดเป็นอันเดียว มีบางตัวเป็นส่วนน้อยเท่านั้นที่สร้างขาให้ปรับท่าได้ดังเช่นวิธีเดียวกันกับการสร้างแขนคือแยกท่อนขาตรงสะโพก หัวเข่า และข้อเท้า อย่างไรก็ตามหุ่นกระบอกตัวเหาะได้ซึ่งเป็นแบบเต็มตัวในคณะของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุรณ์ ซึ่งเชื่อว่าได้แบบอย่างมาจากหุ่นของพระองค์เจ้า

สุทัศนินิภาธร ส่วนมากจะอยู่ในท่าอเข่าอันเป็นท่าเหาะตามแนว
 คิดความนิยมของไทยมาแต่เดิม จากหลักฐานตัวหุ่นกระบอกของ
 คณะแม่สาหร่ายซึ่งนายพลอย ช่วยสมบุรณ์ เป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นขณะ
 นี้อยู่ในพิพิธภัณฑ์ของสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก มหา-
 วิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ มีหุ่นบางตัวที่
 มีลักษณะเป็นหุ่นตัวเหาะเช่นนี้ด้วยเป็นจำนวนถึง ๖ ตัว หุ่นตัว
 เหาะส่วนมากจะอยู่ในสภาพหักพังทรุดโทรมเพราะเก็บรักษายาก
 กว่าหุ่นกระบอกแบบธรรมดา นายอุดม ช่วยสมบุรณ์ “ กรุณาเล่า
 ว่าบิดาของท่านคือ นายพลอย ช่วยสมบุรณ์ ได้ศึกษาแบบอย่าง
 การสร้างและเล่นหุ่นลักษณะนี้มาจากการเชิดแสดงหุ่นคณะของ
 พระองค์เจ้าสุทัศนินิภาธรซึ่งเป็นคณะหุ่นที่ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจ
 ให้นายพลอย ช่วยสมบุรณ์ สร้างคณะหุ่นของตนขึ้นมาั่นเอง

การเก็บรักษาหุ่นกระบอกของคณะหุ่นพระองค์สุทัศนินิฯ ก็
 เหมือนกับที่นิยมกระทำกันทั่วไปคือเมื่อมิได้มีการรับงานแสดงก็จะ
 ถอดศีรษะหุ่นกระบอกออกจากตัวหุ่นแยกกันเก็บ เสื้อหุ่นจะต้องพับ
 อย่างดีมิให้ยับแยกเก็บใส่ไว้หีบหนึ่ง ส่วนในหีบที่เก็บศีรษะหุ่นตัว
 สำคัญๆ ที่สวยประณีตยากแก่การประดิษฐ์ก็จะต้องมีฐานไม้มีรูให้
 แขนเสียบลงได้มารองรับศีรษะหุ่น นอกจากนี้ยังมีครอบสังกะสี
 สวมปิดไว้ด้วย ส่วนหุ่นที่มีรูปร่างเต็มตัวก็สามารถถอดศีรษะเก็บไว้

แยกต่างหากได้เช่นกัน แต่หุ่นชนิดหลังนี้มีรูปร่างเกะกะเก็บ
ลำบากต้องใช้เนื้อที่ในการเก็บมากกว่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนขาที่
กางงออยู่นั้นค่อนข้างเกะกะมากกว่าหุ่นชนิดธรรมดาที่มีเพียงตัว
เสื้อคลุมป่าและแกนไม้อยู่เท่านั้นจึงสามารถเก็บในลักษณะแผ่นผ้า
วางเรียงรายซ้อนกันขนานกันได้ ต่อเมื่อจะมีการขีดแสดงจึง
ประกอบศีรษะและตัวหุ่นเข้าด้วยกันโดยให้ศีรษะหุ่น สีเสื้อ ตลอด
จนมือที่กำถืออาวุธ ฯลฯ เข้ากับเรื่องที่จะเล่น โดยมากมักมีผู้
ชำนาญในการดำเนินเรื่องเป็นคนที่รับผิดชอบดูแลคอยจัดเรียง
ตัวหุ่นกระบอกตั้งไว้บนฐานให้มีลำดับเข้ากับลำดับบทของเรื่องที่จะ
ดำเนินไว้เพื่ออำนวยความสะดวกและเพื่อความรวดเร็วด้วย ฐานสำหรับ
เรียงตัวหุ่นตามลำดับของการดำเนินเรื่องส่วนมากจะตั้งไว้ทางด้าน
หลังโรง โดยตั้งไว้หน้าวงดนตรี

หุ่นกระบอกตัวนายโรงของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร จากคำ
บอกเล่าของหม่อมเจ้าหญิงดารารจรัส สุทนต์นิย์ฯ ที่ได้เล่าประทาน^๕
คือหุ่นตัวนายโรงจะมีหน้าเป็นสองอย่างคือ หุ่นตัวนายโรงอย่าง
หน้าหนุ่มและหุ่นตัวนายโรงอย่างหน้าแก่ ทั้งนี้เพื่อให้ลักษณะของ
หุ่นมีวัยเข้ากับบทในท้องเรื่องตามวรรณคดี อาทิเช่นถ้าเป็นบทของ
พระอภัยมณี พระลักษมณ์วงศ์ พระสังข์ทอง หรือพระสังข์ศิลป์ไชย
ก็จะใช้หุ่นตัวพระเอกนายโรงที่มีหน้าหนุ่มดูเยาว์วัย ฝ่ายตัวเอกที่ใน

บทตามวรรณคดีมีอายุมาก เช่น พระอินทร์ ทำวสามนต์ ทำว-
สันนุราช เจ้ากรุงลังกา เป็นต้น สำหรับตัวละครเหล่านี้ก็จะใช้ตัว
หุ่นนายโรงอย่างหน้าแก่เขิดเล่นแสดง โดยมากหุ่นนายโรงพวกหน้า
แก่นี้จะใช้เล่นกับตัวละครที่รับบทเป็นพ่อหรือเจ้าเมืองอายุมาก ฯลฯ
จักรพันธ์ุ โปษยกฤต เขียนบันทึกเอาไว้ว่า

“...เมื่อข้าพเจ้าได้ไปขอบันทึกภาพศิระหุ่นกระบอกลอัน-
เป็นสมบัติของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ ปราโมช เมื่อพุทธ-
ศักราช ๒๕๒๑ ได้เห็นหัวหุ่นตัวพระใหญ่หัวหนึ่ง ทำหน้าที่ริ้ว
รอยเป็นหน้าคนแก่ดูแปลกจากหัวหุ่นที่ได้เคยเห็นจากที่อื่น ๆ
ที่มักไม่ทำหน้าแก่ใส่ชฎา หากจะเล่นเป็นตัวพ่อ เช่น ทำว-
สามนต์ก็ทำแว่นตาใส่เพียงให้เห็นว่าแก่อย่างหุ่นคณะนายเป็ยก
เท่านั้น ข้าพเจ้าได้เรียนถามหม่อมหลวงรองฤทธิ ปราโมช
หม่อมหลวงรองฤทธิเล่าว่าศิระหุ่นชุดนี้ได้มาจากคุณหญิงบุญ
รับพิณิจนคดี ผู้เป็นป้าไม่ทราบว่าจะตกทอดหรือซื้อต่อมาจากผู้
ใด หรือจากคณะหุ่นคณะใดไม่ปรากฏ...”

ส่วนฉากและโรงหุ่นกระบอของพระองค์เจ้าสุทศนนิภาธร มี
ลักษณะดังนี้คือ ฉากหุ่นของคณะนี้เปลี่ยนได้ตามท้องเรื่องโดยม้วน

เก็บไว้ด้านบนของโรง เมื่อจะใช้ฉากใดก็ปล่อยม้วนทิ้งฉากลงมา จากด้านบนของโรงนั้น ตัวอย่างเช่นฉากที่ใช้ประกอบการเชิดหุ่น แสดงการเล่นหุ่นกระบอกเรื่องที่คุณนิยมมากในยุคนั้นเรื่องหนึ่งคือ ลักษณะวงศ์ เมื่อเล่นหุ่นกระบอกเรื่อง ลักษณะวงศ์ตอนฆ่าพราหมณ์- เกสรแล้วเครื่องประกอบฉากบนโรงหุ่นก็จะมีการแห่โกศเป็นเนื้อ ความให้ดำเนินเรื่องต่อไป พอแห่โกศแล้วก็เปิดฉาก ในฉากก็จะมี โกศตั้งอยู่ทั้งโต๊ะเตี้ยงเครื่องบูชาเหมือนของจริงทุกประการ แต่ใน การสร้างฉากเพื่อประกอบการเล่นหุ่นกระบอกทุกสิ่งก็เพียงแต่ย่อ ส่วนลงให้มีขนาดพอดีกับตัวหุ่นเท่านั้น สิ่งของเครื่องประกอบฉาก เหล่านี้จะได้รับการประดิษฐ์ขึ้นอย่างประณีตงดงามโดยเลียนแบบ ของจริงทุกประการเช่นฝาโกศก็จะมีเพียงทองห้อยเป็นพวงระย้า เป็นต้น จักรพันธ์ุ โปษยกฤต อธิบายเปรียบเทียบฉากและเครื่อง ประกอบฉากในตอนนั้นว่า "...รถศพที่จะแห่ศพพราหมณ์เกสรของ หุ่นคณะอื่น (หุ่นนายวิง) ใส่ราขรถเท่านั้น แต่ของหุ่นพระองค์- สุกุทัศน์อันเชิญใส่พระยานุมาศปิดทองจริง ๆ มีเทวดานั่งประคอง พระโกศอยู่สองข้าง..." ได้มีการสันนิษฐานว่าโรงหุ่นของพระองค์ เจ้าสุทัศน์นิภาธรคงมีขนาดใหญ่กว่าโรงหุ่นที่สร้างกันขึ้นในยุค ปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากในการแสดงหุ่นของคุณะนี้มีบางเรื่องที่ต้อง ใช้จักรอกเอาตัวหุ่นขึ้นไปลอยอยู่กลางอากาศ ฉะนั้นโรงหุ่นจึงควร

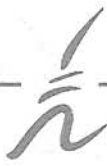

ต้องใหญ่พอประมาณเพราะทางด้านส่วนบนของโรงหุ่นจะต้องมีสะพานไม้กระดานพาดไว้ด้านบนเพื่อให้เป็นทางเดินของชาวหุ่นผู้มีหน้าที่คอยเปลี่ยนฉากตลอดจนผูกโยงหุ่นเข้ากับชักรอกเพื่อให้ตัวหุ่นเหาะเหินได้ตามบท ลักษณะการสร้างโรงและฉากเช่นนี้ไม่ปรากฏในยุคหลังๆ แม้ในปัจจุบัน

ตามประเพณีนิยมในการสร้างโรงหุ่นกระบอกแต่เดิมโดยทั่วไปแล้วทางด้านหน้าสองข้างของโรงหุ่นก็จะมีประตูสำหรับให้หุ่นเข้าออกสองทาง ด้านบนของประตูนี้จะขึงม่านโดยให้มีขนาดพอเหมาะกับตัวหุ่นที่จะแหวกม่านเข้าออกประตูได้โดยสะดวก ส่วนทางด้านหน้าเวทีก็จะมีรูปเขียนปิดทองใส่กรอบกระจกประดับขอบเวทีด้านหน้า ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นเครื่องบังมือคนขีด รูปเขียนใส่กรอบกระจกที่ซึ่งเรียงรายจรดพอดิบขอบหน้าเวทีนี้เรียกว่า “กระจกบังมือ” หรือ “กระจกบังแขน” ที่ประตูสองข้างของโรงหุ่น พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาภรณ์มีม่านสองแบบสำหรับให้เลือกใช้ประดับคือ แบบแรกเป็นประตูพื้นสีเขียวปักด้วยดินและเลื่อม ฝ่ายแบบที่สองเป็นประตูพื้นสีแดงเขียนลาย ส่วนด้านบนเหนือฉากขึ้นไปขึงประดับด้วยระบายห้อยพรางมิให้คนดูหน้าโรงมองขึ้นไปเห็นโครงสร้างของโรงหุ่นทั้งนี้เพื่อความสวยงาม ฉากระบายที่ใช้ขึงประดับด้านบนนี้มักทำด้วยแพรเงิน สีแดงปักไหมสิ่งงดงาม มีชายครุยถักร้อยลูกปัดแก้ว

สีต่างๆ ประดับชายครุยอีกที เมื่อเวลาเล่นแสงไฟส่องจับผ้าแพร และลูกปัดแก้วเป็นประกายสวยงามจับตา ฝักระบายที่ใช้ประดับนี้ ส่งมาจากเมืองจีน ดังนั้นรูปลวดลายที่ปักด้วยไหมละเอียดบนผืนผ้าจึงเป็นรูปลวดลายแบบจีน เช่น ดอกโบตั๋น รูปคน หงส์ มังกร ตลอดจนตัวอักษรก็เป็นแบบจีนทั้งสิ้น

เรื่องเกี่ยวกับประตูเข้าออกสำหรับหุ่นกระบอกของคณะพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรมีข้อที่น่าสนใจแปลกควรแก่การศึกษาเพราะต่างจากโรงหุ่นของคณะอื่นๆ กล่าวคือ โดยปกติธรรมดาแล้ว ประตูสำหรับเข้าออกของหุ่นโรงอื่น ๆ แทบทุกคณะจะมีสองประตูอยู่ด้านข้างของโรงด้านละหนึ่งประตูซึ่งทั้งสองประตูนี้เป็นส่วนหนึ่งของฉาก นอกจากนี้ก็จะมีทางให้หุ่นเข้าออกคล้ายหลังของโรงละครได้อีกข้างละทาง ส่วนมากหุ่นที่เข้าออกทางด้านหลังนี้จะไม่ใช้ตัวเอกหรือตัวสำคัญของเรื่อง หุ่นกระบอกที่เข้าออกทาง หลังก็อย่างเช่นพวกตัวตลกและทหารเลวเป็นอาทิ ฝ่ายตัวเอกของเรื่องมักจะเข้าออกทางประตูเพราะดูสง่างามกว่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้เปิดขำนาฏ ทำทางการแหวกมานประตูเข้าออกของหุ่นจะดูงดงาม ขดข้อยน่าประทับใจอย่างไรก็ตามในเรื่องที่เกี่ยวกับประตูโรงหุ่นมีข้อที่น่าสนใจคือ มีหลักฐานปรากฏในประชุมสมุद्रภาพสำคัญในประวัติศาสตร์ เล่ม ๒ แสดงให้เห็นภาพถ่ายโบราณภาพหนึ่งซึ่ง

เป็นรูปถ่ายในงานพระเมรุพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอรรพวงศรัชมโกษ และสมเด็จพระปิยมมาวดีศรีพัชรินทรมาตาที่วัดเบญจมบพิตร เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ ในภาพถ่ายใบนี้ปรากฏว่ามีรูปโรงหุ่นกระบอกซึ่งมิได้ระบุว่าเป็นของคณะใด โรงหุ่นกระบอกในรูปนี้ปลูกอยู่ด้านข้างพระเมรุและตรงกลางโรงนั้นปรากฏว่ามีประตูอีกหนึ่งประตู หม่อมเจ้าหญิงดารารัจสพระธิดาของพระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธร เมื่อทรงเล่าเรื่องเกี่ยวกับหุ่นกระบอกประทานแก่จักรพันธ์ โปษยกฤต ได้ทรงยืนยันว่า โรงหุ่นของพระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธรมีสามประตู ฉะนั้นภาพโรงหุ่นที่ปรากฏเป็นหลักฐานดังกล่าวข้างต้นก็คงเป็นโรงหุ่นกระบอกคณะของพระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธรนั่นเอง

องค์ประกอบสำคัญในการcheidแสดงหุ่นกระบอกอีกประการหนึ่งก็คือคนcheidคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธรมีทั้งผู้ที่อยู่อาศัยภายในวังซึ่งถือว่าเป็น 'คนใน' และผู้ที่ว่าจ้างมาแต่เป็นผู้นิยมชมชอบในการcheidหุ่นกระบอกโดยสังกัดอยู่กับคณะอื่น ซึ่งนับว่าเป็น 'คนนอก' อัตราค่าจ้างคนcheidหุ่นกระบอกในยุคประมาณปีพุทธศักราช ๒๔๕๐ คือ ถ้าเป็นบรรดา 'คนนอก' มีอัตราค่าจ้างขึ้นอยู่กับความสามารถ กล่าวคือตัวเอกจะได้รับ ๖ บาท ฝ่ายตัวรองจะได้รับ ๓ - ๔ บาท ลดหลั่นกันไปแล้วแต่ความสามารถโดยดู

จากตัวหุ่นกระบอกซึ่งเป็นตัวที่ขีดแสดงสำหรับคณะหุ่นกระบอก
ของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรคนในวังที่มีส่วนช่วยเป็นแรงอย่าง
สำคัญในการแสดงขีดหุ่นกระบอกก็คือบุคคลท่านที่ได้เอ่ยนามมา
แล้วในตอนต้นๆ ของบทนี้ คือหม่อมบัวและหม่อมผันผู้นับได้ว่า
เป็นมือชั้นครูของหุ่นกระบอกคณะนี้ ส่วนนักขีดหุ่นกระบอกฝีมือ
รองลงไปก็คงจะเป็นบรรดาข้าหลวงตลอดจนพวกมหาดเล็กผู้สนใจ
และสามารถขีดหุ่นได้ ข้าหลวงมหาดเล็กอาศัยอยู่ในวัง การเรียก
กันมาฝึกซ้อม หัดขีดแสดงทำได้ไม่ยาก นอกจากนี้ภายในวังก็เป็น
สถานที่ที่สะดวกเพราะใหญ่โตกว้างขวางเหมาะแก่การฝึกซ้อม
ตลอดจนสร้างประดิษฐ์ศิลปะ การแสดงสาขานี้ ฝ่ายคนขีดหุ่น
ที่ว่าจ้างมาหรือที่เรียกว่าคนนอกนั้นต้องเป็นผู้มีชื่อเสียงในทางนี้
ส่วนมากจะเป็นบุคคลที่ผู้คนทั่วไปรู้จักได้รับความนิยมในหมู่บรรดา
ผู้ขึ้นขอชมการแสดงหุ่นกระบอกเป็นเครื่องมหรสพบันเทิง

บรรดาคนขีดหุ่นผู้มีฝีมือสำคัญในยุคนั้นที่เป็นฝ่ายหญิงก็มีเช่น
แม่เคลือบหรือที่ต่อมาในชั้นหลังเรียกกันว่าแม่ครูเคลือบ ผู้ถนัดขีด
หุ่นกระบอกบทตัวนางผู้ร้ายหรือนางตลาดซึ่งมีบทบาทในท้องเรื่อง
เป็นตัววิเศษ ปากร้าย ใจร้าย และมีจริตกริดกรายแพรวพราวเช่น
นางยี่สุ่นหรือ นางคันทมาลี เป็นต้น ส่วนตัวแม่เคลือบนั้นเมื่อขีด
หุ่นกระบอกบทบาทนางร้ายเหล่านี้ก็สามารถทำให้คนดูหมั่นไส้ได้

เป็นอันมาก แท้ที่จริงแล้ว แม่เคลือบเป็นคนหุ่นสังกัตอยู่ในคณะ
หุ่นกระบอกหม่อมราชวงศ์เกาะ พยัคฆเสนา แต่ในยามที่คณะหุ่น-
กระบอกที่ตนสังกัดอยู่ว่างมิได้ออกรับงานเมื่อมีผู้อื่นมาว่าจ้างให้ไป
ช่วย ก็อาจไปช่วยเข็ดแสดงให้แก่คณะอื่นได้ไม่มีกฎหมายหรือข้อห้าม
ตายตัวประการใด

นอกจากนี้ยังมีแม่หวล ผู้ถนัดเข็ดหุ่นกระบอกตัวพระและตัว-
เอกอื่นๆ ได้ทุกตัว แม่หวลเป็นละครอยู่ในวังของพระองค์เจ้าดวง-
ประภาและพระองค์เจ้าสุทธาสวรรค์ เมื่อเล่นละครแม่หวลถนัดบท
ตัวพระและตัวเอกที่เป็นฝ่ายชาย นอกจากการละครแล้วแม่หวลยัง
เป็นผู้มีความสามารถในทางโขนอีกด้วย มีเรื่องเล่าว่าแม่หวลเคย
เล่นเป็นหนุมาน เวลาเล่นเรื่องรามเกียรติ์ ตอนชุกกล่องดวงใจ ใน
บทละครตอนนี้ตัวหนุมานต้องแต่งเครื่องโขนเป็นเครื่องมียอด
แม่หวลในบทหนุมานสามารถแสดงโดยหกคะเมนตีลังกาได้ปราด
เปรียวและที่สำคัญคือ หกคะเมนตีลังกาได้โดยปลายยอดชฎาไม่
แตะถูกพื้นเลยแม้แต่บ่อย ความสามารถของแม่หวลเช่นนี้จึงเป็นที่
พอพระทัย และเป็นทีโปรดปรานของเจ้านายเป็นอันมาก

คนหุ่นที่เป็นผู้หญิงมีชื่อเสียงในสมัยนั้นอีกท่านหนึ่งคือ แม่สลัด
ผู้ซึ่งถนัดที่จะเข็ดหุ่นตัวนางเอกของเรื่องบทบาทตัวหุ่นละครที่ถนัด
ของแม่สลัดจึงเป็นลักษณะตัวละครที่มีบุคลิกตรงกันข้ามกับบทบาท

ตัวละครตามความถนัดของทั้งแม่เคลือบและแม่ทวล ทั้งสามท่าน
ดังได้กล่าวนามมานี้มีความสามารถในเชิงฝีมือการขีดหุ่นกระบอก
คนละบทบาท

ฝ่ายคนหุ่นที่เป็นผู้ชายมีฝีมือการขีดยอดเยี่ยม ผู้คนเลื่องลือ
ชื่อเสียงระบือ และมักมีผู้มาหาไปช่วยแสดงเป็นอันมากอยู่เนื่อง ๆ
ในยุคนั้นมีอยู่หลายท่าน ท่านแรกก็คือ นายเปี้ยก ประเสริฐกุล
ท่านผู้นี้ไม่เป็นละครหมายถึงว่าท่านรำละครไม่ได้หรือไม่สนใจที่จะ
รำละคร ฉะนั้นจึงไม่รู้ท่ารำ แต่ทว่าสามารถขีดหุ่นได้งดงาม เมื่อ
ยามที่หุ่นที่ท่านขีดปรากฏอยู่หน้าโรงหุ่นกระบอกเหล่านี้จะมีอิริยา-
บตสง่าผ่าเผยงดงามอย่างยิ่ง นายเปี้ยกถนัดขีดหุ่นกระบอกตัวที่
รับบทเป็นตัวละครหรือตัวยักษ์ ตอนที่ผู้ชมขึ้นขอบนิยมนิยามอยากดูการ
ขีดหุ่นกระบอกของนายเปี้ยกเป็นพิเศษคือ ตอนที่ตัวหุ่นกระบอก
ที่ท่านกำลังขีดอยู่นั้นแสดงอาการขึ้นม้า กิตติศัพท์นายเปี้ยกขีด
หุ่นขึ้นม้าได้สวยงามที่สุดเป็นที่เลื่องลือ นายเปี้ยกก็เช่นเดียวกับแม่
เคลือบ คือ เป็นคนหุ่นในคณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะ
พยัคฆเสนา จักรพันธุ์ โปษยกฤต กล่าวถึงชีวิตประวัติของนายเปี้ยก
ประเสริฐกุลในช่วงเวลานี้ว่า "...ไม่ทราบว่าเป็นระยะนั้นนายเปี้ยก
สร้างหุ่นเป็นของตนเองหรือยัง แต่โดยมาก เมื่อหุ่นคณะอื่นรับงาน
ก็มา 'หา' คนขีดที่มีฝีมือไปช่วยงานกันเช่นนี้ทุกคณะ..."^{๑๑}

คนที่นั่นฝ่ายชายที่มีชื่อเสียงในยุคนั้นผู้เป็นมหาตมาเล็กอยู่ในวังของ พระองค์เจ้าสุทนต์ฯมีอีกหลายท่าน เช่น ตาจ้อง ตาเอี่ยม และนาย เบี้ยว ทั้งสามท่านที่กล่าวนามมานี้ได้สร้างความมหัศจรรย์ให้แก่ผู้ชม หุ่นกระบอกมาแล้วเป็นอันมากเพราะ ท่านทั้งสามถนัดเชิดหุ่น- กระบอกตัวตลก อันที่จริงตัวตลกเหล่านี้มีบทบาทสำคัญมากในการ แสดงหุ่นกระบอกเพราะในตอนบรรยายความหรือการเล่าเรื่องให้ ดำเนินไปได้ในตอนที่ไม่น่าสนใจนักผู้เชิดก็จะใช้ตัวตลกเหล่านี้ใน บางครั้งเป็นตัวดำเนินเรื่อง ด้วยภาษาร้อยแก้วธรรมดาที่ผู้ชมซึ่ง ส่วนมากเป็นชาวบ้านธรรมดาสามัญจะสามารถเข้าใจได้อย่างแจ่ม แจ่ม ทั้งนี้เนื่องจากการขับร้องโดยใช้วรรณคดีเป็นเนื้อเรื่องเมื่อ หุ่นกระบอกตัวสำคัญๆ ออกฉากนั้นบางครั้งอาจมีคำยากหรือบาง ครั้งเมื่อผู้ร้องออกเสียงตามทำนองร้องทำให้ถ้อยคำฟังไม่ชัดตัวตลก ก็จะเป็นผู้ทำให้เรื่องแจ่มแจ้งขึ้น หน้าที่อีกประการหนึ่งก็คือ ตัว- ตลกอาจเป็นผู้รวบหรือยึดเรื่องในบางครั้งถ้าการแสดงดำเนินไป อย่างรวดเร็วยังมีเวลาเหลืออีกมากผู้เชิดตัวตลกเหล่านี้ก็จะออกมา ทำหน้าที่เชิดหุ่นตัวตลกเจรจาหรือหยอกล้อกันเล่นสนุกเพื่อให้เรื่อง ยืดออกไปพอดีกับเวลาที่เหลือ แต่ถ้าบางครั้งการดำเนินเรื่องล่าช้า จนใกล้จะหมดเวลาแล้วแต่เรื่องยังดำเนินไปได้ไม่มากนักก็จะเป็น หน้าที่ของตัวตลกอีกเช่นกันที่จะต้องมาทำหน้าที่เจรจาและสรุป

เรื่องให้กระชับรวดเร็วขึ้นอย่างชนิดที่ผู้ชมไม่รู้สึกรู้ว่ามีการรวบรัดเรื่อง ทว่าจะสนุกสนานไปกับบทบาทของตัวตลกเหล่านี้ ฉะนั้น นอกจากความสามารถในการสรรหามุกตลกมาแทรกลงในบทเจรจาตามท้องเรื่องแล้วคนเข็ดหุ่นกระบอกตัวตลกยังต้องมีปฏิภาณไหวพริบในการช่วยดำเนินเรื่องในลักษณะดังกล่าวด้วย ในคณะหุ่นของพระองค์เจ้าสุทนต์ฯ ผู้ถนัดเข็ดตัวตลกนอกจากจะมีตาจ้อง ตาเอี่ยม และนายเบี้ยวแล้วยังมี ตาพิณผู้มีภรรยาคือแม่บางก็เป็นคนหุ่นอีกท่านหนึ่งที่ได้มีโอกาสเข้ามาช่วยเข็ดหุ่นกระบอกแสดงให้แก่พระองค์เจ้าสุทนต์ฯ นิภาธรอยู่เนืองๆ ตาพิณ และแม่บางผู้ภรรยา นั้น "...เป็นคนนอกที่หามาช่วยแต่เข็ดไม่ได้ดีทั้งสามมีภรรยาตาพิณไม่ยอมจับตัวตลก อยากจะเข็ดแต่ตัวเอกและอยากจะทำตัวเป็นครูสอนเข็ดหุ่น แต่หม่อมบัวหม่อมผันไม่กล้าปราชญ์เพราะเวลาขาดคนจะได้ใช้ขัดตาทัพไปพลาง..."

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่านอกจากหม่อมบัวหม่อมผันซึ่งมีบทบาทสำคัญในคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์ฯ นิภาธรแล้ว ยังมีทั้งบรรดาหาดเล็ก ข้าหลวงและนักเข็ดหุ่นฝีมือเอกในยุคนั้นมาช่วยเข็ดหุ่นกระบอกแสดงเป็นการละเล่นเครื่องมหรสพเมื่อคราวมีงานต้องออกแสดงอีกด้วย

คณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์ฯ นิภาธรมีวิธีการบรรเลง

ดนตรีลับร้องประกอบการแสดงหุ่นกระบอกคือ ใช้ปี่พาทย์เครื่องห้า อันได้แก่ ระนาดเอก ระนาดทุ้ม ปี่ ข้องวงใหญ่ ตะโพน - กลอง ฉิ่ง - โหม่ง นอกจากนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งยังต้องมีเครื่องดนตรีซึ่งถือว่าเป็นอุปกรณ์สำคัญในการบรรเลงประกอบการเล่นหุ่น อันจะขาดเสียไม่ได้เลยทีเดียวนั่นคือ เครื่องดนตรีประกอบการร้องหุ่น ได้แก่ ซอด้วง กลองตอกและแต้ว สำหรับคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร นักดนตรีผู้ช่วยการบรรเลงดนตรีประกอบการเชิดแสดงก็มีทั้งคนในวังอันได้แก่บรรดาพวกมหาดเล็ก ข้าหลวงตลอดจนได้รับความร่วมมือจากนักดนตรีมืออาชีพนอกวังที่เข้ามาช่วยเล่นเป็นการเฉพาะคราวเมื่อมีงานมาว่าไปแสดง ฝ่ายพวกผู้ขับร้องในการเล่นหุ่นกระบอกมีวิธีการในเรื่องการขับร้องต่างจากละครกล่าว คือ ผู้เชิดหุ่นกระบอกในขณะที่เชิดแสดงมักจะร้องเพลงหุ่นเข้าซอเองตามไปด้วย เลยทีเดียวนั่นคือไม่เหมือนตัวละครที่มีหน้าที่ร่ายรำแต่อย่างเดียว ในการเล่นละครตามประเพณีแบบแผนแต่เดิมมา ยกเว้นละครดึกดำบรรพ์ ตัวละครที่กำลังสวมบทบาทและกำลังรำอยู่จะไม่มีหน้าที่ในส่วนที่เกี่ยวกับการขับร้องเพราะจะมีบุคคลผู้รับผิดชอบเรื่องการร้องอยู่โดยเฉพาะ การร้องเพลงประกอบการแสดงละครของไทยจะมีต้นเสียงและลูกคู่ร้องดำเนินเรื่อง

คุณยายชูป มนัสช่าง กรุณาเล่าเรื่องราวระหว่างการสัมภาษณ์

เกี่ยวกับผู้ขับร้องและผู้เชิดหุ่นกระบอกให้จักรพันธ์ ไปขยกฤต พัง
ว่า ผู้เชิดหุ่นกระบอกในคณะของ พระองค์เจ้าสุทัศนนิภาธร เช่น
แม่เคลือบจะเชิดไปด้วยและร้องเพลงหุ่นเข้าชอเองตามไปด้วย คือ
เชิดเองร้องเอง อย่างไรก็ตามคนเชิดจะร้องเองเฉพาะเมื่อเป็นเพลง
หุ่นเข้าชอเท่านั้น ในตอนที่เป็นเพลงร้องอื่นๆ เช่นร้องร้ายหรือ
เพลงที่ใช้ลูกคู่อื่นๆ คนเชิดไม่ได้เป็นผู้ร้องเอง ทว่าจะมีคนบอก
บทแล้วก็มีต้นเสียงรับลูกคู่คล้ายกับละคร อย่างไรก็ตามไม่มีหลัก-
ฐานใดๆ แสดงให้เห็นเป็นเครื่องยืนยันได้ ว่าคนเชิดหุ่นกระบอกที่
เป็นผู้ขายจะร้องเพลงหุ่นเข้าชอด้วยตนเองหรือไม่ทั้งนี้เนื่องจาก
ชาวหุ่นที่คุณยายซุบ มนัสช่วง กรุณาเล่าถึงว่าการเชิดแสดงหุ่น
กระบอกเองและ ขับร้องเองนั้นเป็นสตรี คือ แม่เคลือบเท่านั้น ดัง
เช่นที่จักรพันธ์ ไปขยกฤต ตั้งข้อสังเกตว่าในสมัยหลังไม่ปรากฏว่า
มีเพลงหุ่นร้องด้วยผู้ชายเลย จะมีก็แต่ใช้ผู้หญิงร้องทั้งสิ้น^{๑๖}

สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับประเพณีการเล่นหุ่นกระบอกอีกอย่าง
หนึ่งคือโอกาสที่มีการแสดงมหรสพเครื่องบันเทิงประเภทนี้เป็นนันทนาการแก่มหาชน ในยุคที่หุ่นกระบอกได้รับความนิยมเป็นอย่าง
ยิ่งคือในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตลอดเรื่อยมาจนกระทั่งถึง รัช-
สมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ แห่ง

กรุงรัตนโกสินทร์ การแสดงหุ่นกระบอกได้รับความนิยมในฐานะ เป็นเครื่องมหรสพทั้งในงานมงคลและงานอวมงคล โดยมากมักเป็น งานฉลองสมโภชต่างๆ หรือมิฉะนั้นก็เป็นงานศพงานเมรุ ในสมัย นั้นเมื่อมีการหาหุ่นไปแสดงเจ้าของงานต้องจ่ายค่าแสดงในอัตรา ครั้งละ ๑๒๐ ถึง ๑๕๐ บาท ซึ่งนับว่าเป็นอัตราค่าแสดงที่ค่อนข้าง แพงในเวลานั้น ฝ่ายเจ้าของคณะหุ่นกระบอกก็ต้องมีค่าใช้จ่ายจ้าง คนเชิดหุ่นกระบอก ซึ่งมีอัตราค่าตัวโดยประมาณดังนี้คือ ตัวเอก ๖ บาท ตัวรอง ๓ ถึง ๔ บาท คนระนาด ๒ บาท คนตะโพน รวม ค่ากำหนดด้วยได้ ๒ บาท กลอง ๒ บาท ส่วนคนร้องตันเสียงได้ ๔ บาท ลูกคู่ได้ ๑ ถึง ๒ บาท เด็กๆ ที่มาช่วยร้องได้สองสิ่งซึ่ง นับว่าได้มากพอประมาณในยุคที่เงินหนึ่งสตางค์มีค่าซื้ออาหารได้ หนึ่งมื้อ นอกจากโอกาสดังกล่าวแล้วในบางครั้งซึ่งถือว่าเป็นกรณี พิเศษก็คือ เจ้านายบางพระองค์ในบางเวลาก็โปรดที่จะชมการเล่น โดยไม่ต้องมีโอกาสดำคัญหรือมีงานอะไรเป็นพิเศษ ในโอกาสเช่นนี้ ก็อาจให้หาหุ่นกระบอกไปเชิดแสดงให้ดูเล่นเพลินๆ ใจตามความ ต้องการเจ้านายพระองค์หนึ่งซึ่งโปรดดูการแสดงหุ่นกระบอกใน ลักษณะเช่นที่ว่ามานี้คือ กรมหลวงปราจิณกิติบดีซึ่งต้องพระทัย อยากจะทอดพระเนตรการเชิดแสดงหุ่นกระบอกเรื่องลักษณวงศ์ ตอนฆ่าพราหมณ์เกษร ในเวลานั้นพระองค์เจ้าสุทนต์นิการักษ์ได้

เคยจัดการนำคณะหุ่นไปแสดงถวายถึงในวังอันเป็นที่ประทับ ในยุคก่อนชาวกรุงเทพและจังหวัดใกล้เคียงได้ใช้แม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญผู้คนเดินทางทางน้ำเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมีผู้มาหาหุ่นไปแสดงก็จะไปกันทางน้ำ คุณครูชั้น สกุลแก้ว เล่าว่าคณะหุ่นกระบอกรับก็จะขนสัมภาระทั้งตัวหุ่น หัวหุ่น เครื่องฉาก เครื่องดนตรี อุปกรณ์ต่าง ๆ ขนใส่เรือ เมื่อถึงเวลาออกเดินทางเจ้าของคณะรวมทั้งคนเชิดหุ่นกระบอกรับ นักดนตรี และผู้ที่มีส่วนช่วยทั้งหลายก็จะลงเรือใหญ่ลำนั้นเดินทางไปตามลำคลองและแม่น้ำ บางครั้งต้องนอนไปในเรือหลายคืนกว่าจะถึงบริเวณที่มิงานในยุคที่หุ่นกระบอกรับเฟื่องฟู ส่วนมากจะเริ่มเล่นแสดงหุ่นกระบอกรับในตอนค่ำคือ ประมาณสองทุ่มคือ ๒๐.๐๐ นาฬิกา เป็นต้นไปจนกระทั่งถึงเวลาประมาณสองยามคือ ๒๔.๐๐ นาฬิกา การเล่นแสดงหุ่นกระบอกรับในแต่ละงานก็มักแสดงต่อเนื่องกันไป ๓ ถึง ๔ คืน ทั้งนี้ อาจเป็นการเล่นเรื่องเดียวในแต่ละคืนคือจับตอนที่คนชอบในวรรณคดีนิทานนิยายของแต่ละเรื่องแล้วก็เล่นตอนหนึ่งนั้นไปจนจบการเล่นแสดงหุ่นกระบอกรับแบบนี้ก็จะเล่นคืนละเรื่อง หรืออีกแบบหนึ่งคือเล่นเรื่องเดียวต่อเนื่องกันไป ๓ ถึง ๔ คืน โดยในคืนแรกก็เริ่มตั้งแต่ต้นเรื่องเลยทีเดียวแล้วก็แบ่งตอนให้พอเหมาะกับจำนวนคืนที่จะแสดงพอคืนสุดท้ายก็เล่นตอนจบพอดีอย่างนี้ก็มี ส่วนมากถ้าเล่น

แสดงในระหว่างฤดูอื่นๆ เช่นฤดูหนาวและฤดูร้อนคือระหว่างช่วงเดือนกันยายนไปจนถึงเดือนธันวาคมเรื่อยไปจนตรุษสงกรานต์ในเดือนเมษายนจนก่อนเข้าพรรษา ก็มักไม่มีใครมีปัญหาการแสดงหุ่นกระบอกจะมีปัญหาที่อยู่แต่เฉพาะระหว่างเดือนที่เป็นฤดูฝนเท่านั้น ดังนั้นพวกชาวหุ่นจึงต้องมีวิชาอาคมในเรื่องการบนเจ้าขออย่าให้ฝนตกหรือมีคาถาและอาวุธลงเลขยันต์ไว้ใช้สำหรับห้ามฝนถ้าเกิดมีเมฆฝนตั้งเค้าในวันที่จะแสดง

ประเพณีสำคัญที่ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปีสำหรับชาวหุ่นของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรคือ พิธีไหว้ครู บรรดาชาวหุ่นทั้งคนในและคนนอกที่เคยได้มาช่วยหรือมามีส่วนในการแสดงหุ่นกระบอกของคณะนี้จะมาร่วมงานพร้อมเพรียงกันเพื่อประกอบพิธีนี้ในเดือนสี่ คือ เดือนมีนาคมของทุกปี เนื่องจากพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรทรงสืบสายสกุลทางวังหน้าเพราะฉะนั้นพิธีไหว้ครูหุ่นกระบอกก็จะกระทำไปพร้อมกับคณะโขนและละครของบรรดาเจ้านายสืบสายสกุลวังหน้าทั้งปวง ในพิธีไหว้ครูนี้มีสิ่งสำคัญที่บรรดาผู้เข้าร่วมพิธีต่างถือว่าเป็นของดีมีมงคลเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่สองอย่างคือ ข้าวตอกดอกไม้ซึ่งในขณะที่ตัวโขนละครรำถวายมือก็จะมีการช้ดข้าวตอกดอกไม้ด้วย ผู้ที่เข้ามาร่วมในงานพิธีไหว้ครูเชื่อกันว่าเมื่อผู้ใดได้กินข้าวตอกดอกไม้ที่ช้ดลงจากการรำ

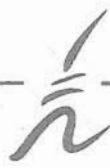
ถวายมือแล้วจะช่วยมิให้ประหมาเมื่อเวลาปรากฏตัวแสดงอยู่หน้า
โรงโดยมีคนดูจ้องดูอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้นเมื่อมีการชั้ดข้าวตอก
ดอกไม้ผู้คนก็จะเข้าแย่งชิงกันเป็นอันมากอย่างซุลมุนเอิกเกริกเป็น
ที่สนุกสนาน สิ่งที่เป็นมงคลถือว่าศักดิ์สิทธิ์อีกสิ่งหนึ่งที่พวกชาวหุ่น
โขน ละครสายราชตระกูลวังหน้านิยม ว่าเป็นเครื่องช่วยในการ
แสดงคือน้ำล้างหน้าตะโพน เมื่อใครได้ตีม้ น้ำล้างหน้าตะโพนนี้แล้ว
เชื่อว่าจะช่วยมิให้เกิดอาการประหมาเคอะเขินสั่นกลัวเวทีเพราะน้ำ
ล้างหน้าตะโพนเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ครูท่านประสาทให้

คุณยายชูป มนัสช่วง กรุณาเล่าให้จักรพันธ์ ไปรษณภฤต ฟังว่า
บรรดาผู้ที่สนใจ ศิลปะการแสดงหุ่นกระบอก ผู้ที่เพิ่งเริ่มหัดเชิดหุ่น
กระบอกในสมัยนั้นต้องหัดเชิดโดยส่งกับกระจกเงาคูท่าทางของ
ตนเองและของหุ่นกระบอกคงเหมือนกับวิธีการที่ผู้หัดเดินระบำ
แบบตะวันตกในสมัยนี้กระทำกัน ผู้หัดเชิดแสดงหุ่นกระบอกเมื่อ
เริ่มหัดจะใช้เสียงเครื่องดนตรีประกอบให้เกิดจังหวะในการเชิดคือ
ต้องใช้ตะโพนเป็นเครื่องดนตรีสำคัญในการฝึกหัด อีกประการหนึ่ง
ลักษณะการเชิดที่สำคัญคือ คนเชิดต้องสามารถทำให้หุ่นกระบอก
'ยก' ตัวได้ คนที่เชิดหุ่นกระบอกไม่เป็นคือเชิดแล้วตัวหุ่นกระบอก
นิ่งคือไม่ยกตัว หุ่นกระบอกจะมีลักษณะแข็งที่อยู่ออย่างนั้น
ถ้าเชิดหุ่นกระบอกไม่เป็นแล้วคนเชิดจะแสดงอาการยกตัวแทนหุ่น

‘หุ่นไม่ยอมไป ไปแต่ตัวคนเข็ด’ ลักษณะเช่นนี้เป็นข้อสังเกตสำคัญที่จะบอกให้รู้ได้ในทันทีเลยว่าคนไหนเข็ดเป็นหรือเข็ดไม่เป็น เมื่อหุ่นกระบอกจะรำเพลง คนตีตะโพนจะช้ดตะโพน ตะโพนเป็นเครื่องดนตรีสำคัญที่จะกำหนดจังหวะและลีลาของการเข็ดหุ่นกระบอก โดยทั่วไปแล้วคนเข็ดหุ่นกระบอกจะนั่งอยู่ข้างหน้าวงดนตรีในขณะที่เข็ดหุ่นแสดง ดังนั้นคนเล่นดนตรีโดยเฉพาะคนตีตะโพนซึ่งเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้กำกับจังหวะการรำ ‘ยกตัว’ ของหุ่นจึงสามารถสังเกตดูจังหวะเยื้องยกกระทบตัวของหุ่นจากคนเข็ดได้ เล่ากันว่าหากคนเข็ดคนใดเข็ดไม่เป็น ไม่รู้จังหวะดนตรีโดยกระทบจังหวะไม่เป็นประสาคือไม่ลงกับดนตรี บรรดาเหล่าผู้เล่นดนตรีที่นั่งมองจากข้างหลังก็จะพากันหัวเราะให้ได้รับความอับอายถือว่าเป็นเรื่องน่าขายหน้าเป็นอันมาก และหลังจากนั้นผู้เข็ดหุ่นกระบอกที่เข็ดไม่เป็นจังหวะก็อาจถูกล้อเลียนไปอีกนาน

ในการแสดงหุ่นกระบอกนั้นเมื่อเริ่มแสดงหุ่นตัวนายโรงหรือตัวเอกฝ่ายชาย คือตัวพระก็จะเป็นหุ่นกระบอกตัวแรกที่แหวกมานับประตูออกมาปรากฏต่อสายตาผู้ชม โดยจะออกมารำไหว้ครู เพลงไหว้ครูที่คณะหุ่นกระบอกทุกคณะนิยมใช้เป็นเพลงเดียวกัน เพลงไหว้ครูนี้ก็จะใช้เพลงซ้ำปีและปีนตลิ่งนอกโดยใช้บทคำไหว้ครูหุ่นกระบอกคือ

ร้องซ้ำปี

สิบนิ้วลูบจะยกขึ้นประนม
 ขอลวายบังคมเหนือเกศี
 ไหว้พระพุทธพระธรรมล้ำโลกีย์
 โพลภัยอย่าได้มีมาบีทา
 ไหว้คุณบิดามารดร
 ครูพักอักษรทุกแหล่งหล้า
 ไหว้ทั้งฝูงเทพเทวา
 ขอจงมาช่วยอำนวยชัยฯ

ร้องป็นตลิ่งนอก

ทั้งตะวันนั้นก็ย่ำค่ำลงแล้ว
 รักเจ้าสาธิตาแก้วจะนอนไหน
 มานอนด้วยเสียวกับพี่จะดีใจ
 เหมือนดังได้ดอกฟ้าลงมาเขย
 ขวยขึ้นรินรอยระทวยทอด
 ใครจะกอดอิงแอบแนบแขนง
 ทนาวน้ำค้างพร่างพรมลมรำเพย
 ใครจะเขยชมชิดเมื่อนิทร
 ใครใครเขาก็มาด้วยกันหมด
 แม่ดอกประดู่ชूरสไม่เหินหน้า
 ทั้งหญิงชายยัดเยียดเบียดกันมา
 สัมมา สัมมา อย่าซ้ำทีฯ

ชาวหุ่นกระบอกทุกคนจะใช้เนื้อร้องเดิมและทำนองเพลง
ไหว้ครูหุ่นกระบอก เหมือนกันหมดทุกคนเพราะถือว่าศิลปะการ
แสดงนี้มีที่มาจากแหล่งเดียวกัน ไม่มีใครดัดแปลงเนื้อร้องและหรือ
ทำนองเพลงไหว้ครูหุ่นกระบอกที่มีมาแต่เดิมให้เป็นอย่างอื่นไปได้
ไม่ว่าหุ่นกระบอกคนนั้นจะเก่งเชี่ยวชาญมีชื่อเสียงได้รับความนิยม
จากมหาชนมากเพียงใดก็ตามก็จะยังคงอนุรักษ์เพลงไหว้ครูไว้ให้คงเดิม

หลังจากเรื่องรำเพลงไหว้ครูจบแล้วหุ่นกระบอกตัวพระเอก
หรือตัวพระหรือตัวนายโรงอาจลาเข้าโรงไปแล้วเริ่มจับเรื่องในตอน
ที่ต้องการแสดงโดยหุ่นตัวที่เกี่ยวข้องตามท้องเรื่องตัวอื่นออกมาแทน
ที่ ส่วนอีกวิธีหนึ่งที่ได้รับการนิยมนามากเช่นกันก็คือ เมื่อรำเพลง
ไหว้ครูเสร็จแล้วหุ่นตัวพระเอกไม่เข้าฉากเลยในทันที แต่จะเริ่มจับ
เรื่องต่อไปเลยจากเพลงไหว้ครูโดยเริ่มจากบทของตัวเอกฝ่ายชายนี้
ในทันที เช่นเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อซึ่งเป็นตอนหนึ่ง
จากวรรณคดีที่ชาวไทยรู้จักดีและเมื่อนำมาใช้เป็นบทสำหรับแสดง
หุ่นกระบอกก็ได้รับความนิยมมากเช่นกัน^{๓๓} เมื่อหุ่นตัวนายโรงคือ
พระเอกไหว้ครูเสร็จก็จะยังไม่เข้าโรง นางแปลงออกจากต่อมาใน
ทันที นอกจากตอนนั้นแล้ว เรื่องพระอภัยมณี ตอนตีเมืองอา ตอน
รบโจรสลัด และตอนเป่าปี่เกี่ยวนางละเวงก็ได้รับความนิยมมาก
เช่นกัน^{๓๔} เรื่องลักษณะวงศ์ ตอนฆ่าพราหมณ์เกสร^{๓๕} เรื่องวงศ์สุวรรณค์

-จันทวาส จับตอนจินดาสมุทรจะหนีแม่เป็นอาทิ "...แต่เรื่องทีเล่น
กันจนเมื่อเพราะคนมาหาโดยมากก็คือ ลักษณะวงศ์ ตอนฆ่า
พราหมณ์เกสร เมื่อจะตัดคอพราหมณ์เกสรทำศาลเพียงตาให้
เพชรฆาตเอาดาบวางมีหมื่นดุม (ดาบหนึ่ง) หมื่นตาม (ดาบสอง)
พอกลองขึ้น ตะลุ่มด้อมด้อม...ตะลุ่มด้อมด้อม คนดูก็ใจเส้ำเสียแล้ว
พราหมณ์เกสรอาลัยถึงพระฤๅษีที่ชูปเฉียงตนมาแต่เล็ก คิดถึงนาง
กนิษฐทั้งเจ็ดที่เคยช่วยชีวิตตนไว้..."^{๑๖} เนื้อความเรื่องลักษณะวงศ์
ในตอนนี้เป็นคำรำพันของพราหมณ์เกสรซึ่งเคยเรียกน้ำตาจาก
ผู้ชมการแสดงหุ่นกระบอกเรื่องนี้มาแล้วเป็นอันมาก ความมีว่า

“เอ็นดูเกิดเพชรฆาตอย่าเพื่อฆ่า
ให้ภวานานึกคุณพระชินสีห์
ได้โปรดฉันช่วยพ้นให้ดีดี
ได้ทวงทีแล้วท่านจึงพันลง

.....
เพชรฆาตเห็นนิ่งไม่ดึงตน
ละลานลนเดินเรียงเข้าเคียงพราหมณ์
ทำเงื่อง่าท่าทางอย่างขยับ
เสียงฉาดจับเกล้ากลิ้งกลางสนาม”

จากคำบอกเล่าของคุณนายชูป มนัสช่วง ที่มีให้แก่จักรพันธ์
โปษยกฤต ช่วยให้เกิดความกระจ่างเกี่ยวกับกลวิธีการสร้างหุ่น-
กระบอกและการแสดงตอนพราหมณ์เกสรถูกเพชฌฆาตพันคอ
ประหารชีวิต กล่าวคือหัวหุ่นตัวพราหมณ์เกสรตัวที่จะนำมา เชิด
แสดงตอนถูกประหารนี้ มีบานพับเล็ก ๆ ติดไว้ตรงคอพอคอย
ตกลง เลือดก็จะพุ่งฉูดออกมาจากข้างในโรงหุ่นกระบอกโดยใช้
'สีสวรรค์' คือสีทำขนมชนิดหนึ่งใช้กันมากในยุคที่หุ่นพระองค์
สุทัศน์ได้รับความนิยม สีชนิดนี้เป็นสีที่ไม่ติดทน ใช้กันเพียงชั่ว-
คราว สีจึงจางง่าย คนเล่นหุ่นจะนำสีสวรรค์ใส่กระบอกฉูดขึ้นมา
คนดูอยู่ใกล้ ๆ โรง ก็จะมีวงหนีหลบเลือดที่พุ่งกระฉูดออกมาจากโรง
หุ่น-กระบอกกันอย่างขุมนุกระเจิดกระเจิง หลังจากนั้นก็มีการเล่น
หุ่นฉากพิธีงานศพพราหมณ์เกสร คือมีกระบวนแห่พระโกศในพระ-
ยานุมาศ ในขณะที่แห่ออกมากลางโรงก็ให้หุ่นที่อยู่ในกระบวนแห่
ทิ้งลูกกลปพฤษ์เป็นลักษณะการโปรยทานเหมือนประเพณีที่กระทำ
กันจริง ๆ อย่างในงานพระเมรุ โดยใช้ลูกมะนาวผลอ่อน ๆ ใบเล็ก ๆ
ให้มีขนาดพอดีกับตัวหุ่นโปรย นอกจากนี้ยังมีเครื่องประกอบงาน
ศพดังเช่นที่ทำกันจริง ๆ ตามขนบประเพณีอย่างในสมัยโบราณคือ
มีการบวชภาคพิเศษ มีพานแว่นฟ้า ผ้าไตร สิ่งของเหล่านี้ถูก
ประดิษฐ์ขึ้นให้มีขนาดเล็ก ๆ จี๋ว ๆ ให้พอดีกับตัวหุ่นกระบอก

นอกจากนี้ในการขีดแสดงหุ่นกระบอกต่อนงานศพพราหมณ์เกสร ก็จะมีหุ่นกระบอกพระมาสวดสรีรูปโดยสร้างเป็นหุ่นกระบอกพระ- ศีรษะโล้น ห่มจีวรถือตาลปัตร คุณยายชูป มนัสช่วงเล่าจากความ ทรงจำเท่าที่เท่าาน นึกออกจำได้ว่าผู้ขีดตัวหุ่นกระบอกมีคือ นายชื่น นายเอี่ยม นายจ้อง "...ในกระบวนแห่โกศก็มี เท็งบอง ควงจาน เท็งบองนั้นตีมาจากในโรง ส่วนเท็งบองที่ตัวหุ่นถือทำอันเล็ก พอใน โรงหยุดตี หุ่นตีเท็งบองเสียงดังแปะๆ เท่านั้น..."^{๑๔}

อุปกรณ์การแสดงหุ่นกระบอกในลักษณะดังที่ได้กล่าวมานี้ นอกจากของคณะหุ่นกระบอกพระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธรแล้ว เท่าที่มีหลงเหลือให้เห็นก็คืออุปกรณ์ประกอบการแสดงของคณะหุ่นกระ- บอกของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญณ์ ซึ่งประดิษฐ์โดยนาย พลอย ช่วยสมบุญณ์ อุปกรณ์เหล่านี้เท่าที่ยังมีเหลือให้ศึกษาได้ก็อาทิเช่น โศศพราหมณ์เกสร พระยานุมาส ศีรษะหุ่นกระบอกที่เป็นพระ ตาลปัตร เครื่องตักแต่งโกศ เป็นต้น บรรดาอุปกรณ์ดังกล่าวได้รับการอนุรักษ์ไว้ ณ สถาบันวัฒนธรรมของภูมิภาคตะวันตก มหา- วิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม เข้าใจว่าอุปกรณ์การเล่นแสดงประกอบการเล่นหุ่นกระบอกของคุณ- ยายสาหร่าย ช่วยสมบุญณ์นี้ได้รับอิทธิพลแรงบันดาลใจมาจาก สิ่งของเครื่องใช้ที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อประกอบการแสดงหุ่นกระบอก

อันปรากฏในการแสดงหุ่นกระบอกของคณะพระองค์เจ้าสุทัศน์-
 นิภาธร ฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าอุปกรณ์เครื่องใช้ประกอบฉากตลอด
 จนตัวหุ่นกระบอกของคณะคุณยายสาทร่าย ช่วยสมบูรณ์คงมี
 ลักษณะใกล้เคียงหรือคล้ายคลึงกับที่เคยมีใช้ในคณะหุ่นกระบอก
 ของพระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร หากจะย่อมเยากว่าก็คงเป็นที่เนื้อ
 วัสดุที่นำมาใช้ประดิษฐ์เพราะคณะหุ่นกระบอกของคุณยายสาทร่าย
 ช่วยสมบูรณ์ เป็นของชาวบ้านต่างจังหวัดต้นทุนก็คงน้อยกว่า แต่
 เข้าใจว่าสัณฐานรูปร่างของอุปกรณ์ประกอบฉากและขนาดของ
 ตัวหุ่นคงมีลักษณะใกล้เคียงกันกับของคณะหุ่นพระองค์เจ้าสุทัศน์

นอกจากนี้ในการขีดแสดงหุ่นกระบอกคณะของพระองค์เจ้า
 สุทัศน์นิภาธรเรื่องลักษณวงศ์ ตอนประหารพราหมณ์เกสรยังมีหุ่น
 กระบอกที่สร้างขึ้นเป็นประชาชนชาวเมืองทั่วไปที่มาเที่ยวชมการ
 มหรสพในงาน พระเมรุด้วย มีทั้งหุ่นกระบอกชาวบ้าน ชาวเมือง
 หุ่นกระบอกคนดูที่เป็นชาวไทย อีกทั้งหุ่นกระบอกเจ๊กชายไอศกรีม
 หุ่นกระบอกแขกชายถั่วมัน ๆ เหมือนในงานเมรุงานศพจริง ๆ ที่มี
 การเล่นโขน หุ่น ละคร มอญรำ ตามช่องระทวยอย่างเช่นที่เคย
 ปฏิบัติกันในสมัยโบราณเป็นขนบธรรมเนียม-ประเพณีที่นิยมและยึด
 ถือเป็นแนวทางจัดงานศพในสังคมไทย

ดังนั้นคนดูการแสดงหุ่นกระบอกก็คงจะได้เห็นการเล่นหุ่น

ซ็อนหุ่นเท่าที่คุณยายซุบ มนัสช่วงจำได้และเล่าถ่ายทอดแก่
จักรพันธ์ ไปชยกฤต ฟังก็คือหุ่นกระบอกที่เล่นเป็นเครื่องมหรสพ
การแสดงในงานศพพราหมณ์เกสรเป็นหุ่นซ็อนหุ่นนั้นมีการเล่น
เรื่อง รณจักร โดยมีหุ่นกระบอกตัวที่เล่นซ็อนอยู่ ๓ ตัว คือ
พระ ยักษ์ และนาง พอเล่นหุ่นกระบอกที่นำมาซ็อนจบตอนก็มีหุ่น-
กระบอกยี่เกออก พอหุ่นกระบอกยี่เกจบ หุ่นกระบอก จั้วก็ออกเล่น
เรื่องฮวนลิฮวยกับซีเต็งซัน ดังนั้นในคณะหุ่นกระบอกของ พระองค์
เจ้าสุทนต์นิภาธรตามที่ท่านผู้เล่าคือ คุณยายซุบ มนัสช่วง จำได้จึง
มีหัวหุ่นที่หน้าตาเป็นจีนอย่างจั้วหัวหุ่นแบบนี้ต้องสั่งมาจากประเทศ
จีนโดยเฉพาะเพื่อใช้เล่นหุ่นจั้วในตอนที่มีงานมหรสพในเรื่องคือใช้
เล่นหุ่นซ็อนหุ่นนั่นเอง เมื่อเล่นจั้วจบแล้ว ลำดับต่อไปตามความ
นิยมก็จะเล่นโขง เรื่องรามเกียรติ์ ตอนที่นิยมนำมาเล่นซ็อนก็คือ
ตอนสามทหารยก จับเรื่องตอนทनुมาน องคตและชมพูพานนำทัพ
ไปเมืองลงกา โดยบางครั้งตัดเนื้อความระหว่างการเดินทางเช่น
ตอนที่เกี่ยวกับนางบุษมาลีและมหาขุฎิลฤาษีออกทิ้งเสีย โดยลัด
ความไปเข้ากรุงลงกาพบด้านางผีเสื้อเลยทีเดียว ทั้งนี้เนื่องจาก
เนื้อเรื่องที่อาจนำมาแสดงได้นั้นน่าตื่นเต้นเร้าใจกว่า กล่าวคือมีการ
ใช้หุ่นกระบอกนางผีเสื้อที่สร้างไว้ให้มีตัวใหญ่หมึมาโผล่ออกมาจาก
ฉากคูมโหฬาร พอนางผีเสื้อออกบรรดาคนดูจริงๆ ที่มาเที่ยวงาน

ก็จะละความสนใจจากการละเล่น แสดงมหรสพอย่างอื่นๆ หันมาดูแต่หุ่นกระบอก ในตอนนี้เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่าง พิสดาร การสร้างหุ่นและวิธี เชิดแสดงก็ต้องพิเศษพิสดารตามไปด้วยคือตัวหนุมาน นั้น ต้องเหาะไปเข้าปากนางผีเสื้อ ในตอนนี้ก็ต้องใช้วิธีชักกรอกโดยใช้เส้นเชือกขึงไว้ ด้านบนของโรงและมีผู้ดูแลเรื่องการชักกรอกตัวหุ่นกระบอกโดยเฉพาะตั้งได้กล่าวอธิบายมาแล้ว เเท่านี้ก็ยิ่งหาพิสดารพอไม่ เมื่อหนุมานเหาะเข้าปากนางผีเสื้อแล้ว หนุมานก็ต้องแผลงฤทธิ์อาละวาดนางผีเสื้อโดยลากไส้ออกมาทางท้องอีกด้วย เมื่อถึงตอนที่ท้องนางผีเสื้อแตก การแสดงหุ่นกระบอกได้สร้างความตื่นเต้นแก่ผู้ชมอย่างชนิดถึงขีด คือ พอท้องนางผีเสื้อแตกปรากฏมีนกบินออกมาจากท้องนางผีเสื้อที่แตกนั้น ตามคำบอกเล่าของคุณยายชูป มนัสช่วง เเท่าที่จำได้มีนกพิราบบินออกมา ๑ ตัว นกกระจอก ๒ ตัว ฉะนั้นผู้ชมการแสดงตอนนี้จะคล้ายกับได้ชมการแสดงมายากลไป ด้วย ผู้ชมได้รับรสชาติจากการแสดงหลายรส

อนึ่งจากคำบอกเล่าคณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทัตน์ เคยเล่นเรื่องลักษณะวงศ์ ตอนฆ่าพราหมณ์' ประชันกับหุ่นนายวิง ซึ่งก็เล่นตอน 'ฆ่าพราหมณ์' เช่นเดียวกันทว่าเมื่อมีหุ่นกระบอกของไทยเล่นซ้อนหุ่นกระบอกในงานเมรุพราหมณ์เกสรหุ่นกระบอกคณะนายวิงจะเล่นหุ่นกระบอกโขนตอน 'นางลอย' ในทุกครั้ง เเท่ากับว่า

เป็นการยอมเปิดโอกาสให้คนดูหุ่นกระบอกของตนในขณะนั้นหันไป
ดูตอนที่ตื่นเต้นกว่าซึ่งจัดแสดงโดยคณะหุ่นกระบอกของพระองค์
เจ้าสุทนต์นิภาธร เป็นการยอมรับเพราะการเล่นหุ่นกระบอกโขน
ตอน 'นางลอย' เป็นตอนที่คนดูส่วนมากทราบเรื่องเป็นอย่างดีอยู่
แล้วมีการดำเนินเรื่องราบเรียบและเป็นตอนที่เนื้อเรื่องเศร้าโศก
สลด ความไพเราะงดงามอยู่ที่การพรรณนาความในคำประพันธ์
มากกว่า ในด้านที่เกี่ยวกับการขีดแสดงหุ่นกระบอกไม่มีอะไรน่าตื่น
เต้นสนุกเท่าใดนัก

นอกจากการเล่นประชันกับหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ ด้วยกันเอง
แล้วหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรยังได้เคยเล่นประชัน
มหรสพอื่นๆ อีกด้วยเช่นเคยประชันกับโขนของเจ้าพระยาเทเวศร์
วงศ์วิวัฒน์ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วโขนคณะนี้ก็ถือถือว่าได้รับ
ความนิยมอย่างยิ่งในเวลานั้น และยังได้ประชันกับกรรมมหรสพอื่นๆ
อีกหลายอย่าง ในการประชันขันแข่งกันนั้น การแสดงชนิดใดมีคน
ฮือมาดูกันมากถือว่า เป็นข้างชนะ

คณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรซึ่งถือเป็นคณะ
หุ่นกระบอกที่มีหลักฐานยืนยันบอกไว้แน่ชัดว่าได้เคยมาแสดงใน
ภูมิภาค ตะวันตกในยุคที่หุ่นกระบอกได้รับความนิยมเฟื่องฟู
'หุ่นพระองค์สุทนต์' ดำเนินกิจการรับงานการแสดงเรื่อยมาจน

กระทั่ง ในบิวก พุทธศักราช ๒๕๖๒ พระองค์เจ้าสุทัตสน์นิภาธร
สิ้นพระชนม์ เมื่อขาดองค์ผู้นำคณะหุ่นกระบอกรักก็ต้องเลิกการแสดง
ตัวหุ่นกระบอกรักทั้งหลายทั้งปวงที่เคยมีชีวิตอยู่บนเวทีก็เริ่มทรุดโทรม
ลงเพราะขาดผู้รักษาทะนุบำรุงดูแลเอาใจใส่ หม่อมฉันจึงได้
ตัดสินใจกบรรดตัวหุ่นกระบอกรักเหล่านี้ให้แก่ นายเบี้ยวผู้มีบ้าน
เรือนอยู่บริเวณวัดพญาไยง นายเบี้ยวเคยเป็นมหาดเล็กอยู่ในวังและ
ได้เข้าร่วมอยู่ในคณะหุ่นกระบอกรักในยุคที่พระองค์เจ้าสุทัตสน์นิภาธร
ยังมีชีวิตอยู่ด้วยโดยเชิดหุ่นกระบอกรักตัวตลก อย่างไรก็ตาม
นายเบี้ยวไม่สามารถเชิดหุ่นตัวเอกๆ ของเรื่อง เมื่อได้รับมอบ
หุ่นกระบอกรักของพระองค์สุทัตสน์ นายเบี้ยวจึงตั้งหุ่นกระบอกรัก
คณะนายเบี้ยว ขึ้น

คุณครูขึ้น สกุลแก้ว บุตรีของนายเปือก ประเสริฐกุล นักเชิด
หุ่นกระบอกรัก ผู้เป็นที่รู้จักกันดีในยุคหนึ่ง กรุณาเล่าความทรงจำเกี่ยว
กับเรื่องหุ่นคณะนายเบี้ยวให้แก่จักรพันธ์ ไปชยกฤต ฟังว่า ตัวคุณ
ครูขึ้นเองและบิดาคือนายเปือกได้เคยถูกหามาเชิดหุ่นกระบอกรักของ
นายเบี้ยวหลายครั้ง เนื่องจากดังที่ได้กล่าวแล้วว่า นายเบี้ยวถนัด
เชิดแต่ตัวตลกมิได้เชิดตัวดี ๆ เมื่อมีตัวหุ่นกระบอกรักทั้งคณะขึ้นมา
หน้าที่สำคัญของนายเบี้ยวจึงเป็นเจ้าของคณะหรือตัวเฒ่า ทุกครั้ง
เมื่อรับงานนายเบี้ยวต้องออกติดตามหาคนเชิดหุ่นกระบอกรักผู้มีฝีมือ

สามารถเข็ดหุ่นตัวเอก คือ ตัวพระนายโรงตัวนางเอก ตัวนางร้าย ตัวยักษ์ ตัวลิง ฯลฯ จากคณะอื่นที่รู้จักคุ้นเคยกันมา ช่วยเข็ด เพราะตนเองเข็ดตัว ดีไม่ได้ มีตัวหุ่นแต่ขาดคนเข็ดกว่าจะได้คนมา ช่วยครบทุกตัวให้จับเรื่องเล่นแสดงได้ก็ต้องใช้เวลานานเป็นหลาย ๆ วัน คุณครูชั้น กล่าวถึงที่อาศัย ของนายเบี้ยวในตอนหลัง ๆ ว่ามา อยู่ ณ ที่ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร คือ นายเบี้ยว ได้อาศัยอยู่ในวังท่าพระนั่นเอง

เป็นที่น่าเสียดายว่าในปัจจุบันไม่มีเค้าเงื่อนเบาะแสอันใดที่จะ ช่วยเป็นแนวทางให้สืบทราบได้ว่าหุ่นของพระองค์เจ้าสุทนต์นิกาย ซึ่งในชั้นหลังได้ตกทอดมาสู่ นายเบี้ยวยังหลงเหลืออยู่บ้างหรือไม่ และถ้าหลงเหลืออยู่จะอยู่ที่ใดบ้าง นอกจากคำบอกเล่าแล้วไม่ ปรากฏหลักฐานแน่ชัดอื่นใดที่จะช่วยให้เกิดความกระจ่างเกี่ยวกับ รูปลักษณะของหุ่นกระบอกคณะพระองค์เจ้าสุทนต์นิกาย

คณะหุ่นกระบอกที่เกิดขึ้นในภูมิภาคตะวันตก

อาจกล่าวได้ว่าคณะหุ่นกระบอกที่ได้เกิดขึ้นในภูมิภาคตะวันตก ได้รับอิทธิพล สำคัญดังหลักฐานที่ปรากฏมาจากหุ่นกระบอกที่มีชื่อเสียงอย่างยิ่งในกรุงเทพมหานคร ๒ คณะคือ คณะหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะ พยัคฆเสนา โดยมีแม่ครูเคลือบ

นักเชิดหุ่นกระบอกตัวนางร้ายผู้มีชื่อเสียงระบือเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่
ผู้นิยมชมหุ่นกระบอกและเป็นคนในคณะหุ่นกระบอกของหม่อม
ราชวงศ์เถาะได้ย้ายเข้ามาอยู่ในจังหวัดสมุทรสงคราม หรือที่ชาว
บ้านในภูมิภาคนี้เรียกกันติดปากโดยทั่วไปว่า ‘แม่กลอง’ โดยเรียก
ตามชื่อบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เมื่อแม่ครูเคลือบเข้ามาอยู่
ในแม่กลองก็ได้รวบรวมบรรดาผู้สนใจศิลปะการขับร้อง ละคร
ตลอดจนการเชิดหุ่นกระบอกและได้สั่งสอนวิชาศิลปะการแสดง
เหล่านี้แก่ผู้เป็นศิษย์จนเป็นลูกศิษย์ผู้มีฝีมือสามารถถ่ายทอดความ
สามารถมาจนปัจจุบัน ลูกศิษย์ของแม่ครูเคลือบในภูมิภาคตะวันตกซึ่งดำรงศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกและได้ใช้เป็นอาชีพหา
รายได้ เลี้ยงดูตนเองและจุนเจือครอบครัวมาจนถึงปัจจุบันคือ ปี
พุทธศักราช ๒๕๓๐ คือคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ อายุ ๙๔ ปี
ในพุทธศักราช ๒๕๓๐ และคุณครูวงศ์ ร่วมสุข อายุ ๗๙ ปี ใน
พุทธศักราช ๒๕๓๐ คุณครูวงศ์ ในยุคต่อมาหลังจากที่ได้เรียน
และฝึกฝนศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกจนชำนาญได้ตั้งคณะหุ่น
กระบอกของตนเอง ขึ้นให้ชื่อคณะหุ่นกระบอกนี้ว่า ‘หุ่นคณะชูเชิด
ชำนาญศิลป์’ ชีวิตประวัติของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ และ
และคุณครูวงศ์ ร่วมสุข ตลอดจนลักษณะหุ่นกระบอกของทั้งสอง
คณะจะได้อธิบายบรรยายโดยละเอียดต่อไป นอกจากคณะหุ่น-

กระบอกสองคณะนี้แล้ว ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ยังมีเค้าเงื่อน
เบาะแสให้สืบทราบว่ายังมีคณะหุ่นกระบอกอีกคณะหนึ่ง คือคณะ
ครุณี สี่พี่น้องของแม่ประนอมที่อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี
ฉะนั้น ณ ที่นี้จะขอกล่าวถึงคณะหุ่นกระบอกสามคณะนี้เป็นสำคัญ

คณะหุ่นกระบอกของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญณ์

คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญณ์ (บุญชู) เกิดในปีพุทธศักราช
๒๔๓๖ ที่อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ท่านเป็นบุตรคนที่ ๔
ในจำนวนพี่น้อง ๗ คนในตระกูลสกุลปลั่ง บิดาของท่านชื่อ
นายด่วมและมารดาชื่อ นางเสน

เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีโรงเรียนสำหรับสตรี คุณยายสาหร่าย
จึงไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาตามโรงเรียนอย่างเป็นทางการ แต่
ด้วยความใฝ่ใจในการศึกษาหาความรู้ คุณยายสาหร่าย จึงสนใจ
เอาใจใส่ศึกษาวิธีอ่านเขียน ด้วยตนเองบ้าง จากญาติพี่น้องคนใกล้
ชิดบ้าง จนพออ่านออกเขียนได้

มารดาของคุณยายสาหร่ายมีอาชีพทำนา ทำสวน ท่านจึงมี
อาชีพตามอย่าง ครอบครัว ทว่าด้วยความสนใจและมีใจรักใน
ศิลปะการแสดงทางร้องรำทำเพลงมากกว่าอาชีพทำนา ทำสวน
คุณยายสาหร่ายจึงได้ฝึกหัดการแสดงละครรำตั้งแต่ยังเด็กต่อมาใน

ปี พุทธศักราช ๒๔๕๓ เมื่ออายุ ๑๗ ปี คุณยายสาทร่ายได้สมรสกับคุณตาพลอย ช่วยสมบุรณ์ ผู้เป็นชาวแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม คุณยายสาทร่าย จึงมาตั้งรกรากอยู่กับสามีในจังหวัดนี้ และมีบุตรด้วยกัน ๓ คน คือ

๑. นายอุดม ช่วยสมบุรณ์ (ปัจจุบัน พุทธศักราช ๒๕๓๔ อายุ ๖๓ ปี)
๒. นายอุดร ช่วยสมบุรณ์ (ถึงแก่กรรมใน พุทธศักราช ๒๕๒๙ เมื่ออายุ ๕๗ ปี)
๓. นายสุนทร ช่วยสมบุรณ์ (ปัจจุบัน พุทธศักราช ๒๕๓๔ อายุ ๕๘ ปี)

เมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๕๖ ในขณะที่คุณยายสาทร่าย มีอายุ ๒๐ ปี ท่านและคุณตาพลอย ได้มีโอกาสไปชมการแสดงหุ่นกระบอกของมหาอำมาตย์ตรี พระราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า สุกตน์นิภาธร หรือที่เรียกกันเป็นสามัญในสมัยนั้นว่า ‘หุ่นพระองค์- สุกตน์’ ซึ่งมาเชิดแสดงในงานศพที่วัดเพชรสมุทรวรวิหาร หรือ วัดบ้านแหลม คุณตาพลอยเกิดสนใจการแสดงหุ่นเป็นอันมาก ประกอบกับเป็นผู้มีฝีมือทางการช่างจึงคิดศึกษาหาวิธีการต่างๆ ที่เกี่ยวกับการประดิษฐ์และการเชิดหุ่นกระบอกโดยเริ่มตั้งแต่การแกะไม้ วิธีการลงรัก ปิดกระดาษเพื่อสร้างศิระหุ่น ตลอดจน

ประดิษฐ์เครื่องประดับและเครื่องแต่งกายของหุ่นกระบอก
ด้วยตนเอง

ศิระหุ่่นกระบอกของคุณตาพลอย ส่วนมากทำด้วยไม้ที่มีเนื้อ
เบา เช่น ไม้ทองหลาง ไม้พุ่น ไม้แคป่า ลงรักตกแต่งเป็นจุก
ปาก หู แล้วจึงปิดกระดาดให้เนียนอีกชั้นหนึ่ง แล้วทำด้วยฝุ่นจีนสี
ขาวก่อนที่ลงสีวาดหน้า ศิระหุ่่นบางตัวของคุณตาพลอยทำด้วย
กระดาดกลวงข้างในแบบหัวโขน ลำตัวของหุ่่นก็ประดิษฐ์ด้วยไม้
เนื้อเบาเช่นกัน ถ้าเป็นตัวนางก็จะมีนมทั้งสองข้างด้วย แต่ไม่มีแขน
คุณตาพลอยสร้างเครื่องแต่งกายให้แก่หุ่่นของท่านเอง นับตั้งแต่
การทำผ้าที่มีสี ลวดลายและเนื้อผ้าให้เหมาะสมกับฐานะบทบาท
ของตัวหุ่่น เสื้อผ้าเหล่านี้ปักด้วยเลื่อมและด้นอย่างงดงาม ถ้าเป็น
เสื้อสำหรับตัวพระก็จะมีอินทรรณู นวมคอ เพิ่มบนเสื้อ ส่วนตัวนาง
มีผ้าห่มนางคลุมบนเสื้ออีกชั้นหนึ่ง คุณตาพลอยประดิษฐ์เสื้อผ้า
และเครื่องประดับสำหรับหุ่่นในคณะทุกตัวเครื่องประดับหุ่่น
กระบอก เช่น ทับทรวง ตุ่มหู ปะวะหล่ำ กำไลทำด้วยเพชรกันตัด
หุ้มเรือนเงินแท้ มีเฟืองเพชรห้อยประดับแพรพราว เครื่องประดับ
เพชรและเงินเหล่านี้คุณตาพลอยก็ประดิษฐ์ด้วยตนเองทั้งนั้น
เครื่องมือที่คุณตาพลอยเคยใช้ เช่น เครื่องถลุงเงินยังคงปรากฏอยู่
จนถึงปัจจุบัน

คณะหุ่นกระบอกของ คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ เดิมเมื่อแรกตั้งคณะนั้น สามีของคุณยายสาหร่าย ชื่อ นายพลอย ช่วยสมบุญ เป็นผู้ริเริ่มขึ้นโดยให้ชื่อว่า 'หุ่นกระบอกคณะนายพลอย' แต่คนทั่วไปเรียกว่า 'หุ่นตาพลอย' ต่อมาเมื่อสามีสิ้นชีวิตลงในปี พุทธศักราช ๒๔๗๙ คุณยาย-สาหร่าย ช่วยสมบุญ ต้องดูแลกิจการของคณะหุ่นกระบอกด้วยตนเอง คนก็หันมาเรียกหุ่นกระบอกคณะนี้ว่า 'หุ่นแม่สาหร่าย'

อย่างไรก็ตาม คุณตาพลอย เป็นเพียงเจ้าของหุ่นกระบอกเท่านั้น ท่านมิได้ขีดหุ่นแสดงเอง เมื่อเริ่มแรกที่จะมีการตั้งคณะหุ่นกระบอก ท่านได้สืบถามหาผู้มีความสามารถในการขีดหุ่นเพื่อที่จะขอให้มาช่วยสอนคนในคณะและมาช่วยขีดหุ่นด้วย ในที่สุดก็ได้พบกับแม่ครูเคลือบผู้เป็นนักขีดหุ่นกระบอกฝีมือเอกในครั้งกระนั้น แม่ครูเคลือบเป็นชาวปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ มีผิวคล้ำ รูปร่างสูงใหญ่แข็งแรง นอกจากความสามารถในการขีดหุ่นกระบอกแล้ว ท่านยังเล่นดนตรีได้หลายอย่าง ชื่อเสียงของ 'แม่เคลือบ' เป็นที่เลื่องลือรู้จัก เพลงไทยหลายเพลง เช่น กล่อมนารี พัดชา ขอมกล่อมลูก เทวาประสิทธิ์ หนีเสือ เขมรกำปอ นเรศรชนช้าง สามไม้ใน สามไม้กลาง และสามไม้นอก เชื่อว่ามาจากแม่ครูเคลือบ

เวลาที่คุณตาพลอยได้พบกับแม่ครูเคลือบนั้น แม่ครูคงอายุมากแล้ว แต่ท่านก็ได้สอนคนในคณะหุ่นกระบอกตาพลอยจนสามารถเชิดหุ่นแสดงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณยายสาหร่ายผู้ถือได้ว่าเป็นศิษย์รักใกล้ชิด ได้รับการถ่ายทอดกลวิธีการเชิดหุ่นกระบอกไว้มาก จนสามารถเชิดหุ่นกระบอกได้ลีลางดงามอย่างชำนาญ นอกจากคุณตาพลอยได้ขอให้แม่ครูเคลือบช่วยสอนการเชิดหุ่นกระบอกให้คนในคณะแล้ว ยังได้ชักชวนแม่ครูเคลือบ ให้มาร่วมแสดงหุ่นกระบอกด้วย เดิมแม่ครูเคลือบมีหุ่นกระบอกของตัวเองอยู่โรงหนึ่ง คุณตาพลอยก็ได้ซื้อและนำหุ่นกระบอกทั้งโรงของแม่ครูเคลือบลงมาไว้ที่จังหวัดสมุทรสงครามด้วย โดยรวมกับของใหม่ที่ประดิษฐ์ขึ้นนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เมื่อแม่ครูเคลือบมาอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากสอนเชิดหุ่นกระบอก แล้วยังจัดสอนการแสดงละคร การขับร้อง ตลอดจนการเล่นดนตรีประเภทต่างๆ ที่ตนถนัดให้แก่ชาวจังหวัดสมุทรสงครามผู้สนใจศิลปการแสดงและการเชิดหุ่นกระบอกด้วย เนื่องจากแม่ครูเคลือบและคุณยายสาหร่ายผู้เป็นศิษย์สภอัครยาตย์ใกล้ชิดกันมากเป็นพิเศษ แม่ครูจึงใช้ชีวิตช่วงสุดท้ายของท่านอาศัยอยู่กับครอบครัวของคุณยายสาหร่ายที่จังหวัดสมุทรสงคราม หุ่นกระบอกบางตัวซึ่งเป็นที่รักของแม่ครู เคลือบนั้นท่านมิได้ขายให้แก่

คุณตาพลอย แต่ได้มอบให้แก่คุณยายสาทร่าย ในภายหลัง

คณะหุ่นกระบอกของ นายพลอย ช่วยสมบุญ เริ่มแสดงและมีชื่อเสียงประมาณปี พุทธศักราช ๒๔๕๕ เป็นต้นมา โดยรับงานแสดงในท้องถิ่นใกล้เคียงจังหวัดสมุทรสงคราม หุ่นกระบอกคณะนี้ได้รับความนิยมมากถึงกับทางจังหวัดสมุทรสงคราม มาเชิญให้ไปแสดงเพื่อร่วมงานฉลองรัฐธรรมนูญของจังหวัดสมุทรสงครามเป็นประจำทุกปี นับแต่มีงานนี้ในปี พุทธศักราช ๒๔๗๖ เรื่องที่คณะหุ่นกระบอกของนายพลอย นำมาแสดงในระยะแรกๆ คือ พระอภัยมณี ต่อมาคุณตาพลอยได้สร้างหุ่นกระบอกเพิ่มขึ้นอีกมาก ทั้งที่เป็นตัวพระ ตัวนาง ตัวออกภาษาต่างๆ ตัวตลกหลายชนิดตัวยักษ์และอมมนุษย์ ตลอดจนหุ่นรูปสัตว์ เช่น เสือ ม้า ปลา ช้าง นาค ตัวหุ่นกระบอกและเครื่องประกอบการแสดงเหล่านี้ได้รับการประดิษฐ์ให้มีมากขึ้นจนครบ สามารถแสดงเรื่องอื่นตามความนิยมได้ เช่น รามเกียรติ์ ลักษณะวงศ์ ขุนช้างขุนแผน ศรีนรินทร์ เป็นต้น

ในปี พุทธศักราช ๒๔๗๙ คุณตาพลอยเสียชีวิต คุณยายสาทร่าย ขณะนั้นมีอายุ ๔๓ ปี ต้องดูแลคณะหุ่นกระบอกด้วยตนเองและได้ใช้วิชาทักษะการแสดงนี้เป็นอาชีพหลัก เมื่อไม่มีผู้หาไปแสดงหุ่นกระบอกท่านก็ใช้เวลาว่างเว้นจากการขีดหุ่น ทำนา ทำสวน ตามวิถีของชาวไทยในชนบท เมื่อคุณตาพลอยเสียชีวิตนั้น

ลูกๆ ยังเล็ก ไม่สามารถจะดูแลปกป้องรักษาได้ทั่วถึง ประกอบกับ
ในบ้านไม่มีผู้ชายที่จะเป็นหัวหน้าครอบครัว ท่านจึงได้ตัดสินใจ
แต่งงานอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ กับ นายแหล บุญชู มีบุตร
ด้วยกัน ๑ คน คือ นายศุภหัตต์ (หยวก) บุญชู นายแหล ได้ช่วย
ดูแลครอบครัวและคณะหุ่นกระบอกต่อไปด้วย คุณยายสาหร่าย
นำคณะหุ่นกระบอกออกแสดงเป็นมหรสพให้ความบันเทิงแก่สังคม
เป็นเวลากว่า ๓๐ ปี จนท่านมีอายุประมาณ ๖๐ ปี ใน พุทธศักราช
๒๔๙๖ คุณยายสาหร่ายได้ตัดสินใจเลิกอาชีพแสดงหุ่นกระบอก
เพราะรู้สึกว้าขราแล้ว อย่างไรก็ตามท่านได้เก็บรักษาหุ่นกระบอก
และเครื่องประกอบการแสดงทั้งหลายไว้เป็นอย่างดี เป็นระยะ
เวลาเกือบ ๓๐ ปีที่หุ่นกระบอก แม่สาหร่ายไม่ได้ปรากฏต่อ
สาธารณชน จนกระทั่งในเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๗ เมื่อมี
การจัดพิธีสมโภชพระตำหนักทับขวัญ พระราชวังสนามจันทร์
จังหวัดนครปฐม คณะกรรมการผู้จัดงานได้ขอเชิญคณะหุ่นกระบอก
ของคุณยายสาหร่าย มาแสดงถวายหน้าพระที่นั่งสมเด็จพระเทพ-
รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธีสมโภชพระตำหนัก
ทับขวัญ คุณยายสาหร่าย ก็กรุณารับคำเชิญนำหุ่นกระบอกทั้ง
คณะมาเชิดแสดงถวาย ณ บริเวณพระตำหนักทับขวัญและ

ในปี พุทธศักราช ๒๕๒๗ นั้นเอง คุณยายสาหร่าย ก็ได้มอบหุ่นกระบอกบางส่วนให้แก่พิพิธภัณฑ์อุทยาน รัชกาลที่ ๒ ณ อำเภอ อัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

ต่อมาในปี พุทธศักราช ๒๕๓๒ เมื่อได้ทราบว่ามหาวิทยาลัยศิลปากร มีโครงการจัดตั้งสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกขึ้น ณ วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบรูณ์ (บุญชู) และครอบครัวจึงได้มอบหุ่นกระบอกและอุปกรณ์การแสดงทั้งหมดให้แก่สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตกมหาวิทยาลัยศิลปากร

หุ่นกระบอกคณะชูเชิดขำนาญศิลป์

เจ้าของคณะหุ่นกระบอกชูเชิดขำนาญศิลป์ คือ คุณลุงวงษ์รวมสุข ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ท่านมีอายุ ๗๙ ปี คุณลุงวงษ์รวมสุข เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๑ ในตอนปลายรัชสมัยของพระพุทธเจ้าหลวง ท่านเกิดที่บ้านข้างวัดเพชรสมุทร ณ จังหวัดสมุทรสงคราม จึงอาจกล่าวได้ว่าท่านเป็นชาวแม่กลองโดย กำเนิด คุณลุงวงษ์ รวมสุข มีพี่น้องรวมทั้งสิ้น ๑๓ คน สำหรับตัวท่านเองนั้นเป็นบุตรคนที่ ๖ ในบรรดาพี่น้องผู้ชาย ๖ คน และพี่น้องชาย ๐ คน และพี่น้องผู้หญิง 7 คน บิดามารดาเป็น

ชาวไทยทั้งคู่ คุณลุงวงษ์รวมสุข จึงเป็นคนไทยแท้ๆ โดยถือสัญชาติไทยและเชื้อชาติไทย ในวัยเยาว์ท่านได้ใช้ชีวิตเช่นเดียวกันกับเด็กๆ ชาวไทยในท้องถิ่น ในสมัยนั้น ต่อมาเมื่อเจริญเติบโตถึงวัยที่ต้องเข้ารับการศึกษาคณะลุงวงษ์ รวมสุข เริ่มเรียนหนังสือกับบิดาก่อนเนื่องจากบิดาของท่านเคยบวชเรียนมีความรู้ทางหนังสือพอสมควรตามธรรมเนียมคนไทยในยุคสมัยนั้นถือเป็นประเพณีที่ต้องบวชเรียนเสียก่อนจึงจะมีครอบครัวได้ บิดาของคุณลุงวงษ์คงได้ศึกษาวิชาการอ่านเขียนจากวัดซึ่งเป็นแหล่งหรือสถานศึกษาสำคัญของสังคมไทยแต่โบราณนานมา

หลังจากที่ได้เริ่มศึกษาการอ่านเขียนกับบิดาของท่านจนพออ่านออกเขียนได้บ้างแล้ว คุณลุงวงษ์ รวมสุข ก็ได้เข้าศึกษาอย่างเป็นทางการโดยได้ไปศึกษาที่โรงเรียนผู้ใหญ่ ในสมัยก่อนคือที่โรงเรียนอินทรประชาคม วัดบางเกาะเทพศักดิ์ ตำบลแควอ้อม อำเภอัมพวา จังหวัดสมุทรสงครามในปัจจุบัน ในเวลาเมื่อท่านได้เข้ารับการศึกษจากโรงเรียนสถานศึกษาอย่างเป็นทางการนั้นท่านมีอายุได้ประมาณ ๒๐ ปี ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยที่ท่านยังเป็นเด็กบิดามารดามีบุตรหลายคนการส่งเสียให้บุตรทุกคนเข้ารับการศึกษาร่วมกันนั้นยังไม่เป็นที่นิยมเนื่องจากในการประกอบอาชีพต้องการแรงงานความช่วยเหลือจากคนในครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

การทำนาทำสวนตลอดจนการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม โดยทั่วไปต้องใช้แรงงานความช่วยเหลือของคนในครอบครัวเป็นอันมาก อนึ่งดังเช่นที่ได้กล่าวแล้วว่าในยาม ที่มีเวลารว่าง บิดาของท่านก็สามารถสอนหนังสือให้แก่ลูกๆ จนอ่านออกเขียนได้ ดังนั้นความจำเป็นที่จะต้องไป เข้าโรงเรียนอย่างเป็นทางการจึงมีไม่มากนัก อย่างไรก็ตามเพื่อให้เป็นไปตาม พระราชบัญญัติเกี่ยวกับการประถมศึกษาซึ่งได้เริ่มมีขึ้นบังคับใช้ตั้งแต่ในสมัยนั้นคุณลุง วงษ์ รวมสุข จึงเข้าศึกษาในสถานศึกษาเพื่อให้ได้หนังสือรับรองอย่างเป็นทางการ จากโรงเรียนของทางราชการว่าได้เรียนจนจบชั้น ประถมปีที่ ๔ ซึ่งเป็นระดับต้นของการศึกษาภาคบังคับ เมื่อ พิจารณาตามความเป็นจริงแล้วเรื่อง การศึกษาภาคบังคับ ในสมัย นั้นเด็กชายดูเหมื่อนว่าจะถูกบังคับให้อยู่ในเกณฑ์ต้องได้รับใบรับรองว่าได้เคยเข้าเรียนในโรงเรียนจนจบชั้นประถมปีที่ ๔ ซึ่งเป็น ระดับบังคับมากกว่าเด็กหญิง อนึ่งตามแนวปฏิบัติกันมาแต่เดิมก็ไม่ มีความนิยมที่จะส่งเด็กหญิงให้ไปเข้าโรงเรียน อย่างเป็นทางการ คุณลุง วงษ์ รวมสุข เรียนจบชั้นประถมปีที่ ๔ ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ จากโรงเรียนแห่งเดียวกันกับที่ท่านได้เข้าเริ่มศึกษาอย่างเป็นทางการคือ โรงเรียนผู้ใหญ่ ณ โรงเรียนอินทระชาคม วัด บางเกาะเทพศักดิ์ ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทร- สงคราม ในเวลานั้นท่านมีอายุ ๒๔ ปี

โดยความเป็นจริงแล้วก่อนหน้าที่คุณลุงวงษ์ รามสุข จะสำเร็จการศึกษาภาคบังคับ นอกจากวิชาหนังสือท่านได้เรียนรู้วิชาการแขนงอื่นๆ มาแล้วหลายทางไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเกษตรกรรม การประกอบอาชีพต่างๆ รวมทั้งศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกด้วยกล่าวคือ เมื่อคุณลุงวงษ์ รามสุข มีอายุได้ ๑๒ ปี ท่านก็ได้เริ่มฝึกหัดขีดแสดงหุ่นกระบอกโดยที่มีความสนใจและมีใจรักในวิชาศิลปะการแสดง ท่านได้ฝากตัวเป็นศิษย์ของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ ผู้นับได้ว่าเป็นครูคนแรกที่ช่วยฝึกสอนศิลปะการแสดงหุ่นให้^{๑๑} ในเวลานั้นคุณยายสาหร่ายและคุณตาพลอย ช่วยสมบูรณ์ มีหุ่นกระบอกเป็นของตนเองแล้วและมีนิเวศสถานอยู่ในเขตท้องที่จังหวัดเดียวกัน บ้านเรือนอยู่ไม่ไกลกันมากนักเดินทางไปมาหากันได้สะดวก การที่คุณลุงวงษ์ รามสุข มาหัดขีดแสดงหุ่นกระบอกกับคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ จึงกระทำได้โดยไม่ยากลำบากเท่าใดนักเวลาที่มาหัดฝึกฝนศิลปะแขนงนี้ก็คือนั่งทำงานว่างจากงานในท้องไร่ท้องนาหรือเมื่องานสวนไม่ชุกเกินไปนัก เวลาที่เหมาะสมสำหรับการฝึกฝนวิชาทางศิลปะต่างๆ คือ ช่วงระหว่างหลังการดำนาแล้ว และอีกช่วงหนึ่งคือหลังการเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ผู้คนจะรู้สึกสบายและสนุกกับงานฉลอง การละเล่นมหรสพต่างๆ ตลอดจนการใช้เวลา

ว่างฝึกฝนสร้างงานทางด้านศิลปะที่ตนชอบถือว่าเป็นเวลาว่างอย่างแท้จริงสำหรับผู้คนในสังคมไทยในยุคนั้น

คุณยายสาทร่าย ช่วยสมบุญร์ ถือได้ว่าเป็นครูหุ่นกระบอกคนแรกของคุณลุงวงษ์ รามสุข และคงเป็นด้วยว่าผู้เป็นครูสามารถมองเห็นหน่วยงานหรือแวบความเป็นศิลปินในสาขาการแสดงนี้กับกับคุณลุงวงษ์ รามสุข ในสมัยที่ท่านยังเป็นเด็กวัย รุ่นนั้นท่านแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีเขาวีปัญญาดี พุดจาสนุกสนาน กล้าแสดง มีความสามารถ^๓ ต่อมาภายหลังคุณยายสาทร่าย ช่วยสมบุญร์ จึงส่งผู้เป็นศิษย์คือคุณลุงวงษ์ รามสุข ไปเรียนศิลปะการเชิดหุ่นกระบอกเพิ่มเติมกับแม่ครูเคลือบ เข้าใจว่าคุณยายสาทร่าย ช่วยสมบุญร์ และคุณตาพลอย ช่วยสมบุญร์ คงได้ทำความรู้จักจนสนิทสนมคุ้นเคยกับแม่ครูเคลือบพอสมควรแล้วในเวลานั้นแต่แม่ครูเคลือบยังมีได้ย้ายลงมาอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นการถาวร เพราะขณะที่คุณลุงวงษ์ รามสุข ไปศึกษาวิธีการเชิดหุ่นกระบอกเพิ่มเติมกับ แม่ครูเคลือบนั้น แม่ครูเคลือบยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านพระยาชำนาญอักษร ในกรุงเทพมหานคร อยู่ต่อมาภายหลังท่านจึงได้ย้ายมาพำนัก ณ จังหวัดสมุทรสงครามดังเช่นที่ได้กล่าวแล้วในตอนที่เกี่ยวข้องกับชีวประวัติของคุณยายสาทร่ายช่วยสมบุญร์

คุณลุงวงษ์ รวมสุข เมื่อได้มาฝึกขีดหุ่นกระบอกได้แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถสร้างกลวิธีการขีดหุ่นกระบอกแสดงอันเป็นเทคนิคเฉพาะตนซึ่งไม่เหมือนใครอาจเนื่องมาจากอุปนิสัยพื้นฐานที่มีมาแต่เดิมคือ เป็นบุคคลผู้มีนิสัยกล้าแสดง พุดจา สนุกสนาน และที่สำคัญคือมีเขาวัวปัญญาดี เมื่อได้มาพบกับแม่ครูเคลือบปรมาจารย์ทางการเล่นหุ่นกระบอกก็สามารถรับถ่ายทอดการสอนตลอดจนกลวิธีพลิกแพลงต่างๆ ในการขีดหุ่นกระบอกได้รวดเร็วเป็นที่พอใจของผู้เป็นครู ดังเช่นที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้บันทึกไว้ว่า "...เมื่อได้แม่ครูเคลือบเป็นผู้ฝึกสอนการขีดหุ่นกระบอกให้ก็สามารถขีดได้ดีจนผู้ฝึกสอนพอใจและเต็มใจที่จะถ่ายทอดความรู้ให้อย่างเต็มที่ ในระยะเวลาเพียง ๒ ถึง ๓ เดือน นายวงษ์ รวมสุข มีความสามารถมากจนได้ตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นชื่อ 'คณะชูเขิดขำนาฏศิลป์' ซึ่งเป็นคณะที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคณะหนึ่งของเมืองไทย ได้รับความนิยมจากคนดูเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตภาคกลางทุกจังหวัด..."^{๒๑}

ในเรื่องเกี่ยวกับการขีดหุ่นของคุณลุงวงษ์ รวมสุข นี้มีที่มาของเรื่องราว และการสืบสาวศึกษาหลายทาง ซึ่งจะขอนำมาเสนอไว้ทั้งหมดเท่าที่ได้ศึกษาพบ) กล่าวคือนอกจากที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้เสนอไว้ดังกล่าวแล้วนั้น จักรพันธ์ โปษยกฤต

ได้กล่าวถึงการหัดขีดหุ่นกระบอของคุณลุงวงษ์ รวมสุข ว่า

“...เริ่มหัดขีดกับแม่ครูเคลือบเมื่อสมัยที่แม่ครูเคลือบ
ไปใช้ชีวิตในบ้านปลายที่จังหวัดสมุทรสงครามและได้หัดให้คน
แถบนั้นขีดหุ่นกระบอจนตั้งเป็นคณะและคุณกันเองออกแสดง
คุณครูวงษ์ก็เป็นเด็กร่วมอยู่ในคณะของแม่ครูเคลือบด้วย
โดยขีดเป็นตัวประกอบและตัวกาก ตัวเขน คุณครูวงษ์เล่าว่า
ขีดแต่จังหวะ ‘ต้อมต้อมมาต้อมต้อม...ตุ้มตุ้มมาตุ้มตุ้ม’
ในเพลงกราวนอกอยู่นั้นแล้วเป็นเวลานานกว่าจะเขยิบฐานะได้
ขีดตัวดี ๆ ขึ้นมาอีกหน่อย คุณครูวงษ์ได้หลักการขีด
หุ่นกระบอจากแม่ครูเคลือบแล้วก็มาหัดมาฝึกเอาเองด้วยใจ
รักจนสามารถบังคับไม้กระบอให้เป็นได้ตั้งใจ...”^{๓๒}

ความสามารถของคุณลุงวงษ์ รวมสุข ในด้านนี้เป็นที่ประจักษ์
มานานนับแต่เมื่อเริ่มฝึกขีดหุ่นกระบอ ในขณะที่ยังเป็นศิษย์แม่
ครูเคลือบด้วยความสามารถดังกล่าว คุณลุงวงษ์ รวมสุข จึงได้เคย
ขีดหุ่นกระบอร่วมกับแม่ครูเคลือบถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสม
เด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังจากที่ได้ฝึกเชิดหุ่นกระบอกร่วมกับครูทั้งสองท่านจนมีความสามารถในการเชิดแสดงหุ่นกระบอกรายอย่างเชี่ยวชาญแล้วต่อมาภายหลัง ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ คือในปีที่คุณลุงวงศ์สำเร็จการศึกษาภาคบังคับตามเกณฑ์ของกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น ก็ได้มีผู้มาทำให้คุณลุงวงศ์ รวมสุข ไปสอนเชิดหุ่นที่ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม บุคคลที่มาหาท่านไปสอนศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกรุ่นนี้มี ชื่อว่า แม่กลีบ เนติพัทธ์ ซึ่งมีใจรักหุ่นกระบอกรวมทั้งเล่นกีฬากันต่อมาเป็นแม่กลีบ มีความสามารถในการแข่งการช่างฝีมือและได้ลงทุนทั้งเวลาและทุนทรัพย์ถึงกับแกะหน้าหุ่นเองทั้งโรง^{๓๓} ด้วยความที่มีใจรักชอบในศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกรวมทั้งเล่นกีฬากันต่อมาเป็นแม่กลีบ ตลอดจนช่วยสร้างตัวหุ่นและฉากพร้อมทั้งอุปกรณ์การแสดงอย่างอื่น ๆ จนสามารถออกเล่นรับงานได้และในที่สุดก็ได้รับช่วงต่อเป็นหัวหน้าคณะหุ่นกระบอกรวมถึงปัจจุบัน คณะหุ่นกระบอกรวมสุขของคุณลุงวงศ์ รวมสุข ในระยะแรก ๆ เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า ‘หุ่นนายวงศ์’ หรือ ‘หุ่นดาววงศ์’

ในยุคต่อมาคุณลุงวงศ์ รวมสุข จึงตั้งคณะหุ่นกระบอกรวมสุขของตนเองขึ้นโดยให้ชื่อว่า ‘คณะชูเชิดขำนาฏศิลป์’ และได้รับงานการแสดงทั่วไป

ผู้ร่วมจัดหุ่นแสดงอยู่ในคณะบูเซิดขำนาฏศิลป์ในปัจจุบันคือ
ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ล้วนมีอายุมากด้วยกันแทบทั้งสิ้น อาทิเช่น
คุณป้าซิด รอดภัย อายุ ๗๙ ปี คุณป้าอาบ แก้วอ่อน อายุ ๗๐ ปี
คุณครูเสงี่ยม กิจหวัง อายุ ๖๖ ปี และคุณครไพฑูรย์ บันเทิง
อายุ ๖๖ ปี เป็นต้น^๓ บรรดาท่านผู้เป็นศิลปินช่วยเซิดหุ่นกระบอกร่วมคณะกับคุณลุงวงษ์ รวมสุข ล้วนแต่เซิดหุ่นมานานมีความเชี่ยวชาญ ฉะนั้นถึงแม้จะมีอายุค่อนข้างมากแต่ก็ยังสามารถอย่างยากจะหาผู้เปรียบเทียบได้ ท่านเหล่านี้ขำนาฏการแสดงหุ่นกระบอกรวมหลายเรื่อง เรื่องที่ได้รับความนิยมจากคนดูและเล่นเป็นประจำก็อย่างเช่น เรื่องพระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผนสังข์ทอง รามเกียรติ์ ลักษณะวงศ์ ตอนพราหมณ์เกสรถูกฆ่า มงกุฎเพชร มงกุฎแก้ว ศรีสุริยง ระกาแก้ว กุมารกายสิทธิ์ คนโททอง เป็นต้น

ลักษณะตัวหุ่นกระบอกรวมสุขมีขนาดใหญ่กว่าหุ่นกระบอกรวมสุขคนอื่น ๆ บ้างเล็กน้อย ที่เห็นได้เด่นชัดคือหัวหุ่นกระบอกรวมสุขมีขนาดเขื่องกว่าหัวหุ่นกระบอกรวมสุขคนอื่นโดยทั่วไปเล็กน้อยแต่พอให้สังเกตเห็นได้โดยไม่ยากนัก ตัวหุ่นกระบอกรวมสุขตลอดไปจนลักษณะศิลปะการแสดงเป็นไปในรูปแบบของหุ่นกระบอกรวมสุขพื้นบ้านโดยแท้จริงไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการสร้างตัวหุ่น

การเขียนฉาก การเปิดตลอดจนบทร้องบทเจรจาและดนตรีที่ใช้ประกอบในการแสดงหุ่นกระบอก สร้างขึ้นโดยไม่เน้นความประณีต วิจิตรบรรจงหรือรายละเอียดของสิ่งที่สร้างขึ้น ลักษณะศิลปะพื้นบ้านปรากฏให้เห็นไม่ว่าจะเป็นในตัวหุ่นกระบอก ฉาก เครื่องประกอบ อื่นๆ ตลอดจนการรำรำทำท่าต่างๆ ก็ไม่เน้นเรื่องความประณีตวิจิตรเช่นกันในการเปิดแสดงผู้ขีดเล่นได้อย่างสนุกสนานเต็มที่ มีหุ่นกระบอกตัวตลกซึ่งมีศีรษะล้านทาสีแดงสด หุ่นกระบอกตัวตลกบางตัวมีนัยน์ตาลิ่งกลอกไปมาและทำปากอ้าได้หุบได้ สำหรับบทเจรจาส่วนมากตัวตลกเหล่านี้จะเป็นหุ่นกระบอกตัวผู้ชายฝ่ายนางมีเสื้อสมุทรตัวเอกในเรื่อง พระอภัยมณี ของคณะชูเขิดขำนาฏศิลป์ก็มีลักษณะคล้ายกับหุ่นกระบอกตัวตลกคือ มีนัยน์ตาลิ่งกลอกออกมาจากผ้าห่มนางเหมือนเป็นหุ่นตัวตลก มีลิ้นสีแดงและทำหัวเป็นผมกระเซิงยุ่งเหยิงทั้งศีรษะ เมื่อหุ่นตัวนางมีเสื้อออกเขิดแสดงคนเขิดก็เล่นได้อย่างสนุกถึงขีด ฝ่ายบรรดาหุ่นกระบอกตัวพระและตัวนางตัวอื่นทั้งหลายก็แกะด้วยไม้ทั้งแท่งและวาดหน้าเขียนสีด้วยฝีมือศิลปะตระกูลพื้นบ้านโดยแท้

ลักษณะการแสดงที่แตกต่างออกไปจากการแสดงของคณะหุ่นกระบอกอื่นๆ อีกประการหนึ่งคือ คณะชูเขิดขำนาฏศิลป์มีทางร้องเพลงหุ่นเกล้าช่ออุ้เป็นแบบเฉพาะตัวคือมีทางร้องที่ไพเราะ

แปลกออกไปจากที่ร้อง ๆ กันอยู่โดยมากผู้ชมผู้ฟังจะสังเกตได้ตั้งแต่เมื่อเริ่ม 'ร้องท้าว' โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนเริ่ม 'ร้องท้าว' นี้มีทำนองที่ฟังดูแปลกเป็นช่างอีกสกุลหนึ่งต่างหากออกไปเลยทีเดียว

คุณลุงวงษ์ รวมสุข เป็นผู้มีพรสวรรค์ในศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกของไทยอย่างแท้จริง สังเกตได้จากเมื่อเวลาที่ท่านแสดงหุ่นกระบอกนั้นท่านสามารถขีดเอง ร้องเองและเจรจาเอง ในการแสดงแต่ละครั้งก็จะใส่อารมณ์ตามบทบาทของตัวละครในเรื่องให้ดูสมจริง "...ในบางครั้ง คุณลุงวงษ์จะรับงานแสดงหุ่นกระบอกในงานศพโดยไม่ต้องขนฉากและเครื่องอุปกรณ์การแสดงไปด้วย เอาไปแต่หุ่นสองตัวและใช้วงปี่พาทย์ที่ใช้ประกอบศพอยู่นั้นบรรเลงประกอบ ตัวคุณลุงนั่งขีดคนเดียวอยู่หน้าวงปี่พาทย์ ทั้งขีดทั้งเจรจาและขับร้องเป็นเรื่องราว พอถึงบทหุ่นตัวหนึ่งก็เสียบหุ่นอีกตัวหนึ่งไว้สลับกันไปสลับกันมาอย่างนี้จนจบตอน..."^{๒๕} คุณลุงวงษ์ รวมสุข กล่าวถึงการสร้างอารมณ์ในการขีดแสดงหุ่นกระบอกว่า บทที่แสดงยากที่สุดคือบทเสรำซึ่งต้องใส่อารมณ์ให้ร้องให้ออกมาจริง ๆ^{๒๖}

นอกจากความสามารถทางการขีดแสดงหุ่นกระบอกแล้ว คุณลุงวงษ์ รวมสุข ยังมีความสามารถในด้านอื่น ๆ อีกหลายทางที่เห็นได้เด่นชัดเป็นประการแรกก็คือ ความสามารถในการประพันธ์

ท่านได้แต่งบทประพันธ์ขึ้นเองเพื่อใช้ในการแสดงหุ่นกระบอกไว้
มากมายหลายเรื่องอันได้แก่ มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง ระกา
แก้ว กุมารกายสิทธิ์ และ คนโททอง เป็นต้น คุณลุงวงษ์ รวมสุข
เล่าว่า ในบรรดาเรื่องที่ท่านแต่งขึ้นเองทั้งหมดนี้เมื่อสังเกตจากการ
แสดงเรื่องต่างๆ มาทั้งหมดปรากฏว่าเรื่องที่ท่านคิดว่าได้รับความนิยม
นิยมจากคนดูมากที่สุดคือเรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้วเพราะไม่ว่าจะ
แสดงที่ไหนเมื่อใดก็จะมีคนมุงอยู่หน้าโรงเป็นจำนวนมากยิ่งเล่น
นานไปคนดูก็จะยิ่งมากขึ้นทุกทีและถ้าเล่นเรื่องอื่นๆ ในคืนต่อไป
ในกรณีที่มีการแสดงหุ่นกระบอกติดต่อกันหลายคืนคนดูก็มักจะ
ถามแสดงให้เห็นว่าอยากจะดูเรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้วต่อไปอีกไม่
อยากให้อจบเช่นนี้เป็นต้น

ความสามารถของคุณลุงวงษ์ รวมสุข อีกประการหนึ่งก็คือใน
แง่ของการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมการแสดงในสาขานี้และส่งเสริม
ให้แพร่หลายสืบต่อไป จะเห็นความสามารถในเชิงดังกล่าวได้จาก
การที่ท่านได้ฝึกสอนศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกให้แก่บุคคล
ต่างๆ ผู้ที่สนใจเป็นจำนวนมากจนสามารถนำไปประกอบอาชีพได้
มีหลายคนที่ในที่สุดได้เข้ามาช่วยเชิดหุ่นกระบอกอยู่ในคณะหุ่น
กระบอก 'ชูเชิดขำนาฏศิลป์' ของคุณลุงวงษ์ รวมสุข เอง ปัจจุบัน
คุณลุงวงษ์ รวมสุข ได้รับหน้าที่ทำการสอนและฝึกวิชาการเชิด

แสดงหุ่นกระบอกให้แก่คณะครู อาจารย์ และนักเรียน ของโรงเรียนเทศบาล ๓ วัดอัมพวันเจติยาราม

การอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงหุ่นกระบอกที่คุณลุงวงศ์ รามสุข ได้กระทำติดต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันนานคือ ท่านได้นำศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกไปเผยแพร่ตามสถานที่ต่างๆ ไม่ว่าจะไกลหรือใกล้ เช่น การแสดงในกรุงเทพมหานคร ณ ศาลา สังกัด ศาลา กรมศิลปากร วังสวนผักกาด สนามหลวง และสวนอัมพร นอกจากนี้ยังได้นำคณะหุ่นกระบอกขุเขิดขำนาฏศิลป์ของท่านไปออกรายการทางสถานีโทรทัศน์ช่อง ๓ และช่อง ๗ เทปบันทึกภาพการแสดงทางโทรทัศน์เหล่านี้ได้รับการนำไปฉายให้ชาวต่างประเทศชมหลายครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้จัดส่งไปยังประเทศฝรั่งเศส

ในต่างจังหวัดท่านก็ได้นำคณะหุ่นกระบอกขุเขิดขำนาฏศิลป์ตระเวนแสดงในมากมายหลายจังหวัดทางภาคเหนือไปแสดงไกลถึงจังหวัดพิษณุโลก ฝ่ายทางภาคใต้ก็ได้ลงไปถึงจังหวัดชุมพร จังหวัดตรัง และจังหวัดสตูล ในแถบภาคตะวันออกก็ได้ไปแสดงไกลถึงจังหวัดระยอง จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี ในบริเวณภูมิภาคตะวันตก คณะหุ่นกระบอก ขุเขิดขำนาฏศิลป์ได้เดินทางไปเปิดการแสดงไม่มีเว้นทุกจังหวัด แต่จังหวัดที่ไปบ่อยก็ได้แก่ จังหวัดนครปฐม จังหวัดราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดเพชรบุรี

และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จังหวัดสมุทรสงครามเอง

ถึงแม้ว่าการสร้างตัวหุ่นกระบอกในปัจจุบันจะมีราคาสูงเช่นตัวหุ่นกระบอกในเรื่องสังข์ทองซึ่งรวมกันแล้วมีทั้งหมด ๑๐ ถึง ๑๕ ตัว จึงจะเล่นเป็นเรื่องได้ หุ่นกระบอกชุดนี้ราคาสูงถึง ๖๐,๐๐๐ บาท แต่คุณลุงวงษ์ รวมสุขก็ได้พยายามจัดหามาเพิ่มเติม หากเปรียบเทียบราคาของหุ่นกระบอกกับค่าจ้างแสดงที่ได้รับมาในการออกแสดงในแต่ละครั้ง รายได้จากผู้หาหุ่นกระบอกไปแสดงก็แทบจะไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายคือ ค่าแสดงครั้งหนึ่งๆ จะได้ค่าตอบแทนประมาณ ๔,๕๐๐ บาท ถึง ๗,๐๐๐ บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่แสดง เมื่อหักค่าใช้จ่ายต่างๆ ลงแล้วยังคงเหลือเป็นค่าจ้างคนเชิดจริง ๆ ก็แต่เพียง ๑,๐๐๐ บาท ถึง ๒,๐๐๐ บาท เท่านั้น อีกประการหนึ่งในยุคปัจจุบันก็มิได้มีผู้มาหาไปแสดงทุกวันนานๆ จึงจะมีสักครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตามคุณลุงวงษ์ รวมสุข ก็ยังมุ่งมั่นที่จะยังคงรักษาคณะหุ่นกระบอก 'ชูเชิดชำนานาญศิลป์' ไว้ให้จนถึงที่สุด นอกจากจะมีคณะหุ่นกระบอกแล้ว คุณลุงวงษ์ รวมสุข ยังมีความรู้เรื่องดนตรีและปี่พาทย์ อีกทั้งท่านยังมีเครื่องดนตรีออกเล่นรับงานแสดงทั่วไปอีกด้วย

ส่วนการสอนศิลปะการเชิดหุ่นกระบอก คุณลุงวงษ์ รวมสุข ก็ยังคงฝึกหัดลูกศิษย์อย่างมิได้ย่อท้อ ท่านถ่ายทอดสอนฝึกทักษะ

และให้ความรู้แก่ลูกศิษย์อย่างทุ่มเทและอย่างเต็มใจ เมื่อมีบุคคล
ผู้สนใจศิลปะการขีดแสดงหุ่นกระบอกมาฝากตัวเป็นศิษย์ คุณลุง
วงศ์ รามสุข ก็มีได้เรียกร้องค่าสอนเป็นจำนวนเงินสูงๆ อย่างเช่น
คนสอนวิชาเทคโนโลยีใหม่ๆ กระทำกัน หากแต่ท่านกระทำตาม
ธรรมเนียมของผู้เป็นครูอย่างแท้จริงที่ได้กระทำมาแต่โบราณคือ
ผู้จะเป็นศิษย์มีเพียงค่าขึ้นครูเป็นเงิน ๑๒ บาท ชั้นล่างหน้า ๑ ใบ
และผ้าเช็ดหน้า ๑ ผืนเท่านั้น ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า แม้จะมีรายได้ต่ำ
ค่าใช้จ่ายในการแสดงสูงแต่คุณลุงวงศ์ รามสุข ก็ยังคงรับแสดง
หุ่นกระบอกและฝึกสอนถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์อยู่จนกระทั่งทุก
วันนี้

คุณลุงวงศ์ รามสุข เป็นบุคคลที่น่านับถือและยึดเป็นตัวอย่าง
ในเรื่องความมีจริยธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งจริยธรรมซึ่งเกี่ยวกับ
ความกตัญญูกตเวทิตาต่อผู้มีพระคุณ อุปนิสัยอันแสดงออกให้เห็น
ว่าคุณลุงวงศ์ รามสุข เป็นผู้ที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมก็คือ ทุกครั้งที่
มีโอกาสเช่นเมื่อมีคนมาถามหรือสัมภาษณ์ ฯลฯ คุณลุงวงศ์ รามสุข
จะบอกนามเอ่ยชื่อบุคคลผู้มีพระคุณที่ได้ช่วยฝึกสอนการขีดแสดง
หุ่นกระบอกคือ ผู้เป็นครูศิลปะการแสดงแขนงนี้ให้แก่ท่าน โดยจะ
พูดถึงด้วยความเคารพยกย่องทุกครั้ง ถึงแม้ว่าบุคคลเหล่านั้นบาง
ท่านจะเสียชีวิตไปแล้วก็ตาม แม้ในปัจจุบันนี้คุณลุงวงศ์ รามสุข

จะมีอายุมากแล้วคืออายุมากถึง ๗๙ ปี แต่ท่านก็ยังแสดงให้เห็นว่าท่านเป็นบุคคลที่มีความตั้งใจอย่างจริงจังที่จะอนุรักษ์และถ่ายทอดศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกซึ่งเป็นมรดกของชาติไว้ด้วยความอุทิศสละ พากเพียรพยายาม ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อใดก็ตามที่มีผู้มาเชิญไปแสดงหุ่นกระบอกหรือสอนการเชิดหุ่นกระบอก คุณลุงวงษ์รวมสุข ไม่เคยปฏิเสธ แม้ว่าในวัยชราอายุมาก บางครั้งมีความเจ็บป่วยมารังควาน คุณลุงวงษ์ รวมสุข ก็ยังขยันสอนศิลปะแขนงนี้ให้แก่ผู้สนใจ ท่านแทบจะไม่เคยปฏิเสธการรับเชิญไปเชิดหุ่นกระบอกแสดง ไม่ว่าจะต้องบุกบันเดินทางไปด้วยความยากลำบากเพียงใดก็ตาม และไม่ว่าจะเป็นเวลาใดคุณลุงวงษ์ รวมสุขก็มิได้ย่อท้อ นอกเสียจากว่าท่านเจ็บป่วยถึงขั้นล้มหมอนนอนเสื่อจริงๆ เท่านั้น ท่านจึงต้องงดเพราะไปไม่ได้ ด้วยอุปนิสัยดังกล่าวจึงมีคนรักใคร่ชอบพอกันมาก ทั้งเพื่อนทั้งลูกศิษย์มักแวะเวียนมาหาคุณลุงวงษ์รวมสุข เพื่อพูดคุยสนทนาเรื่องหุ่นกระบอกและเรื่องอื่นๆ ด้วยเสมอ ซึ่งท่านก็จะยินดีเล่าเรื่องต่างๆ อันเป็นความรู้ ตลอดจนงานสาริตการเชิดหุ่นแสดง ฯลฯ อย่างสนุกสนาน มีอารมณ์ขันเสมอ คุณลุงวงษ์รวมสุข ประพฤติตนอยู่ในคุณธรรมและศีลธรรมอันดี ท่านเป็นผู้ใหญ่ที่หน้าเคารพและวางตัวดี สม่ำเสมอ จึงเป็นที่เคารพ รักใคร่นับถือของบรรดาผู้ที่ได้เคยรู้จัก ส่วนความสามารถของคุณลุงวงษ์

รวมสุข ในด้านศิลปะการแสดงหุ่นกระบอก อาจกล่าวได้ว่า ด้วยความเป็นผู้มีใจรักการแสดงหุ่นกระบอกอย่างลึกซึ้ง และได้ใช้ เวลาของชีวิตเป็นอันมากในการฝึกฝนศิลปะการแสดงประเภทนี้ จึงเป็นที่ประจักษ์ว่าคุณลุงวงษ์ รวมสุข เป็นผู้เชี่ยวชาญชำนาญ มีศิลปะและวิธีการในการเล่นหุ่นกระบอกของไทยซึ่งเป็นทั้งศิลปะ เฉพาะตัวแต่ในขณะเดียวกันท่านก็สามารถถ่ายทอดสอนวิธีการขีด แสดงหุ่นกระบอกให้แก่ผู้อื่นได้อย่างยากที่จะหาผู้ใดมีฝีมือเทียมทัน ดังเช่นที่จักรพันธ์ โปษยกฤต ได้กล่าวถึง 'คุณครูวงษ์' ว่า

“...ข้อน่าสังเกตก็คือ แม้หุ่นของคุณครูวงษ์จะออกมา ในรูปของการละเล่นอย่างพื้นบ้าน ไม่พิถีพิถันในความงดงาม ของตัวหุ่นหรือเครื่องประกอบการแสดง แต่คุณครูวงษ์ก็เป็นผู้ ที่มีความสามารถที่จะถ่ายทอดและให้หลักในการขีดเบื้องต้น ตลอดจนกลเม็ดต่างๆ ของการขีดหุ่นได้เป็นอย่างดียิ่ง...”^{๒๗}

ในสมัยที่ความนิยมหุ่นกระบอกยังเฟื่องฟู คณะชูเชิดชำนาญ ศิลป์มีงานต้องออกแสดงปีละมากมายหลายครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่จะไม่ได้ออกแสดงคือคุณลุงวงษ์ รวมสุข ได้นำหุ่นกระบอกคณะชูเชิด ชำนาญศิลป์มาแสดงเป็นเครื่องเล่นมหรสพในงานนมัสการองค์พระ

ปฐมเจดีย์เป็นประจำทุกปี ตั้งแต่ในระยะเริ่มแรกที่ตั้งคณะหุ่น-
กระบอกขึ้นต่อเนื่องกันเป็นเวลานาน ถึง ๑๒ ปี จนกระทั่งศิลปะ
การแสดงพื้นบ้านของไทยต้องพ่ายแพ้แก่ความบันเทิงชนิดใหม่ซึ่ง
เป็นเทคโนโลยีและวัฒนธรรมที่มาจากทางตะวันตก

ปัจจุบันคุณลุงวงษ์ รามสุข อาศัยอยู่ ณ บ้านชูเชิดขำนาญ
ศิลป์ เลขที่ ๕/๕ หมู่ที่ ๕ ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัด
สมุทรสงคราม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถ

- ๑ สัมภาษณ์คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์. ๑๐ เมษายน ๒๕๓๐.
- ๒ จักรพันธ์ ไปรษณีย์ 'หุ่นพระองค์สุทัศน์' หุ่นไทย, ๒๕๒๕.
- ๓ สัมภาษณ์คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์. ๘ เมษายน ๒๕๓๑ และ สัมภาษณ์คุณลุงวงษ์ ช่วยสมบูรณ์. ๑๗ เมษายน ๒๕๓๑.
- ๔ สัมภาษณ์อุดม ช่วยสมบูรณ์. ๒๐ เมษายน ๒๕๓๑
- ๕ จักรพันธ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดิม. หน้า ๑๒๗.
- ๖ จักรพันธ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๘.
- ๗ จักรพันธ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๔.
- ๘ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทาง

ประวัติศาสตร์, สำนักนายกรัฐมนตรี (ผู้จัดพิมพ์). ประชุมสมุดภาพ
สำคัญในประวัติศาสตร์ เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

๙ จักรพันธุ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดิม. หน้า ๑๒๕.

๑๐ จักรพันธุ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดิม. หน้า ๑๒๕.

๑๑ จักรพันธุ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๕.

๑๒ จักรพันธุ์ ไปรษณีย์. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๖.

๑๓ ศักดา ปั่นแห่งเพชร. หุ่นกระบอก, โครงการเผยแพร่
เอกลักษณ์ไทย, กระทรวงศึกษาธิการ, พระนคร : โรงพิมพ์สำนัก
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒, หน้า ๓๒ - ๓๕.

๑๔ มหาวิทยาลัยศิลปากร, บทหุ่นเรื่องพระอภัยมณี : ตอนตี
เมืองใหม่ ข้ามลังกา. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนาง
สาทร้าย ช่วยสมบุญ (บุญชู), ๒๕๓๔

๑๕ ศักดา บันเหน่งเพชร. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖ - ๓๒.

๑๖ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

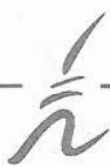
๑๗ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

๑๘ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

๑๙ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
ชีวประวัติและผลงานของนายวงษ์ รามสุข, ศูนย์วัฒนธรรม
จังหวัดสมุทรสงคราม, โรงเรียนถาวรานุกุล, ๒๕๒๗, หน้า ๑๕.

๒๐ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
ชีวประวัติและผลงานของนายวงษ์ รามสุข, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
สมุทรสงคราม, โรงเรียน-ถาวรานุกุล, พุทธศักราช ๒๕๒๙,
หน้า ๑๕.

๒๑ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ,
ชีวประวัติและผลงานของนายวงษ์ รามสุข, ศูนย์วัฒนธรรม

จังหวัดสมุทรสงคราม, โรงเรียนถาวรานุกูล, ๒๕๒๙, หน้า ๑๖.

๒๒ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๘.

๒๓ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๘.

๒๔ สัมภาษณ์คุณลุงวงษ์ ช่วยสมบูรณ์และคุณป้าอาบ แก้วอ่อน.

๒๑ เมษายน ๒๕๓๐.

๒๕ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๙

๒๖ สัมภาษณ์คุณลุงวงษ์ ช่วยสมบูรณ์. ๗ ธันวาคม ๒๕๓๑.

๒๗ จักรพันธ์ โปษยกฤต. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๙.

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

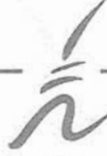

บทที่ ๔

สรุป

หุ่นกระบอกของไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ การละเล่นเครื่องแสดงหุ่นกระบอกเป็นที่รวมแห่งวัฒนธรรมหลายสาขา แต่ละสาขาก็มีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องบ่งชี้อารยธรรมทั้งสิ้น บรรพบุรุษของชาวไทยได้พยายามคิดค้นดัดแปลงวิธีสร้างและวิธีการเล่นมหรสพชนิดนี้ให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและค่านิยมของชนในชาติ ความสามารถเชิงการคิดสร้างสรรค์เช่นนี้แสดงให้เห็นคุณภาพและระดับความเป็นอยู่อันสูงด้วยวัฒนธรรมของบรรพบุรุษไทย ชาติต่าง ๆ ซึ่งเจริญรุ่งเรืองแล้วด้วยวัฒนธรรมย่อมมีการละเล่นการแสดงมหรสพประจำชาติ ซึ่งรวมทั้งการมหรสพแสดงหุ่นด้วย การละเล่นชนิดนี้จึงมีส่วนช่วยให้เกิดความวิจิตรและให้เห็นถึงความเจริญด้วยวัฒนธรรมของชาวไทยซึ่งไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอารยธรรมประเทศใดใดในโลก อนึ่ง การประดิษฐ์คิดค้นให้เกิดมีการละเล่นชนิดนี้ขึ้นได้ต้องใช้ทั้งกำลังสมอง กำลังกาย กำลังใจ ตลอดจนเวลาเป็นอันมาก มรดกทางวัฒนธรรมการเล่นหุ่นกระบอกของไทยจึงนับได้ว่าเป็นมรดกที่มีคุณค่าอย่างยิ่งสิ่งหนึ่ง ฉะนั้นจึง

ควรมีการจรรโลงอนุรักษ์การเล่นมหรสพชนิดนี้ไว้ในฐานะที่เป็น
เอกลักษณ์ของชาติสืบไป

ความเป็นมาของการเล่นหุ่นในประเทศไทย

ตามหลักฐานที่มีปรากฏบ่งบอกให้เห็นว่าหุ่นเป็นมหรสพเก่าแก่
ของไทยที่นิยมเล่นกันมานานกว่าสามศตวรรษ โดยที่ในระยะแรก
ตามที่มีหลักฐานบ่งแสดงไว้หุ่นเป็นมหรสพที่นิยมเล่นควบคู่ไปกับ
การเล่นมหรสพและการแสดงอื่นๆ คือ โขน หนัง ละคร ตลอดจน
การละเล่นต่างๆ เช่น ไม้สูง ระเบง ระเบ่า เป็นอาทิ เท่าที่มีหลัก-
ฐานให้สืบสาวศึกษาได้ปรากฏว่าหลักฐานเก่าแก่ที่สุดที่แสดงให้เห็น
ว่ามีการเล่นหุ่นในสังคมไทยมา ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี การเล่นชนิดนี้ ใช้เป็นเครื่องมหรสพทั้งในงานหลวงและ
งานราษฎร์ หลักฐานเก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีการค้นพบแสดงให้เห็นว่า
ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางคือประมาณปีพุทธศักราช ๒๒๒๘
ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้จัดให้มีการ
งานเฉลิมพระเกียรติแด่สมเด็จพระเจ้ากรุงปอร์ตุเกส หนึ่ง ในเวลา
นั้น นอกจากจะมีชาวยุโรปชาติปอร์ตุเกสได้เข้ามาพึ่งพาอยู่ได้ร่
มเงาพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริราชเจ้าของชาวไทยโดย
อาศัยอยู่ในพระมหานครกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังได้มีคณะราชทูตชาว

ฝรั่งเศสชุดแรกเข้ามาสู่ประเทศไทยเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างพระมหากษัตริย์ไทยและพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วย จึงโปรดให้มิงงานเฉลิมพระเกียรติแด่พระเจ้ากรุงปอร์ตุเกสและเพื่อเป็นการต้อนรับคณะราชทูตชาวฝรั่งเศสผู้อัญเชิญพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาถวายแด่สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าของชาวไทยพร้อมกันไปในคราวเดียวกันด้วย

นอกจากหลักฐานเกี่ยวกับการเล่นหุ่นซึ่งมีปรากฏเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์แล้วยังมีหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือวรรณคดีโบราณซึ่งเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางอีกหลายเล่มที่แสดงให้เห็นว่าได้มีการเล่นหุ่นเป็นเครื่องมหรสพในยุคนั้น หนังสือวรรณคดีเรื่อง พระเนมิราชกลอนสวด ซึ่งเป็นสมุดไทยอักษรไทยย่อแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกล่าวบรรยายพิธีราชาภิเษกพระเนมิราชซึ่งมีการมหรสพทั้งหลายทั้งปวงในงานนี้ทั้งหุ่นและโขน ในรัชสมัยแห่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังปรากฏวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่ง คือ คำพากย์รามเกียรติ์สำนวนเก่า ซึ่งกล่าวถึงการเล่นหุ่น โดยมีเนื้อความปรากฏเป็นบทเมิกหน้าพระว่ามีมหรสพโขน ละคร หุ่น เล่นตอนกลางวันและมีหนึ่งเล่นตอนกลางคืน ในสมัยอยุธยาตอนกลางนั้นนอกจากจะมีการเล่นหุ่นไทยเล่นแล้วยังมีการแสดงหุ่นลาวอีกด้วย ในปีพุทธศักราช ๒๒๒๘ ซึ่งตรงกับรัชสมัยแห่งสมเด็จพระ

พระนารายณ์มหาราชบาดหลวงตาซาร์ดี ซึ่งเดินทางเข้ามายังประเทศไทยพร้อมทูตลาลูแบร์ได้กล่าวถึงการเล่นหุ่นในประเทศไทยว่า ณ กรุงศรีอยุธยาเมื่อมีงานฉลองสมโภชมีการเล่นงิ้วของจีนและมีการเล่นหุ่นลาวซึ่งไม่ต่างจาก หุ่นของประเทศฝรั่งเศสเท่าใดนัก ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีคณะทูตจากประเทศฝรั่งเศสเข้ามายังประเทศไทย

ครั้นต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๒๓๐ ลาลูแบร์ ได้อัญเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคือพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งนับเป็นครั้งที่สอง ลาลูแบร์ ได้เขียนบันทึกจดหมายเหตุอย่างละเอียดถึงสภาพบ้านเมืองชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมไทยตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น จดหมายเหตุลาลูแบร์ได้กล่าวถึงการเล่นหุ่นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่ามีทั้งหุ่นไทยและหุ่นลาว

ในช่วงระยะเวลาต่อมาคืออยุธยาตอนปลายในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีวรรณคดีที่กล่าวถึงความนิยมเรื่องการเล่นหุ่นเป็นเครื่องมหรสพหลายเล่ม ปุณโณวาทคำฉันท์ ของมหานาควัดท่าทรายพรรณนาเรื่องราวการฉลองสมโภช พระพุทธบาทอย่างพิสดาร การมหรสพในงานฉลองสมโภชครั้งนั้นก็มีการแสดงหุ่นด้วยเช่นกัน เนื้อความในวรรณคดีบรรยายการแสดงหุ่นในครั้ง

กระนั้นว่าเล่นกันเป็นโรงใหญ่ มีโหมโรงและโห่ครุ ฟุ่ในยุคนั้น เล่นดำเนินเรื่อง ไชยทัต โสวัตร ละครในที่ที่มีการนำมาเล่นฟุ่ก็ได้ แก่เรื่องรามเกียรติและอุณรุท อีกเล่มหนึ่งคือหนังสือวรรณคดี พระวิทูรบัณฑิตกลอนสวด ระบุว่าตั้งแต่เมื่อพุทธศักราช ๒๓๐๐ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ได้กล่าวถึงการเล่นฟุ่เป็น เครื่องมหรสพไว้เช่นกัน คือ มีการแสดงฟุ่โรงใหญ่ประชันกันถึง สองโรง วรรณคดีเรื่องนี้ยังได้แสดงให้เห็นว่าในสมัยอยุธยาตอน ปลายมีการเล่นแสดงฟุ่ต่างภาษาคือฟุ่มอญเล่นประชันฟุ่พม่า อีกด้วย วรรณคดีอีกเล่มหนึ่งที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายคือ กลอนบทละคร เรื่องสังข์ศิลป์ชัยความเก่า ก็ได้กล่าวถึงการเล่นฟุ่ ต่างภาษาคือมีการเล่นฟุ่ลาวในงานฉลองสมโภช ข้อความที่ได้ บรรยายการเล่นฟุ่ลาวนี้มีได้มีปรากฏแต่เพียงในวรรณคดีไทย เท่านั้น แต่ยังมีปรากฏในวรรณคดีอีสาน ที่สันนิษฐานว่าเกิดขึ้น ใน ยุคสมัยอยุธยาตอนกลางถึงตอนปลายนี้ด้วยเช่นกัน คือในวรรณ- กรรมอีสานเรื่องขุนช้างขุนแผนของพระสมณกุลวงศ์แห่งกรุงศรี- สัตนาคนหุต กล่าวว่ามีมโนราและเล่นฟุ่แสดงในงานพระศพขุนช้าง ในสมัยอยุธยาฟุ่ที่นำมาเล่นแสดงคือฟุ่หลวงหรือฟุ่ใหญ่มี ลักษณะดังนี้คือเป็นฟุ่ที่มีขนาดความสูงถึงประมาณ ๑ เมตร แต่ง ตัวอย่างโขน ละคร ทุกประการ กลางลำตัวมีแกนไม้ให้คนเขี่ยดีด

และมีสายโยกลโกสอดร้อยตามศีรษะ แขน มือ นิ้ว และขาของหุ่น เพื่อให้ผู้เชิดหุ่น ชักสายโยกลโกเหล่านั้นให้หุ่นร้ายรำไปได้ในท่าทางตามที่ต้องการ แต่เดิมในสมัยอยุธยาคงเรียกกันว่า 'หุ่น' แต่อยู่ต่อมาในชั้นหลังจึงมีผู้นิยมเรียกว่า 'หุ่นหลวง' หรือ 'หุ่นใหญ่'

ในสมัยกรุงธนบุรีถึงแม้ว่าประชาชนชาวไทยกำลังอยู่ในระยะฟื้นตัวจากการศึกสงครามภายหลังจากที่ได้สูญเสียพระมหากษัตริย์อยุธยาราชธานี อย่างไรก็ตามวรรณคดีเรื่อง ปาจิตตกุมารกลอนอ่าน ซึ่งระบุว่าแต่งขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๓๑๖ แสดงให้เห็นว่าสังคมในยุคนี้ก็มีการมหรสพหลายอย่างเช่น โขน ละคร ละครชาตรี และหุ่น ในงานศพทั่วพรหมทัตมีหุ่นหลวงเล่นประชันกับหุ่นมอญ และยังมีหุ่นตลก เป็นหุ่นเขมรเล่นประชันกับหุ่นมอญ ซึ่งสร้างความครึกครื้นให้แก่ผู้ชมเป็นอันมาก ในยุคนี้มีหุ่นต่างภาษาเข้ามาเล่นมากมายหลายภาษานอกจากหุ่นมอญหุ่นเขมรแล้ว ยังมีหุ่นทวาย และหุ่นจีนอีกด้วย ลักษณะของหุ่นจะออกไปทางตลกซึ่งคนดูนิยมชมชอบ

นอกจากหนังสือวรรณคดีเรื่อง ปาจิตตกุมาร แล้วในสมัยกรุงธนบุรียังมีวรรณคดี เรื่องอื่นอีกหลายเล่มที่ได้เอ่ยถึงการเล่นหุ่น ในยุคนี้ วรรณคดีที่มีเนื้อความกล่าวถึงการเล่นหุ่นคือ พระสุธนกลอนสวด สังข์ทองกลอนสวด สุบินกุมารกลอนสวด นอกจาก

หนังสือวรรณคดีแล้ว ยังได้มีการบันทึกเรื่องการเล่นหุ่นไว้ในหนังสือราชการ ในสมัยกรุงธนบุรีคือในหมายรับสั่งอีกหลายแห่งโดยได้กล่าวว่าหุ่นต่างภาษาคือหุ่นลาวนั้นเป็นที่นิยมมาก การเล่นหุ่นในยุคนี้เป็นการมหรสพอย่างหนึ่งเล่นแสดง พร้อมๆ กับการละเล่นอย่างอื่น ๆ ทั้งในงานฉลองสมโภชและงานเมรุ คือมีการเล่นหุ่นในการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรมหลวงพิทักษ์เทพามาต การสมโภชพระแก้วมรกต เป็นต้น หุ่นที่นิยมเล่นกันในสมัยกรุงธนบุรีก็ยังคงเป็นหุ่นหลวงหรือหุ่นใหญ่ดังเช่นที่นิยมเล่นกันสืบเนื่องต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างตอนต้นของช่วงระยะเวลาแห่งยุค นับแต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงสถาปนาราชวงศ์จักรีและได้ทรงสร้างกรุงเทพมหานครศิริรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีในปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ การแสดงเล่นหุ่นเชิดเจริญขึ้นอย่างต่อเนื่องจากสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงพยายามฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติให้รุ่งเรืองขึ้นดังเดิมเหมือนเมื่อครั้งพระมหากษัตริย์อยุธยาเป็นราชธานี โปรดให้ทั้งวังหลวงและวังหน้า หัดโขนหลวงและหุ่นหลวงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง การแสดงหุ่นยังคงเป็นเครื่องมหรสพที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางอยู่โดยทั่วไปตามที่ได้มีการบันทึกไว้มีการแสดง

หุ่นหลวง ในงานสำคัญต่างๆ มากมายหลายครั้ง เช่น งานฉลองสมโภชวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และงานพระเมรุของบุคคลสำคัญในรัชกาลนี้หลายท่าน หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการเล่นเชิดแสดงหุ่นยังคงเป็นที่นิยมอยู่ในยุคต้นรัตนโกสินทร์มีทั้งที่บันทึกไว้เป็นหนังสือของทางราชการ หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานจากวรรณคดี เช่น หมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๑ จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และ สุบินทกุมารกลอนสวด เลขที่ ๓๕ เป็นต้น

ในปีพุทธศักราช ๒๓๕๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระองค์ทรงเป็นทั้งกวีและทรงเป็นศิลปินในแทบทุกศิลปะสาขา ศิลปวัฒนธรรมของชาติในทุกทางได้รับการฟื้นฟูให้เจริญรุ่งเรืองอย่างที่สุดยุคหนึ่ง รวมทั้งการเล่นหุ่นด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีผีพระหัตถ์ในทางการช่างแกะหัวหุ่นเป็นอย่างยิ่งและยังได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการระดมช่างผู้มีฝีมือในยุคนั้นสร้างหุ่นหลวงขึ้นใหม่ การเล่นเชิดแสดงหุ่นเป็นมหรสพที่ผู้ชมชื่นชอบโดยทั่วไปในยุคนี้ ดังปรากฏหลักฐานในหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๒ และในวรรณคดี บทละครพระราชนิพนธ์สำคัญของชาติเรื่องหนึ่งคือ บทละคร

พระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา ที่ได้กล่าวถึงการเล่นหุ่นในงานพระราชพิธีและงานพิธีต่างๆ ไว้อย่างชัดเจน

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าการละเล่นมหรสพทั้งหลายทั้งปวงจะมีได้เฟื่องฟูดังเช่นในรัชกาลก่อนซึ่งรวมทั้งการเล่นหุ่นด้วย ทว่ายังคงมีการนำมหรสพการเชิดแสดงหุ่นมาประกอบงานพิธีต่างๆ เพื่อให้เป็นไปอย่างถูกต้องครบตามธรรมเนียมประเพณีนิยม ดังมีหลักฐานปรากฏในหนังสือราชการคือ หมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๓ บันทึกเรื่องงานพระเมรุและการศพเจ้านายตลอดจนบุคคลสำคัญ ซึ่งบางท่านได้มีอายุยืนยาวมาแต่ครั้งพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธามุ่งมั่นที่จะฟื้นฟูส่งเสริมพระบวรพุทธศาสนาเป็นอันมากเหนือกว่าอื่นใด เครื่องเล่นการแสดงเพื่อความบันเทิงเรีงรมย์จึงลดหย่อนลง หากจะมีอยู่บ้างก็เป็นแต่เพียงเพื่อในฐานะส่วนประกอบของงานพิธีทางศาสนาเท่านั้น ในพระราชพิธีและงานพิธีเหล่านี้มีการเล่นหุ่นเป็นมหรสพอยู่ด้วย หุ่นหลวงหรือหุ่นใหญ่เป็นการมหรสพในโอกาสสำคัญอีกคราวหนึ่งในรัชกาลนี้คือเมื่อมีการสมโภชฉลองพระอารามพร้อมกันเป็นจำนวนถึง ๔ พระอาราม ในงานฉลองก็ได้มีการเล่นแสดงหุ่นเป็นมหรสพอย่างหนึ่งในบรรดาเครื่องเล่นการแสดงต่างๆ ซึ่งเป็นที่นิยมของปวงชน นอก-

จากหลักฐานที่เป็นหนังสือของทางราชการแล้วยังมีบันทึกกล่าวถึง
เรื่องการเล่นหุ่นในรัชกาลนี้ปรากฏในบันทึกทางประวัติศาสตร์คือ
จดหมายเหตุความทรงจำและประชุมพงศาวดารอีกด้วย

หลังจากการละเล่นเครื่องมหรสพทั้งหลาย ทั้งปวงได้ซบเซาไป
ชั่วระยะเวลาหนึ่งก็ได้กลับฟื้นคืนสู่สภาพรุ่งเรืองตระการอีกครั้งหนึ่ง
ในระหว่างรัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การ
เล่นแสดงหุ่นกระบอกรับมีปรากฏในงานพระราชพิธีสำคัญๆ หลาย
ครั้ง เช่นงานสมโภชช้างพังเผือกพระวิสุทธรัตนกริณี และงานพระ-
เมรุ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีหุ่นและเครื่องประกอบการแสดงหุ่น
หลวงจนครบทั้งโรงเป็นของพระองค์เองสามารถนำออกเล่นแสดง
ได้จนครบเป็นเรื่องและต่อมาก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการซ่อมแซม
หุ่นของหลวงที่มีมาแต่เดิมแต่ชำรุดและสร้างเพิ่มเติมหุ่นที่ขาดอยู่
ให้ครบจำนวนสมบูรณ์นำออกมาเล่นเข็ดแสดงเป็นเรื่องได้ หุ่น-
หลวงที่สร้างขึ้นใหม่นี้ได้นำออกเล่นแสดงเป็นเครื่องมหรสพในงาน
พระศพสมเด็จพระอริยวงษาคตยานในปีพุทธศักราช ๒๔๐๑ ดัง
ปรากฏมีบันทึกในหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๔ หุ่นชุดนี้ได้นำมาเล่น
ในงานสำคัญๆ จนตลอดรัชกาล

ครั้นต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-

อยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า นอกจากจะยังคงมีหุ่นหลวงใช้เล่นในโอกาสที่มีงานสำคัญต่างๆ แล้ว ในรัชกาลแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงนี้ได้เริ่มเกิดมีการเล่นเชิดแสดงหุ่นกระบอกขึ้นเป็นครั้งแรกภายในชั่วระยะเวลาไม่นานนัก หุ่นกระบอกก็ได้กลายเป็นเครื่องบันเทิงที่ปวงชนนิยมเป็นอย่างยิ่งจนเป็นที่รู้จักดีในหมู่ชาวไทยทั่วไปไม่เฉพาะแต่ในพระมหานครเท่านั้น หลักฐานที่เป็นเอกสารและหนังสือทางราชการที่ได้กล่าวถึงการเล่นหุ่นเป็นเครื่องมหรสพประกอบอยู่ในพระราชพิธีสำคัญๆ มีปรากฏในหมายเหตุพระราชมงคลกิจรายวัน ราชกิจจานุเบกษา และเอกสารรัชกาลที่ ๕ การพระราชพิธีสำคัญที่มีการเล่นหุ่นในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง มีอาทิเช่นพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีบรมราชาภิเษก งานบรรจุพระเจดีย์บรมพรต พระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอ ตลอดงานงานพระเมรุเจ้านายอีกหลายพระองค์จนตลอดรัชกาล ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ ได้มีการบันทึกที่เป็นหลักฐานทางราชการเกี่ยวกับหุ่นกระบอกขึ้นเป็นครั้งแรกโดยปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๐ กล่าวถึงการพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์พรรษา ณ พระราชวังบางปะอิน ซึ่งมีการละเล่นแสดงสิ่งบันเทิงต่างๆ มากมายหลายประการรวมทั้งการเล่นหุ่นกระบอก แต่ในยุค

แรกเริ่มนี้ใช้ชื่อเรียกว่า หุ่น (เลียนอย่าง) เมืองเหนือ อยู่ต่อมาจนกระทั่งในปีพุทธศักราช ๒๔๓๗ จึงได้มีการใช้คำว่า 'หุ่นกระบอก' เรียกการแสดงชนิดนี้อย่างเป็นทางการดังปรากฏในบันทึกของ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๑ กล่าวถึงการเล่นเชิดหุ่นกระบอก เป็นเครื่องมหรสพในงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์และพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าลาวตวรองค์ ครั้นนี้จึงนับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการใช้คำเรียก 'หุ่นกระบอก' อย่างเป็นทางการ อาจกล่าวได้ว่าแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงเป็นยุคทองของการเล่นหุ่นกระบอก เนื่องจากมหาชนนิยมชมการแสดงชนิดนี้เป็นอันมาก จนได้เกิดมีคณะหุ่นกระบอกขึ้นมากมายหลายคณะและการเล่นเชิดแสดงหุ่นกระบอกได้กลายเป็นเครื่องมหรสพการบันเทิงสำคัญอันจะขาดเสียมิได้ ในงานพิธีสำคัญๆ ในสมัยนั้น เช่น การพิธีสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี การสมโภชฉลอง เนื่องในโอกาสเสด็จนิวัติพระนครจากยุโรป การฉลองสมโภชพระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น ความนิยมหุ่นกระบอกได้เฟื่องฟูขึ้นจนถึงขีดสุดดังได้กล่าวแล้ว หุ่นกระบอก ในยุคนี้หลายคณะมีความประณีตงดงามเป็นที่ยิ่งอเนก นอกจากหุ่นหลวงของหลวงที่มีมาแต่เดิมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดมีหุ่นของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นอีกชุดหนึ่ง มีทั้ง

หุ่นจีนและหุ่นไทย หุ่นชุดนี้สร้างในลักษณะดังเช่นหุ่นหลวงแต่มีขนาดเล็กกว่า ฝีมือช่างผู้ประดิษฐ์หุ่นชุดนี้ประณีตเป็นเลิศอย่างยากที่จะหาช่างหุ่นอื่นมาเทียบเทียมได้ ความนิยมการเล่นหุ่นทั้งหลายในทุกประเภทดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนตลอดรัชกาล

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ ต่อมาภายหลังการเล่นเชิดแสดงหุ่นหลวงก็ได้เสื่อมสูญไป ฝ่ายหุ่นของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญคงจะเลิกแสดงไปเสียแล้วด้วยเช่นกันตั้งแต่เมื่อก่อนสิ้นรัชกาลคือเมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จทิวงคตในปีพุทธศักราช ๒๔๒๙ ส่วนหุ่นกระบอกยังคงมีเล่นต่อมาถึงแม้จะไม่เฟื่องฟูเช่นดังเดิม

ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในสมัยนี้เกิดมีการเล่นหุ่นอีกประเภทหนึ่งขึ้นเรียกกันเป็นสามัญว่า 'ละครเล็ก' ซึ่งเป็นหุ่นที่สร้างขึ้นโดยเลียนแบบหุ่นหลวงแต่มีขนาดเล็กกว่า วิธีเชิดละครเล็กต้องใช้คนเชิดหลายคนช่วยกันเชิดแสดง เมื่อไม่มีหุ่นหลวงแล้ว ละครเล็กจึงเป็นที่นิยมในยุคนี้ เจ้าของคณะละครเล็กหรือหุ่นเลียนอย่างหุ่นหลวงคือ นายแกร ศัพทวนิช ดังนั้นทั้งหุ่นกระบอกและละครเล็กจึงอาจถือได้ว่ายังเป็นมรดกหรรษาเครื่องเล่นการแสดงที่ได้รับความนิยมในยุคนี้

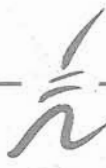

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปีพุทธศักราช ๒๔๖๘ ระยะเวลาที่นั้นทั่วโลกเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากสถานการณ์สงครามโลก การแสดงมหรสพต่างๆ เพื่อความบันเทิงจึงมีลดน้อยลง ส่วนในการบริหารประเทศเกิดความเปลี่ยนแปลงจนถึงขั้นระส่ำระสายในหน่วยงานต่างๆ ทางราชการของประเทศไทย เนื่องจากงบประมาณลดน้อยร่อยหรอลง หน่วยงานหลายฝ่ายรวมทั้งกรมมหรสพต้องถูกยุบ ศิลปะการแสดงเครื่องเล่นมหรสพต่างๆ ชบเซาลงเป็นลำดับ ในที่สุดเกิดภาวะคับขันทางการเมืองพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศสละราชสมบัติโดยคืนอำนาจการปกครองให้แก่ปวงชนชาวไทยในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ หลังจากยุคนั้นมาจนปัจจุบัน มหรสพและการละเล่นตามประเพณีนิยมที่มีมาแต่โบราณไม่ได้รับความเอาใจใส่ การเล่นแสดงหุ่นทุกชนิดจึงเริ่มเสื่อมสูญไป

หุ่นกระบอกในภูมิภาคตะวันตก

ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ มีหลักฐานหลายประการแสดงให้เห็นว่าหุ่นกระบอก เป็นมหรสพที่ได้รับความนิยมแพร่หลายเป็นอย่างยิ่งในพระมหานครกรุงเทพมหานคร ตลอดจนแม้ในหัวเมืองสำคัญ

อื่นๆ ทั้งทางภาคเหนือซึ่งเป็นที่มาของหุ่นชนิดนี้และจังหวัด
ปริมณฑลรอบๆ พระมหานครซึ่งรวมทั้งกลุ่มจังหวัดต่างๆ ที่ตั้งอยู่
บริเวณด้านทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของกรุงเทพมหานคร
ด้วย บรรดาจังหวัดเหล่านี้มีทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบกจาก
เมืองหลวงผ่านหลายทางทำให้การติดต่อระหว่างจังหวัดต่างๆ ใน
เขตท้องถื่นภูมิภาคตะวันตกกับกรุงเทพมหานครเป็นไปได้โดย
สะดวก ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีประสบการณ์เกี่ยว
กับการนำศิลปะ การแสดงชนิดนี้เข้ามาสู่ภูมิภาคตะวันตกแสดงให้เห็น
เห็นว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการ
เล่นหุ่นกระบอกแสดงในท้องถื่นภูมิภาคนี้แล้ว

คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ เจ้าของหุ่นกระบอกคณะ
'หุ่นแม่สาหร่าย' ได้กรุณาเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของการ
เล่นแสดงหุ่นกระบอกในภูมิภาคตะวันตกว่าเท่าที่ท่านสามารถจำได้
ท่านได้ชมการขีดแสดงหุ่นกระบอกเป็นครั้งแรกเมื่อประมาณปี
พุทธศักราช ๒๔๕๓ ที่จังหวัดสมุทรสงคราม คณะหุ่นกระบอก
คณะแรกที่ท่านได้ชมคือคณะหุ่นกระบอกของมหาอำมาตย์ตรี-
พระราชวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร ด้วยข้อมูลหลักฐาน
ดังกล่าวนี้จึงอาจอนุมานได้ว่าคณะ 'หุ่นพระองค์สุทนต์' คือต้นเค้า
แม่แบบให้เกิดมีความนิยมมหรสพชนิดนี้ในภูมิภาคตะวันตกและ

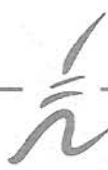
พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรทรงเป็นบุคคลสำคัญผู้ได้นำความบันเทิงชนิดนี้มาเผยแพร่ยังบริเวณท้องถื่นภูมิภาคตะวันตก

คณะหุ่นกระบอกรับบอกอีกคณะหนึ่งซึ่งมิได้มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่ามีอิทธิพลในเรื่องการนำความนิยมมหรสพเครื่องเล่นหุ่นกระบอกรับบอกมาสู่ภูมิภาคนี้โดยตรงแต่ได้มีอิทธิพลโดยทางอ้อมคือคณะหุ่นกระบอกรับบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะ พยัคฆเสนา ทั้งนี้เนื่องจากแม่ครูเคลือบ นักเชิดหุ่นกระบอกรับบอกฝีมือเอกผู้เป็นนักเชิดประจำสังกัดอยู่ในคณะหุ่นกระบอกรับบอกของหม่อมราชวงศ์เกาะ ในระยะหลังได้ย้ายมาอยู่ในจังหวัดสมุทรสงครามและได้ถ่ายทอดศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกรับบอกให้แก่ลูกศิษย์ในท้องถื่นนี้สองท่านคือ คุณยายสาหร่ายช่วยสมบุญรัตน์ และคุณลุงวงษ์ รามสุข จนกระทั่งลูกศิษย์ทั้งสองท่านสามารถตั้งคณะหุ่นกระบอกรับบอกของตนเองขึ้นออกรับงานเป็นอาชีพหารายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าคณะหุ่นกระบอกรับบอกทั้งสองคณะ คือ ‘หุ่นคุณเกาะ’ และ ‘หุ่นพระองค์เจ้าสุทนต์’ ได้มีส่วนเป็นอิทธิพลสำคัญต่อศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกรับบอกในภูมิภาคตะวันตก

หุ่นพระองค์เจ้าสุทนต์

หม่อมเจ้าหญิงดารารัศ สุกตัญญี ณ กรุงเทพ พระธิดาของ

พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร ประสูติจากหม่อมผัน สุทนต์นีย ณ กรุง-
เทพ ได้ทรงเล่าเรื่องความเป็นมาของคณะหุ่นกระบอกของพระองค์
เจ้าสุทนต์นิภาธรประทานและคุณยายชูป มนต์ช่วงผู้เป็นพระพี่เลี้ยง
ของหม่อมเจ้าหญิงดารารัจรส ได้เล่าเรื่องที่น่าสนใจ ควรแก่การ
ศึกษาเกี่ยวกับหุ่นกระบอกคณะนี้ว่า คณะหุ่นกระบอกของพระองค์
เจ้าสุทนต์นิภาธรน่าจะเกิดขึ้นหลังปีพุทธศักราช ๒๔๓๐ และคงเป็น
คณะหุ่นกระบอกที่เกิดขึ้นในยุคใกล้เคียงกันกับคณะหุ่นกระบอก
ของหม่อมราชวงศ์เกาะ พยัคฆเสนา แต่คงเกิดขึ้นทีหลังในระยะ
เวลาไม่นานนัก พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรทรงสืบสายสกุล มาจาก
กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ คณะหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้า
สุทนต์นิภาธร มีปริมาณเป็นจำนวนมากคือเป็นหุ่นคณะใหญ่ทำให้
สามารถออกรับงานได้หลายงานในเวลาเดียวกัน พระองค์เจ้า-
สุทนต์นิภาธรทรงดำเนินกิจการเกี่ยวกับหุ่นกระบอกโดยที่พระองค์
เองเป็นเจ้าของคณะและได้รับความร่วมมือช่วยสนับสนุนในกิจการ
นี้จากชายาคือหม่อมบัวและหม่อมผันในเรื่องการขีดแสดงการฝึก-
ซ้อมและหัดข้าหลวงมหาดเล็กให้ขีดแสดงหุ่นได้ตลอดไปจนถึง
เรื่องการประดิษฐ์เครื่องแต่งกายหุ่น ฯลฯ ซึ่งต้องใช้ฝีมือทางการ
ช่างเย็บปักถักร้อย ทั้งหม่อมบัวและหม่อมผันเป็นผู้มีความสามารถ
ในเชิงการละครสามารถรำละครได้ดังงามถูกต้องตามกระบวน

ทำรำซึ่งมีผลให้สามารถเชิดหุ่นกระบอกให้มีท่าทางการรำรำได้
งดงามเป็นที่ยิ่ง ด้วยความสามารถของหม่อมบัวและหม่อมผันที่มี
ส่วนช่วยในกิจการของคณะหุ่นกระบอก หุ่นของพระองค์สุทัศน์จึง
สามารถร่วมเชิดแสดงกันเป็นคณะใหญ่ได้ หุ่นพระองค์สุทัศน์
นอกจากจะเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในจังหวัดสมุทรสงครามแล้วก็
คงยังอาจเป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีในเขตจังหวัดอื่น ๆ ในภูมิภาคตะวัน
ตกนี้ด้วย ส่วนคณะหุ่นกระบอกอื่นๆ ไม่สามารถสืบหาหลักฐาน
เบาะแสได้ว่าได้เคยเข้ามาสู่ภูมิภาคแถบนี้

หุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธรมีขนาดเล็กเท่ากับหุ่น
กระบอกโดยทั่วไป นอกจากหุ่นกระบอกแบบธรรมดาแล้ว หุ่นใน
คณะนี้ยังมีแบบที่เป็นรูปหุ่นเต็มตัวคือ มีแขนขาครบสมบูรณ์ หุ่น
ประเภทนี้มีขนาดเท่ากับหุ่นกระบอกแบบธรรมดาหรือ ถ้าจะเล็ก
กว่าก็แต่เพียงเล็กน้อย แต่หุ่นชนิดเต็มตัวไม่มีแกนกระบอกให้ถือ
เชิดแสดง เพราะหุ่นชนิดนี้ใช้แสดงเหมาะกับตัวละครที่มีบทบาท
ตามท้องเรื่องที่จะต้องเหาะเหินเดินอากาศเท่านั้น เวลาแสดงก็ใช้
ชักรอกผูกโยงตัวหุ่นโดยต่อเข้ากับสายที่ขึงไว้ทางด้านบนของโรง
อนึ่ง หุ่นกระบอกตัวนายโรงของพระองค์เจ้าสุทัศน์นิภาธร จะมี
หน้าเป็นสองอย่างคือหุ่นตัวนายโรงอย่างหน้าหนุ่มและหุ่นตัวนาย
โรงอย่างหน้าแก่เพื่อให้เข้ากับบทบาทตามท้องเรื่องจากวรรณคดี

เครื่องประกอบการแสดงหุ่นพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรได้รับการประดิษฐ์ขึ้นอย่างประณีตงดงามโดยเลียนแบบของจริงทุกประการ แต่ให้มีขนาดเล็กกว่า และใช้วัสดุที่ดูแล้วคล้ายของจริง แต่มีน้ำหนักเบากว่าสามารถเคลื่อนย้ายได้สะดวก คนเชิดหุ่นพระองค์สุทนต์มีทั้งผู้ที่อาศัยอยู่ภายในวังและที่ว่างมาจากภายนอกคือนักเชิดหุ่นกระบอกที่สังกัดอยู่กับคณะหุ่นกระบอกอื่น ๆ การแสดงหุ่นกระบอกในยุคนี้ได้พัฒนาไปเป็นอันมาก มีการเล่นหุ่นกระบอกซ้อนหุ่นกระบอก คณะหุ่นพระองค์สุทนต์มีการเล่นหุ่นซ้อนหุ่นอย่างเช่นในงานศพพราหมณ์เกสรในเรื่อง 'ลักษณะวงศ์' มีมหรสพการแสดงต่าง ๆ รวมทั้งหุ่นกระบอกด้วย การเล่นหุ่นกระบอกซ้อนหุ่นกระบอกมีขึ้นในตอนนี้อีกคือมีหุ่นกระบอกของไทยเล่นเรื่อง 'รณชัย' หุ่นกระบอกยี่เกและหุ่นกระบอกจ้าว หุ่นกระบอกโขนเล่นเรื่อง 'รามเกียรติ์' คณะ 'หุ่นพระองค์สุทนต์' รับงานการแสดงเรื่อยมาจนกระทั่งในปีวอก พุทธศักราช ๒๔๖๒ พระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธรสิ้นพระชนม์ หุ่นกระบอกคณะนี้ขาดผู้นำต้องเลิกรับงานการแสดงและเสื่อมสูญไปในที่สุด

คณะหุ่นกระบอกที่เกิดขึ้นในภูมิภาคตะวันตก นอกจากจะได้รับการบันดาลใจมาจากหุ่นพระองค์สุทนต์ดังได้กล่าวมาแล้ว ในทางปฏิบัติยังมีนักเชิดหุ่นกระบอกฝีมือเอกคือแม่ครูเคลือบอีก

ท่านหนึ่ง ผู้เป็นแรงผลักดันคนสำคัญให้เกิดคณะหุ่นกระบอกอย่างแท้จริงขึ้นในแถบนี้ เมื่อแม่ครูเคลือบเข้ามาอยู่ในแม่กลองก็ได้รวบรวมบรรดาผู้สนใจศิลปะการขับร้องละครตลอดจนการเชิดหุ่นกระบอกมาฝึกฝนวิชาชีพการแสดงและได้ถ่ายทอดสั่งสอนวิชาเหล่านี้แก่ผู้เป็นศิษย์จนกระทั่งผู้เป็นศิษย์สามารถดำรงศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกและได้ใช้เป็นอาชีพมาจนถึงปัจจุบัน ลูกศิษย์สองท่านของแม่ครูเคลือบในภูมิภาคตะวันตกคือคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ เจ้าของคณะหุ่นกระบอกคณะ 'หุ่นแม่สาหร่าย' และคุณลุงวงษ์ รวมสุข เจ้าของคณะหุ่นกระบอก คณะ 'ชูเชิดขำนาญศิลป์' ทั้งสองท่านอาศัยอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม

หุ่นแม่สาหร่าย

คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ เดิมเป็นชาวจังหวัดเพชรบุรี ต่อมาได้สมรสกับคุณตาพลอย ช่วยสมบุญ ผู้เป็นชาวจังหวัดสมุทรสงคราม จึงได้ย้ายมาตั้งรกรากอยู่ ณ แม่กลอง ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๖ ในขณะที่คุณยายสาหร่ายอายุได้ ๒๐ ปี ท่านและสามีได้ไปชมการแสดงหุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร ซึ่งมาเชิดแสดงในงานศพที่วัดเพชรสมุทรวรวิหาร หรือวัดบ้านแหลม คุณตาพลอยผู้สามี เกิดสนใจการแสดงหุ่นเป็นอันมาก

ประกอบกับท่านเป็นผู้ที่มีฝีมือทางการช่าง จึงได้ประดิษฐ์หุ่น-
กระบอกและเครื่องประกอบการแสดงอื่นๆ ขึ้นจนสามารถนำออก
รับงานการแสดงได้ แต่เดิมเมื่อแรกเจ้าของคณะหุ่นกระบอกให้ชื่อ
ว่า 'หุ่นกระบอกคณะนายพลอย' แต่คนทั่วไปเรียกว่า 'หุ่นตา-
พลอย' ครั้นเมื่อสามีสิ้นชีวิตลงในปีพุทธศักราช ๒๔๗๙ คุณยาย
สาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ ต้องดูแลกิจการของคณะหุ่นกระบอกด้วย
ตนเอง คนก็หันมาเรียกหุ่นกระบอกคณะนี้ว่า 'หุ่นแม่สาหร่าย'
ในขณะที่ดำเนินกิจการเจ้าของคณะหุ่นกระบอกอยู่นั้นคุณตาพลอย
มิได้เซ็ดหุ่นแสดงเอง ท่านเป็นแต่เพียงเจ้าของคณะเท่านั้น เมื่อแรก
เริ่มที่จะมีการตั้งคณะหุ่นกระบอกคุณตาพลอย ได้สืบถามหาผู้ที่มี
ความสามารถในการเซ็ดหุ่นเพื่อที่จะขอให้มาช่วยสอนคนในคณะ
และมาช่วยเซ็ดหุ่นด้วย ในที่สุดก็ได้พบกับแม่ครูเคลือบผู้เป็น
นักเซ็ดหุ่นกระบอกฝีมือเอกในครั้งกระนั้น เวลาที่คุณตาพลอยได้
พบกับแม่ครูเคลือบ' แม่ครูอายุมากแล้วแต่ท่านก็ได้สอนคนในคณะ
หุ่นกระบอกของคุณตาพลอยจนสามารถเซ็ดหุ่นแสดงได้ โดย
เฉพาะอย่างยิ่งคุณยายสาหร่ายผู้ถือได้ว่าเป็นศิษย์รักใกล้ชิดได้รับ
การถ่ายทอดกลวิธีการเซ็ดหุ่นกระบอกไว้มาก สามารถเซ็ดหุ่น-
กระบอกได้ลีลางดงามอย่างชำนาญ อยู่ต่อมาภายหลังแม่ครูเคลือบ
ยอมตกลงรับคำชวนมาร่วมเซ็ดแสดงหุ่นกระบอกอยู่ในคณะของ

แม่สาหร่ายด้วย เดิมแม่ครูเคลือบมีหุ่นกระบอกของตนเองอยู่
โรงหนึ่ง คุณตาพลอยก็ได้ซื้อและนำหุ่นกระบอกทั้งโรงของแม่ครู-
เคลือบลงมาไว้ที่จังหวัดสมุทรสงครามด้วย โดยรวมกับของใหม่ที่
ประดิษฐ์ขึ้น แม่ครูเคลือบได้ใช้เวลาในช่วงสุดท้ายของชีวิตอาศัย
อยู่กับครอบครัวของคุณยายสาหร่ายที่จังหวัดสมุทรสงคราม
คณะหุ่นกระบอก ของคุณตาพลอยเริ่มมีชื่อเสียงประมาณปีพุทธ-
ศักราช ๒๔๕๕ เป็นต้นมา ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๙ คุณตาพลอย
เสียชีวิต คุณยายสาหร่ายขณะนั้นมีอายุ ๔๓ ปี ต้องดูแลคณะ
หุ่นกระบอกด้วยตนเองและนำออกแสดงเป็นมหรสพสร้างความ
บันเทิงแก่สังคม เป็นเวลากว่า ๓๐ ปี จนท่านมีอายุประมาณ ๖๐ ปี
ในพุทธศักราช ๒๔๙๖ คุณยายสาหร่ายได้ตัดสินใจเลิกอาชีพเชิด
แสดงหุ่นกระบอกเพราะรู้สึกว่าร่าแล้ว อย่างไรก็ตามท่านได้เก็บ
รักษาหุ่นกระบอกและเครื่องประกอบการแสดงทั้งหลายไว้เป็น
อย่างดี ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๓๒ คุณยายสาหร่าย ช่วย
สมบูรณ์ และครอบครัวจึงได้ตัดสินใจมอบหุ่นกระบอกและอุปกรณ์
ประกอบการแสดงทั้งโรงให้แก่ สถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก
มหาวิทยาลัยศิลปากร

หุ่นกระบอก 'คณะชูเชิดชำนานุศิลป์'

คณะหุ่นกระบอกในภูมิภาคตะวันตกที่ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน โดยยังคงออกรับงานการแสดงทั่วไปคือหุ่นกระบอก 'คณะชูเชิดชำนานุศิลป์' เจ้าของคณะหุ่นกระบอกคือคุณลุงวงษ์ รามสุข ท่านเกิดในปีพุทธศักราช ๒๔๕๑ ในตอนปลายแผ่นดินพระพุทธรเจ้าหลวง ท่านเป็นชาวจังหวัดสมุทรสงครามโดยกำเนิด เมื่อมีอายุได้ ๑๒ ปี คุณลุงวงษ์ได้เริ่มฝึกหัดเชิดแสดงหุ่นกระบอกเป็นครั้งแรก ครูผู้สอนการเชิดหุ่นกระบอกให้แก่คุณลุงวงษ์ได้แก่แม่ครูเคลือบ และคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุรณ์ ในขณะที่ยังเป็นศิษย์แม่ครูเคลือบ คุณลุงวงษ์สามารถเชิดหุ่นกระบอกได้ ลีลางดงามจนถึงขั้นได้เคยเชิดหุ่นกระบอกร่วมกับแม่ครูเคลือบถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ คุณลุงวงษ์ ได้ไปสอนการเชิดแสดงหุ่นกระบอกตามคำชวนของแม่กลีบ เนติพิภตร์ ที่ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม แม่กลีบเป็นบุคคลอีกผู้หนึ่งที่มีใจรักศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอก และมีคณะหุ่นกระบอกของตนเองขึ้นในขณะนั้น คุณลุงวงษ์ ได้ช่วยหัตถการเชิดแสดงหุ่นให้แก่คณะหุ่นกระบอกของแม่กลีบจนสามารถออกเล่นรับงานได้ และในที่สุดก็ได้รับช่วงต่อเป็นหัวหน้าคณะหุ่นกระบอกมาจนถึงปัจจุบัน ในระยะแรก ๆ

คณะหุ่นกระบอกของคุณลุงวงษ์ รวมสุข เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า 'หุ่นนายวงษ์' หรือ 'หุ่นดาวงษ์' ต่อมาท่านจึงให้ชื่อคณะหุ่นกระบอกของท่านว่า 'คณะชูเชิดขำนาฏศิลป์'

ลักษณะตัวหุ่นกระบอกของคณะชูเชิดขำนาฏศิลป์มีขนาดใหญ่กว่าหุ่นกระบอกของคณะอื่น ๆ โดยทั่วไปบ้างเล็กน้อย ที่สังเกตเห็นได้ชัดคือศีรษะที่มีขนาดเชิงกว่าขนาดศีรษะหุ่นของคณะอื่น ๆ ลักษณะหุ่นกระบอกและเครื่องประกอบการแสดงเป็นไปในแบบลักษณะศิลปะพื้นบ้าน นอกจากความสามารถทางการเชิดแสดงหุ่นกระบอกแล้ว คุณลุงวงษ์ยังได้แต่งบทประพันธ์ขึ้นเองเพื่อใช้ในการดำเนินเรื่องแสดงหุ่นกระบอกไว้มากมายหลายเรื่อง เช่นเรื่อง 'มงกุฎเพชร มงกุฎแก้ว' ซึ่งได้รับความนิยมชมชอบจากคนดูมากที่สุดเรื่องหนึ่งในแง่ของการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงชนิดนี้ คุณลุงวงษ์เป็นผู้ที่มีทักษะทางการสอนสามารถถ่ายทอดศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกได้เป็นอย่างดี ท่านสอนและฝึกวิชาการเชิดแสดงหุ่นกระบอกให้แก่คณะครูอาจารย์และนักเรียนในสถาบันการศึกษาหลายแห่งและได้รับการยกย่องในฐานะครูหุ่นท่านหนึ่งของชาวหุ่นในยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กฎหมายเรื่องกฎมณเฑียรบาล เล่ม 1. ฉบับตรา 3 ดวง, เลขที่ 19

ตู้ 108 ชั้น 1/2 มัดที่ 7. ประวัตติ

ได้มาจากกระทรวงยุติธรรม.

กฎหมายเรื่องกฎมณเฑียรบาล เล่ม 2. ฉบับตรา 3 ดวง. เลขที่ 20

ตู้ 108 ชั้น 1/2 มัดที่ 7. ประวัตติได้มาจากกระทรวง

มูรธาธร พ.ศ. 2467.

กฎหมายเรื่องศกดิพลเรือนครั้งกรุงเก่า 1 เล่ม ฉบับตรา 3 ดวง.

เลขที่ 22 ตู้ 108 ชั้น 1/2 มัดที่ 7. ประวัตติ ได้มาจาก

กระทรวงมูรธาธร 2467.

กฎหมายเรื่องศกดินาพทหารหัวเมือง 1 เล่ม ฉบับตรา 3 ดวง. เลข

ที่ 23 ตู้ 108 ชั้น 1/2 มัดที่ 8. ประวัตติ

ได้มาจากกระทรวงมูรธาธร 2467.

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2535. การแสดงและการละ

เล่นพื้นเมืองของไทยในภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร ช

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กลอนบทละครเรื่องไชยทัต เล่ม 1. ความเก่า. เลขที่ 48 ตู๋ 114
ชั้น 1/4 มัดที่ 20. ประวัติ หอชื่อ ร.ศ. 126.

กลอนบทละครเรื่องไชยทัต เล่ม 6. ความเก่า. เลขที่ 56 ตู๋ 114
ชั้น 1/4 มัดที่ 20. ประวัติ หอชื่อ ร.ศ. 126.

กลอนบทละครเรื่องไชยทัต เล่ม 7. ความเก่า. เลขที่ 59 ตู๋ 114 ชั้น
1/4 มัดที่ 20. ประวัติ หอชื่อ ร.ศ. 126

กลอนบทละครเรื่องพระรถเมรี ความเก่า. เลขที่ 4 ตู๋ 114 ชั้น 2/2
มัดที่ 43. ประวัติ ฉบับเก่าของ หอสมุดวชิรญาณ.

กลอนบทละครเรื่องลักษณวงศ์ เล่ม 6. เลขที่ 18 ตู๋ 114 ชั้น 5/2
มัดที่ 122. ประวัติ หอชื่อ ร.ศ. 126.

กลอนบทละครเรื่องลิ้นทอง เลขที่ 27 ตู๋ 114 ชั้น 5/2 มัดที่ 123.
ประวัติ พระยาเพชรปาดินถวาย ร.ศ. 126.

กลอนบทละครเรื่องสังข์ทอง ความเก่า. เลขที่ 83 ตู๋ 114 ชั้น 5/5
มัดที่ 135. ประวัติ พระยาเพชรปาดินถวาย ร.ศ. 127.

กลอนบทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ความเก่า. เลขที่ 105 ตู๋ 114 ชั้น
5/5 มัดที่ 136. ประวัติ หอชื่อ

กลอนบทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ความเก่า. เลขที่ 106 ตู๋ 114
ชั้น 5/5 มัดที่ 137. ประวัตติ ชื่อ ร.ศ.126.

กลอนบทละครเรื่องโสวัต เล่ม 1. ความเก่า. เลขที่ 223 ตู๋ 115
ชั้น 1/4. ประวัตติ ชื่อปี ร.ศ. 127.

กลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร เล่ม 5. เลขที่ 5 ตู๋ 115 ชั้น 6/5
มัด 28. ประวัตติ สมบัติเดิมของหอสมุด.

กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระเนมิราช เลขที่ 37 ตู๋ 115 ชั้น 6/3
มัดที่ 35. ประวัตติ พระยาศิริธรรมบริรักษ์ (ทับ)
ให้ พ.ศ. 2460.

กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระมโหสถ เล่ม 13. เลขที่ 72
ตู๋ 115 ชั้น 6/4 มัดที่ 39. ประวัตติ ชื่อ พ.ศ. 2450.

กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระวิฑูรบัณฑิต เลขที่ 73 ตู๋ 115
ชั้น 6/4 มัดที่ 40. ประวัตติ ชื่อ พ.ศ.2455.

กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระสุน เล่ม 2. เลขที่ 77 ตู๋ 115
ชั้น 6/4 มัดที่ 41 ประวัตติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี.

ภาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระสุธน เล่ม 1. เลขที่ 90 คู่ 115
ชั้น 6/4 มัดที่ 42. ประวัตติ เจ้าพระยามุขมนตรี (อวย
เปาโรหิตย์) ให้ พ.ศ. 2473.

ภาพย์ (กลอนสวด) เรื่องสุบินกุมาร เล่ม 1. เลขที่ 23 คู่ 114
ชั้น 1/2 มัดที่ 58. ประวัตติ สมบัติเดิมของหอสมุด.

ภาพย์ (กลอนสวด) เรื่องสุบินกุมาร เลขที่ 25 คู่ 114
ชั้น 1/2 มัดที่ 58. ประวัตติ ขุนประสิทธิ์ (อยู่)
ให้ พ.ศ. 2461.

ภาพย์ (กลอนสวด) เรื่องสุบินกุมาร เลขที่ 26 คู่ 114
ชั้น 1/2 มัดที่ 58. ประวัตติ หลวงวาทิไพเราะ
ให้ พ.ศ. 2484.

ภาพย์ (กลอนสวด) เรื่องสุบินกุมาร เลขที่ 35 คู่ 114
ชั้น 1/2 มัดที่ 58. ประวัตติ ชื้อ พ.ศ. 2452.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. วรรณกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2517.

เกศินี ไซติกเสถียร. 2524. หุ่นเชิดมือ. กรุงเทพมหานคร :
สุวีริยาสาสน์.

โคลงเรื่องถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวงและเฉลิม
พระเกียรติ เลขที่ 9 ตู๋ 114 ชั้น 2/5 มัดที่ 20.
ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุด.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "ข้าวโกธนา" สยามรัฐ
(14 พฤษภาคม 2520) : 7.

จงจิตรถนอม, ม.จ.หญิง. "คำปรารภ", รัชเสด็จฯ ร.ศ. 116
(พ.ศ. 2440) พระนคร : โรงพิมพ์

กฤษณปกรณ ,2413. (หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล พิมพ์
เนื่องในวันพระชนมายุ 7 รอบ 3 สิงหาคม 2513.)

จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร :
องค์การคำคุณุสภา, 2516.

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2512.
(ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพหลวงประเสริฐไมตรี (วงศ์ โชติกเสถียร) ณ เมรุ
หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ 29 ธันวาคม 2512).

จดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จและสมโภชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรก
ใน พ.ศ. 2440 พระนคร :โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-
ธนากรม 2466. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้า
น้อยยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย ครบศตมาท
ณ วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2466).

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ 5. บ. 21/2.
เรื่องสมโภชพระนครครบ 100 ปี จ.ศ. 1244.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง. เอกสารรัชกาลที่ 5.ว. 14/1.
หนังสือกราบบังคมทูลเรื่องการพระศพ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดิ์ดาพิศาร
ลงวันที่ 27 พฤศจิกายน ร.ศ. 108.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5. ว. 14/4 ชาญชัยคำ
สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งใช้ในการพระศพ พระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้าอริยารณ และพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้า ลวาทวรงค์.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5.ว. 14/10.

เรื่องเบิกเงินทำเมรุวัดสระเกษ วัดเทพศิรินทน์ สำหรับ
พระราชทานเพลิงศพ กรมขุนเจริญผล พระองค์เจ้ากนิรี
พระองค์เจ้าบรรจง พระองค์เจ้าเสาวภาคย์ พระองค์เจ้า
ดวงประภา พระองค์ เจ้าสุธารศ เจ้าพระยามหินทร
พระยาศรีสุนทร. (ร.ศ. 114-115).

จดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5. ว. 14/21 .

เรื่องการพระศพพระสัมพันธวงษ์เธอ กรมหมื่นนฤบาล-
มุขมาตย์ ณ เมรุวัดสระเกษ 20 เมษายน ร.ศ. 117.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, รัชกาลที่ 5. ว. 14/27.เรื่องการศพ

เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ณ เมรุวัดกัลยานิมิตร
28 เมษายน ร.ศ. 118.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, รัชกาลที่ 5 ว. 14/34. เรื่องกำหนดการเชิญ

พระศพพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์
ไปพระราชทานเพลิง ที่เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

9 มิถุนายน ร.ศ. 119.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, รัชกาลที่ 5 สบ. 2. 10/1. ส่วนพระองค์

สมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพ งานฉลองวันคล้ายวัน

ประสูติรอบปีต่างๆ พ.ศ. 2465- พ.ศ. 2485 เรื่องกำหนด
งานฉลองพระชันษา 60 ทศ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 13-15 พฤศจิกายน 2465.

จักรพันธ์ โปษยกฤต. 2524. หุ่นไทย. เอกสารงานวิจัย. (อัดสำเนา)

จิรประภา บุญนิติย์. 2524. หุ่นการทำและวิธีใช้.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ปาณยา.

ฉันทเรื่องบุญโนวาท เลขที่ 26 ตู้ 113 ชั้น 6/5 มัดที่ 17.

ประวัติ สมบัติเดิมของทอสมุด.

ขำนิโวหาร, พระ. โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ-
พิพรรฒธนากร, 2471. (แจกในการกฐินพระราชทาน
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวิจิตรวรณปริชา ณ วัดราช-
ประดิษฐ์ พระพุทธศักราช 2471) .

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา,

ตำนานเรื่องลครฮีเทนา. กรุงเทพ : โรงพิมพ์ไทย, 2464.

(แต่งถวายพระนางเจ้าสุกุมมมาลมารศรี พระราชเทวี

ในงานฉลองพระชันษาชายิต เมื่อปีระกา พ.ศ. 2464.)

ดาซาร์ด, บาทหลวง. จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยาม.
 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรมศิลปากร จัดพิมพ์.
 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2517.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1
 พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2503.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3
 เล่ม .พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร :
 องค์การค้าของคุรุสภา, 2521.

ธนิธ อยุธยาโพธิ์. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, 2511.
 (กรมศิลปากร จัดพิมพ์).

ธีรยุทธ ยวงศรี. "ละครเล็ก" สยามรัฐ
 (25 พฤษภาคม 2518) : 13.

นริศรานุกวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา.
 ขุนนุมนบทละคอนและบทขับร้อง. พระนคร :
 ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, 2514.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา.
บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ ประทานพระยาอนุমানราชธน.
5 เล่ม. พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย,
2506. เล่ม 1.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา.
ประชุมบทละครนอกดึกดำบรรพ์ ฉะบั้งหลวง. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471. (ในการเลี้ยงเพื่อ
ความรื่นเริงประจำปี ของข้าราชการกรมศุลกากรและมิตร
พระพุทศักราช 2471).

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
องค์การค้าของครูสภา, 2504.

นิยะดา สาริกภูติ. "ปัญญาสาตรา : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อ
วรรณกรรมร้อยกรองไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร
ศาสตร์ดุษฎิบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

บทเล่นหุ่น บทหุ่นจีนของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กับบท
หุ่นกระบอกของพระเจ้าสุทนต์นิกัษร, พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462. (พิมพ์แจกในงาน
พระศพพระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุทนต์นิกัษร
ในปีวอก พ.ศ. 2462) .

บทหุ่นกระบอกของคณะจักรพันธ์ เรื่องพระอภัยมณี
ตอนหนีนางผีเสื้อ. แสดง ณ โรงละครแห่งชาติ (โรงเล็ก),
18 กรกฎาคม 2518.

บทหุ่นกระบอกของคณะจักรพันธ์ เรื่องพระอภัยมณี
ตอนหนีนางผีเสื้อ. แสดง ณ หอประชุมแพทยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 23-24 กุมภาพันธ์ 2522.

ปรมาณูชาติชินโนรส. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ลิลิต
กระบวนแท่นพระกริณพยุหยาตราทางสถลมารคและทาง
ชลมารค. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, 2428
(พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณ "วันอดีตเจ้าอาวาสวัด
พระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร" และดิถีวัน
คล้ายวันสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระอริวงศาคตญาณ

(ปุ่น ปุณณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช ณ หอประชุมสงฆ์วัด
พระเชตุพนฯ 7 ธันวาคม 2528).

ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์. ภาค 1 ภาค 2 ภาค 3 และภาค 4
พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512.
(ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายอรรถ คัดองคา
ณ สุสาน หลวงวัดเทพศิรินทราวาส
วันเสาร์ที่ 23 สิงหาคม 2512).

ประชุมพงศาวดาร. เล่ม 8 ภาค 7 และภาค 8 พระนคร :
องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411. พระนคร : โรงพิมพ์
เหรียญทองการพิมพ์, 2511. (พลเอกประภาส จารุเสถียร
รองนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวง-
ศาจารย์ อินทโชตเถระ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส 9 พฤศจิกายน 2511).

พระรถเมรี. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2522.
(ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้วิทยาลัยครู นครศรีธรรมราช
จัดพิมพ์).

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. อิเหนา. 2 เล่ม,

พระนคร : แพร์พิทยา, 2514. จันทร, 2497.

ราชกิจจานุเบกษา 4 (จ.ส. 1239) : 366, 368.

ราชกิจจานุเบกษา 5 (จ.ส. 1240) : 8, 56, 69, 90, 99, 307, 308,
315, 332, 348, 376 และ 378.

ราชกิจจานุเบกษา 6 (ร.ศ. 108) : 96, 320, 364, 387, 388,
และ 404.

ราชกิจจานุเบกษา 7 (ร.ศ. 109) : 260.

ราชกิจจานุเบกษา 8 (ร.ศ. 110) : 307, 423, 432, และ 439.

ราชกิจจานุเบกษา 9 (ร.ศ. 111) : 321, 402, และ 411.

ราชกิจจานุเบกษา 10 (ร.ศ. 112) : 73 และ 286.

ราชกิจจานุเบกษา 11 (ร.ศ. 113) : 388, 473.

ราชกิจจานุเบกษา 12 (ร.ศ. 114) : 10, 58, 441, 448, 501-502
และ 508-509.

ราชกิจจานุเบกษา 26 (ร.ศ. 128) : 2131.

ราชกิจจานุเบกษา 27 (ร.ศ. 129) : 71.

ลาอุแบร. ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร,

2 เล่ม. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510. เล่ม 1.

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรีพระอรรคราช-

เทวี. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2493. (พิมพ์ในงาน

พระเมรุจอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตร-

สุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ณ ท้องสนามหลวง

วันที่ 10 เมษายน พุทธศักราช 2493).

วันดี ลิ้มปีวัฒนา. 2527. "ศิลปะการเชิดหุ่นกระบอกของไทย"

วัฒนธรรมไทย. 7 กรกฎาคม 2527) : 58-64 : 7

(สิงหาคม 2527) : 50-66

วสันตราวี (จักรพันธ์ุ โปษยกฤต) "หุ่นกระบอกโรงสุดท้ายของ

เมืองไทย" ลลนา (เล่ม 42 ปีถัดหลัง กันยายน 2517) :

78-84.

ศักดา ปั่นเท่งเพ็ชร. 2522. หุ่นกระบอก. โครงการเผยแพร่

เอกลักษณ์ไทย, กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

ศรียะนนไชย (สำนวนกาพย์). พระนคร : ศรีเมืองการพิมพ์, 2511.
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายชิต ศุภสิทธิ์ ณ
เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 24 เมษายน 2511).

สงวน อึ้งคง. สิ่งแรกในเมืองไทย. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, 2514.

สมณกุลวงศ์, พระ. ขุนทิ้ง. ตรวจชำระโดย นายพิฑูร มลิวัลย์.
ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, 2511. (คณะกรรมการฟื้นฟู
วรรณคดีไทยอีสาน จัดพิมพ์).

สมโภชพระนครครบร้อยปี, พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2502
(สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชชนนี
ในรัชกาลที่ 7 โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
ท้าววรคณานันท์ (ม.ร.ว. เป๋ม มาลากุล) ณ พระเมรุวัด
เทพศิรินทราวาส 12 พฤษภาคม 2503).

สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์. จดหมายเหตุ พระราชกิจรายวันใน
รัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411-ปีระกา พ.ศ. 2416.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,
2516.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ

คณะรัฐมนตรี, 2521.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,

2517.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 2.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ

คณะรัฐมนตรี, 2521

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมสมุดภาพสำคัญในประวัติศาสตร์,

เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ

รัฐมนตรี, 2521.

สุทธิกรมชาตร คำภาพย์. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ อันดับ 3.

สงขลา : มงคลการพิมพ์, 2517. (มหาวิทยาลัยศรี-

นครินทร์วิโรฒ สงขลา ร่วมกับมูลนิธิเอเชีย จัดพิมพ์เผยแพร่

แพร่ตามโครงการเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่น).

สุนทรภู่. "ลักษวงศ์". นิทานคำกลอนสุนทรภู่. เล่ม 1.

พ.ณ. ประมวลฎมารค รวบรวม. พระนคร :
แพร่วิทยา, 2501.

สุนทรภู่. พระอภัยมณี. พิมพ์ครั้งที่ 10. พระนคร :
ศิลปาบรรณาคาร, 2511.

เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับทอสมุดแห่งชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 14.
พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2513.

หมายรับสั่งสมัยกรุงธนบุรี จ.ศ. 1138 เลขที่ 2 คู่ 118 ชั้น 1/1
มัดที่ 1. ประวัติ สมบัติเดิมของทอสมุด วชิรญาณ.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1159. เลขที่ 1 คู่ 118 ชั้น 1/1 มัดที่
1. ประวัติได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี พ.ศ. 2482.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1164. เลขที่ 3 คู่ 118 ชั้น 1/1
มัดที่ 1. ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี
พ.ศ. 2482.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1165. เลขที่ 1 คู่ 118 ชั้น 1/1
มัดที่ 1. ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี
พ.ศ 2482.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1177. เลขที่ 2 ตู๋ 118 ชั้น 1/1

มัดที่ 1. ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี
พ.ศ. 2482.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178. เลขที่ 1 ตู๋ 118 ชั้น 1/1

มัดที่ 1. ประวัติฉบับของกรมราชเลขาธิการให้

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200. เลขที่ 2 ตู๋ 118 ชั้น 1/1

มัดที่ 2. ประวัติกรมหมื่นไชนนาทประทาน พ.ศ. 2458.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206. เลขที่ 3 ตู๋ 118 ชั้น 1/1

มัดที่ 3. ประวัติ ได้มาจากกระทรวงมหาดไทย.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212. เลขที่ 17 ตู๋ 118 ชั้น 1/1

มัดที่ 7. ประวัติ ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี
พ.ศ. 2482.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 40 ตู๋ 118 ชั้น 1/3

มัดที่ 7. ประวัติต้นฉบับ กระทรวง มหาดไทย.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220. เลขที่ 60 ตู๋ 118 ชั้น 1/3

มัดที่ 13. ประวัติ สมบัติเดิมของทอพระสมุด

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224. เลขที่ 07 ตู้ 118 ชั้น 1/3
มัดที่ 23. ประวัติ ได้จากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี
พ.ศ. 2482.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224 เลขที่ 34 ตู้ 118 ชั้น 1/3
มัดที่ 23. ประวัติ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ถวายหอพระสมุด
พ.ศ. 2468.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225. เลขที่ 44 ตู้ 118 ชั้น 1/3
มัดที่ 26. ประวัติ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ประทาน
พ.ศ. 2468.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 เลขที่ 53 ตู้ 118 ชั้น 1/3 มัดที่ 26.
ประวัติ ต้นฉบับของกระทรวงมหาดไทย.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1225. เลขที่ 9 ตู้ 118 ชั้น 1/3
มัดที่ 27. ประวัติ ต้นฉบับของกระทรวงมหาดไทย.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1231. เลขที่ 5 มัดที่ 1.
ประวัติ สมบัติเดิมของหอพระสมุดวชิรญาณ.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 5 เลขที่ 6 มัดที่ 1. ประวัติ สมบัติเดิมของ
หอพระสมุด จ.ศ. 1247.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 5 เลขที่ 4 มัดที่ 4.

ประวัติ สมบัติเดิมของหอพระสมุด.

หมายรับสั่ง จ.ศ. 1224 ถึง 1224. เลขที่ 38 มัดที่ 24

ประวัติ สมบัติเดิมของหอพระสมุด.

อรขุมา ยุทธวงศ์. 2524 หุ่น. กรุงเทพมหานคร :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัดสำเนา)

อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณ

ราชธานีทร์. ฉบับชำระครั้งที่ 2. พระนคร :

โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง

ศพ นายบูรินทร์ สิมพะลิก ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

24 พฤษภาคม 2509).

อุดม หนูทอง. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประเภทนิทานประโลม-

โลก. สงขลา : โรงพิมพ์เมืองสงขลา, ม.ป.ป..

(จัดพิมพ์ตามโครงการศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรม

ภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา).

เอนก นาวิกมูล. "หุ่นมีตัว" อนุสาร อ.ส.ท. (20 กรกฎาคม 2523)

: 51. 57-59).

Batchelder , Marjorie and Virginia L. Comer. 1956

Puppets and Plays. New York : Harper and
Brothers.

McPharlin , Paul. 1963 " Puppetry " . Encyclopedia
Americana. 23 : 24-24 d.

Morris, William. 1973. " Puppet " . p. 1060 The American
Heritage dictionary of the English Language.
New York : American Heritage Publishing Co., Inc.

Philpott , A.R. 1965. The Puppet Book. Boston : Plays Inc.

Philpott , A.R. 1966. Modern Puppetry. London : Michael
Joseph Ltd.

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หุ่นไทยสร้างขึ้นในสมัย กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชกาลที่ 5
หุ่นไทยเหล่านี้ใช้เพื่อการแสดงเรื่อง รามเกียรติ์ มีกลไกคล้าย
หุ่นหลวงแต่ย่อขนาดลงให้สูงประมาณ 1 ฟุต

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา ภาพหุ่นไทยทั้ง 6 ภาพ เป็นลิขสิทธิ์ของ บริษัท อินเทอร์เน็ตชั่นแนล คอสเมติกส์ จำกัด

พระพิรุณ

พระนาค

กาลยัตตีนาคราช

ปรตอง

พระพิรุณ

ทศกัณฐ์

313

ภาพหุ่นกระบอกของ “คณะแม่สาทร้าย”
(คุณยายสาทร้าย ช้วยสมบูรณ์)

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

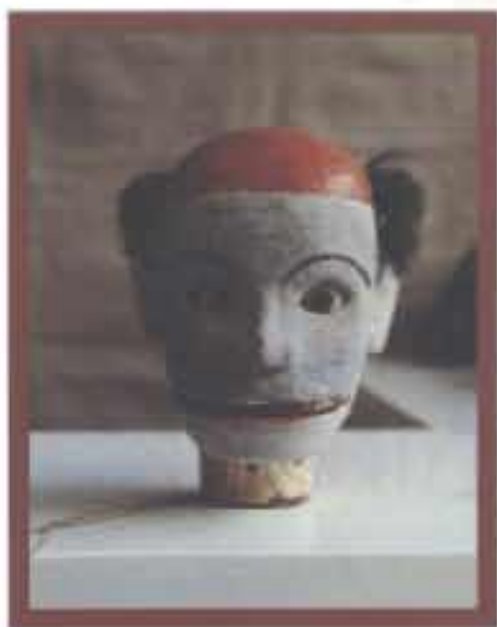
กุตเรน

หัวหุ่นเบรตาที่ชำรุดของคุณ
ขยายสายร้อย ช่วยสมบูรณ์
ในพิธีกรรมจัดอุทยานพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ณ อำเภออัมพวา
จังหวัดสมุทรสงคราม

เครื่องประดับทำด้วยเงินแท้
และเพชรกันแดด

บุษยามิ่ง

วิทยาลัยการ
มัณฑนาวิทยาลัย

เปรดวันทอง

หุ่นออกภาษา
(ลักษณะเป็นชาวต่างประเทศ)

พระโขนง

ตำนาน

วิทยบริการ
มหาวิทยาลัย

เป็น貝殼化石形態不同

กระจากสองหน้าใช้ในการแสดง

นายแม่ใช้สวมลงบนศีรษะหุ่น
ตัวพระบางตัวที่ในบท
ไม่สวมมงกุฏ

ตัวพระที่เป็นเจ้าสวมมงกุฏ

ตะเวงวีลพา

หุ่นที่มีรูปร่างเต็มตัว
สำหรับมทเหาะ

1174

เจ้าสมุทรปรากฏ

พระ

สหัสเดชะ

หุ่นจีน

ตัวพระที่ในบทไม่สวมมงกุฎ

ไทยโบราณ
เมืองทวาย

ตำพระมีนายนม

พระและนางหน้าฉาก
รูปปราสาทราชวัง

น้ำเต้า

อินทรรู
และคอเสื้อสำหรับหุ่นตัวพระ

อินทรรู

หัวแก้วหน้าม้า

ใช้สวมบนหัวหุ่นอีกชั้นหนึ่ง

หุ่นตัวละครที่เป็นลาว

สินสมุทร

ชานี

หัวตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์
และศรณรินทร์-สินธรา

ช่อดอก

พราหมณ์มณีเกสร

เครื่องประดับจาก
และโครงหุ่นกระบอก

330

๒๒

ดวงใจทศกรรฐ์

ชุดสาครซันม้ามังกร

ตัวพระที่ไม่ใช่เจ้า

วิทยุบริการ

มหาวิทยาลัย

ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์

ละอิ่งทอง

เสื่อ

หัวด้านหลังของตัวลิง

หัวล้านหลังของตัวพระ
ที่ไมใช่เจ้า

โกศพราหมณ์เกษร

พิมพ์หินปูน
สำหรับประดิษฐ์เครื่องประดับ

เครื่องประดับศีรษะตัวนาง

พ่อเจ๊กในเครื่องพระอภัยมณี

ศรนาคนาศักดิ์

หัวกระบือ

จากหิมพานต์

หมวกททหารแบบ

ตะวันตก

ฉากพินาม

โคมแก้วชนิดต่างๆ
จากยุโรปใช้ตกแต่ง
โรงหุ่นกระบอก

ตัวตลก

ปลาอ้าปากได้

หมวกแบบจีน
สำหรับหุ้มสวม
แสดงตามท้องเรื่อง

พระขรรค์
ขนาดต่างๆ
และทอก

สมุดข่อยเขียนด้วย
หมึกดำเป็นเนื้อเรื่อง
วรรณคดีที่ใช้แสดง
หุ่นกระบอก

สมุดตำเขียนด้วย
พืคาลบรรายเนือ
เรือจวรรณคตที่ใช่
แสดงหุ้ณกระบอก

เครื่องใช้และอาวุธ
ประกอบการแสดง

ฉากชนบท

ผ้าทอหางและ
เครื่องใช้ตลอดจน
อาวุธบางชนิดที่ใช้
ประกอบการแสดง

364

บรรดาหุ่นกระบอก
ของคุณยายสาทร้าย
ช่วยสมบุญ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

345

ภาพหุ่นกระบอก ของ “คณะชูเข็ดทำนาฏศิลป์”
ของคุณลุงวงศ์ รามสุข

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางผีเสื้อ

ตัวพระออกภาษา
(เมื่อตัวพระในบทเป็นมอญ
หรือพม่า

พระฤๅษี

หุ่นจีน

ပုဒ်
ပုဒ်

ပုဒ်
ပုဒ်

พระลักษมณ์

พระลักษมณ์

ตัวตลก

นาง

นางพันธุรัต

สุตลาคร

พราหมณ์มณีเกสร

ตัวละครในเชิง
รามเกียรติ์ และ
ศรณจันทร์-สินธุ

353

คุณครูวงศ์ รวมสุข
และหุ่นกระบอก
ของท่าน

บรรดาศาหุ่่นกระบอก
“ชูเชิดข่านาญศิลป์”

ก้านนิง

สินสมุทร

355

คณะครุศาสตร์พิเศษ

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระเจี๊ยงวียเฮา

ตุ๊กตลก

นาง

พระนาง

พรี

สินสมุทร
เมื่อยังไม่ได้สวมพิวักซ์

สินสมุทรเมื่อสวมหัวยักษ์

ผู้เขียนและเจ้าของ
คณะหุ่นกระบอก
"คณะตรูถิสีพี่น้อง"

ก้านัก

หัวหุ่นประเภท
ประติมากรรมด้วย
กระดาษสำหรับ
ใช้สวมลงบนหัว
หุ่นกระบอกลีก

บรรดาหุ่นกระบอกรของ
"คณะตฤณสีพิน้อง"

คุณูปการรำลึก

ในเบื้องต้น ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเกิดมีความคิดประสงค์ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับหุ่นกระบอก แรงแบบดาลใจสำคัญที่สร้างความสนใจ และชอบหุ่นกระบอกแก่ข้าพเจ้าเป็นประการแรกคือ รายการเชิดหุ่นกระบอกแสดงทางโทรทัศน์ของคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล โดยมี คุณครูชูศรี หรือ ชื่น สกุลแก้ว เชิดแสดงเป็นหัวหน้าผู้นำคณะในครั้งนั้น คือ เมื่อราวๆ ปีพุทธศักราช 2500 การเผยแพร่ภาพทางโทรทัศน์ยังคงเป็นเพียงสีขาวและดำ ครั้นต่อมาในปีพุทธศักราช 2518 โดยความอนุเคราะห์ของอาจารย์คุณหญิง กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ ผู้เป็นอาจารย์ที่ข้าพเจ้าเคารพรักมากที่สุดท่านหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสชมการแสดงหุ่นกระบอกเรื่อง พระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อ ซึ่งเป็นการเล่นในโรง คือเมื่อสมาคมแม่บ้านอาสาได้ขอเชิญให้อาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต จัดแสดงเพื่อหารายได้โดยเสด็จพระราชกุศล โดยกราบทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินทรเทพรัตนสุดา เสด็จทอดพระเนตร ณ โรงละครแห่งชาติโรงเล็ก ครั้งนั้นนับเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสชมการแสดงหุ่นกระบอกจริง ๆ และยิ่งเมื่อได้เห็นการแสดงของจริงแล้ว ข้าพเจ้าก็ยิ่งเกิดความตราตรึงใจมากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากลักษณะอันวิจิตรตระการการของตัวหุ่นกระบอก ลีลาเยื้องกรายร่ายรำงดงามของตัวหุ่นที่เกิดแต่ผู้เชิด ตลอดจนเครื่องประกอบการแสดงอื่นๆ ที่สร้างขึ้นอย่างปราณีตบรรจง ชื่อของคุณครูชื่น สกุลแก้ว และอาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต ได้ประทับอยู่ในใจของข้าพเจ้านับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ในปีพุทธศักราช 2519 ศาสตราจารย์คุณหญิงพันธุ์หญิง
ผะอบ โปษกฤษณะ ซึ่งเป็นกรรมการท่านหนึ่งในคณะผู้ริ่้มก่อตั้งโครง
การเอกลักษณ์ไทย ภายใต้การสนับสนุนของสำนักนายกรัฐมนตรี เห็นว่า
ข้าพเจ้าสนใจศิลปะการเชิดหุ่นกระบอก จึงได้กรุณาจัดหาทุนเพื่อนำหุ
นกระบอกคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล มาแสดง ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม โดยมีวัตถุประสงค์
สำคัญเพื่อบันทึกภาพไว้เป็นหลักฐานทางวิชาการสำหรับการศึกษาค้น
คว้าและเพื่อประโยชน์ทางการเผยแพร่ศิลปะการแสดงประเภทนี้ต่อไป
โดยได้รับความร่วมมือในการบันทึกภาพจากสถานีโทรทัศน์ ช่อง 4 บาง
ขุนพรหม ของกรมประชาสัมพันธ์ ศาสตราจารย์ Ray C. Downs
กรุณาทิ้งภาพสไลด์ ข้าพเจ้าได้ทราบต่อมาภายหลังว่า ในปีพุทธ
ศักราช 2521 ภาพยนตร์ชุดนี้พร้อมทั้งหุ่นกระบอกพระ นาง อีกคู่หนึ่ง ได้
รับการพิจารณาคัดเลือกจากรัฐบาลไทยให้เป็นของขวัญระลึกมอบแก่
รัฐบาลประเทศโปแลนด์

การไปติดต่องานคณะหุ่นกระบอกมาแสดง ทำให้ข้าพเจ้าได้มี
โอกาสพบคุณครูชั้น สกุลแก้ว และได้รับความกรุณาจากท่านเป็นอย่าง
ยิ่ง สืบเนื่องจากการแสดงครั้งนั้น ท่านได้เล่าเรื่องราวพิสดารต่างๆ เกี่ยว
กับหุ่นกระบอกอันมีคุณค่าให้ฟัง จากคำบอกเล่าของท่านนี้เอง ข้าพเจ้า
จึงได้รวบรวม เรียบเรียงสาระเหล่านั้น เขียนแล้วพิมพ์ขึ้นเป็นเล่ม โดย
ให้ชื่อว่า หุ่นกระบอก ทว่าด้วยความจำกัดของเวลา เนื่องจากขณะนั้น
ข้าพเจ้ากำลังเตรียมตัวเดินทางไปศึกษาต่อ เนื้อหาของหุ่นกระบอก
บางประการจึงยังไม่สู้สมบูรณ์เท่าใดนัก

หนังสือเกี่ยวกับหุ่นกระบอกเล่มนี้ โครงการเอกลักษณ์ไทย สำนัก
นายกรัฐมนตรี อนุเคราะห์ค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์ ในเวลาระหว่างการ
เก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเรียบเรียงเขียนหุ่นกระบอก นั้นบริการโทรศัพท์
ทางไกลระหว่างจังหวัดยังไม่เอื้ออำนวยความสะดวกแก่บุคคลทั่วไป ดัง
เช่นในปัจจุบัน และข้าพเจ้าต้องใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ ณ จังหวัดนครปฐม
ข้าพเจ้ายังคงจำได้อย่างแม่นยำว่าครั้งหนึ่งระหว่างที่เพิ่งเขียนเรื่องราว
เกี่ยวกับการประดิษฐ์ศิลปะหุ่นกระบอกแล้วเกิดติดขัดไม่แน่ใจเกี่ยวกับ
กรรมวิธีการประดิษฐ์บางประการ จึงได้ตัดสินใจเขียนจดหมายมาเรียน
ถามอาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต หมายท่านเป็นที่พึงยามอัปจน เพื่อขอ
คำแนะนำอธิบายเกี่ยวกับข้อมูลเหล่านั้นทั้งๆ ที่ยังไม่เคยมีโอกาสดำเนิน
ท่านด้วยตนเอง เพื่อทำความรู้จักเป็นส่วนตัวมาก่อนเลย แต่ข้าพเจ้าก็ได้รับ
ความเมตตาจากอาจารย์จักรพันธ์ เป็นอันมาก โดยท่านได้
กรุณาตอบจดหมายให้ความกระจ่างซึ่งเป็นข้อมูลอันเป็นประโยชน์ยิ่ง
ทางวิชาการต่อการเขียนหนังสือเล่มดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ทั้ง คุณครูชั้น
สกุลแก้ว และอาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต จึงเป็นปฐมาจารย์ ผู้สร้าง
แรงบันดาลใจ และประสาทความรู้เรื่องหุ่นกระบอกแก่ข้าพเจ้า

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2528 เมื่อข้าพเจ้าได้กลับมาปฏิบัติราชการ ณ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวัง
สนามจันทร์ จังหวัดนครปฐมอีกครั้งหนึ่ง ความสนใจ และความประทับใจเกี่ยวกับหุ่นกระบอกยังมีได้เหมือนเดิม ข้าพเจ้าได้พบว่าในบริเวณภูมิ
ภาคตะวันตกคือ ในเขตปริมณฑล ใกล้เคียงจังหวัดนครปฐมก็มีคณะ
หุ่นกระบอก ซึ่งเจ้าของคณะเป็นชาวพื้นบ้านในย่านนั้น ในงานฉลอง

สมเด็จพระตำหนักทับขวัญ เมื่อปีพุทธศักราช 2527 ได้มีคณะหุ่น
กระบอกแม่สาหร่ายมาเชิดแสดงถวายหน้าพระที่นั่ง สมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยที่เจ้าของคณะคือคุณยาย
สาหร่าย ช่วยสมบุญ ณ ผู้ซึ่งในขณะนั้นมีอายุ 91 ปีแล้ว ร่วมเชิดแสดง
อยู่ด้วย เมื่อได้ฟังเรื่องราว ข้าพเจ้าจึงอยากจะทราบความเป็นมาของ
หุ่นกระบอกคณะนี้ ตลอดจนใคร่สืบหาหุ่นกระบอกคณะอื่นใน
อาณาเขตภูมิภาคตะวันตกด้วย ประจวบกับเวลานั้น ศาสตราจารย์
ดร. วิชา กงกะนันท์ เกิดมีความคิดริเริ่มจะจัดตั้ง สถาบันวัฒนธรรม
ภูมิภาคตะวันตกขึ้น ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวัง
สนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม กอปรทั้ง ดร.อุทัย ดุลยเกษม ผู้ดำรง
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ก็
สนใจให้ความสนับสนุนการวิจัยเรื่องนี้ ทั้งสองท่านมีสละช่วยเป็นกำลัง
ใจในการเสาะแสวงหาข้อมูล งานวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิวัฒนาการหุ่น
กระบอกไทยลือพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก" จึงได้เกิดขึ้น

ในการสืบหา คณะหุ่นกระบอกของคุณยายสาหร่าย ช่วย-
สมบุญ ข้าพเจ้าได้รับความอุปถัมภ์นำทางเป็นอย่างดีจากอาจารย์
ประเสริฐ พัยคมเวธ ผู้จัดการพิพิธภัณฑ์อุทยานพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย ณ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม โดยท่านได้
กรุณาสละเวลาอันมีค่ายิ่งให้คำแนะนำ และอาสาเป็นผู้หาไปพบ ทั้งๆ ที่
ในยามนั้นสุขภาพของท่านไม่ดีนัก แต่ท่านก็ลืออดทนนำทางข้าพเจ้าไปจน
ได้พบกับคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ และครอบครัวเป็นครั้งแรกใน

วันพฤหัสบดีที่ 7 เมษายน พุทธศักราช 2531 พระคุณนี้ข้าพเจ้าจะไม่ลืม
เลย

การมาพบคุณยายสาหร่าย คณะผู้ช่วยงานวิจัย และข้าพเจ้า
ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากครอบครัวช่วยสมบุญ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่ง คุณที่อุดม คุณที่ประเชิญ คุณที่สุนทร คุณที่ลน่าน ตลอดจน
หลานๆ ทุกคน นอกจากนี้ยังมีคุณป้าด้วน ผู้ดูแลเดินทางมาจาก
บ้านเป็นระยะทางไกลเพื่อมาช่วยเหลือเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับประวัติความเป็น
มาและการเล่นแสดงหุ่นกระบอกของคณะแม่สาหร่ายให้พวกเราฟัง
ด้วย ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง หลังจากครั้งนั้น คณะผู้
ช่วยงานวิจัยและข้าพเจ้าได้เดินทางมาพบครอบครัวช่วยสมบุญเพื่อขอ
สัมภาษณ์ เก็บข้อมูล ถ่ายภาพ อีกหลายหน ตลอดเวลา 4 ปี และแต่ละ
ครั้งที่มาพบก็เป็นระยะเวลานานนับเป็นวันๆ ทุกครั้งที่พวกเรามาพบ
ครอบครัว"ช่วยสมบุญ" มิเคยได้แสดงอาการเบื่อหน่าย แต่กลับมีน้ำใจ
อภัยไมตรี แสดงความมีน้ำใจดีงามแก่พวกเราทุกคนเป็นอันมาก จน
กระทั่งในที่สุด ก่อนที่คุณยายสาหร่ายจะเสียดิถีไม่นาน ครอบครัวช่วย
สมบุญ แสดงความไว้วางใจแก่ข้าพเจ้าโดยได้มอบหุ่นกระบอก ตลอด
จนเครื่องประกอบการแสดงทั้งโรงให้ข้าพเจ้าเพื่อนำไปจัดแสดงใน
พิพิธภัณฑ์ของสถาบันวัฒนธรรมภูมิภาคตะวันตก มหาวิทยาลัย
ศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม ทั้งนี้โดยมี
รองศาสตราจารย์ มาโนช กงกะนันท์ เป็นผู้ออกแบบการนำเสนอ
แสดง ข้าพเจ้าถือว่าเป็นเกียรติอย่างยิ่งที่ได้รับความไว้วางใจจากครอบ
ครัวช่วยสมบุญเช่นนี้ ผู้ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินการขนย้ายหุ่น

กระบอกในคราวนั้น นอกจากคณะผู้ช่วยงานวิจัยชุดเดิมแล้ว ยังมีผู้มา
ร่วมสมทบอีกหลายท่าน โดยได้รับความอนุเคราะห์เรื่องพาหนะของ
แผนกบริการกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสนามจันทร์ อย่างไรก็ตาม
ก็ตามข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่การดำเนินการเพื่อขอพระราช
ทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่คุณยายสาหร่ายยังมีได้แล้วเสร็จท่านก็สิ้น
ชีวิตเสียก่อน คุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญณ์ ได้รับพระมหากรุณาพระ
ราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดป้อมแก้ว ตำบลแม่กลอง
อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม วันเสาร์ที่ 16 พฤศจิกายน 2534 เวลา
16.00 น.

ในจังหวัดสมุทรสงครามยังมีคณะผู้กระบอกที่มีชื่อเสียงมาช้านานอีกคณะหนึ่ง คือ ผู้กระบอกคณะชูเชิด ชำนาญศิลป์ หัวหน้าคณะ
คือ คุณลุงวงศ์ รวมสุข การสืบเส้นทางมาหาคุณลุงวงศ์ เป็นไปอย่าง
ราบรื่นด้วยความบังเอิญ เนื่องจากในคณะผู้ช่วยงานวิจัย มีลูกศิษย์ของ
ข้าพเจ้าคนหนึ่ง คือ คุณอุดร เผื่อนมัน ผู้เป็นชาวแม่กลอง และมีญาติอยู่ที่
ที่อำเภออัมพวา จึงได้เป็นแรงช่วยนำทางขึ้นรถลงเรือมาหลายทอด นอกจาก
จากคณะผู้ช่วยงานวิจัยเดิมแล้ว ในการเดินทางมาอัมพวาครั้งแรกนี้ยังมี
ผู้สนใจช่วยงานวิจัยเพิ่มเติมเข้ามาอีก การเก็บรวบรวมข้อมูลจึงสมบูรณ์
ยิ่งขึ้น

ที่อัมพวานี้ก็เช่นเดียวกันกับที่แม่กลองคือ พวกเราได้รับความ
กรุณาเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากคุณลุงวงศ์ รวมสุข
คุณป้าอาบจิตร์ ตลอดจนท่านผู้อาวุโสผู้มีส่วนร่วมอยู่ในคณะผู้
กระบอกชูเชิดชำนาญศิลป์อีกหลายท่าน อัมพวามีความสงบร่มรื่น

ทัศนียภาพงดงาม เนื่องจากมีลำน้ำไหลผ่าน ชาวอัมพวาโดยทั่วไปมี
อริยาศัยไมตรี พวกเราจึงชอบเดินทางมาที่นี่ ทุกครั้งที่มาก็จะมาพักอยู่
เป็นเวลานานๆ หลายวันไม่น้อยกว่าที่แม่กลอง คุณลุงวงศ์ และ
คุณป้าอาบจิตร ตลอดจนทุกคนในครอบครัวของท่าน ให้ความเมตตา
อนุเคราะห์แก่พวกเราในเรื่องต่างๆ อย่างดีเยี่ยมไม่เฉพาะแต่ข้อมูลเกี่ยวกับ
หุ่นกระบอกเท่านั้น พระคุณของท่านยังซาบซึ้งอยู่ในใจของข้าพเจ้าเสมอ

ในท้ายที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ บริษัทยูไนเต็ดคอมมูนิตี้
เกชั่น อินดัสตรี จำกัด (มหาชน) (UCOM GROUP) ที่ให้ความสนับสนุน
ทางการเงินสำหรับดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
คุณบุญชัย เบญจรงค์กุล คุณเดชเด่น พุทธาภิรัตน์ และคุณวินัย
เจียมวิเศษสุข ด้วยความกรุณาและความมีน้ำใจของท่าน หนังสือเล่มนี้
จึงสำเร็จลงได้อย่างงดงามตระการดังเช่นที่ประจักษ์

งานวิจัยครั้งนี้คงสำเร็จลงไม่ได้ ถ้าปราศจากความช่วยเหลือ
จากท่านผู้มีจิตเมตตาหลายฝ่าย ยังมีบุคคลผู้ที่ข้าพเจ้ามิได้เอ่ยนามอีก
เป็นจำนวนมากผู้มีส่วนช่วยให้ “การศึกษาวิวัฒนาการหุ่นกระบอกไทย
สื่อพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก” เกิดขึ้นได้ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณเป็น
อย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ศักดิ์ดา บัณฑิตแห่งเพชร

9 เมษายน 2538